

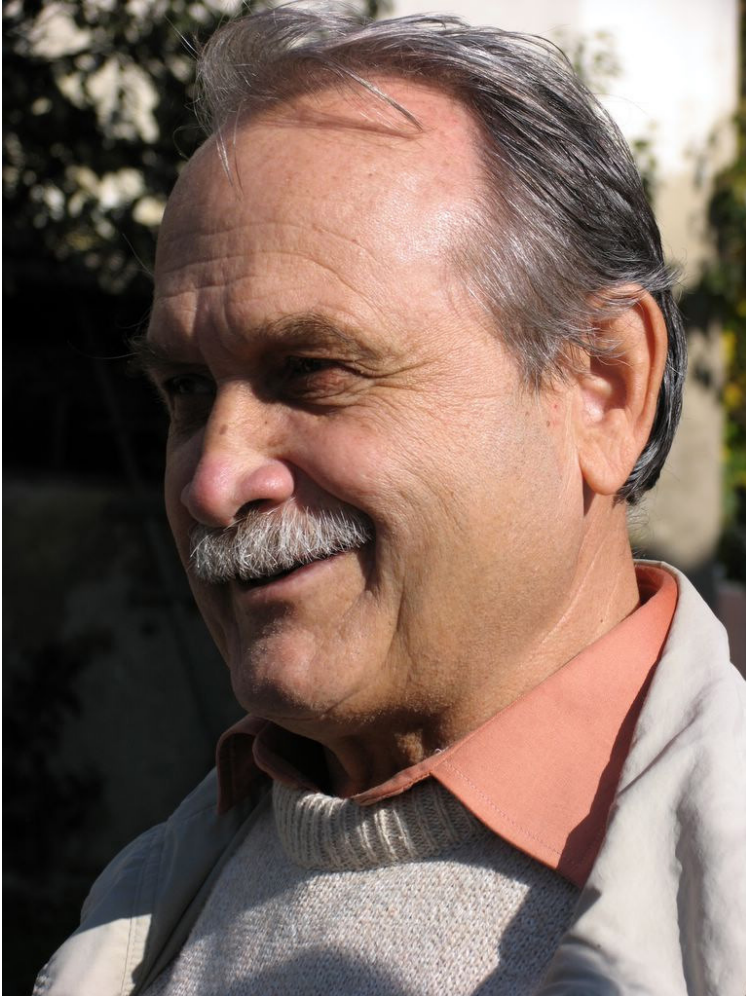
JEZIK IN SLOVSTVO

letnik LXIX

številka 1–2

VSEBINA

Uvodnik	5
Razprave	
I.	
Mateja Pezdirc Bartol in Tomaž Toporišič Popotovanje motiva lepe Vide od Ivana Cankarja do Matjaža Kmecla in Rudija Šeliga	11
Miran Štuhec Izbrana esejistika Matjaža Kmecla	23
Irena Novak Popov Malo v živo in bolj skozi knjige	31
Miran Hladnik Po spletnih sledih Matjaža Kmecla	43
II.	
Jasmina Šuler Galos Pozitivno razumevanje svobode v Cankarjevih <i>Hlapcih</i>	55
Matej Šekli Zakaj je jezik <i>Brižinskih spomenikov</i> zgodnja slovenščina?	67
Tone Smolej in Tanja Žigon Stanovsko gledališče v Ljubljani v sezoni 1838/39: Od Carla Meisla do Friedricha Halma	89
Timothy Pogačar in Ruth E. Pogacar Odzivi bralcev na osebna imena v slovenskih novelističnih besedilih	105
Andreas Leben Koroška in Slovenci v luči romanopisja ali o koroškem slovenskem in nemškem romanu	123
Marijan Dović Nacionalistični »enfant terrible«: Levstik in cenzura	135
Jožica Čeh Steger Roman o podnebnih spremembah med znanstveno fantastiko in realnimi izkušnjami	151
III.	
Aleksander Skaza Starosta slovenske slavistike Matjaž Kmecl	167
Dušan Plut Spominski utrinki	171
Vladimir Osolnik Voščilo Matjažu Kmeclu ob njegovi devetdesetletnici	175
Joža Andrej Mihelič Gamsov skret pod Koglom in druge zgodbe	183
Boža Krakar Vogel Spominski utrinki na srečevanja s profesorjevo živo in vsestransko ustvarjalnostjo	193
Intervju	
Aleksander Bjelčevič Intervju z univerzitetnim profesorjem, pisateljem in akademikom Matjažem Kmeclom	199
Bibliografija	
Anka Sollner Perdih Bibliografija prof. dr. Matjaža Kmecla: 2005–2023 in dodatek k bibliografijama do 1994 in 2004	217

Matjaž Kmecl (Foto: Miran Hladnik)

Profesorju Kmeclu

Medtem na oknu vrtnice cvetijo.
Angeli s krili žled pahljajo.
Tu kapne kaplja, tam: Adijo!,
jug spravlja v jok zaivjeno ograjo.
A ni lepo: preden se cvet ospè,
že je ves živ. Cvetijo vrtnice.

Peter Svetina

AKADEMIK REDNI PROFESOR DR. MATJAŽ KMECL, DEVETDESETLETNIK

Matjaž Kmecl ni le literarni zgodovinar in dramatik, znanost in dramatika sta le najplodovitejši del njegovega celovitega poglobljanja v slovensko duhovno kulturo. Pojav Matjaža Kmecla v literarni in kulturni zgodovini (epohalni *Zakladi Slovenije*, *Kratka kulturna zgodovina Slovencev*) kot učitelja (na ljubljanski slovenistiki je učil 35 let), govornika, dramatika (čez petnajst odrskih in radijskih iger za odrasle in otroke), romanopisca (*Nini*), scenarista (film o Prešernu *Poet*), esejista (ponatiskovana *Slovenska postna premišljevanja*, *Pisma slovenskemu prijatelju*), planinca in planinskega pisatelja (*S prijatelji pod macesni*), politika in vzgojitelja novih sort vrtnic (med drugim Trubar in Prešeren) je enkrat in neponovljiv in ga je nemogoče predstaviti na dveh straneh, zato bralce usmerjam na poklon Marka Juvana v *Jeziku in slovstvu* (1994/95) ob šestdesetletnici in Mirana Hladnika v *Slavistični reviji* (2004) ob sedemdesetletnici. Najprej pa povejmo, da je profesor Kmecl predvsem in vseskozi domoljub, z vsake strani *Zakladov Slovenije* pa *Postnih premišljevanj* in literarnozgodovinskih knjig kot *Tisoč let slovenske literature* sije ljubezen do vsega slovenskega, tu in onstran državne meje; tudi takrat, kadar je do slovenske mitologije, ki dopušča le eno resnico, recimo do našega samopomilovanja, domnevne liričnosti, asekualne čistosti in tako dalje, kritičen (zlasti v esejih in dramah); domoljubje seva iz vsega, kar je počel in je najbrž motiviralo vse njegovo razdajanja za narodov blagor (v najlepšem pomenu besede).

Kmecl je Štajerec, Kumljanec; rodil se je 23. februarja 1934 na Dobovcu pod Kumom (mislim, da je »na« Dobovcu bolj prav kot »v« Dobovcu), kmalu pa se je družina preselila na sončno stran v Podkum, takratni Šentjurij. Starša sta bila

učitelja, ustvarila sta lep šolski rožni vrt, se s tristopetdesetkubičnim motorjem vozarila po deželi in nabirala cepiče novih vrtnic, oče jih je cepil, mama slikala, »sam pa sem tudi malo nor od njih«. Okrog so bili hribi, med njimi Rodež (865 m), kamor sta starša pač neko pomlad pripeljala svoj naraščaj, »in od tistega trenutka naprej tudi obstajam: s sanjsko podobo zgodnje pomladanskih Grintavcev in Triglava«. Rože in hribi so najbrž njegova najintimnejša ljubezen; če se slučajno vidiva ali slišiva, najprej vpraša, »Vi pa še hodite v hribe, a ne?« Pred in po drugi vojni je učiteljem delovno mesto določalo ministrstvo, zato sta se starša selila in je gimnazijska leta preživel v Velenju. V Ljubljani je hotel študirati gradbeništvo, pa je prej kot stavbo gradbene fakultete našel slavistiko in vpisal slovenščino in srbohrvaščino – ena od zgodb, ko slučaj usmeri človeka (ni edina, znan srbski pisatelj, Kmeclov mlajši sodobnik, ki je prišel v Beograd študirat medicino, je takisto prej našel zgodbo pravne fakultete). Po diplomi je prišla vojaščina in tam ga je dotekel poziv Marje Boršnik, naj pride za asistenta. Slovenistika in njena literarna zgodovina sta bila takrat v kadrovskem razcvetu in novem višku: malo starejša Boris Paternu in Franc Zadavec in njegova generacija, Helga Glušič in Jože Koruza. Bila so leta imanentne interpretacije, Glušič, Kmecl, Zadavec in rusist Aleksander Skaza so 1965 izdali manifestno knjigo *Lirika, epika dramatika* (osebno: po osnovno- in srednješolskem navdušenju nad interpretacijami v zbirki *Sto romanov* je bila njihova filološka analiza pravo razsvetljenje). Doktoriral je 1970 iz naratologije in genologije (*Novela v literarni teoriji*, 1975), šel študijsko v Moskvo in bil od leta 1982 redni profesor za slovensko literarno zgodovino in za teorijo. Osemdeseta so bila po Titovi smrti politično burna, zato je zaskrbljen za slovenstvo vstopil v politiko, pravzaprav pa že 1979 z ustanovitvijo Jezikovnega razsodišča (manj znano je, da je v začetku sedemdesetih kot predsednik komisije za srednješolske programe vanje hotel vključiti informacije o emigrantskem slovstvu): postal je kulturni minister in član Kučanove ekipe, ki je reformirala Komunistično partijo Slovenije. Njegove nazore je Božo Repe (Matjaž Kmecl kot politik, *Jezik in slovstvo* 2014) označil za socialdemokratske oziroma levo-liberalne, o čemer se lahko prepričamo iz knjige *Pisma slovenskemu prijatelju* (1989), kjer sta s Tarasom Kermaunerjem popisala (kulturno)politično vzdušje osemdesetih. Na volitvah 8. aprila 1990 je bil izvoljen v petčlansko predsedstvo novonastajajoče države Slovenije (član predsedstva je bil tudi fakultetni kolega **Dušan Plut**), z njenim nastankom pa je svoje politično poslanstvo opravil in politiko kmalu zapustil. Ker ga je alma mater sprejela obotavljajoče (gl. tukajšnji intervju), se je leta 1994 upokojil. – Bil je dekan Filozofske fakultete, urednik *Jezika in slovstva*, pa v šestdesetih sourednik revije *Problemi*, pa predsednik sveta SNG Drama, pa predsednik sveta Triglavskega narodnega parka (skupnega dela se spominja **Joža Mihelič**), pa ..., tega je res veliko (gl. spletno stran SAZU). Najbrž eden najbolj vsestranskih in za narod razdajajočih se Slovencev.

Kot študentu sta mi njegovi knjigi *Rojstvo slovenskega romana* in *Od pridige in kriminalke* (pomen Kmeclovega zgodovinopisja v tej številki revije razgrne **Irena Novak Popov**) pa tokrat pokazali kulturnopolitične in jezikovne pogoje za precej avtohtoni nastanek slovenskega pripovedništva (Kmecl je konkretiziral, kar sem

istočasno prebiral v bolj abstraktni Hauserjevi *Socialni zgodovini umetnosti in literature*). Kot učitelj pa posegam po *Tisoč let slovenske literature* in monografijah o Jurčiču in Levstiku (o Levstikovi bojevitosti v tej številki piše **Marijan Dovič**). Kmecla kot literarnega zgodovinarja zanima vse (napisal je okoli petnajst knjig in na stotine člankov, gl. bibliografijo **Anke Sollner Perdih**): slovenskost Brižinskih spomenikov (o njih **Matej Šekli**), slovenski miti (o njegovi demitizaciji Lepe Vide **Mateja Pezdirc Bartol** in **Tomaž Toporišič**), humor baročnih pridigarjev, pa recimo v *Krstu pri Savici* »nestrpen odnos med kulturo in naturo« (v drami *Bohinjska miniatura* Kmecl pripiše, kar je Prešeren zamolčal), celo zvočnost poezije (o zvenečnosti semantiki imen literarnih oseb **Tim Pogačar**). Srčno je navezan na Koroško in njeno literaturo, **Lebnov** prispevek je povabilo k branju koroških pisateljev in pisateljic. – Od Kmecla profesorja, pisatelja, akademika smo se študenti in pedagogi naučili tudi zadržanosti do elitizma, celo snobizma, v ukvarjanju z literaturo; literatura opravlja tako veliko nalogo, v njej je zelo veliko »socialnih zvrsti« (rečeno jezikoslovno), da je prav poznati vse in jo pogledati z vseh koncev (spet k jezikoslovcem: tudi oni ne raziskujejo in poučujejo le knjižnega jezika). Pa saj je kvaliteta, kot je pionirsko pokazal njegov učenec Miran Hladnik v knjigi *Trivialna literatura*, tako spremenljiva kategorija, da morajo kanon stražiti posebne ustanove, recimo šole, pa še tam se kurikulum spreminja. Neelitistično razumevanje literature je najbrž razlog, da je Kmecl spremne besede pisal tudi manj etabliranim besednim umetnicam in umetnikom.

Med slavljencevimi brezštevilnimi talenti govorništvo ni zadnje, vabili so ga in ga še na vse mogoče kulturne prireditve, kakšno hecno peripetijo je ovekovečil v (ponatiskovani) knjigi *Slovenska postna premišljevanja*, ganljivih esejih (so pač postni) o slovenski »mitologiji«, kulturi in politiki v njeni zemeljski vsakdanjosti (v pričujoči številki eseje analizira **Miran Štuhec**). Eseje lahko beremo tudi kot dopolnilo njegovim dramam, posvečenim večinoma demitiziranju slovenskih ljudskih, zgodovinskih in književnih mitov (Juvan 1994), mednje v prvi vrsti sodita najbolj arhetipska in sveta mita o slovenskem samožrtvovanju in preživetju Lepa Vida in Črtomir (*Bohinjska miniatura*) pa tudi značajske ekscentrične kulturne ikone Lovro Toman, Andrej Smole in Levstik. Literarna medbesedilnost, parodična in satirična, je temeljna poteza tudi »staromodnega romančiča« *Nini*, malo šokantnega realističnega obrata od tavčarjanske sentimentalnosti v banalno in sebično resničnost.

Kmecl kot strasten gornik, izjemen fabulist in anekdotist, ki zna prebrati človeške značaje, slišati in zapisati vse mogoče socialne zvrsti jezika (Buldožerjev in Don Mentonyjev kitarist Žan Zmazek je povedal tole anekdoto: »ko smo izdali *Dobro mrho*, sem šel na Vič k mehaniku, kjer je bila vrsta. Eden od čakajočih je bil dr. Matjaž Kmecl. Pristopil je k meni in mi rekel: ‚Tale ljubljansščina. Kar tako naprej.‘«), je napisal eno najizvirnejših gorniških knjig *S prijatelji pod macesni* (v plodnem štiriletju 1978, 1979 in 1981 so izšle kar tri znamenite: *Macesni*, Mahkotova *Sfinga* in Zaplotnikova *Pot*). Knjiga zaradi dosledne vedrosti, humornih anekdot, ki me vedno spravijo v glasen smeh, in žlahtnega visoko pogovornega

jezika¹ zelo izstopa iz vse slovenske gorniške literature. Najbolj osebna Kmeclova knjiga pa je »popolnoma nepomemben pogovor o življenju« *Sveti Lenart, vrtnice in gamsov skret*,² ki se začne s kandidovskimi besedami: »Zmeraj, kadar me življenje pohodi, globoko vzdihnem in si rečem: ‚Nič, bom pa solato zalival!‘ To pomeni, da se za ničemer več ne bom pehal, kar ni vredno; življenje je prekratko.«

Še beseda o pričujočih razpravah: prva skupina pogleda na slavljencev opus in pa njegovo prisotnost na spletu (**Miran Hladnik**), večina avtorjev je pod Kmeclom tudi študirala; druga skupina z njim deli nekatera raziskovalna področja, avtorji so njegovi učenci (**Jasmina Šuler Galos**) ali pa vsaj malo tudi dediči (**Jožica Čeh Steger**, **Tone Smolej** in **Tanja Žigon**): v tretji skupini so njegovi sodelavci in pokažejo Kmecla kot »kulturno političnega delavca«, kot so včasih rekli, in Matjaž Kmecl je res delavec, garač, še vedno. – Zaključujem osebno: ko sem podedoval profesorjev predmet Slovenska književnost 19. stoletja, sem šel k njemu po pedagoške, strokovne in podobne napotke. Napotek je bil eden: »Vse smete, samo dolgočasni ne smete biti.«

Dragi profesor, te razprave so nastale za vaš devetdeseti rojstni dan, z njimi vam želimo vse najboljše.

Aleksander Bjelčevič,
urednik tematske številke

¹ Je zgled, kakšen sme biti in naj celo bo jezik gorniške knjige: množstvo socialnih zvrsti in pripovednih perspektiv.

² Gamsov skret so travne blazine in skalni razgledniki, kjer firbčni gamsi in kozorogi po kosilu najraje počijejo.

I.

Tomaž Toporišič
Univerza v Ljubljani
Akademija za gledališče, radio, film in televizijo

POPOTOVANJE MOTIVA LEPE VIDE OD IVANA CANKARJA DO MATJAŽA KMECLA IN RUDIJA ŠELIGE

Razprava se ukvarja z zanimivim delom še precej neraziskanega dramskega opusa Matjaža Kmecla, v katerem avtor variira slovenski mitični motiv lepe Vide. Analizira njegovo monodramo *Lepa Vida ali problem svetega Ožbalta*, s katero avtor vstopi v dialoški odnos z nizom slovenskih avtorjev in avtoric, ki v svojih delih interpretirajo ta ključen mit v slovenski literaturi. Igra je »nekakšno nadaljevanje Cankarjeve Lepe Vide« (Kmecl), ki pa je razumljeno predvsem kot občasno sklicevanje na motiviko. Po eni strani nas bo zanimalo razmerje Kmeclove *Lepe Vide* do Cankarjevega »izhodiščnega« besedila, po drugi strani pa se bomo posvetili dvema interpretacijama motiva lepe Vide v 1970-ih letih, ko sta Matjaž Kmecl in Rudi Šeligo na novo osmislila, reinterpretirala motiv v inovativne izpeljave, ki ju bomo primerjali in umestili v širši kontekst sodobne slovenske drame. Če je bila Cankarjeva *Lepa Vida* že privid hrepenenja in je imela tudi Šeligova *Vida* več obrazov ter je pri tem poskušala formalno slediti zgodbi ljudske pesmi, a je z reinterpretacijo lirskega dela ponudila svoje in deloma novo videnje lepe Vide, je prav Kmecl tisti, ki radikalno prekinja slovenski mit ter ga osvobodi Prešernove razklanosti in Cankarjevega hrepenenja.

Ključne besede: slovenska dramatika, lepa Vida, demistifikacija, Matjaž Kmecl, Rudi Šeligo

The journey of the beautiful *Vida* motif from Ivan Cankar to Matjaž Kmecl and Rudi Šeligo

The essay revolves around an intriguing part of the still relatively unexplored dramatic opus of Matjaž Kmecl, in which the author explores the Slovenian mythical motif of the beautiful *Vida*. The analysis focuses on his mono-drama *Lepa Vida ali problem svetega Ožbalta* (*Beautiful Vida or the Problem of Saint Ožbalt*), through which the author enters into a dialogical relationship with a series of Slovenian authors who interpret this key myth of Slovenian literature. The play is a specific continuation of Cankar's *Beautiful Vida*, primarily through occasional references to the central motif. On the one hand, the essay will explore the relationship between Kmecl's *Beautiful Vida* and Cankar's prototext. On the other hand, attention will be given to two interpretations of the motif of the beautiful *Vida* in the 1970s, when Matjaž Kmecl and Rudi Šeligo reimagined and reinterpreted it in innovative ways. These interpretations will be compared and placed in the broader context of contemporary Slovenian drama.

While Cankar's *Beautiful Vida* was already a vision of longing, and Šeligo's *Vida* attempts to formally follow the narrative of a folk song but offers its own and partly new vision of *Beautiful Vida* through the reinterpretation of lyrical work. But it is Kmecl who radically breaks away from the Slovenian myth, freeing it from Prešeren's dichotomy and Cankar's longing.

Keywords: Slovenian drama, Beautiful *Vida* motif, demystification, Matjaž Kmecl, Rudi Šeligo

Uvodna izhodišča

Dramski opus Matjaža Kmecla že na prvi pogled kaže na avtorjevo poznavanje slovenske literature in kulturne zgodovine, saj v svojih delih variira slovenske mitične motive, biografije znanih Slovencev, zgodovinske dogodke in literarne fenomene, na kar nakazujejo že nekateri naslovi dramskih del: *Intervju, Lepa Vida ali problem svetega Ožbalta, Friderik z Veroniko ali grof celjski danes in nikdar več, Levstikova smrt, Andrej Smole – znameniti Slovenec, Marjetica ali smrt dolgo po umiranju, Mutasti bratje, Bridkost po slovensko, Zgodnja leta slovenske državnosti: večer v čitalnici* idr. Svoja dramska dela najpogosteje označi z zvrstnimi oznakami igra, drama, monodrama, pomemben pa je tudi njegov opus za radio in televizijo, od radijskih iger in televizijskih scenarijev. Predmet pričujoče razprave bo njegova monodrama *Lepa Vida ali problem svetega Ožbalta*, s katero vstopa v dialoški odnos z nizom slovenskih avtorjev in avtoric, ki v svojih delih interpretirajo ta, verjetno najbolj znan in trdoživ mit v slovenski literaturi, katerega začetki segajo v čas med 9. in 11. stoletjem, ko je nastala ljudska pesem. Literarne obdelave lepovidskega motiva najdemo v vseh treh literarnih zvrsteh od nastanka ljudske pesmi pa vse do danes in to pri najvidnejših predstavnikih posameznih obdobj. Matjaž Kmecl uvodoma zapiše:

Igra je pisana kot nekakšno nadaljevanje Cankarjeve *Lepe Vide*; oseba v njej je gledališki kritik in mora takoj po predstavitvi Cankarjeve drame napisati njeno razlago in kritiko. Vendar je »nadaljevanje« mišljeno predvsem kot občasno sklicevanje na nekaj; saj je sicer v vseh prvinah samostojno, zaokroženo in samozadostno besedilo. (Kmecl 1977: 6.)

Prav zato nas bo po eni strani zanimalo razmerje Kmeclove *Lepe Vide* do Cankarjevega izhodiščnega besedila, po drugi strani pa motiv *lepe Vide* v 1970-ih letih na novo interpretirata in vsak po svoje osmislita in poantirata prav Matjaž Kmecl in Rudi Šeligo, zato bomo primerjali njune inovativne izpeljave.

Cankarjeva ritmična ekstaza slovenskega jezika

Ivan Cankar ni prvi, ki je motiv *lepe Vide* ubesedil v dramski formi, že leta 1893 je Josip Vošnjak napisal dramo z istim naslovom, v kateri je naslovna oseba prikazana v različnih družbenih vlogah, kot hčerka, žena, mati, gospodinja in ljubica. Vošnjak motiv *lepe Vide* poveže s tematizacijo meščanskega zakona brez ljubezni, ženska, ki greši, je kaznovana, svojo naivnost in nezvestobo pa plača s smrtjo. Odkrito govornjeje o čustvih je izjemno moderno in zagotovo novost

v takratni slovenski dramatiki, ki napoveduje kasnejša realistična dramska dela Zofke Kveder in Alojza Kraigherja (Pezdirc Bartol 2017: 152–153). Ivan Cankar se od Vošnjakovega modela popolnoma odvrne, saj osnovno zgodbo napolni s svojimi stalnimi problemskimi jedri: nasprotje med stvarnostjo in sanjami o lepšem, resničnejšem, polnejšem svetu ter s tem povezan osrednji motiv hrepenenja in smrti. Cankarjeva *Lepa Vida*, ki je izšla za božič 1911 z letnico 1912 ter bila premierno uprizorjena 27. 1. 1912 v Deželnem gledališču v režiji Antona Verovška, je dolgo časa ostala v ozadju, deležna je bila več pomanjkljivih interpretacij, tudi odklanjanja, saj je besedilo v marsičem drugačno od Cankarjevih predhodnih dram, zlasti v njem ni več socialne akcije. Drama je pomensko odprta v več smeri, v ospredju pa so ljudje z roba, *motnih oči*, *blodnjavi*, *bolni*, ki so se odpovedali aktivizmu: bolni študent Poljanec, stari delavec Damjan, zapiti pisar Mrva, 15-letni študent Dioniz, ki bivajo med življenjem in smrtjo, sanjami in resničnostjo, pogreznjeni v proletarsko okolje Cukrarne. Čakajo lepo Vido, ki je njihova odrešilna misel, simbol upanja in življenja, vendar ne v ljubezenskem ali erotičnem smislu, saj je Cankarjeva Vida za razliko od ljudske pesmi in drugih upodobitev otroška, mladostna, nedolžna, z rdečo rožo v laseh, deluje kot sanje, privid, pride in odide. Vida je cilj hrepenenja naštetih oseb, hkrati pa je tudi sama hrepeniški subjekt, večno na poti, brez obstanka. Vida ne odide na španski dvor, temveč z mladim posestnikom Dolinarjem v meščansko vilo ob jezeru, kamor je postavljeno 2. dejanje. Cankar kot kontrast sopostavi drugačen, a enakovreden pogled na življenje, bivanjski princip, zavezan in uresničljiv znotraj empiričnega, materialnega sveta, katerega zastopnika sta Dolinarjev prijatelj zdravnik in bivše dekle Milena. Zanju je hrepenenje negativno čustvo, znamenje bolezni, zapravljanje časa in življenja, saj obstoječi svet ponuja toliko veselja, svetlobe in smeha. Vida je tako spoznala lepši svet, bila je v paradizu, a hrepenenje je esencialno bistvo njenega obstoja:

Vida: O dragi, kako bi na pot z menoj, ko tej poti nikoli ni konca? Zahrepenelo se mi je, da bi videla, kakšno je življenje v soncu. Luč je in radost, bajka in paradiz. Meni pa se je v soncu preveč bleščalo, ob veseli pesmi je bilo žalostno moje srce, žalostno od hrepenenja, ki ne ve ne kod, ne kam ... o, tako žalostno, da sem jokala, prejkala vso vročo, pusto noč, ves dolgi, svetli dan ... Paradiz ni moj dom, pot je moj dom ... Če bi hrepenenja ne bilo v mojem srcu, bi umrlo to srce; v paradizu samem bi umrlo ... (Cankar 1969: 96.)

Drama se v 3. dejanju ciklično vrne na začetek, v središču pa je bolni Poljanec, ki čuti, da prihaja zadnja ura. Prehod iz življenja v smrt Cankar prikaže kot svečan, svatovski trenutek, kjer se pojavita Dioniz in Vida, kot ženin in nevesta, Cankar pa veliko pozornosti nameni odrskim efektom, prizor spremlja glasba, svetloba, potem pa se vse temni in je noč. Krog življenja in smrti, njegovo brezkončnost, večno hrepenenje Cankar zaobjame v simbol rože čudotvorne, ki se pojavi v vloženih pesmi. Ta žene človeka na pot, je njegov utrip srca, upanja in vztrajanja, a hkrati simbol večnega razočaranja, bridkosti in temeljne neizpoljenosti.

Večina takratnih kritikov je opazila sorodnosti z Maeterlinckovimi simbolističnimi dramami, hkrati so ugotovili, da je forma drame novost, kajti njena glavna moč

je v jeziku in občutenju, medtem ko je dejanja malo. Posledično so jo označili z zelo različnimi oznakami: *nežna*, *sentimentalna lirski pesem*, *krasna pesem v prozi*, *odrski umetnina*, *ki je v lepe besede odeta izpoved*, slavospev jeziku pa so tudi besede Otona Župančiča, ki je o *Lepi Vidi* zapisal, da je »ritmična ekstaza našega jezika, slovesna velika maša slovenske besede« (Cankar 1969: 222). Tudi Cankar sam je Izidorju Cankarju povedal: »dolgo sem jo nosil v srcu, in ko je bila na papirju, sem z začudenjem opazil, da je pesem in ne drama, kar bi imela biti« (Puhar 2016: 130). Že iz naštetih oznak razberemo, da je *Lepa Vida* sestavljena iz heterogenih elementov, saj je preplet dramskih in lirskih prvin, je žanrski hibrid. Drama pomeni spremembo pogleda na življenje, v ospredju ni več spopad z drugim in posledično spreminjanje sveta, temveč se dogajanje preseli v človekovo notranjost, novo občutenje sveta pa zahteva tudi drugačno formo, saj ni več v ospredju konflikt, temveč stanje intime.

Ker je simbolistom prava resničnost samo tista, ki je del nadčutnega, realno neotipljivega in nedosegljivega sveta (sanje, prividi, spomini, blodnje, vizije, zamaknjenja, otroške predstave o svetu, času), jim govorica, oprta na realnost, ne ustreza. (Poniž 2006: 61.)

Notranji ustroj drame tako ne sledi več klasičnim dramaturškim pravilom, temveč smo priča razpadu sklenjene fabule, fragmentarizaciji, lirizaciji, v dramo sta vkomponirani tudi dve pesmi, vse to nakazuje izrazito subjektivno doživljanje (Pezdirc Bartol 2018: 193). Dramska oseba ni več dejavna, temveč trpna in meditativna, posledica je statično gledališče, kjer namesto dejanja prevladuje atmosfera tesnobe pričakovanja, prisluškovanja neznanemu in čakanja na smrt (Kralj 1999: 27–29). Cankar je tako ob lepovidskem motivu prvi sistematično uvajal v slovensko dramatiko simbolistične prvine, njegova *Lepa Vida* pa je inovativna oblikovna in vsebinska prelomnica z realistično dramatiko 19. stoletja.

Kmeclova *Lepa Vida* in problem svetega Ožbalta

Matjaž Kmecl, katerega reinterpretacija in avtorska predelava motiva lepe Vide je bila uprizorjena dobro leto pred Šeligovo pod naslovom *Lepa Vida ali problem svetega Ožbalta*, izdana pa leta 1977, je v primerjavi s Cankarjevo in Šeligovo, mogoče pa tudi s skoraj vsemi drugimi reinterpretacijami motiva v slovenski literaturi, izrazito metagledališka in esejistična in v veliki meri tudi aktualistična reinterpretacija in včasih že čisto parafraza lepovidskega mita. Podobno kot Cankarjeva *Lepa Vida* je izvrstni hibrid tudi *Vida* izpod peresa Matjaža Kmecla, a povsem drugače, na kar nakazuje že podnaslov *dramski marginalija za eno samo osebo*. Je monodramska, eseizirana, strukturirana neklasično, nekje med monodramo in dnevniškimi zapisom, motiv in njegovo obdelavo pa vpelje skozi metagledališki lik gledališkega kritika Milka, ki po premieri Cankarjeve *Lepe Vide* vpelje tematično razkola med hrepenenjskim idealom in pesniškim jezikom Cankarjeve igre na odru ter realnostjo njene premierske publike s komentarjem:

Končno pa še ta strahotna diskrepanca: tam gori vzvišene besede, neizpolnjena hrepenenja, umiranja, angelska človečnost, lepa Vida, spodaj sprejem, ki zaudarja po zadržanih prdcih, popraskani koži, s slabotnim, ampak toliko bolj ogabnim pridihom po cenenih parfumi, po faks helizimu in klorofilni zobni pasti. Kako naj gre to sploh skupaj ... (Kmecl 1977: 11.)

Kmeclov parataktičen in velikokrat polemičen monolog gledališkega kritika Milka, ki mora napisati kritiko in razlago Cankarjeve *Lepe Vide* oziroma gledališke predstave, v kateri v vlogi Vide nastopa igralka Maja, velika kritikova ljubezen, je tako po metagledališki zasnovi bližje Cankarjevemu dvostranskemu osnutku farse *Žalostni konec umetnosti*, kjer nastopata pisatelj Ivan Cankar in igralka Josipina Kreisova, ki je igrala Jacinto v *Pohujšanju v dolini šentflorjanski* (Cankar 1969: 113–114). Hkrati pa nas Kmeclov monolog nekoliko spominja na Jovanovičeve pozne igre, npr. metagledališkost njegove parafraze Brechtove *Matere Korajže*, naslovljene *Uganka Korajže*, hkrati pa tudi na nekoliko pozabljeno metagledališko mojstrovino Vitomila Zupana *Barbara Nives ali Angeli in živali* (1974).

Kritik Milko težko piše, saj ga skorajda avtofikijsko preganja neskladje med idealizirano Cankarjevo podobo Vide in med igralko Vido, Majo, ki je čutna in lahkomišelna. Zaljubljeni kritik Milko (ki je hudomušno karikiran) se znajde v precepu: ne more uskladiti dveh tipov lepe Vide, Cankarjevega tipa ženske Vide, za katero ve, da je nekonkretna, da je fikcija in lepe sanje, ter igralko Maje, ki je čutno in čutna pred njim, tukaj in zdaj ter ga bega in spravlja v obup, ki je čisto oseben. Nima poguma, da bi se ji približal in se z njo ljubil, zato naredijo to drugi namesto njega. Posledično zapade v blodnje ljubosumnosti, v katerih ga Vida pre-računljivka, ki na »obali gotovosti čaka na moža, ki ga bo veter prinesel v čolnu«, preprosto spravlja iz tira.

Kmecl si kot izvrsten literarni teoretik in zgodovinar v svoji dramski etidi privošči medbesedilne igrice in hudomušnosti. Kritik Milko je prepričan, da je ženska za moškega pot, ki pelje v pogubo, kar mu potrjuje tako rekoč vsa slovenska literatura: Trubarjevi in Svetokriškega citati o ženski kot pogubi ga še bolj utrdijo v razmišljanju, da se ni dobro pehati za žensko. Kmecl tako postavi igrivo in precej nagajivo tezo, da je lepo Vido gnalo na morje dejstvo, da je morala pobegniti pred s krizo spola zaznamovanimi neodločnimi moškimi. Tako Kmecl v primerjavi z ostalimi interpreti mita izvede preobrat in se namesto na žensko junakinjo in njeno hrepenenje osredotoči na svet moških. S tem ironizira Cankarjeve hrepeneče in trepeče moške, ki čakajo, da jih bo Vida rešila. V tem smislu je zelo drugačen od Šeliga, ki tudi tematizira spol, a na čisto drugačen način, saj kot opozarja Katja Mihurko Poniž (2009), izpostavi moške kot predstavnike fizične moči. Foucaultovski svet nadzora in kaznovanja je tako predvsem svet omejevanja pravic žensk, udejanjajo ga klasični nosilci patriarhalnega nasilja.¹

¹ Katja Mihurko Poniž (2009: 243) tako zapiše, da se Šeligova Lepa Vida na španskem dvoru »vrača v čase, ko je telo po Foucaultu še »glavna tarča kazenske represije«.

Hkrati pa se tudi sam (kar za literarnega zgodovinarja nikakor ni neobičajno) z veliko mero lucidnosti in tudi nagajivosti zateče k ljudski tradiciji, točneje k pesmi o svetem Ožbaltu.² Kot je zapisal Jože Pogačnik (1988), je sveti Ožbalt tip moža,

ki ga Vida zapušča, v razvoju zgodbe pa vse bolj izgublja individualni značaj ter dobiva etnopsihološke karakteristike. Legenda o svetem Ožbaltu ima za etnično skupino, v kateri je nastala, enak pomen, kakor mit o lepi Vidi. Ožbalt je fenotip moškega, lepa Vida fenotip ženske, oba sta komplementarna. (Pogačnik 1988: 255.)

Podobno opozarja tudi Marko Terseglav (1999: 295): »Kmecl sam oz. njegov kritik Milko pravi, da je sv. Ožbalt drugi del lepe Vide: ‚čudaški mit, sramežljivo skrivan.‘ Sramežljivo je bila skrivana Ožbaltova nemoč, saj trideset let ‚ves kosmat in sam živi sredi puščave, ne da bi vedel, zakaj so ženske na svetu.‘«, s čimer »Kmecl spet ironizira literarni hrepenjski mit.«

Kmecl predela motiva lepe Vide in svetega Ožbalta tako, da slednji lepi Primorčici, ki je za morjem, pošlje prstan in pismo. Ptica po različnih peripetijah srečno prinese vse k Primorčici kot znamenje, da je le pri Ožbaltu velika in zvesta ljubezen. Kmecl vse like reinterpretira v skladu s svojo dramsko domislico. Lepa Primorčica alias lepa Vida si želi junaškega moža, ki bo sam prišel za morje po nevesto, zato mora ostati Ožbalt sam, »sredi kamnite alpske puščave«. Kmecl skozi besede svojega junaka, gledališkega kritika Milka, pravi, da je sveti Ožbalt drugi del lepe Vide: »čudaški mit, sramežljivo skrivan«. Tako (v skladu s svojo poetiko, ki je ves čas medbesedilna, medliterarno zvrstna in aktualno-politična) ironizira literarni hrepenjski mit, demitizira Ožbaltovo svetost, ki je svetost, porojena iz strahu.

Demistifikacija je v tej (in nekaterih drugih igrach) nasploh eden najbolj pogosto uporabljenih Kmeclovih literarno-dramsko-esejističnih postopkov. Demistificira najprej Vido, ki je že zgubana in postarana vseeno sprejela Ožbaltovo leta zadrževano slo. Za konec pa farsično obračuna še s slovensko provincialno mitomanijo, za povrh pa še z nekaterimi akterji literarne zgodovine in literature nasploh:

S svetim Ožbaltom se smeji v pest lepa Vida! – Takšen je premislek, če študiozno pobrskamo malo ob strani, pogledamo k Matiji Ziljskemu, pa v Grafenauerja; seveda ne v Nika Grafenauerja, ta se prehitro razjezi, tudi ne Boga, ker preveč hiti govoriti, marveč v starega Grafenauerja; tam je vse črno na belem. (Kmecl 1977: 24.)

² Kmeclov dialog z ljudsko pesmijo in predelave le-te lepo opiše Marko Terseglav v razpravi »Zgodba nesrečne Lepe Vide v sodobni slovenski dramatik«. Po ljudski pesmi je sv. Ožbalt puščavnik, ki mu ni »glihe«, zato je tudi težko za nevesto. Le daleč za morjem je lepa Primorčica, kateri Ožbalt pošlje prstan in pismo. Ptica srečno prinese vse k Primorčici, čeprav z velikimi težavami. Prstan namreč pade v morje, požre ga riba, ki pa jo dobi Primorčica za kosilo. Ta prstan je za Primorkinjo znamenje, da je le pri Ožbaltu velika in zvesta ljubezen. (Terseglav 1999: 295.)

Šeligova magijsko-hrepenjska lepa Vida

V primerjavi s Kmeclom in še posebej v primerjavi s svojimi proznimi, izrazito modernističnimi in reističnimi romani, ki razgrajujejo literarne forme romana, je Šeligo svojo verzijo lepe Vide izgradil manj strukturno-formalno radikalno ter jo podobno kot Cankar zgradil na motivu hrepenjenja, a se je pri tem primarno vseeno osredotočil na lastno poetiko in tematsko-problemske sklope. V teh je, kot poudarja Silvija Borovnik, podobno kot v prozo

tudi v dramatiki najpogosteje postavljal lik vsakdanjemu, običajnemu življenju odtujene ženske, utjete v naučene, privajene in prisiljene vzorce vedenja, zato pa prikrito in tem bolj intenzivno hrepenече po drugačnem, polnejšem bivanju. (Borovnik 2005: 64.)

Serija teh junakinj se začne že z njegovo prvo igro *Kdor skak tak spak* leta 1973, ki v dramatiko vpelje tip junakinj, ki smo jih srečali že v prozi, konkretno v *Triptihu Agathe Schwarzkobler*. Šeliga zanima »pozabljeni, potlačeni človek«, ki ga njegova dramatika kot »magijsko gledališče kliče v sedanji čas, je tako imenovani arhaični človek oz. človek magijsko-mitske kulture« (Šeligo 1978: 80). Taras Kermauner zato opozarja, da je prav novela *Triptih Agate Schwarzkobler* leta 1968 prva razvila pomensko strukturo, ki je postala bistvo njegove literature, tudi dramatike:

V *Triptihu* se odkrije, da delo ni bit; da je prazno; da je programirano po logiki Pogona, ki je drugo ime za brezpomembno, jalovo, avtistično, mrtvo družbo. Človek je sicer postal reč, a skazalo se je, da ta reč – kot reč – ni bit, ampak le družbena vloga, funkcija, nekaj, kar igra tujo igro, igro sistema. Vendar se Šeligo reizmu ne more kar tako odpovedati; preveč je investiral vanj. Enako kot se mu ne morejo ostali člani njegove grupe ali oblikovalci njegove pomenske megastrukture, Šalamun, Jesih, Jovanović. Zato v Šeligovi literaturi še naprej reč kot vloga in kot bit koeksistira z drugimi, novimi odrešilnimi momenti. (Kermauner 1997/1998: 5.)

Tudi zanj Vidin problem ni rešljiv, saj se na vsaki novi obali hrepenjenja prične novo in Vida plove od obale do obale, od Cankarjevega brega do brega. Zanimiva pri tem je Šeligova invencija, ki v treh dejanjih prinaša tri časovne inkarnacije podob lepe Vide. Najprej kot predvojne meščanke, potem žene poslovneža, katerega dom in svet ne dopuščata realizacije Vidinih želja in sanj. Šeligo je tako ustvaril lik ženske, ki se inkarnira in reinkarnira v različnih obdobjih, prostorih in časih. Razbil je klasično enotnost časa in nas popeljal v srečanja Vide kot predvojne meščanke, kot boginje in demonskega bitja, kot dovilje in dvorne dame na španskem dvoru v 16. stoletju ter končno služkinje in matere v sedanjem času. Časovno različnost Šeligo opremi tudi z izdelanimi, umetelnimi različnimi jezikovnimi plastmi. Vse te variante ali inačice Vide pa združuje prisotnost vedno istega problema – hrepenjenja, ki se v vseh časih v temelju ne spremeni. In pa represije ženske želje.

V središču Šeligove *Lepe Vide* je (podobno kot v njegovih drugih igrah) junakinja, ki je odmaknjena od vsakdanjega življenja, odtujena ženska, ki se ne more

sprijazniti s prisiljenimi družbenimi vzorci ter hrepeni po drugačnem. V tem smislu Šeligo nadaljuje tematiko Cankarjeve *Lepe Vide*.

Ne glede na to, na katerem od številnih prizorišč in v katerem od številnih časov, med katerimi preskakuje Šeligova drama *Lepa Vida*, se junakinja nahaja: v meščanskem stanovanju ali med pericami in Mavri ali na Španskem dvoru v 16. stoletju; vztrajno jo obseda ista misel: »Hrepenenje brez cilja je moja usoda in ta čakalnica pekel« (Šeligo 1978: 20). In ko ji kraljica pravi: »Tako boš do konca razpada telesa izvržena od doma, pa ti hkrati ne bo dano, da bi res bila kje drugje ... Česar nimaš, hočeš; kar imaš, zavračaš ... Ti si Tristan v Izoldini preobleki,« (Šeligo 1978: 57) kot nekakšna novodobna oblika zbora v grški tragediji opozarja na drugačnost, neukrotljivost, temeljni nemir, ki je položen v junakinjino bivanje.

Tako kot za Cankarjevo *Lepo Vido* je tudi za Šeligove junakinje dom pot. Potovanja, ki je vedno nemirno in je daleč od raja ali (kot pravi Cankar) »paradižak«. Zato Andrej Inkret (1987: 91) v svoji analizi *Lepe Vide* ugotavlja, da ta noče, da bi se njeno hrepenenje uresničilo, saj bi s tem prekinila »milost hrepenenja«. Šeligova Vida tako ugotavlja, da je hrepenenje brez cilja njena usoda, da je obsojena na čakanje na neznano.

Tragični rob te Vidine usode tematizira Šeligo v naslednji drami, *Čarovnici iz Zgornje Davče*, katere junakinja Darinka je »naslednica« lepe Vide. Junakinja na koncu drame postane popolnoma osamljena v svetu, ki je olupljen vsega smisla in kakršne koli magije in poetičnosti. Drama se izteče v spoznanje, da Darinka izgubi svojo magično moč, da ji njena avtentičnost in drugačnost, neke vrste poganska svetost, ne pomagata več. Poblagovljeni in zideologizirani svet pravšnjosti je premočen, tako da na koncu postane junakinja žrtev »prazno potrošniških svetov« (Inkret 1987: 85). Avtentičnost in drugačnost sta v svoji bitki zoper konformizem in banalnost vsakdana obsojeni na propad. Kot spet natančno opazha Inkret:

Čarovnica bo premagana in pobita. Darinkino skrivnostno, iracionalno, magično hrenjenje se bo polomilo in vsesplošni svet bo znova zaplesal svoj samozadovoljni in neobčutljivi smrtni ples v tričetrtinskem taktu. (Inkret 1987: 81.)

Istost Vide ohranja torej Šeligo tudi z njeno hčerko Darinko, ki je skozi celo dramo prisotna na »enak« način. Na zunaj sicer vedno drugačna Vida, je v notranjosti pa vedno enaka. Večnost Vidinega problema, hrepenenje, nepotešenost in njeno istost, dosega Šeligo tudi s pomočjo posebne dramaturške zasnove, saj v drami en sam moški igra tri vloge: hišnega prijatelja in Vidinega neodločnega ljubimca, prodajalca in poveljnika Mavrov. Zanimivo pri tem je, da se Šeligo tako v igri nekako oddalji od Cankarjeve interpretacije in se v osnovnem loku zelo približa ljudski pesmi. Vido pripelje na ladjo hrepenenje po novem življenju, po ljubezni in strah oziroma pobeg iz morečega okolja zbanaliziranega zakonskega življenja. V tem svetu je edina svetla točka hčerka Darinka.

V ljudski pesmi je Vidin otrok bolan, tudi Šeligova Darinka je bolna, ne govori. Otrok je v ljudski in Šeligovi interpretaciji tudi »moteč element«, vir Vidinega kesanja in obžalovanja, vzrok, da novo življenje ni takšno, kot je Vida o njem sanjala. Obenem pa otrok postane vir novega hrepenenja, hrepenenja po domu. S hrepenenjem po domu pa kopni prvotno Vidino poželenje. Vida (po Šeligu) na španskem dvoru postaja »hladna«. Tako kot v eni ljudskih variant se tudi Šeligova Vida vrne domov. Toda, kjer se ljudska pesem konča, Šeligo nadaljuje svojo pripoved. Vida spet zahrepeni po daljavah, po drugačnem življenju. Obstajajo skrivnostne reči, za katere ni objektivnih razlag.

Glavni problem Šeligove junakinje je pri tem razklanost, zaradi katere gre Vida v svet, a se tudi vrne. Takrat pravi hčerki: »Razpolovljena si v pasu.« V zgornjem delu so vid in srce in čustva – torej plemenita stran človeka, v spodnjem delu telesa pa sta črevesje in spolnost – negativni pol. In Vida pravi: »Meja, ki teče čez pas, ti ne da dihati.« Ta razklanost, ki je najbolj očitna prav v prizoru, ki smo ga interpretirali in se dogaja v 20. stoletju, poudari krizo subjekta v 20. stoletju, a hkrati skozi ponavljanje še poudari ali podčrta razklanost, ki je prisotna v vseh časih.

Hrepenenjska Vida, ki uteleša drugačnost Šeligovih junakinj, lahko v tem svetu ohrani svojo identiteto zgolj z molkom in zatajevanjem svojega hrepenenja. Sponatanost je najlepša, a hkrati drugačna od zahtev časa, avtor tako emancipira Vidino in človeško svobodo, z njo pa tudi pesniško svobodo in iluzijo, a kaže na njeno ranljivost, ki postane še bolj očitna v njegovi *Svatbi*.

Kaj torej poudarja Šeligo? Da je vsaka človeška in pesniška resnica na udaru objektivne logike. Šeligo kot umetnik občuti »objektivnost« kot mučno in daje prednost nepotešenemu hrepenenju. Hkrati pa Šeligo tako kot v drugih igrah tudi v Lepi Vidi »pokaže, da tam, kjer je poenotenosti preveč, lahko sledi le pogrom proti drugačnosti in avtentičnosti.« Zato se mu je zdelo bistveno, da zmoremo ljudje kot singularnosti kreirati nove možnosti, odpirati nove prostore družbenega in individualnega življenja. Vse to tematizira Šeligo s pomočjo magijskega gledališča, v katerem po njegovem mnenju »nastane resnično fizični jezik, ki temelji na znakih, in ne več na besedah v običajnem, reprezentacijskem smislu.« (Toporišič 2020: 171.)

Pod črto primerjav sodobnih obdelav motiva lepe Vide

Primerjavi reinterpretacij mita, ki se seveda pri obeh avtorjih ne moreta izogniti primerjavi s Cankarjem, pokažeta, da v primerjavi s Kmeclom Šeligo še vedno ostaja v območju Cankarjevih temeljnih zastavkov interpretacije motiva lepe Vide, a jo vkomponira v svoj sistem magijskega gledališča, v katerem Šeligova skozi tematizacijo drugačnosti oznanja pozitivno afirmacijo individualnih ter skupinskih kulturnih in civilizacijskih razlik posameznikov. Hkrati pa zahteva spremembo odnosa do različnosti in drugačnosti, na katero ne smemo več gledati le kot na

dejstvo ali celo problem, ki ga moramo obvladati in odpraviti. Tako Šeligo tudi v *Lepi Vidi* skozi svojo dramatiko in njene priklice magije in čarovništva govori predvsem o odporih do vsakršne drugačnosti, ki spodkopava iluzije o naših moralnih normah kot univerzalnih vrednotah.

Kmeclova igra pa se zdi zanimiva in svojska na nekam drugem nivoju. Avtor vzporedno dramtizira zgodbe lepe Vide, ki nas spominja na kasnejšo Jovanovičevo parafrazo Brechta, *Uganko Korajže*. Vzporedno razvija in spušča v dialog dve utelešenji in ikonografiji junakinje, izhajajoče iz mita: literarno lepo Vido in igralko Majo. Kmecl tako detabuizira mit lepe Vide, za to pa mu kot literarnemu zgodovinarju ponujajo bogato gradivo prav ljudske pesmi. Hkrati pa Kmecl metaliterarno-esejistično, hkrati pa tudi že kar v obliki literarne glose razvije tudi kritiko sodobnega literarnega polja, od literarne zgodovine, etnologije do sodobne poezije.

Oba avtorja se s tem vključujeta v tradicijo obdelave ljudskih motivov in tematik, ki so se začele že v Prešernovem času, ko ljudska pesem o lepi Vidi ni več pomenila »zgodovinske slike«, ampak je začela življenje kot del zavestno koncipirane in z literarnim programom predoločene literarne oblike, konkretno poezije. Če je Prešeren lik lepe Vide iz ljudske epske in lirske oblike prestavil v lirsko občutenje romantike, v položaj razklanosti med idealom in stvarnostjo, s poudarkom na hrepenenju po nedosežnem, je s tem začrtal pot, po kateri je šel kasneje Cankar. Cankarjeva *Lepa Vida* je bila tako že privid hrepenenja, bila je simbolična in se spremenila v pesniški mit. Šeligova Vida ima več obrazov, zato avtor kot vir njenega hrepenenja upošteva več možnih vzrokov: materialne in erotične želje, ki pa niso zagotovilo, da bodo potešile hrepenenje. Šeligo sicer poskuša formalno slediti zgodbi ljudske pesmi, dogodek pri tem uokviri v tri dejanja, a hkrati razbije enotnost časa, sledi tipu trodelne ljudske balade s prehodi, ohranja nekatere pripovedne osnove ljudske balade (Mavri, Španija ...), z reinterpretacijo lirskega dela pa ponuja svoje in deloma novo videnje lepe Vide, sledi še Prešernovi razklanosti in Cankarjevemu hrepenenju. V tem pa nadaljuje slovenski mit, ki se prične s Prešernom in ga radikalno prekinja prav Matjaž Kmecl.

Viri

Cankar, Ivan, 1969: *Hlapci, Lepa Vida, Dodatek. Zbrano delo*, 5. knjiga. Ljubljana: DZS.

Kmecl, Matjaž, 1977: *Lepa Vida ali Problem svetega Ožbalta: dramska marginalija za eno samo osebo*. Ljubljana: Mladinska knjiga.

Šeligo, Rudi, 1978: *Lepa Vida, Čarovnica iz Zgornje Davče*. Ljubljana: Mladinska knjiga.

Literatura

- Borovnik, Silvija, 2005: Dramatika Rudija Šeliga. *Jezik in slovstvo* 50/3–4. 61–73.
- Inkret, Andrej, 1987: Med historijo in pasijonom. Zapiski ob dramah Rudija Šelige, 1973–1986. Šeligo, Rudi: *Slovenska savna*. Ljubljana: Cankarjeva založba. 73–118.
- Kermauner, Taras, 1978: Demonična moč trpljenja. Šeligo, Rudi: *Lepa Vida, Čarovnica iz Zgornje Davče*. Ljubljana: Mladinska knjiga. 133–155.
- Kermauner, Taras, 1997/1998: Šeligova dramatika. Šeligo, Rudi: *Svatba*. Gledališki list SLG Celje. Celje: Slovensko ljudsko gledališče.
- Kralj, Lado, 1999: Maeterlinckov model moderne drame, simbolistična dramska tehnika. *Primerjalna književnost* 22/2. 27–29.
- Mihurko Poniž, Katja, 2009: Nadzorovanje in kaznovanje v nekaterih besedilih z lepovidskim motivom. *Annales: Series historia et sociologia* 19/1. 239–246.
- Pezdirc Bartol, Mateja, 2017: Razvoj slovenske meščanske drame konec 19. stoletja in *Dama s kamelijami*. Vevar, Štefan in Orel, Barbara (ur.): *Začetki in dosežki gledališča moderne dobe: ob 150-letnici ustanovitve Dramatičnega društva v Ljubljani*. Ljubljana: Slovenski gledališki inštitut. 148–158.
- Pezdirc Bartol, Mateja, 2018: Dramatika. Harlamov, Aljoša (ur.): *Ivan Cankar: Literarni revolucionar*. Ljubljana: Cankarjeva založba. 143–199.
- Pogačnik, Jože, 1988: *Slovenska Lepa Vida ali hoja za rožo čudotvorno*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- Poniž, Denis, 2006: *Ivan Cankar, Lepa Vida: poskus interpretacije*. Ljubljana: Slovenski gledališki muzej.
- Puhar, Alenka, 2016: *Izidor Cankar: mojster dobro zasukanih stavkov*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- Terseglav, Marko, 1999: Zgodba nesrečne Lepe Vide v sodobni slovenski dramatiki. *Traditiones (Ljubljana)* 28/2. 289–297.
- Toporišič, Tomaž, 2020: Magijska drugačnost junakinj Šeligove dramatike in proze. *Slavia Centralis* 13/1. 165–174.

IZBRANA ESEJISTIKA MATJAŽA KMECLA

Značilnosti esejistike Matjaža Kmecla so dobro vidne v vseh njegovih ključnih besedilih. Prvič, je treba poudariti strukturno vlogo zgodbe oziroma pomen eksempla, drugič, senzibilnost, sintezo subjektivnosti in objektivnosti ter vitalizem. Tretji zagon, ki v smislu sredotežne sile zaokroža, je idejno izhodišče. Deluje v črti: stik z naravo in od tod izhajajoča vera v prirodni red stvari oplaja in je pogoj ter cilj dobrega. Ta nazor je enostaven in učinkovit, ko zavrača hipokrizijo, razkriva in premaguje hiperbolizirani občutek majhnosti dvomilijonskega naroda, evocira samobitnost, premaguje osamljenost in avtodestruktivnost, ugotavlja posledice utrujenosti ter preobremenjenosti, kadar literarnozgodovinske razlage postavlja v časovne in prostorske koordinate ali v primeru natančnih refleksij posameznikov in dogodkov. Če k temu dodam še Kmeclovo razumevanje in upoštevanje socialnih in socialnozgodovinskih prilik, je mogoče zaokrožiti miselne podlage, na katerih posamezna besedila nastajajo.

Ključne besede: esej, narativnost, slovenstvo, slog, eksempl

Selected essays by Matjaž Kmecl

The characteristics of Matjaž Kmecl's essay writing are clearly visible in all his key texts. First, the structural role of the story or the meaning of the example must be emphasized, then the sensibility, the synthesis of subjectivity and objectivity, and vitalism. The third is the conceptual starting point, which works along the following lines: contact with nature and the resulting faith in the natural order of things flourishes and is the condition and goal of the good. This view is simple and effective when it rejects hypocrisy, reveals and overcomes the hyperbolized sense of smallness of a nation of some two million people, evokes individuality, overcomes loneliness and self-destructiveness. Kmecl notes the consequences of fatigue and overload when he places literary-historical explanations in temporal and spatial coordinates or in the case of accurate reflections of individuals and events. If I add to this Kmecl's understanding and consideration of social and socio-historical parallels, it is possible to present a round picture of the mental foundations on which individual texts are created.

Keywords: essay, narrativity, Sloveness, literary style, exemplum

0

Današnja pestra podoba slovenskega eseja ima zametke že na samem začetku te zvrsti miselne proze. Pri tem mislim tako na jezikovno in stilno plast, na idejno ter tematsko oziroma problemsko kot tudi na notranjeslogovni vidik besedil, ki so nastajala v 19. stoletju ali celo že konec 18. stoletja. Morda zanimivo, gotovo pa skladno s kontekstualnimi vidiki je na tem mestu potrebno spomniti na opazno, pri posameznih avtorjih celo pogosto prekrivanje pravzaprav nasprotnih ustvarjalnih postopkov – tistega, ki velja za znanstvene oziroma strokovne spise, in onega, znanega s področja esejističnega ustvarjanja. Tu ni potrebno segati k samim začetkom, recimo k Linhartovim ali Vrazovim tujejezičnim esejističnim spisom, zelo lep primer najdemo več deset let kasneje pri Ivanu Prijatelju ali Izidorju Cankarju. V *Drami Prešernovega življenja* (1905), v *Izprehodih po Parizu* (1904), *Obiskih* (1910/11), Uvodih k *Zbranim delom* Ivana Cankarja (1925–1936) in več drugih je mogoče prepoznati eno temeljnih značilnosti slovenskega eseja, ta je: praviloma smiselno prekrivanje vsaj dveh notranjeslogovnih dinamik, vsebinsko določenih z natančnimi pomenskimi relacijami, terminološko označevalnostjo, objektivnim utemeljevanjem ter izzivalno meditacijo, zanesenostjo, subjektivnimi presojami ipd. Navedeno seveda pušča nespregljive jezikovne posebnosti in razlike.

Zapisano je mogoče brez posebnih špekulacij ugotoviti prav tako v zadnjih desetletjih, še posebej, če pomislimo na esejistična dela slovenskih literarnih zgodovinarjev. A je potrebno zdaj opozoriti, da med našimi najvidnejšimi literarnimi znanstveniki obstajajo precejšnje razlike. Tukaj seveda ne mislim na domet njihovih književnozgodovinskih ugotovitev, niti ne na metodološke vidike, referenčni horizont, teoretske uvide itn., marveč na to, da nekateri med njimi ostajajo trdno zavezani znanstvenemu stilu, drugi vanj namenoma vnašajo esejistične prvine. Za pričujoči spis so zanimivi predvsem avtorji, ki so opravili notranjeslogovni odmik in so na literarnovedni diskurz cepili esejistične postopke. Slednje lahko ugotovimo na področju jezika, mislim na sintaktično individualizacijo ter semantično širino, tudi metaforičnost; naštetu nadzirano rahlja gramatična pravila in terminološko označevalnost ter pomensko nezaznamovanost. Enak postopek je viden še v notranjem slogu, kjer jasno vzročno-posledično sklepanje in v ultimativno objektivnost usmerjeno argumentiranje mehčata dialoškost in omejeni, dejal bi, vodeni relativizem. Razloge za navedeno je mogoče pripisati naravi posameznega pisca, brez dvoma tudi zavestni odločitvi pogosto suhoparni strokovni diskurz nekoliko stilno razvezati in ga s tem približati bralcu.

Pri profesorju Matjažu Kmeclu, denimo, opisane odmike najdemo ne samo v literarnozgodovinskih delih marveč tudi v *Mali literarni teoriji* (1976), kjer avtor resne teoretske probleme večkrat pojasni s hudomušnimi in nagajivimi primeri. Z opisanega vidika je gotovo zanimiv primerjalni literarni zgodovinar Janko Kos, pri njem predpostavljam prisotnost spoznavno teoretskega stališča, ta opozarja na sublimnost literarnozgodovinskega materiala kot takega, pravzaprav na

vrednost/vrednoto polisemičnosti književnega besedila, ki mu brezpogojnost ali avtoritarnost trditev in stališč lahko temeljito škodita.

1

V nadaljevanju tega spisa se bom ukvarjal z dvema zelo vidnima značilnostma Kmeclovega ustvarjalnega postopka – z jasnimi reminiscencami narativnega sledenja literarnozgodovinskemu dogajanju in z avtorjevim esejiziranjem,¹ predvsem z njegovo esejistiko.

Eden najuglednejših literarnih zgodovinarjev druge polovice 20. stoletja, pisatelj in esejist akademik Matjaž Kmecl je z vidika prekrivanja znanstvenega ter esejističnega pristopa k obravnavi literature in ob poudarjeni narativnosti zelo zanimiv avtor. Tu ne mislim samo na obsežnost opusa, marveč predvsem na retorično spretnost in interpretativno inovativnost. Vsaj dva razloga sta za to, prvič, nespregljiv Kmeclov vitalizem, radovednost, njegova osebna živost in živahnost, ob tem seveda prav tako odgovornost do izbrane materije ter sledenje logiki, ki jo ta zahteva, in širok interpretativni kontekst. Pisec genezo slovenske pripovedne proze tako utemljuje tudi z mislijo na sociološke in kulturnozgodovinske vidike. Drugič je potrebno upoštevati dejstvo – omenil sem ga ob nekaj mislih o esejističnosti pri Janku Kosu – in sicer utemeljeno epistemološko stališče, da se o umetnosti ne da razpravljati meritorno ter se je potrebno ozirati na neobhodno prisotnost interpretacijskih filtrov usmerjanja recepcije. V *Babjem mlinu slovenske literarne zgodovine* (1996), denimo, tako avtor idejo o avtohtonosti slovenske pripovedne proze sijajno utemelji z združitvijo obojega: duhovite in izzivalne pozicije ter resnega rezoniranja.²

Treba pa je na tem mestu izpostaviti nevarnost, da očitna privlačnost Kmeclovega jezika in stila ter same interpretacije njegovo hoteno odmikanje od znanstvene suhoparnosti ter premik v območje ekspresivnosti, domiselnosti, čutnosti – v dobi različnih feminističnih ideologij tudi intrigantnosti lahko privedejo do tega, da se je bralcu težje prebiti do predstavljenih literarnozgodovinskih resnic, trditev, stališč; da besedilo, ki govori o pomembnih književnih zadevah, sprejema bolj sproščeno, kot to literarnovedni problem in avtorjeve ugotovitve o njem dopuščajo.

¹ Eseziziranje razumem kot postopek, vključen tudi v besedila, ki niso nujno eseji. V esejizirani pripovedni prozi, recimo, epsko strnjeno in kontinuirano dogajalno toka prekinjajo diskurzivne prvine, analogije, analize itd. in s tem pripovedno strukturo bistveno rahljajo.

² Matjaž Kmecl je v svoji generaciji literarnih zgodovinarjev sistematičen raziskovalec temeljev slovenske pripovedne proze. Njegov interes sega tudi k na prvi pogled obrobim in za samo raziskovalno temo ne posebej relevantnim delom.

O narativnosti zgodovinopisja³ je nekaj desetletij nazaj pisal ameriški zgodovinar Hayden V. White, znan predvsem po svoji knjigi *Metahistory: The Historical Imagination in Nineteenth-Century Europe* (1973). Primerjati zgodovino, ki je dejansko lahko »zgodba o zgodbi« in literarno zgodovino – »zgodbo o zgodbi zgodbe« morda sploh ni primerno, saj je naracija na obeh področjih prej ali slej v drugačni poziciji, drugačnega statusa in moči. Vendarle pa je Kmeclovo razpravljanje o literaturi vidno podloženo s pripovednimi postopki. Ti posamezne znanstvene izsledke spretno strukturirajo v pripoved o književnosti. Ta seveda nastaja na preverljivem materialu, ne spreminja dejstev, prav tako slednjih ne zanemarja in je verodostojna. Učinek dosega s tem, da ustvarja ritem, živost, opozarja na posamezna dejstva, loči med pomembnim in obrobnim, upovedenim literarnim dogodkom in osebam daje videz resničnosti, z jezikovnimi sredstvi animira ter neguje in stopnjuje bralčevo pozornost. Pravzaprav gre za poseben ustvarjalni modus, ta v literarnozgodovinskem materialu in skladno s kontekstom išče sestavine z narativnim potencialom. In pravzaprav še več, na svoj način eksplicira stališče, da so literarna dela fiktivni vzorci sveta, književne osebe namreč pregledno postajajo subjekti različnih dinamik, zapisano z nekoliko hiperbolizacije del zgodovine in niso le posnetki (ali celo kopije posnetkov), marionete nadosebnih in od književnosti oddaljenih procesov ter struktur. Literatura si preko njih svet okoli sebe na specifičen način prisvaja ter do določene mere sooblikuje.

Zanimivo bi bilo raziskati, če je profesor Kmecl kot eden preteklih urednikov *Jezika in slovstva* v tem smislu negoval uredniško politiko in ustvarjal zametke »nove slovenistične šole«, kot se je to kasneje dogajalo med takrat mlado generacijo slovenskih zgodovinarjev. Še posebej zato, ker je dogajanja v tuji in domači historiografiji gotovo poznal.

³ Narativnost, značilnost zgodovinopisja 19. stoletja, so zgodovinarji rehabilitirali, ko so se od preučevanja kompleksnih, vseobsegajočih struktur in dinamik obrnili k preučevanju vsakdanjega življenja, izkušenj ljudi, njihovega ravnanja, razmišljanja, občutenja in specifičnega obvladovanja različnih življenjskih situacij od rojstva, smrti, prehranjevanja, seksualnosti in boleznih do razumevanja sveta ter tvorjenja pomenov, ki so ga dajali sebi in svetu okoli sebe. Ta novi način tematiziranja zgodovine je bil odgovor na različne modernizacijske teorije, te so uporabljale številne sociološke in ekonomske koncepte in so skoraj povsem pozabile na ljudi. Zgodovina vsakdanjega življenja, ukvarja se z dejanskimi ljudmi v konkretnih življenjskih situacijah, za predstavitev svojih rezultatov seveda ne more uporabljati včasih zelo abstraktnega jezika družbenih znanosti, temveč si z jezikovno prepričljivo pripovedjo prizadeva opisati in razumeti ponovno najdenega posameznika kot soustvarjalca zgodovine, ki si na svoj način prisvaja okoliščine ter pogoje, v katerih živi. Enega od najlepših zgledov tega obrata ponuja delo italijanskega zgodovinarja Carla Ginzburga *Sir in črvi* iz leta 1976. Približno v istem času so tudi v nemškem prostoru nekateri zgodovinarji začeli nastopati proti od začetka 60. let uveljavljeni paradigmi zgodovinskih družbenih znanosti in se intenzivno začeli ukvarjati zgodovino vsakdanjega življenja (Bielefeldska šola). V slovenski historiografiji se je ta usmeritev začela kazati v drugi polovici 80. let, ko je začela svojo raziskovalno pot generacija zgodovinarjev, na katere so pomembno vplivali starejši raziskovalci, kot sta bila Vasilij Melik, Ferdo Gestrin in takrat še mladi Peter Vodopivec. Generacija, v katero sodijo Janez Cvirn, Marko Štuhec, Dušan Kos, Andrej Studen in nekoliko mlajša Igor Grdina in Boris Golec, ni le odpirala do takrat precej zanemarjenih oziroma nesistematično obravnavanih vprašanj zgodovine »malega« človeka, temveč si je ta vprašanja prizadevala predstaviti v obliki pripovedi. Rezultat teh novih pogledov na preučevanje preteklosti je bila ustanovitev revije *Zgodovina za vse* v letu 1994.

Pomenljiva za prikaz Kmeclove sinteze znanstvenega in esejističnega literarnozgodovinskega uvida je spremna beseda Esej o deseniški Veroniki v knjigi Sandija Sitarja *Z Desenic Veronika z Desenic* (1974). Trditev utemeljujem z dvojim: z natančno strukturo, trdno notranjo logiko, jasnimi in argumentiranimi miselnimi zvezami, strokovno odgovornostjo do teme na eni strani ter s humorjem, ironijo, jezikovno izbrušenostjo, nekaj samosvojimi zaključki na drugi. Zgodovinsko bolj in manj preverljivo življenje celjskih grofov in Veronike, žene Friderika II., je avtor umestil v literarnozgodovinski kontekst in »najiminenitnejšo damo slovenske literature po lepi Vidi« poudaril skozi perspektivo več slovenskih piscev ter pisateljice. Njihov diskurz je utemeljeval v socialnih, idejnih, literarnozgodovinskih in narodnostnih prilikah časa, v katerem so posamezna besedila nastajala. S tem je konkretno poudaril, da literatura ni zgolj specifičen posnetek življenja, marveč skladno z zelo različnimi koncepti to življenje soustvarja. Josipini Turnograjski je Veronika tako dekle močnega čustvovanja, ki ji preprečuje upoštevanje nekaterih temeljnih družbenih norm in navad, Josipu Jurčiču je znak spora med oblastiželjnostjo ter pohlepom in naravnostjo ter poštenostjo. Otonu Župančiču je medij narodnoidentitetnega definiranja, Bratku Kreftu dokaz velikih socialnih napetosti, nasprotij in sprememb, Frančku Rudolfu izraža eksistencialni trk med zasebnim ter zgodovinskim, Sandiju Sitarju je demonična vladarka življenja in smrti.

Kmeclova jezik in stil ne stremita zgolj k oblikovanju pregledne strukture, katere namen je bralca voditi k sintetičnemu koncu, temveč je gola funkcionalizacija obojega presežena z uveljavljanjem sugestivnih individualnih vzorcev, ti prej ali slej odslikavajo avtorsko spoznavno-teoretsko fiziognomijo in piščeve značajске poteze. Ob tem je seveda nespregledljivo, da slednje ne mobilizira zgolj bralčeve literarnozgodovinske radovednosti temveč še njegove čutne in čustvene odzive.

Do sem torej je prispela deseniška gospa na poti skozi slovensko književnost. Treba je priznati, da njena tovrstna kariera ni niti kratka niti dolgočasna. Ker je zanimala dramatik, je polna dramatičnosti; ker je postala zgodovina predvsem zaradi svoje ljubezni, je vsa erotična; ker je bila sojena in umorjena, se krog nje drenjajo vsakovrstni spori in smrtni strahovi. Toliko nasprotujočega in ključnega je hkrati v njej, da bo zagotovo tudi še v prihodnje prihajala »nazaj«. (Sitar 1974: 129.)

Besedila, ki odlično reprezentirajo topos Kmeclove esejistike, so zbrana v knjigi *Slovenska postna premišljevanja* (1987). Pisec je brez dvoma pronicljiv in skrben, za sodobni esej tudi nekoliko edukativen. S tem sledi začetnikom svetovne esejistike, Francisu Baconu in Charlesu de Montaignu. Na oba velika uma zahodnoevropske misli 17. stol. spominja tudi z mestniško strukturo naslova posameznih tekstov⁴ in s poudarjeno aktualnostjo teme. Štirinajst esejev postopoma gradi celovito osebno refleksijo Slovencev, slovenstva in kulturnih ter moralnih aspektov družbe. Ob tem je vidno, da se Kmeclov subjektivni pogled na obravnavana

⁴ Herbert Grün je v podobni maniri, seveda s povsem drugačnimi idejnimi izhodišči napisal zbirko *Pisma iz stolpa* (1962).

vprašanja nenehno srečuje z njegovo željo upoštevati izkušnjski vidik in prek njega najti pot do objektivizirane sodbe.

Smrt je človekova najresnejša eksistencialna izkušnja. Spoznanje biti smrten tudi Kmeclu ne more ostati neopaženo – nasprotno, prav tu se križajo njegove najgloblje misli in najtemeljitejše izkušnje. Če se pisec praviloma zmeraj vsaj dotika vprašanj, ki zadevajo kolektiv oziroma pozicijo posameznika znotraj (narodne) skupnosti, je v eseju O smrti osrediščen na človekov osebni bivanjski sunek. Perspektiva, ta izpostavlja dostojanstveno spoznanje lastne umrljivosti, se giblje v razponu privida in realnosti, metafizičnega ter materialnega in vodi Kmeclovega subjekta k mirnemu sprejemanju osebnega pretresa. Avtor seveda ni filozof in mu abstraktno razmišljanje preprosto ne ustreza, zato mu je mnogo bližja refleksija, ki prek spominov na umrle sorodnike, lastno zastrupitev ali nesrečo sega od emocionalnosti in senzibilnosti k objektivnim sodbam, od neizogibne bolečine k zavračanju »prvonovembrske historije«. Zdaj je potrebno poudariti, da se piscu esejistični diskurz na več mestih strukturno razveže v zgodbo,⁵ denimo o dogajanju v bolniški sobi ali o gori Tošč. Kmecl esejist se spremeni v Kmecla pripovedovalca, kar gotovo poveča recepcijsko intenziteto teksta, je pa tudi priložnost za piščevo reperezentiranje lastnega razmerja do narave in ljudi ter preizkus literarno-anekdotičnih ambicij. Posebej tam, kjer piše o hribih nad Bohinjem, avtorjevo poetiziranje materialnega sveta zanese v cono udvorljivosti, spominja celo na kakšnega od znanih Vodnikovih verzov.

Tam na primer sedeš v malo v travo, gledaš dol v Trento s Triglavom v zanesljivem ozadju, vsenaokrog pa skačejo mladi kozli in se pobalinsko vadijo v žvižganju. Ali pa čez Špičje (da je Lepo, kot piše na zemljevidu, ni treba posebej poudarjati, ker je seveda najlepše), na najbolj samotnem kraju obmiruješ, ker imaš občutek, da te nekdo gleda; in že se izza kamna pokaže drobna, bela podlasička, radovednost šeste stopnje plus ji gleda iz smrčka. (Kmecl 1987: 153.)

Esej O smrti pravzaprav odlično opozori na glavne značilnosti avtorjevega esejiziranja: zavzeto in kompetentno obravnavanje teme, izrazito upoštevanje različnih vidikov, vitalizem, ponos, estetsko razmerje do teme, zavračanje moraliziranja, prav tako odklanjanje posplošenega in v filozofiranje usmerjenega rezoniranja. Kmeclov esejistični subjekt je vseskozi aktiven ter utemeljen z zgodovinskimi, geografskimi, narodnostnimi ter etičnimi koordinatami časa in prostora.

Posamezne usode in avtobiografičnost prek induktivnega sklepanja pisca vodijo k esejiziranju o vidnih osebah, o Slovencih in slovenstvu, kulturi, humorju, minljivost, o splošnih in individualnih zadevah, Slovencih v Jugoslaviji. Eno takih je odlična podoba Dušana Pirjevca. Struktura je običajna: zgodba z elementi anekdotičnosti in eksempla, nakazan prehod v kontemplativno vzdušje (večer, planine, »živa samota«), ki spodbudi spomin, esejistični diskurz, ta vključuje jasne idejne vzporednice s slovenstvom in sklep. Logika besedila je pregledna in seveda sledi

⁵ Ciril Zlobec v spremni besedi opozori, da piščeva naslovna sintagma, kjer je samostalnik v mestniku simbolno »aludira na svetopisemsko priliko, na zgodbo, ki na videz teče zelo preprosto, vendar v tej preprostosti skriva (za tiste, ki znajo brati) tudi svoj obvezni modri nauk«.

začetnemu sporočilu o Karničarjevi preutrujenosti, ki ga je privedla na smrtno posteljo. A on je kleni sin slovenskih planin, notranje uravnovešen in trden vernik narave ter njenih zakonitosti in usodo usmeri v svoj prid. Pirjevec je skozi Kmeclovo perspektivo drugačen, drzen, nepremagljive sile, občudovan in spoštovan, človek izjemnih literarno-raziskovalnih sposobnosti. Ter v svoji človeški veličini hkrati ranljiva oseba, ki se ji je ob neki priložnosti »vsem na očeh naložila bridka in huda pokora«. ⁶ Kmecl ob Pirjevčevem nastopu v prostorih Slovenske Maticе dopušča možnost, da *takrat* ni šlo le za Pirjevčevo moralno samoobsodbo, marveč tudi za viden znak njegove izčrpanosti. Avtorjev tematski premik k slovenski narodnozgodovinski problematiki je pomenljiv v obe smeri, sporočilo se namreč pomensko osredotoča na Pirjevca, a hkrati odlično razkriva temeljne značilnosti Slovencev.

Ali ni bil mogoče Ahac podoba slovenskega napona zadnjih dvesto let, vznesene pre-gretosti, dramatične in brezobzirne porabe energije iz lastne življenjske snovi? Globokega, mogoče kar katastrofalnega zanihanja notranje zmogljivosti in skladnosti? Krivde zaradi lastne majhnosti in prevelike stremljivosti? Predrznosti, ki ne ve za meje in usodo, podaljšanega črtomirstva /.../ (Kmecl 1987: 110.)

Profesor Kmecl ob koncu esaja intenzivnost nizanja misli umiri, se vrne v naravo in vitalistično poudari idejo vztrajanja, slednja kot trdna struktura enkrat bolj dru-gič manj vidno utripa pravzaprav v vseh besedilih zbirke, tudi na mestih, kjer sta minljivost in smrtnost najbolj izraziti.

Končno, a ne nazadnje je potrebno evocirati še Kmeclovo kritično (tudi ironič-no) perspektivo do esejizirane snovi. Zgleden primer zanjo je uvodni esej k Slo-venskim postnim premišljevanjem O slovenski liričnosti. V njem pisec z vidika spolnosti brez tendencioznosti esejizira o dveh povsem različnih moralnih (samo) podobah Slovencev – ena prek poudarjanja krepostnosti, askeze in »liričnosti« glorificira ter je predvsem fikcija, druga razgalja in odkriva dejanske narodove poteze, radoživost ter prirodnost. Pozicija pisca je seveda jasna, esej pa vendarle ne odgovori na pravzaprav glavno vprašanje, ki se tu pojavlja: zakaj izkrivljenost in neiskrenost do samega sebe? Je potrebno razloge iskati predvsem v dejstvu, da smo Slovenci v svoji zgodovini zmeraj hoteli biti več, kot nam je objektivno pripadalo? Je torej vse povezano z vrojenimi kompleksi, o čemer piše Kmecl na drugih mestih zbirke?

2

Ena od tipoloških značilnosti slovenske esejistike je tematiziranje predvsem štiri-h področij: književnosti, slovenstva in Slovencev, jezika, bivanjske problemati-ke ter posameznih vidnih osebnosti. Gre za zelo različna vprašanja od evokacije

⁶ Dušan Pirjevec je ob izidu nemške literarne zgodovine avtorja Antona Slodnjaka močno in neutemeljeno kritiziral, ne iz strokovnega marveč predvsem iz ideološkega vidika.

književnozgodovinskih refleksij do avtotematskih premislekov, jezikovnih vidikov, kulturnozgodovinskih prilik, »značajskih« potez Slovencev, samomorilstva, minevanja, smrti.

Na vprašanje, kaj določa ustvarjalno srž Kmeclove esejistike, pravzaprav ni težko odgovoriti. Prvič, je treba poudariti strukturno vlogo zgodbe oziroma pomen eksempla, drugič, senzibilnost, sintezo subjektivnosti in objektivnosti, aktivno ter odgovorno obravnavo problema in vitalizem. Tretji zagon, ki v smislu sredotežne sile zaokroža in spodbuja posamezne tekste in obravnavani esejistični opus kot celoto, je idejno izhodišče. Deluje v črti: stik z naravo in od tod izhajajoča vera v prirodni red stvari oplaja in je pogoj ter etični cilj. Ta nazor je enostaven in učinkovit, ko zavrača hipokrizijo, razkriva in premaguje hiperbolizirani občutek majhnosti dvomiljonskega naroda, evocira samobitnost, premaguje osamljenost in avtodestruktivnost ali ugotavlja posledice utrujenosti ter preobremenjenosti, kadar literarnozgodovinske razlage postavlja v časovne in prostorske koordinate. Če k temu dodam še Kmeclovo razumevanje in upoštevanje socialnih in socialnozgodovinskih prilik, je mogoče zaokrožiti podlage, na katerih posamezna besedila nastajajo.

Ugotovitve zaključujem z naslednjim: poetiko Kmeclove esejistike je mogoče definirati kot splet vitalistične misli, ta izhaja iz vere v naravni red stvari (ideja), avtobiografičnosti, razpravljalnosti in narativnosti, vse s pregledno strukturno vlogo (notranji slog), jezika, ki sporočilo vodi od zasnove k sintetičnemu zaključku ter evocira glavne pomenne in ob tem presega ultimativnost, suhoparnost ter večja privlačnost (stil) in problemskega polja z jasnim interesom za kulturnozgodovinska, literarna, eksistencialna in narodna vprašanja ter človeške usode (tematika).

Literatura

Ginzburg, Carlo, 2010: *Sir in črvi: Svet nekega mlinarja iz 16. stoletja*. Ljubljana: Studia Humanitatis. Prev. Tomaž Jurca.

Kmecl, Matjaž, 1974: Esej o deseniški Veroniki. Sitar, Sandi: *Z Desenic Veronika z Desenic*. Ljubljana: Partizanska knjiga. 124–125.

Kmecl, Matjaž: 1987: *Slovenska postna premišljevanja*. Ljubljana: Cankarjeva založba.

Sitar, Sandi, 1974: *Z Desenic Veronika z Desenic*. Ljubljana: Partizanska knjiga.

White, Hayden, 1973: *Metahistory: The Historical Imagination in Nineteenth-Century Europe*. Baltimore: Johns Hopkins University.

Zlobec, Ciril, 1987: Kmeclovi Slovenski eseji. Kmecl, Matjaž: *Slovenska postna premišljevanja*. Ljubljana: Cankarjeva založba. 159–168.

MALO V ŽIVO IN BOLJ SKOZI KNJIGE

Prispevek obravnava štiri knjige Matjaža Kmecla, ki sodijo v zgodnje obdobje njegovega strokovnega in priročniškega pisanja (*Mala literarna teorija, Od pridige do kriminalke, Rojstvo slovenskega romana*) in zbirko esejev (*Slovenska postna premišljevanja*). Predstavljam jih tako, da povzemam Kmeclove novosti v literarnozgodovinskem pisanju in ob tem hkrati obnavljam doživljanje študentke na poti preobrazbe v strokovno bralko. Razprave o vzponu slovenskega meščanstva in proznega pripovedništva druge polovice 19. stoletja ter premišljevanja na podlagi osebnih izkušenj iz kriznih časov tik pred razpadom jugoslovanske federacije preveva enaka avtorjeva drža: duhovito odkrivanje elementarnosti in celovitosti življenja, neutrudno zbiranje dokazov za vztrajnost, kljubovalnost, vitalnost in zvestobo nasproti malodušju, strahu in nesproščenosti. Taka drža izvira iz Kmeclovih pronicljivih razčlenjevanj literarne preteklosti in se razvija v prizanesljivo ocenjevanje sodobnih anomij. Predvsem v prvi prepozna bogat kulturni kapital, ki so ga kljub šibki politični in gospodarski moči nakopičile generacije ustvarjalcev ter ga z upanjem v samozavestni obstanek slovenstva predajale sodobnikom in naslednikom.

Ključne besede: Matjaž Kmecl, literarna teorija, slovenska pripovedna proza, slovenski roman, literarna dediščina v eseju

Book reading: a compensation for rare personal contacts

This article deals with four books by Matjaž Kmecl, which belong to the early period of his writing academic and student manuals (*Mala literarna teorija / Little Literary Theory, Od pridige do kriminalke / From Sermon to Criminal Story, Rojstvo slovenskega romana / The Birth of the Slovenian Novel*) and a collection of essays (*Slovenska postna premišljevanja / Slovenian Lenten Meditations*). I present them in a way that summarizes Kmecl's innovations in literary-historical writing, while at the same time recreating the experiences of a student on the path of becoming a professional reader. The discussions on the rise of the Slovenian bourgeoisie and fictional storytelling in the second half of the 19th century, as well as the reflections based on personal experiences from the times of crisis just before the dissolution of the Yugoslav federation, are permeated by the same attitude from the author: a witty discovery

of the natural primordiality and integrity of existence, a tireless gathering of evidence for perseverance, defiance, vitality and faithfulness in the face of despondency, fear, and inhibition. This attitude is rooted in Kmecl's insightful analyses of the literary past and evolves into a sympathetic assessment of contemporary anomies. In the former, in particular, he recognizes the rich cultural capital that generations of creators have accumulated, despite weak political and economic power, and passed on to their contemporaries and successors with the hope for a self-confident survival of the Slovenian people.

Keywords: Matjaž Kmecl, literary theory, Slovenian narrative prose, Slovenian novel, literary heritage in essay

V prispevku bom predstavila štiri knjige Matjaža Kmecla, ki so kar se da spodbudno delovale na začetke moje poklicne poti. Namesto znanstvenega si bom privoščila bolj oseben, esejističnemu pisanju bližji pristop. Da bi hermetični znanstveni govornici omogočil širšo dostopnost, je esejistično živahnost gojil spoštovani profesor, danes naslovnik mojih iskrenih želja: naj mu bo dano še dosti srečnih let med ljubimi ljudmi in dišečimi vrtnicami.

Zadnje Kmeclovo besedilo, ki sem ga prebrala, preden sem se lotila vnovičnega prelistavanja njegovih zgodnjih del, o katerih bom pisala v nadaljevanju,¹ je bil duhovit, z osebnimi spomini prepreden prikaz Petra Božiča, enega najmanj ukapljenih in neponarejenih slovenskih literatov: *Peter Božič, slikoviti poštenjak*. Tudi jaz sem v središču Ljubljane kdaj srečala tega drobnega moža, prebrala več njegovih pripovedi, *Kdo je ubil Anito* (1972), *Očeta Vincenca smrt* (1979), *Chubby was here* (1987), *Človek in senca* (1990) in videla predstavi dram *Komisar Kriš* (1979) in *Šumi* (2009), a v Kmeclovem pisanju me je najbolj ganilo priznanje, kako mladi študent slavistike konec petdesetih let 20. stoletja ni kaj prida razumel eksistencialistične filozofije, o kateri je v kavarnah razpravljala »kritična generacija« književnikov. Kot študent s podeželja ni zahajal ne popivat ne debatirat, ker je moral pridno študirati, da bi se čim prej dokopal do lastnega kruha. Toda ko je pisatelja približno enakih let spoznal od blizu, ne le iz slikovitih ali grotesknih anekdot o eksistenčnih stiskah in socializacijskih polomijah, ga je sprejel s sebi lastno prizanesljivostjo: ob prestopanju konvencionalnega ravnanja se kvečjemu muza, če le verjame v človekovo globinsko poštenost. V tem besedilu se Kmecl kaže kot človek, ki mu ničesar človeškega ni tuje, v pripisu, da je urednica pisateljevih spominov *Ko oblasti sploh ni* (2022) zahtevala popravke, pa tudi kot človek, ki ne popušča kapricam drugih.²

Profesorja Matjaža Kmecla sem v živo spoznala v prvem letniku študija slovenskega jezika s književnostjo, dodatnim predmetom, po tem ko sem že diplomirala iz angleščine in francoščine. Ravno v študijskem letu 1977/78 je postal dekan

¹ Iskreno rečeno, Kmeclove knjige sem morala znova prebrati, saj se z njemu ljubim področjem literarne zgodovine nisem podrobneje ukvarjala in žal se ne morem pohvaliti z briljantnim spominom. Skušala pa sem posneti, kako so me vzgajale v strokovno bralko.

² Iz Božičeve najbolj groteskne ponazoritve teze, da je eksistenca pred esenco (spoznanjem), ki ji je bil pisec priča pri kolegu Jožetu Snoju, sklepam, da je bil v ozadju pričakovanih popravkov moralistični zadržek do spolne boleznii.

Filozofske fakultete in je na predavanja literarne teorije in pripovedne proze 19. stoletja prihajal v lepi sivi obleki, a tako kot pozneje varuh človekovih pravic Matjaž Hanžek, v puliju namesto srajce s kravato, urnik svojih predavanj pa nastavil na jutranje ure. Še danes se spomnim, da mi je kdaj neprespani glava omahnila in namesto besed sem z nalivnikom povlekla črto nekam navzdol. Pred petdesetimi leti so bili zapiski sekundarno gradivo, študirali pa smo iz knjig, in za ta del je bil na voljo Pogačnikov *Realizem* v 4. knjigi *Zgodovine slovenskega slovstva* (1970), za najbolj zagnane vseobsežno pletivo v Slodnjakovem delu v 2. (1959) in celotnem 3. (1961) zvezku Matičine *Zgodovine slovenskega slovstva*,³ pa še Kmeclova študija *Od pridige do kriminalke* (1975).

Meni najljubša Kmeclova knjiga je bila tedaj in še več let pozneje *Mala literarna teorija* (1976), ki jo imam doma v dveh izdajah: nespremenjeni drugi iz l. 1977 ter popravljeni in dopolnjeni četrti iz l. 1995. Da je bila knjižna uspešnica, je razvidno iz velikanske naklade, že prvič je izšla v 4000 izvodih.⁴ Knjiga, po kateri sem študirala za izpit, je komaj kje podčrtana, ima pa na praznih mestih stolpca, imenovanega »zapiski«, kakšen poznejši pripis (verzologija, naratologija, tematologija) ali v shemo pretvorjene informacije iz glavnega besedila, na koncu pa vloženi nekaj listov z izpiski iz poznejših leksikonov, srbskega *Rečnika književnih termina* (1984) in poljskega *Slownika terminów literackich* (1988). Z njimi sem si kot Juvanova asistentka pomagala pri vajah iz literarne teorije.

Mala literarna teorija je oblikovana drugače kot standardni učbeniki. S tem ni mišljen le izbor črk brez serifov⁵ – v naboru digitalnih pisav je najbližje Arielu –, ampak predvsem notranja ureditev: poljudno pisana, nazorna, s primeri podkrepljena razlaga literarnovednega sistema na sodih straneh in na lihih dva stolpca, na levi polovici strani »zapiski« (ponazorilnih leposlovnih odlomkov in navedkov iz samorefleksivnih besedil slovenskih in tujih avtorjev) in na desni »leksikon« (pojmovnik). Za praktično rabo je na koncu dodano abecedno urejeno kazalo 628 terminov, ki se pojavljajo v glavnem besedilu in kot definicije pojmov. Oblikovalsko svežino Matjaža Vipotnika nekoliko megli prelom sodih strani z neporavnanim desnim robom, ki lahko vrstico zelo skrajša, ponekod premalo jasno zaznamuje medodstavčne meje in vizualno komaj razlikuje z ležečo pisavo poudarjene besede.

Glede literarne teorije same naj omenim, da sta v sedemdesetih letih 20. stoletja ta predmet vsebovala študijska programa dvopredmetne slavistike in primerjalne književnosti, študij tujih jezikov pa le literarnozgodovinske preglede in spiske

³ Oba pregleda sta bolj koristila kot predpriprava, ne pa nadomestilo za povsem drugače organizirano snov predavanj. Svojega učitelja Slodnjaka Kmecl pogosto navaja, Pogačnika pa komaj kje.

⁴ Za naklado druge izdaje iz l. 1977 v Cobissu ni podatkov. Nenavadno pa je, da je ni založila niti Mladinska knjiga, kot starejši učbenik *Besedna umetnost* Silve Trdina, niti Državna založba Slovenije, sicer specializirani za učbenike in priročnike, temveč založba Borec, usmerjena v novejšo zgodovino in družboslovje.

⁵ Izraz serifi, zaključki v oblikovnju črk, je iz Henigsman idr. 2015.

obveznega branja izvirnih leposlovnih besedil. Neizrečena utemeljitev razlik bi lahko bila, da bodo profesorji tujih jezikov poučevali jezikovne veščine, morda tudi prevajali, slavisti in primerjalci pa bodo lahko tudi kritiki, recenzenti, uredniki, znanstveniki, vsekakor samostojni razčlenjevalci in ocenjevalci literarne pojavnosti. Ko sem nekdanjemu gostujočemu profesorju ameriške književnosti pojasnjevala, zakaj sem se odločila za slovensko književnost, sem intuitivno vedela, da ne želim vse življenje le povzemati tujih spoznanj, temveč ustvarjati lastna, kar seveda predpostavlja obvladovanje literarne teorije.

Pred tem smo v gimnaziji pri pouku slovenščine uporabljali predhodnico Kmeclovega priročnika, *Besedno umetnost II*, s podnaslovom *Literarna teorija*, Silve Trdina (1965), bolj kot vadnico praktične stilistike (opremljena je z velikanskim naborom vaj za domače naloge), šele drugotno kot učbenik za usvajanje teorije, ki naj bi nam privzgojila spoštovanje literarnih umetnin. Gimnazijska berila so sicer že vsebovala odlomke modernistične literature, a dijaki (in profesorji) se niti slučajno niso spraševali o dosegu in preseganju normativne poetike, zrasle na klasičnih umetninah. Neuravnotežena je bila tudi snov, s poudarjenimi zakonitostmi zapletenega pesniškega oblikovanja in dramske kompozicije, toda skromnim prikazom postopkov v pripovedništvu. Ravno temu je Kmecl na široko odprl vrata, saj je pred tem s Helgo Glušič napisal obsežen pregled slovenske povojne pripovedne proze za *Slovensko književnost 1945—1965* in l. 1970 doktoriral iz teorije novele. Da ne govorimo o tem, kako se že dve stoletji daleč najbolj berejo prozne pripovedi.

V Kmeclovem priročniku so me navdušila spoznanja, ki izhajajo iz teorije ruskega formalizma in poznejšega strukturalizma: ekspresivna in estetska funkcija jezika; razmerje med objektivnim, nepristranskim, racionalnim, kognitivnim in subjektivnim, čustvenim, čutno nazornim, konkretnim, slikovitim/eidetskim; pojmovanje živega ritma, ki odstopa od abstraktne metrične sheme; habitualni, denotativni, slovarki pomen besede in konotacije, ki vznikajo v enkratnem sobesedilu; različni tipi pripovedovalcev in pripovednih gledišč/perspektiv, razlikovanje med dogajalnim potekom fabule/zgodbe in umetniško preurejenim sižejem. Večje težave sem imela s pojmovanjem tipičnih književnih perspektiv, vrednostnih drž do ubesedenega sveta, in z razlikovanjem med (predjezikovno, zunajjezikovno) snovjo in temo (tematiko, motiviko) ter idejo/ideologijo, v hipu jasne pa so mi bile različne možnosti zgradbe ali uveljavljanje nadrednega pojma zvrst, ki pokriva množico podrednih, historično spremenljivih literarnih vrst in oblik. Še posebej prijazna so se mi zdeli vsa opozorila o pogojni vrednosti razvejene taksonomije, ki izpostavlja čiste primere – pri študiju semantičnih tropov sem videla, kako se kar naprej ponavljajo isti – živa književnost pa je polna zapletenih mešanic in križancev, ki jih v hipu dojamemo, teže pa natančno opišemo. Z leti mi je postalo vse bolj jasno, da je vsa književnost komunikacija, torej predmet, ki ga vzpostavlja vsako branje, posebno za vsakega avtorja, in je v tem pravzaprav podobna skladateljevi partituri za brezštevilne, čeprav z označevanjem krmiljene interpretacije in naknadne sistematizacije.

Še po mnogih letih se mi v *Mali literarni teoriji* zdi najbolj dragocen izbor primerov s težiščem na slovenskih delih namesto tistih iz svetovne književnosti, iz manj znanih, tudi humornih (Rob, Menart, Mencinger) namesto antologijskih in samo resnobnih, v zapiskih pa pronicljiva preišljevanja starejših domačih piscev. Čeprav Kmecl ne izpostavlja osebnega prispevka v priločniški/didaktični vrsti, je na prvi pogled očiten izjemen kompilacijski dosežek, saj so v leksikon-skem stolpcu navedeni ključni starejši znanstveni spisi, posvečeni posameznim pojmom. V tem času je sveže delovala tudi umestitev književnosti v večmedijski prostor (radio, film, televizija) s specifičnimi vrstami (popevka, šanson, radijska igra, filmski scenarij) in recepcijskimi predpostavkami. Premišljeno je tudi poudarjanje vidnega, slušnega, pomensko polivalentnega značaja pesniškega jezika in mimetičnosti, fiktivnosti pri pripovedništvu in dramatiki ter večkratno opozarjanje na vrednost ustvarjalnosti, ki prestopa norme, konvencije ter ideologije. Male literarne teorije nisem imela za knjigo, ki jo je treba memorirati, temveč za nabor praktičnih orodij pri strokovnem razpravljanju o književnih delih, ki jih najbolj natančno beremo takrat, ko o njih pišemo.

Tudi knjiga *Od pridige do kriminalke* (1975) je pravzaprav študijski priločnik, hkrati segment literarne zgodovine in sociološko podprta povezava med splošnim družbenim in posebnim literarnim razvojem; oboje izpostavlja drugi del naslova: »ali o meščanskih začetkih slovenske pripovedne proze«. O meščanstvu je bilo v socialistični družbi mogoče govoriti le v historični perspektivi,⁶ a brez razmaha tega sloja/razreda slovenskega prebivalstva v drugi polovici 19. stoletja si ni mogoče zamisliti konstrukcije imaginarne skupnosti, imenovane slovenski narod, brez narodne identitete pa ne napredovanja iz provincialnega ljudstva v zgodovinski subjekt. Ob vseh revizijah osvobodilnih gibanj in dejanj v slovenski zgodovini se zdi danes najmanj navzoče zavedanje o prelomnosti revolucije iz leta 1848. Odpravila je fevdalizem in odprla možnost za oblikovanje političnih zahtev o združenju Sloveniji, v kateri bo jezik večinskega ljudstva enakopraven jeziku državnih oblastnikov. Še več let po Kmeclovih predavanjih sem rabila za dojetje učinkov večstoletne diglosije in civilne drugorazrednosti, ki sta trajali vse do konca prve svetovne vojne. Na njenem ozadju se literarno ustvarjanje slovenskih izobražencev kaže kot nepretrgano zaporedje junaških dejanj, ki so ga mnogi plačali z izčrpanostjo, če niso prej umolknili ali se poprijeli bolj pragmatičnih (in donosnih) poklicnih praks.

Duhoviti naslov iz dveh proznih vrst – po pridižnih zgledih zasnovana povest *Sreča v nesreči* in pravni red ohranjajoča kriminalka –, ki sta se pojavili v časovnem razmiku slabih štirih desetletij (1836 in 1874), napoteva na spontano težnjo slovenske književnosti proti realizmu. To zajema preobrat iz univerzalizma v individualizem, iz pohlevnega podložnika v samozavestnega podjetnika, iz vere v absolutno/božansko v analitični dvom, iz alegorične, ideološke v družbeno in

⁶ Moja starša, sin ljubljanskega in hči novomeškega odvetnika, sta svoje meščanske starše izgubila v otroštvu, oče že v času Hitlerjevega prevzema oblasti, mama med okupacijo, premoženje pa z nacionalizacijo po drugi svetovni vojni.

psihološko motivacijo dejanj, iz visoko cenjene verzificirane epike v prozno po-vest, novelo in roman, od kmečkega k salonskemu bralcu. To dinamiko Kmecl prikazuje z razčlenjevanjem literarnih struktur, kompozicijskih shem in modelov fiktivne resničnosti, sprememb mentalitete (empirična izkušnja, opazovanje, razumsko sklepanje, zanimanje za raznovrstno, spremenljivo, enkratno pojavnost, naravoslovni um) in interesov (socialni vzpon z izobrazbo, jezikovnim kultiviranjem in pridobivanjem premoženja). Še posebej dragocena je postavitev literarnih dosežkov v kontekst vse bolj razlikovalnega jezikovnega označevanja resničnosti v sočasni poljudnostrokovni publicistiki (podroben opis predmetov in postopkov, dogodkovno poročilo, uprizoritev s premim govorom oseb).⁷

Nalezljivo simpatijo in občudovanje namenja pripovedništvu vajecev, v katerem na novo odkriva sledove ljudske, karnevalske godčevske tradicije, ki si je dajala duška v brezobzirnem posmehu, v ambicioznejših novelah pa se preobrazila v suvereno humorno prikazovanje zablod in nezgod ubogih par, se križala s sočutjem ali preoblikovala v literarno satiro. Pomembni novosti v literarnozgodovinskem prikazu se tičeta pripovedovalčeve odgovornosti in načina pripovedovanja: dodelna kompozicija na pripovedni okvir in vloženo zgodbo, ki omogoča distanco do manj verodostojne zgodbe in (naivne) perspektive v njej ter pripovedovalčevo kramljajoče zavezništvo z beročim občinstvom, ki ustvarja privid (narodnozavednega) meščanskega salona. Enako zanimiva so tudi opozorila na zdrse spontanih realistov iz meščanskega optimizma/aktivizma v sentimentalnost, svetobolje in resignacijo (pred Stritarjem) ter ponavljajoči se zgodbeni razpleti z usodnim naključjem, torej zaupanje v »večno« metafizično pravičnost, s katero so kaznovani etični prestopki v ljubezenski in hudodelstva v kriminalni zgodbi. Oboje naj bi bilo znamenje priznanja sorazmerne politične in gospodarske šibkosti slovenskega meščanstva v realnih zgodovinskih razmerah. Ker pisca zanimajo sistemski strukturni premiki, se ne ustavlja pri uresničitvenih slabostih, pri katerih se vrednostna merila iz estetsko razvitejših faz ali tujih književnosti projicirajo na gradivo iz oddaljene preteklosti.

Kar druge literarne zgodovine postavljajo na začetek, je v Kmeclovi študiji na koncu, namreč raznosmerna pojmovanja glede potreb, bralskih zmožnosti in funkcij zaželenega (načrtovanega) slovenskega pripovedništva. Tu ne gre le za odmev v antiki in klasicizmu ustvarjenih zvrstnih pravil z določili, kateri družbeni sloji so lahko predstavljeni v visoko cenjenih epu in tragediji ali vse bolj priljubljenem romanu (Levstikov dvom v možnost slovenskega gosposkega romana in drame), temveč za premislek o tem, na katero javnost lahko računa slovenski pisatelj (preprosto kmečko/izobraženo meščansko), kakšne učinke naj doseže (moralno vzgojne, didaktične, zabavne, privlačne, estetske) in s katerimi sredstvi (izbira

⁷ Namesto poudarjanja estetskega in nazorskega spora med etabrirano staroslovensko in uporniško mladoslovensko generacijo Kmecl z obsežnim navajanjem besedil iz *Novic* dokazuje pomembnost razvijajočega se časnikarstva za funkcijsko raznovrstnost jezika in uveljavljanje novih literarnih vrst, podlistka in kriminalke; tudi Aleševčeve so izšle v *Novicah*, pod zaglavjem Zabavno berilo. Vlogo publicistike pri razvoju leposlovja je dokončno uveljavila empirična in sistemska literarna znanost (Dović 2007).

oseb, snovi, tem, motivacija dejanj in karakterizacija). Ob Levstikove spodbude, manj znano Šubicevo okrnitev na poučnost in pragmatični program Mohorjeve družbe Kmecl postavi Jurčičevo sintezo, tj. zanimanje za celoto življenja, vse družbene plasti in za človeško univerzalne psihološke, emocionalne in značajske razsežnost. S tem argumentom razgrajuje uveljavljeno Levčevo (in Levstikovo) tezo o začasni prevladi Stritarjevega vpliva nad »Levstikovim učencem«, zaradi katerega naj bi se prvotno zamišljeni tragični razplet ljubezenske zgodbe v romanu *Cvet in sad* spremenil v srečen konec. Da bi še bolj poudaril samoniklost in genialnost prvega slovenskega romanopisca, navaja njegove premisleke v beležnicah in romanih, v katerih rešuje pisateljske izzive pri grajenju obsežnega, večpramenkega, v različnih časih in prostorih potekajočega besedilnega sveta.

Začetki slovenske pripovedne proze so v Kmeclovi študiji imeniten dokaz uspešnega premagovanja zunanjih (socialnih, diskurzivnih) ovir in priučenih estetskih konvencij, brez iskanja tujih realističnih zgledov ali vzporedij, vendar z močnim poudarjanjem razgledanosti, svetovljanskosti, spretnosti, delavnosti in neizmernega zaupanja, da duh naroda ne seva le iz ljudskega slovstva in Prešernove lirike, ampak vse bolj iz pripovedne proze. Jurčičeva izvirna ustvarjalna zmožnost je izrecno poudarjena v knjigi *Rojstvo slovenskega romana* (1981):

Če je bilo v klasičnih časih prejšnjega stoletja pojmovanje in obstajanje romana zelo malo odvisno od filozofskih in estetskih norm ali sistemov, in če je bilo mnogo bolj sad nekakšne dialektične korespondence med romanopiscem in romanobralcem, potem si je analogno seveda težko misliti, da bi bil roman bistveno odvisen od literature in od uglednih mednarodnih vzorcev zanj. /.../ Pač nas ne zanima eventualna Jurčičeva odvisnost, marveč njegova izvirnost; ne posnemanje, marveč izumljanje, ne Jurčič kot zadnji, marveč kot prvi. (Kmecl 1981: 50.)⁸

Če me spomin ne vara, je tudi vsebino te knjige Kmecl najprej spredaval v okviru predmeta Pripovedna proza 19. stoletja. Morda še ne s tolikšnim poudarkom, da je Jurčičev *Deseti brat* enako genialen, vse dotedanje poskuse in predpriprave presegač dosežek v pripovedništvu, kot so bile Prešernove *Poezije* v liriki, vsekakor pa že z opozorili na povsem drugačne ubesedovalne zahtevnosti obsežnega pripovednega besedila.

Doma smo imeli izdajo založbe Slovenski knjižni zavod z ilustracijami Maksima Gasparija iz (verjetnega) leta 1947.⁹ Sklepam, da je bila to ena prvih knjig, ki si jo je pri 21. letih kupil moj oče s plačo gradbenega tehnika, in ostala je ena opaznejših na domači knjižni polici. Morda mi je bil tudi zato Jurčičev prvi roman od vseh njegovih najljubši. Vsekakor pa je bilo treba za izpit prebrati še vrsto drugih, tistih z »izvirno« izmišljeno in tistih z zgodovinsko snovjo. Moje simpatije so bile vselej

⁸ Navedek je značilen za metodo, ki zapušča primerjalne vidike, če že ne posnemanje pa vsaj reminiscence na W. Scotta (pri Levcu, Prijatelju in Slodnjaku). Analiza besedilnih modelov namesto geneze je podobna obratu iz diahronega v sinhrono opazovanje jezika v sočasnem jezikoslovju.

⁹ V knjigi nikjer ni navedena letnica izida in Cobiss ima pri zapisu letnice 1947 vprašaj. Identična druga izdaja je iz l. 1950.

na strani prvih, saj mlad človek živi ves v sedanjosti in prihodnosti, najbolj uživa v branju sočasne/sodobne književnosti, z večjo muko, pod pedagoško prisilo pa se prebija skozi fiktivne svetove, ki so mu izkustveno ali nazorsko daleč – sto let po Jurčičevem pisanju je bil komaj še aktualen kulturni nacionalizem oziroma narodna misel v njegovih historičnih romanih.¹⁰ In kaj je bolj privlačnega od ljubezenske zgodbe, ki se po vseh zapletih konča s srečno združitvijo, obenem nudi zadoščenje z etično poravnavo preteklih hudobij in zbuja katarzo ob Martinkovem tragičnem koncu. Da ne govorim o sproščenem smehu, ki ga sproža Krjavelj, tihem pritrjevanju Martinkovim dobrodelnim »čarovnijam« in sočutju z Lovretovo melanholijo.

Kmeclovo raziskovanje nas je naučilo globljega pogleda: da je ljubezenska zgodba naravnana v pridobivanje moči (premoženja), da so glavne osebe poetične in idealne, družbeni vzpon mladega izobraženca bolj želja kot resničnost in da kmečke, polproletarske stranske osebe niso le dekorativna zanimivost, temveč prvotna izkušnja resničnosti, hkrati sramotno breme in izraz prvinskih silnic: »Narodno bistvo/značaj je očitno mnogo jasneje izraženo v obstajanju elementarnih, »neodličnjaških« posameznikov« /.../, saj prav ti »govorijo o izvirmosti in življenjski moči kolektivnega – narodnega subjekta.« (Kmecl 1981: 59–60.)¹¹

Ob modeliranju slovenske pokončnosti/zvestobe v zgodovinskih in idealizacije meščanskih vrednot v »izvirnih« se mi zdi Jurčičevo pripovedništvo realistično vsaj še zaradi upodobitve patriarhalno določene zasebnosti, ki je sramežljivim, neizkušenim mladim ženskam nalagala pokorščino očetovi in soprogovi volji. Poskuse osvobajanja je spričo mitizacije čiste ljubezni in zvestobe narodu Jurčič razpletal v tragične konce, saj je šlo za »greh« prešuštva (*Lepa Vida*) ali nemoralno preračunljivost (*Med dvema stoloma*, *Doktor Zober*), zlasti če bil v ljubezenski trikotnik vpleten tujec/tujka. Tudi med ženskami imajo stranske osebe iz nižjih slojev zanimivejše, čeprav komaj skicirane usode, npr. izgubo nezakonskih otrok, tiste iz višjih pa lahko osrečita poroka in materinstvo.

Danes ne vem več, na katera vprašanja sem odgovarjala na izpitu Slovenska književnost I, spomnim pa se, da je bila pika na i za najvišjo oceno, kje je pokopan Ivan Tavčar. Vedela sem, da ga ni v Ljubljani, kje v bližini groba četverice moderne, torej sem kot na kvizu ugibala, da bi bil lahko na posestvu Visoko, kjer je sicer najbolj vidna mogočna Savinškova skulptura. Od vsaj metra zbranih del slovenskih pisateljev, ki smo jih morali prebirati za izpit, sem relativno najbolj trpela ravno ob Tavčarju in še bolj idiličnem Stritarju (Zorin mi je bil tako kot Cankarjev Fritz vseč kot lepočutni ljubitelj umetnosti) in še danes težko gledam osladen, čeprav estetsko dognan film *Cvetje v jeseni*, pa če še tako občudujem igro

¹⁰ Toda iz Kmeclovih esejev in poezije Ervina Fritza (prim. *Okruški sveta* (1978), razdelek *Zmeraj se mi po slovensko sanja*) je videti, da je bila hudo navzoča med Slovenci za mejo, pri tistih znotraj pa potlačena/razvodenela do nevidnosti.

¹¹ To so modrosti zrelega človeka. Podobno pritrjevanje (telesni) elementarnosti sem srečala pri B. Paternuju, ki je potrdil mojo intuicijo, da je Kovačičev roman *Prišleki* močnejši kot Hiengov *Čudežni Feliks*. Morda ta ocena izhaja tudi iz bralčevega odziva: empatija ob prvem in občudovanje ob drugem.

Poldeta Bibiča in Milene Zupančič. (Kaj ni bolj prepričljiva kot Karolina Žašler po Partljičevem scenariju?) Od Tavčarja mi je ostalo nekaj močnih prizorov, ki jih ne znam več natančno umestiti v določeno delo, npr. tisti, ko se cela družina pred povodnijo reši na streho ali grozljiv prizor sekanja mezinca za malo otroško tatvino. Zanimivejši so mi bili tedaj Kersnikovi romani s prefinjenimi družabnimi igrkami in *Kmetske slike*, torej besedila, v katerih so medosebna razmerja konfliktna, tekmovalna, ujeta v brezobzirno materialistično logiko, literarne osebe pa površne, prazne, moralno vprašljive. Z omejenimi urbanimi izkušnjami sem težko presojala Tavčarjevo povzdigovanje naravnega, kmečkega, podeželskega sveta (z izjemo Šarevčeve slive), zdela se mi je manj prepričljiva kot Kersnikove upodobitve stisk, propadov, smrti in izselitev, nauk o pogubni ljubezenski strasti iz cikla *V zali* pa v primerjavi z vsemi predhodnimi romanesknimi zgodbami preproba ideologija, naj se še tako sklada z novoveško tradicijo nesrečne ljubezni.¹²

Šele na Kmeclovih predevanjih in pri poznejšem branju *Rojstva slovenskega romana*, sem se poučila, da se Tavčar in predvsem Kersnik odmikata od Jurčičevega romanesknega modela zgodnje, optimistično aktivistične faze in začenjata družbeno kritično analizo meščanske realnosti, vse do obsojanja izprijene jare gospode in brezbržno delujočega prava (namesto mita o metafizični pravičnosti).

Priznam, da se pozneje s Kmeclovimi dopolnili in premiki težišč v literarnem zgodovinopisju nisem več intenzivno ukvarjala. Zelo pa se me je dotaknila njegova zbirka esejev *Slovenska postna premišljanja* (1987). Izšla je v vznemirljivih osemdesetih letih, ko so se ob najgloblji gospodarski krizi odpirala ključna družbena vprašanja, ki so navsezadnje kristalizirala v enako pomembno zahtevo, kot je bila tista v programu Zedinjene Slovenije iz l. 1848: v majniško deklaracijo z zahtevo po slovenski državi (1989), plebiscitno odločanje (1990) in razglasitev samostojne, neodvisne republike Slovenije (1991).¹³ Najprej sem se spomnila »računovodskega«, »v Kersnikovi maniri« *Mamona* napisanega eseya *O slovenskem »egoizmu« in »darežljivosti«*. V njem namreč avtor z uradno dostopnimi številkami spodbija v centru tedanje Jugoslavije razširjeno tezo, da smo gospodarsko razviti Slovenci egoisti. Od doma se spomnim šepetanja, kako »Sava teče na jug« in tako kot v Kocbekovi pesmi *Črno morje* (*Poročilo*, 1969) odnaša sadove našega dela. Po liberalističnih poskusih Kavčičeve vlade se je ekonomija znova izkazala za usodnejšo podlago stopnjujočih se nasprotij, kot so bila bolj odmevna simbolna, npr. nasprotovanje skupnim jedrom v šolstvu, odziv na centralistični memorandum SANU s Prispevki za slovenski nacionalni program v 57. številki *Nove revije*, odhod slovenskih članov iz jugoslovanskega pisateljskega društva, razgalitev totalitaristične estetike z retrogradnim NSK plakatom za štafeto ipd. Kmeclovi predlogi, kako bi lahko doma porabili nerazvitim republikam podarjene presežke,

¹² Kmecl jo povezuje z literaturo sentimentalizma in romantike, a opozarja na izvor v srednjeveški zgodovini (Abelard in Heloise), podobno kot Denis de Rougemont (1999), ki na dnu Zahodne predstave o ljubezni odkrije uničujočo strast že v romanu *Tristan in Izolda*.

¹³ Na ovitku (Cveto Jeraša) slika ure kaže petnajst minut do dvanajste, tik pred obratom, koncem, katastrofo. Takrat je šlo za Jugoslavijo, danes je nekaj minut pred polnočjo celoten planet in civilizacija.

so duhovito pronicljivi: za spodbujanje več rojstev, tretjo univerzo iz izseljenih znanstvenikov, svetovno promocijo slovenske umetnosti, obnovo kulturne dediščine, zastojne knjige. V sklepu ni enoznačnega odgovora na vprašanje, zakaj ne znamo ravnati s presežki svojega dela, ki nam je najvišja vrednota, povezuje pa se, tako kot v drugih esejih, z nacionalnim značajem: majhnostjo, inferiornostjo, plašnostjo, nesproščenostjo, samosmiljenjem.

Eseji pred omenjenim razgrajujejo tudi stereotipe o slovenski lirični, asketski, duhovni naravi, (saj bi bili brez telesne radoživosti že zdavnaj izumrli), o vzajemnem nezaupanju med politiki in kulturniki, o nepriljubljenosti vojaške obveznosti (tudi zaradi enojezičnosti v armadi) ter o problematičnem sobivanju civilizacijsko in kulturno različnih narodov v federaciji. Pisec v svoja razmišljanja vgrajuje spoznanja iz slovenske politične, kulturne in literarne preteklosti. Pri tem ne navaja abstraktnih idej, ampak življenjske izkušnje, individualne zgodbe, ki pričajo o seksualnem obnašanju,¹⁴ revščini, notranji svobodi, učinkovitih preživetvenih strategijah, nastopaštvu in servilnosti, avtonomnosti in iskanju političnih zaveznikov, obiskanih predlogih in utopičnih zamislih.

Njegove presoje so uravnotežene, naravnane v dialog, konsenz, mišljene so kot predlog, popravek, alternativen pogled, niso pa politično učinkovita ideologija, ki je v naslednjih prelomnih letih javno mnenje usmerjala v nacionalno enotnost. Esezista zanima, kako se je v resnično nesvobodnih zgodovinskih razmerah oblikovala slovenska mentaliteta, sestav vrednot, samorazumevanje, psihološki refleksi, kaj so k temu prispevali književniki in drugi izobraženci, kakšne življenjske prakse je mogoče spoznati iz njihovih biografij (spominov, ohranjenih anekdot). Enako zanimive so mu življenjske zgodbe povezanih akterjev, članov mogočnih, imovitih slovenskih rodbin (Trpinc, Urbančič, Toman, Pajk, Souvan, Wellner, Bleiweis), ki so danes bolj znane umetnike oplazile, posegle v njihova življenja ali jim omogočile prostor druženja. Dokazovale so slovensko vitalnost, uspešnost, bojevitost, čeprav so v zgodnjem umiranju naslednikov in izgubljanju imetja na lastni koži občutile, da nobena moč ni neuničljiva. V njihovih homatijah Kmecl ugleda potrditev, »da smo ‚normalen‘ narod z normalnimi refleksi, da smo hvala bogu krvavi pod kožo.« Ali še bolj duhovito in intimno smiselno: »Čudovit občutek! Fantastičen! Da nismo posebljena kontracepcija in zbor ostarelih angelov, do sterilnosti in s tem neresničnosti počedena birmanska družčina, ki se ji obzorje končuje na lastni roki z novo uro.« (Kmecl 1987: 88.)

Esezistično pisanje je prepredeno s specialistično vednostjo in raznovrstnimi izkušnjami v razsežnem družabnem omrežju znancev, prijateljev, stanovskih kolegov, pisateljev in politikov. Doživetja s prijatelji so oblikovana s humorjem, oba pišče-va konjička, hribolazenje in hortikultura, tudi s prefinjenim občutkom za naravno lepoto. Ko obnavlja kočljive, banalne, nelagodje in krivdo zbujujoče pripetljaje,

¹⁴ Na moč zabavni so vulgarni navedki iz Trdinovih zapiskov (knjižno izdanih šele 1987), ljudskih pesmi, Jegličevega priročnika za zdravo zakonsko spolno življenje, medtem ko Kmecl sam za telesne reči uporablja izrazje, ki je hkrati dostojno in humorno.

neupravičene očitke in žalitve, ne uporablja lastnih imen, temveč osebe označi s perifrazo (prijatelj obilnega stasa, z lepim glasom basista; pisatelj in esejist, ki ga ceni in občuduje; heroj, ki si je dal na družbene stroške zgraditi vilo na vrtu znane pisateljice in enako znanega slikarja). Cilj torej ni nameriti v osebno tarčo, temveč opisati tip, vzorec ravnanja, zlasti če izvira iz sumničenja, podcenjevanja in sovražnosti. Izraze vseh treh odnosov je praviloma srečeval pri nadutih predstavnikih malo večjih narodov, obremenjenih z enakim strahom pred silo zares velikih. Brez osebnih imen so tudi nekateri prikazi eksistencialnega preobrata, iz bližine smrti v življenje ali iz potencirane energije v smrt.

Najbolj ambivalentne so refleksije o življenju na ozadju človeške minljivosti, ob smrti oseb, ki jih je pisec poznal, imel rad in jih ohranil v spominu. Tako obnavlja mučne občutke sokrivde ob tistih, ki so si sami vzeli življenje, ne da bi njihovi bližnji dojeli, iz kako hudih duhovnih stisk so se s tem dejanjem rešili. Če drži spoznanje, da je »/s/amomor nasilje nad telesom, vendar ni stvar telesa,« ker se zanj odloči duh, je mogoče te osebne tragedije pojmovati brez vključevanja krivde, greha, sramote in zamolka, kot:

posledico izjemno močnega notranjega življenja, ukvarjanja s smislom, transcendiranja v duhovnost, preseganja bivanjskega avtomatizma in štančanja /.../ Tako stojim pred mračno veselo, duhovito, sprašujočo in obupano vojsko slovenskih samoubijalcev, poln groze in – naj mi bo oproščeno – poln svojevrstnega zgroženega ponosa. Najbolj tragičen in vendar najbolj monumentalen spomenik in dokaz silovite notranje moči majhnega telesa so. (Kmecl 1987: 138.)

Majhno telo se tu slejkoprej nanaša na slovensko maloštevilčnost in na vse izgube človeških potencialov v zadnjih dveh stoletjih, notranje moči pa na celoten kulturni kapital, ki smo ga kljub temu ustvarili in iz katerega se lahko napajamo in ga oplajamo. Če se ga seveda zavedamo in če nam je kaj do skupnega dobrega. Matjaž Kmecl si je nabral ogromen kos tega zavedanja in ga k sreči delil s svojimi študenti in bralci. V realnosti se nisem dostikrat pogovarjala z njim, saj se je iz profesorja preobražal v še bolj izpostavljeno in oddaljeno politično persono. A tolažim se s tem, da je mnoga spoznanja zapisal za prihodnjo uporabo.

Literatura

De Rougemont, Denis, 1999: *Ljubezem in Zahod*. Ljubljana: Založba /*cf.

Dović, Marijan, 2007: *Slovenski pisatelj*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.

Fritz, Ervin, 1978: *Okruški sveta*. Ljubljana: Cankarjeva založba.

Głowiński, Michał, Kostkiewiczowa, Teresa, Okopien-Sławińska, Aleksandra in Sławiński Janusz, ²1988: *Słownik terminów literackich*. Wrocław, Warszawa, Kraków, Gdańsk, Łódź: Zakład narodowy imienia Ossolińskich.

Henigsmann, Vlasta, Karim, Silva in Kern, Renata, 2015: *Likovna umetnost 9: i-učbenik za likovno umetnost v 9. razredu osnovne šole*. Ljubljana: Zavod Republike Slovenije za šolstvo. <https://eucbeniki.sio.si/lum9/>. (Dostop 10. 2. 2024.)

Kmecl, Matjaž, 1975: *Od pridige do kriminalke (ali o meščanskih začetkih slovenske pripovedne proze)*. Ljubljana: Mladinska knjiga.

Kmecl, Matjaž, 1976: *Mala literarna teorija*. Ljubljana: Borec.

Kmecl, Matjaž, 1981: *Rojstvo slovenskega romana*. Ljubljana: Mladinska knjiga.

Kmecl, Matjaž, 1987: *Slovenska postna premišljevanja*. Ljubljana: Cankarjeva založba.

Kmecl, Matjaž, 2022: Peter Božič, slikoviti poštenjak. *Dnevnik, Objektiv*, 1. oktobra 2022. 14–15. <https://www.dnevnik.si/1042997924>. (Dostop 10. 2. 2024.)

Kocbek, Edvard, 1977: *Zbrane pesmi*, 2. Ljubljana: Cankarjeva založba.

Trdina, Silva, 1965: *Besedna umetnost. II. del, Literarna teorija*. Ljubljana: Mladinska knjiga.

Živković, Dragiša (ur.), 1984: *Rečnik književnih termina*. Beograd: Nolit.

PO SPLETNIH SLEDEH MATJAŽA KMECLA¹

Prispevek evidentira pojavljanja Matjaža Kmecla na spletu, zlasti na Wikipediji in sestrskih spletiščih, opisuje historiat in kategorizacijo wikipedijskega gesla in njegovih slik v Wikimedijini Zbirki, dopolnjuje njegove Wikipodatke, razlaga pomen postavljanja fotografij, ki dokumentirajo strokovno življenje, v javno last, s pomočjo dLiba in Cobissa primerja deleže Kmecla in njegovih kolegov v javni zavesti in se zaključí z omembo njegovega razpravnega sloga.

Ključne besede: Wikipedija, Wikipodatki, Wikimedijina zbirka, licenca Creative Commons, Digitalna knjižnica Slovenije

Following in the online footsteps of Matjaž Kmecl

The paper records the various appearances of Matjaž Kmecl on the web, especially on Wikipedia and its sister projects, describes the history and categorization of his Wikipedia entry and his images on Wikimedia Commons, adds details to his Wikidata, explains the importance of placing photographs documenting the discipline in the public domain, compares Kmecl's and his colleagues' presence in the public consciousness with the help of dLib and Cobiss, and concludes with a reference on his personal style of expression.

Keywords: Wikipedia, Wikidata, Wikimedia Commons, CC-license, Digital Library of Slovenia

¹ Zaradi številnih hiperpovezav, ki so za razumevanje bistvene (sivo obarvano besedilo), je priporočljivo in morda edino smiselno branje z miško v roki. Članek lahko poiščete in preberete v spletni obliki na naslovu DOI: 10.4312/jis.69.1-2.43-51.

Pa poguglajmo Matjaža Kmecla. Na prvem mestu je seveda njegovo wikipedijsko geslo, potem njegov profil med akademiki SAZU, nekaj nižje najdemo geslo v gledališkem leksikonu Si.gledal. Zastonj ga iščemo v *Slovenskem biografskem leksikonu* (SBL, danes Slovenska biografija). Ko so med letoma 1925 in 1932 izhajali snopiči SBL z imeni od A do L, ga še ni bilo na svetu, *Novi slovenski biografski leksikon*, ki bo popravil krivico prepozno rojenim z začetka abecede, pa je leta 2022 s petim zvezkom prilezel še do črke Č. Nenavadno je, da ga ni v spletnem leksikonu Obrazi slovenskih pokrajin. Geslo o Kmeclu je v *Enciklopediji Slovenije*, ki pa ni spletno dostopna. Ker sem ga sestavil jaz, ki brez postavljanja na splet ne morem, je geslo z malo truda mogoče najti tudi na zaslonu. Zaradi nastanka davnega leta 1990 je seveda močno zastarelo.

Slike. Kmeclovo Wikipedijsko geslo je opremljeno z njegovim portretom. Klik nanj sliko poveča in odpre podatke o izvoru in licenci, na dnu strani pa se pokažeta dve kategoriji. Prva (Portreti moških z brki) bo prišla prav geslu o brkih, nas pa bolj zanima kategorija Matjaž Kmecl, v kateri se trenutno nahaja še pet Kmeclovih portretov. Ljudje si zmotno predstavljajo, da so fotografije na Wikipediji, pa niso. V levem zgornjem kotu ikona, ki je drugačna od wikipedijskega črkovnega globusa, razkriva, da se nahajajo na spletišču Wikimedia Commons, po domače v Wikimedijini Zbirki večpredstavnostnega gradiva, od koder zajemajo vsi globalni wikiprojekti.

Za trenutek naj se vrnem h **kategorizaciji** fotografij v Zbirki. Zgodovina redakcij Kmeclovega portreta pokaže, da je sliko 2. januarja 2007 naložil Hladnikm, sledilo je 20 posegov vanjo, večinoma od administratorjev z vseh koncev sveta ali od njihovih wikirobotov, Slovenca sta bila, koliko poznam vzdeveke domačih wikipedistov, samo dva, TadejM in Ipos. Najprej je nekdo opozoril, da slika ni kategorizirana, naslednji je dodal kategorijo Moški (*Men*), čez dve leti je nekdo presplošno kategorijo Moški zamenjal z natančnejšo Stari moški (*Old men*) in dodal kategorijo Brki (*Moustaches*). 2011 je Ipos ugotovil, da je v Zbirki že več Kmeclovih portretov, ki kličejo po novi kategoriji Matjaž Kmecl, potem pa se je TadejM (vzdevek medicince Dejana Papeža) lotil Kmeclovih brk: najprej je *Moustaches* zamenjal s *People with moustaches* (Ljudje z brki), a s tem ni bil zadovoljen, v naslednji minuti jo je zamenjal z *Men with moustaches* (Moški z brki). 2015 je nekdo črtal uvrstitev Kmecla med stare može, 2019 pa spet drugi zamenjal *People with moustaches* s *Portraits of men with moustaches* (Portreti brkatih moških), pač skladno z nomenklaturo v Zbirki, ki pod tem imenom naniza 1956 brkatih portretov in še 20 podkategorij z dodatnimi stotinami brkačev. Za literarno zgodovino je ta brkovni historiat bizaren in obsoleten, mogoče bi podatek prišel prav le razigranemu sestavljalvcu testa za slovenistične bruce: Katere tri slovenske literarne zgodovinarje prikazujejo tile trije brkati portreti (zraven Kmecla bi postavil npr. še fotografije Toneta Pretnarja – hm, ta bi lahko spadal že v novo kategorijo ljudi z brki **in** brado – in Dušana Pirjevca)? Tovrstna kategorizacija fotografij v Zbirki je koristna drugim ljudem (opremljevalcem, ilustratorjem, oglaševalcem ...), ki bi pri avtorsko zaščitenih posnetkih sicer morali na trnjevo pot pridobivanja dovoljenja za uporabo, medtem ko so v Zbirki slike uporabne brez vprašanj.

Med trenutno šestimi prosto dostopnimi Kmeclovimi portreti v **Wikimedijini Zbirki** je najstarejša mladostna črno-bela fotografija, ki jo je iz *Tribune* 1962, ki je v Digitalni knjižnici Slovenije (dLib), skopiral uporabnik Ipos; to je lahko storil po zaslugi starega jugoslovanskega avtorskega zakona, ki je v javno domeno sprostil fotografije, objavljene pred 1. 1. 1970. Tri fotografije so moje. Kmecla sem slikal leta 2005 ob odkritju kipa Gregorja Kreka na Četeni Ravni in sliko postavil v javno last dve leti pozneje, pač za potrebe Kmeclovega gesla na Wikipediji. Druga moja je iz leta 2014. Ipos jo je našel v moji spletni fotogaleriji, in jo, ker je ta objavljena pod licenco proste dostopnosti in uporabe CC, brez spraševanja postavil v Zbirko. Posneta je bila ob okroglem 50. Seminarju slovenskega jezika, literature in kulture. Tretja moja je iz leta 2016. Nastala je v Prešernovi rojstni hiši v Vrbi, kamor nas je za svojo 90-letnico povabil Boris Paternu. Dve sliki je wikipedij-ski administrator Sporti snel s portala Flickr: obe sta bili posneti na strokovnem posvetu ob 80-letnici slovenskega slavističnega društva (ZSDSDS) oktobra 2014; fotograf ni zapisan, mogoče je bil Matjaž Zaplotnik, ki je tedaj pri društvu skrbel za take reči.

Skupina Kmeclovih portretov v Zbirki je uvrščena v naslednje kategorije: *Kmecl (surname)*, *Matjaž (given name)*, *1934 births*, *Male writers from Slovenia*, *Literary historians from Slovenia*, *Male politicians of Slovenia*, *Members of the Slovenian Academy of Sciences and Arts*. V kategoriji Kmecl (priimek) je zaenkrat samo Matjaž. Klik na kategorijo Matjaž v Zbirki nam odpre portrete 31 Matjažev, brez izjeme Slovencev. V kategoriji rojenih leta 1934 ima Matjaž Kmecl tisoče sosedov, v kategoriji slovenskih literarnih zgodovinarjev je ob njem še 172 drugih, nad sto jih je predstavljeno z več kot eno fotografijo. Za kategorijo moških politikov iz Slovenije nisem prepričan, da bo obstala, saj je v času spolske občutljivosti vse preveč zaznamovana, čeprav je nastala najbrž le iz potrebe po simetriji, potem ko je nekdo začutil nujo, da posebej izpostavi ženske v politiki. Kakorkoli, tu se najdejo slike blizu tisoč slovenskih politikov. Kategorija članov SAZU je skromnejša, v Zbirki je portretiranih, skupaj s Kmeclom, 231 slovenskih akademikov.

Guglanje postavi na zaslon še mnogo **drugih Kmeclovih fotografij** in povrh še 125 video posnetkov, povezanih z njegovim imenom. Težava tega gradiva je, da je objavljena na spletu kot avtorsko delo tega ali onega fotografa, ali pa je pravice njihovega kopiranja in razpečevanja zadržal časopis oziroma založba. Če bi posnetke hoteli uporabiti za svojo objavo, bi morali kontaktirati avtorsko agencijo, fotografa ali njegove dediče, se pogoditi za dovoljenje in jih najbrž tudi plačati. Zoprno. Zato smo veseli objav, ki so namesto z zloveščim *copyrightom* (»vse pravice pridržane«) opremljene z licenco CC (*Creative Commons*). Sam pod to licenco objavljam posnetke v svoji spletni fotogaleriji. Od leta 1997 do danes se je tu nabralo 495 strani, skupaj okrog 15.000 slik. V njej poiščem Kmecla z iskalnim izrazom `site:slov.si/mh/galerije kmecl`; pred postavitvijo tja sem jih moral seveda opremiti z ustreznim podnapisom. Google mi na ukaz naniza 30 zadetkov s Kmeclom, kar ni vse, saj je Google v zadnjih letih selektiven, ko gre za iskanje po imenih in priimkih, in uporabniku sporoča, da so »nekateri rezultati [...]

morda odstranjeni na podlagi zakonodaje EU o varstvu podatkov«. Varovanje pa tako – pravo ime za to cenzuro je oviranje dostopa do informacij, kar je značilnost nedemokratskih sistemov oziroma družbe nadzora.

Najstarejše so fotografije s popotovanja iz Litije do Čateža, ki ga je leta 1958, ob stoletnici izida Levstikovega *Popotovanja iz Litije do Čateža* vodil Anton Slodnjak. Posnela sta jih takratna študenta Cene Omerzelj in Silvo Fatur in mi jih poslala za oddelčni arhiv. Študent Kmecl je na njih v karirasti planinski srajci (strani 89 in 207). Posnetek s študentske ekskurzije z Marjo Boršnik v Prekmurje iz Faturjevega arhiva je leto mlajši.

Tri leta pozneje, 1961, je bil velik del časopisa *Tovariš* posvečen mednarodnemu slavističnemu kongresu v Ljubljani, na eni fotografiji je predstavljen tudi oddelek. V oddelčnem arhivu je ostala serija posnetkov, nastalih ob isti priložnosti, s pojasnilom knjižničarja Marka Kranjca, da je šlo za selitev slavističnih knjig iz NUK-a na današnjo lokacijo na Aškerčevi 2; na vseh je Kmecl v beli srajci. Leta 1966 so se slavisti zbrali pri Marji Boršnik na Drulovki pri Kranju; menda so ji pred fotografiranjem asistenti, med njimi tudi Kmecl, prekopal vrt.

Leta 1976 je Kmecl popeljal na popotovanje iz Litije do Čateža moj letnik (stran 119 in 202), zraven so šli še profesorji Franc Jakopin, Janez Zor in Miha Mate. Iz leta 1988 je skupinski portret Oddelka v gostilni pri Urški.

2007 je bil Matjaž Kmecl na slavističnem kongresu, ki ga je v Trstu organiziral Miran Košuta; vidim ga na posnetkih z Mileno M. Blažič, Cirilom Zlobcem, Marijo Leskovar. Nastopil je na slavističnem kongresu 2014, 2015 je govoril v Dobovi ob poimenovanju osnovne šole po kolegu Jožetu Toporišiču, na komemoraciji na Srednji Dobravi pri Kropi in se z ženo Andrejo udeležil poklona pisatelju Vladimirju Kavčiču v Žireh, kjer sem ga slikal v družbi z Ivanom Kristanom. 7. 3. 2017 je govoril na predstavitvi Jožetu Koruzi posvečene številki Jezika in slovestva. Zadnje slike so z oddelčne komemoracije za umrlim Borisom Paternujem 29. 11. 2022.

Fotografije so amaterske, nekaj razpoložena iz starih časov pa so vendarle prenesle v današnjega. V pomoč so pri obujanju spominov, hkrati pa so prijazna oblika dokumentacije strokovnega in inštitucionalnega življenja Kmecla in njegovih kolegov. Fizično se slike nahajajo na Arnesovem strežniku in bodo tam ostale, dokler bo kdo plačeval najemnino domene. Ko plačnika ne bo več, bo šlo tisoče slik v nič. Potrebno je bilo kar nekaj prepričevanja Filozofske fakultete in Oddelka za slovenistiko, da je domena slov.si v vitalnem interesu ljubljanske slovenistike in zato vredna tistih 20 ali 30 evrov najemnine letno. Nobenega zagotovila ni, da tako tudi ostane, posebej če se spomnim večkratne nenapovedane ukinitve slovenističnih vsebin na fakultetnem strežniku, preden sem jih z negostoljubne FF rešil pod varno Arnesovo streho. Najbolje bi bilo fotografije prekopirati v Wikimedijino Zbirko, kjer bodo ostale – tako upam – za vse večne čase, to je dokler bo obstajala ta

civilizacija. In ob prenosu slikam dodati komentar, ob kakšni priložnosti so nastale in kdo vse je bil takrat še zraven. Ampak prenos zahteva svoj čas, veliko časa ...

Nadaljujem s Kmeclovim geslom na **Wikipediji**, kakršno je bilo, preden sem ob pisanju tegale prispevka začel posegati vanj. S skoraj 12.000 znaki spada med srednje obsežna gesla. Zastavil ga je oktobra 2006 skrivnostni wikipedist Ghdf23e, nazadnje pa je 10. julija 2023 po njem šaril Bjelcevic. V 17 letih eksistence je geslo doživelo 122 urejanj, število urednikov pa je bilo 38, med njimi sedem anonimnih, to je takih, ki niso delali ne pod svojim imenom ne pod vzdevkom. Povprečno je vsak od njih v članek posegel 3,2-krat (Informacije o »Matjaž Kmecl«). Wikipedijska statistika razkriva naslednje podrobnosti: povprečen čas med dvema redakcijama je bil 50 dni, na leto je bilo povprečno 7,3 urejanj. Največ se je z njim ukvarjala Jessa. S seznama seminarskih tem v mojem izbirnem magistrskem seminarju vidim, da si je tako uporabniško ime izbrala študentka Jasmina Hlaj, ki je s člankom izpolnila svoje študijske obveznosti pri predmetu. Po Kmeclu je nekaj urejala še gesla o Franu Levstiku, Jožetu Koruzi, Silvi Trdini, potem pa se je od Wikipedije poslovila in vanjo ni več posegala, vsaj pod imenom Jessa ne. Za Kmeclovo geslo je med letoma 2006 in 2009 prispevala 29 redakcij. Naslednja po številu urejanj sta bila Hladnikm (13) in Klemen Kocijančič (11), nekoč prvak med slovenskimi wikipedisti. Največ sprememb je geslo doživelo v letih 2006 in 2007, 2017 in 2023. Geslo je obsegovno raslo z dodajanjem biografskih in bibliografskih podatkov, popravki pa so zajemali posamezne zatipke, pravopis, slog, hiperpovezave, wikikodo, kategorizacijo, kompozicijo itd.

Geslo kaže znake svojega zgodnjega nastanka štiri leta po rojstvu slovenske Wikipedije, ko so bila pričakovanja še skromna, in bi ga bilo treba izdatneje vsebinsko dopolniti in uravnati po novejših, stremeljivejših zgledih. Ena izmed večjih posodobitev se je zgodila po uvedbi **Wikipodatkov** (*Wikidata*) leta 2013, od koder zajema infopolje v desnem zgornjem kotu gesla. Kmecl se je znašel med Wikipodatki po zaslugi samodejnega skripta oziroma robota z imenom Sk!dbot 5. maja 2013. V njegov profil na Wikipodatkih je potem posegla množica wikipedistov, večinoma tujih, in to v podrobnostih, ki so mi kot računalniško slabo pismenemu uporabniku španska vas. Od domačih prepoznavam samo Sportija (njegovega pravega imena ne poznam) in Yerpa (vzdevek biologa Jerneja Polajnarja). Sam sem dodal Kmeclov datum rojstva in portret. Pravkar sem dodal še, da je bila Kmeclova alma mater FF UL in da je bil tam tudi zaposlen. Med Wikipodatki je še devet Kmeclov, vsi še čakajo na svojega urednika, zato so njihova imena na Wikipediji rdeča. Trenutno je edini s svojim geslom Matjaž Kmecl. Ker za gozdarja Marka Kmecla vem, da je Matjažev brat, bom ta podatek vnesel v Matjažev in Markov profil na Wikipodatkih. Uspelo! Sorodstvene mreže, ki jih spleta slovenska kulturna smetana, so nezanemarljive za tvorbo in vzdrževanje slovenstva.

Zgodovina Kmeclove wikipedijske strani me je spomnila, da je geslo spočetka krasila Kmeclova fotografija, ki sem jo posnel leta 1996 in postavil kar v lokalno, slovensko Wikipedijo namesto v globalno Zbirko, zelo verjetno zato, ker za obstoj

Zbirke še nisem vedel. Iz zgodovine strani tudi vidim, da sem si 19. marca 2010 ob 15:40 privoščil nesramen vandalizem: celotno geslo sem pobrisal, vsebino nadomestil z »bla bla bla«, vendar že v naslednji minuti vandalizem razveljavil in geslo vrnil v normalno stanje. 19. marca je bil petek in skoraj gotovo sem imel takrat predavanje oziroma delavnico v okviru dopolnilnega izobraževanja. Z demonstracijo vandalizma sem profesoricom slovenščine, ki so bile moje nekdanje študentke, pokazal, kaj počnejo njihovi dijaki, ko jih zagrabi sveta jeza nad slovenščino, in kako njihovo razdiralno početje na Wikipediji nevtralizirajo.

Poglejmo si še obisk gesla Matjaž Kmecl: v zadnjem mesecu (oktober/november 2023) je bilo deležno 150 obiskov, povprečno po pet na dan. V zadnjem letu je bilo največ klikanja po njegovem geslu (do 160 mesečno) maja in oktobra.

Kategorizacija Kmeclovega gesla na Wikipediji je podrobnejša od kategorizacije Kmeclovih slik v Zbirki. Naj kategorije z dna gesla kar prepisem: »Rojeni leta 1934, Živeči ljudje, Slovenski literarni zgodovinarji, Slovenski pisatelji, Slovenski politiki, Slovenski akademiki, Nosilci častnega znaka svobode Republike Slovenije, Dekani Filozofske fakultete v Ljubljani, Župančičevi nagrajenci, Slovenski komunisti, Člani Zveze komunistov Slovenije, Člani Centralnega komiteja Zveze komunistov Slovenije, Člani Predsedstva Republike Slovenije, Nagrajenci Sklada Borisa Kidriča, Pretnarjevi nagrajenci, Častni meščani Ljubljane, Redni člani Slovenske akademije znanosti in umetnosti, Matjaž Kmecl.«

Klik na posamezno kategorijo pripelje na seznam osebnosti, ki delajo Kmeclu družbo. Nekatero predalčko pogrešam, najprej predalček za poznavalce planinskega in drugega cvetja ter amaterske vrtnarje, vendar sem v zadregi z imenom kategorije: botaniki je rezervirano za profesionalce, gojitelji vrtnic je preozko (v njej bi se znašel sam) in še krivično povrhu, saj je gojil npr. tudi limone. Od ljubiteljskih dejavnosti obstaja na slovenski Wikipediji za zdaj samo ljubiteljska astronomija, kategoriji vrtnarstvo in vrtnice pa sta za naštevanje ljudi neprimerni. Pogrešam tudi uvrstitev med kulturne zgodovinarje, obstajata namreč samo predalček Kulturna zgodovina in širši predalček Zgodovinarji. In pogrešam uvrstitev Kmecla v specifične kategorije piscev oziroma pisateljev: planinske, radijskih iger ter dramatike. Med naštetimi obstajata samo kategoriji slovenskih dramatikov in slovenskih planincev, ki sem ju pravkar dodal obstoječim v Kmeclovem geslu.

Biografska gesla na Wikipediji imajo standardno zaporedje poglavij Življenje, Delo, Priznanja in nagrade, Izbrana bibliografija, Viri, Opombe, Glej tudi. Wikipedijsko oko takoj opazi, da je v geslu vse preveč rdečih povezav, ki kažejo na (še) neobstoječa gesla, namesto modrih, ki bi pripeljala na že napisana gesla. V času pisanja jih še ni bilo, ko pa so se pojavila, so si pisci izbrali malo drugačen naslov. Npr. rdečo povezavo na *Revija Jezik in slovstvo* (Kmecl je revijo urejal dve leti) bo treba spremeniti v *Jezik in slovstvo*, pa bo postala modra. Slepo povezavo na *planinstvo* bo treba spremeniti v *gornišstvo* ali pa se na sveže lotiti članka *planinstvo*. Urediti bo treba tudi seznam njegovih leposlovnih del, npr. po

poglavjih Drame, Radijske igre, Planinska literatura, Kulturna zgodovina, Eseji, Korespondenca.

Na Wikipediji je Kmecl sicer naveden blizu tisočkrat – preveč za naštevanje, zato naj le povzamem glavne, to je tiste z začetka seznama omemb. Od Kmeclovih del ima samostojno geslo drama *Smrt dolgo po umiranju* ali *Marjetica*. Geslo *Pesnikov portret z dvojnikom o biografskem filmu o Francetu Prešernu*, pri katerem je bil Kmecl soudeleženi s scenarijem, je zgolj škrbina. Naša pobožna želja je počasi oblikovati samostojna gesla o vsakem njegovem večjem delu, strokovnem in leposlovnem. Na Kmecla se sklicujejo gesla o literarnoteoretičnih pojmih (esej, satira, proza, trivialna literatura ...), avtorjih (Marjan Kolar, Joco Žnidaršič ...) in inštitucijah (Mohorjeva družba). Njegovo ime se nahaja na seznamih častnih meščanov Ljubljane, zaslužnih profesorjev UL, osebnosti Občine Trbovlje in Občine Šoštanj; povezano na slednja dva sem med pisanjem tegale prispevka dodal v poglavje Glej tudi Kmeclovega gesla. Ojej, Kmecla so pozabili uvrstiti v geslo o 23. februarju, ki našteva dogodka, rojstva in smrti na ta dan. Že dodajam njegovo ime v poglavje *Rojstva* in presenečen ugotavljam, da se je na ta dan rodil še neki znameniti soimenjak, Matija Korvin (1443–1490), ki je v naših krajih poznan kot kralj Matjaž; sveti Matija ima god samo dan pozneje.

Na **Wikiverzi**, ki je nekakšen študijski peskovnik, se Kmeclovo ime pojavlja pogosto, večinoma v seznamih literature, na katero se sklicujejo študentje v svojih referatih, ki jih, če so oblikovani kot enciklopedična gesla, po pregledu prekopirajo na Wikipedijo. Največkrat se sklicujejo na *Malo literarno teorijo* in na *Slovensko književnost 1945–1965*. V seznamu govorov na partizanskih proslavah sta povezavi na dva njegova govora, v Radovljici in na Dobravi.

Wikivir je prostor, kamor postavljamo leposlovna besedila v javni lasti ali pa svoja besedila, ki jih s tem odstopimo v javno last. Tako usodo je namenil Miha Mohor svojemu spisu *Moj prijatelj Tone Pretnar*, v katerem se spominja pokojnega sošolca:

Mentor našega slovenističnega letnika je bil asistent za zgodovino slovenske književnosti Matjaž Kmecl. Jeseni 1967. se je hudo ponesrečil, ko je pri obiranju sadja padel z drevesa. Študenti smo ga cenili in imeli radi, zato nas je maja naslednjega leta njegovo povabilo na dvodnevni absolventske izlet na Krn zelo razveselilo. Vedeli smo, da je spet v stari formi.

Med Wikinavedki je sedem Kmeclovih izjav, kar se zdi na prvi pogled malo, pa ni tako, saj npr. Paternu in jaz nimava nobenega.

Matjaž Kmecl me je spodbudil za urejanje **kataloga diplomskih nalog**, ki se je nahajal v njegovem kabinetu. Danes je s pomočjo Miha Simoniča v digitalni obliki in šteje 2822 naslovov. Kmecl je kot mentor zapisan pri 57 naslovih, tudi pri moji diplomski o Miroslavu Malovrhu leta 1978.

Prisotnost osebnosti v slovenski javni zavesti pokaže **Digitalna knjižnica Slovenije**. Ker se krivulja dinamike posamezne osebe ne izriše samodejno, ampak je treba številke zanjo vpisati v preglednico ročno, se bom tej zamudni nalogi odpovedal in poročal samo o seštevkih. Poizvedovanje po »matjaž kmecl« da 7824 zadetkov, samo po »kmecl« pa 13.754 (številke se vsak naslednji dan malo povečajo). Bolj varno je upoštevati samo prvo številko, čeprav se velik del iskanja zgolj po priimku tudi nanaša na Matjaža, ki je ob bratu Marku najbolj poznani in najbolj pisмени nosilec svojega priimka. Krivulja zadetkov za niz »kmecl« na spletišču Hathitrust se pojavi in vzpenja nekako med 1960 do 1995 in potrjuje, da pred tem ni bilo kakih drugih vidnejših Kmeclov. Tako kot sem primerjal Josipa Jurčiča s sodobniki, naj primerjam z nekoliko starejšimi literarnovednimi sodobniki še Matjaža Kmecla: Boris Paternu 3493, Franc Zadravec 3294, France Bernik 6868, Jožeta Pogačnika izpuščam, ker je oseb s tem imenom več, Janko Kos 7794, predhodniki pa: Anton Slodnjak 4695, Marja Boršnik 1415, Anton Ocvirk 3730, France Kidrič 2477. Kmecl po omembah in s tem po prepoznavnosti med naštetimi vodi. Na lestvicah kolegov, ki ju oblikujeta število objav v Cobissu in število citatov v strokovnem tisku, je Kmecl na drugem mestu, za Jankom Kosom. Iz tega lahko sklepamo, da se Kmeclova prepoznavnost podobno kot pri Tavčarju v opazni meri napaja iz njegovega političnega življenja.

Na istem mestu oblikujem še lestvico Kmeclovih knjig. Daleč najpopularnejši so po številu omemb *Zakladi Slovenije* (934), na drugem mestu je *Mala literarna teorija* (527). Sledijo *Friderik z Veroniko* (240), *Slovenska postna premišljanja* (189), *Od pridige do kriminalke* (181) itd.

V skoraj štiriurnem **videokolažu**, ki sem ga sestavil za 90-letnico oddelka iz svojih filmskih posnetkov tja od leta 1986 dalje in ga postavil na Youtube, je tudi nekaj daljših kadrov z Matjažem Kmeclom: popotovanje iz Litije do Čateža 12. novembra 1991, ko pripoveduje zgodbe iz Levstikovega življenja (od 36. minute dalje), in njegovo literarno- in kulturnozgodovinsko vodstvo tujih seminaristov po Ljubljani leta 1996 (začne se na 2:24). Kmalu po začetku je dokumentiran obisk ljubljanskih in tujih slavistov pri Mariji Žagar na Uskovnici leta 1987; Marija Žagar je bila moja gimnazijska profesorica slovenščine in dolgoletna korespondentka Borisa Pahorja. V 22. minuti filma je beseda v rahlo okajeni družbi nanescila na Matjaža Kmecla. Priletna sosedka Marije Žagar, zdravnica Vela Tuma, vdova po Borisu Tumi, sinu Henrika Tume, ki so ga domobranci kot aktivista OF ustrelili zadnje dni druge svetovne vojne pri Turjaku, je ob omembi Kmecla komentirala: »On govori, kot da bi rožice sadil.«

Za jezikoslovno razlago te preproste oznake in znanstveni opis Kmeclovega razpravnega sloga bi potreboval korpus Kmeclovih tekstov v digitalni obliki. Podtaknil bi ga programu Voyant in poskušal z njegovo pomočjo identificirati Kmeclove slogovne »rožice«. Ker pa takega korpusa nimam na razpolago in zaradi obstoječe avtorske zakonodaje še dolgo ne bo na voljo (razen če se avtor ali založbe, s katerimi je podpisal pogodbe, ne odločijo drugače), mi ne ostane drugo, kot da Kmeclov

slog označim z nenatančno sintagmo iskani oziroma izbrani izraz, ki ga v opazni meri značijo novotvorbe. Sicer pa so to bolj ali manj uspešno poskušali že drugi, zato razlago prepuščam Tonetu Strojnu, ki je v spisu *Gorniška književnost v Sloveniji v Planinskem vestniku* 1995 (France Malešič ga je pretipkal in postavil na Wikivir, nahaja pa se tudi v Digitalni knjižnici Slovenije) Kmeclov slog tolmačil z besedami razigran, razkošen, žlahten:

V sam pripovedni vrh našega gorskega leposlovja je posegel dr. Matjaž Kmecl. Razkošno branje razigranih stavkov daje vtis, da tudi bralec poseda nekje S prijatelji pod macesni, ko v naročju drži knjigo s tem naslovom, ki jo je izdala založba Obzorja Maribor leta 1978.

Morda je prav dr. Matjaž Kmecl, sam profesor literarne teorije, tisti, ki se mu je v spisih najbolj posrečilo razbiti znano fabulo, ki krasi skoraj vsak gorniški spis s trikotnikom odhod v gore – zmagoslavje na vrhu – zaobljuba goram. Posrečilo pravim zato, ker je v pripovedovanje vnesel žlahtno vedrino, kramljanje z bralcem, lahkost bivanja v naravi. Istemu avtorju gre zasluga, da je kot pisec spremnih tekstov k mnogim tudi nealpskim albumom prinesel žlahtni besedi prvenstvo pred tehnično dovršeno fotografijo, kar ni zanemarljivo in le redkemu uspe.

Prav zato moramo ravno po Kmeclovi zaslugi med gorniško literaturo uvrstiti nekatera spremna besedila in priložnostne zgodbe k alpskim albumom, recimo h knjigi Petra Janežiča *Sij gora* ali k Slovenski gorski pravljici, obe založba Mihelač leta 1994. Seveda izvrstnih Kmeclovih besedil ne manjka niti v *Planinskem vestniku*, posamezne zgodbe pa so tudi v Slovenskih postnih premišljevanjih (Cankarjeva založba 1987).

Matjaž Kmecl uporablja e-pošto, po njej se npr. naklonjeno odziva na moje okrožnice ob vpisovanju partizanskih spomenikov na Geopedijo. Ker je javna osebnost, mogoče ne kršim evropske splošne uredbe o varstvu podatkov s pozivom, da mu po tej poti zaželimo vse najboljše ob okroglem 90. rojstnem dnevu.

II.

POZITIVNO RAZUMEVANJE SVOBODE V CANKARJEVIH *HLAPCIH*

Cankarjeva drama *Hlapci* je nastajala v času kulturnega boja in vsebuje – redko izpostavljene – politične teze, ki so vse od prve objave drame močno vplivale na oblikovanje slovenskega kolektivnega spomina. Hlapec kot ključna beseda slovenske kulture je v drami izraz dinamičnih modernizacijskih procesov in opozarja na nekonstituiranost liberalnega in socialističnega diskurza na začetku 20. stotja. Prav zato še danes deluje v slovenski kulturi kot poziv k delovanju, akciji, celo k aktivnemu uporu.

Ključne besede: Ivan Cankar, kulturni boj, hlapec, pozitivno razumevanje svobode

Positive liberty in the drama *The Serfs* by Ivan Cankar

Cankar's drama *The Serfs* (*Hlapci*) was written during the cultural struggle waged at the turn of the 19th and 20th centuries and contains otherwise rarely stated political theses that have had a profound influence on the formation of Slovenian collective memory. The key word of Slovenian culture, as conveyed through the Cankar's drama, serves to express the dynamic processes of modernization and points to the unformed liberal and socialist discourse at the time. This is why the work functions in Slovenian culture as a call to action, even to active resistance.

Keywords: Ivan Cankar, cultural struggle, farmhand, positive liberty

I.

Matjaž Kmecl (2018) povzema tiste sestavine Cankarjevega opusa, ki so se tako globoko vtisnile v slovenski kulturni spomin, da so dobile moč vplivanja na resničnost in tako zaprle hermenevitični krog. Kmecl posebej poudarja Cankarjevo vizionarstvo, njegovo iskanje svobodomiselnih teženj v kolektivnem spominu ter

problem hlapčevstva, rojenega iz občutka krivice in ponižanja, katerega svetla stran je hrepenenje po osebni avtonomiji in narodni svobodi. V monografiji *Tisoč let slovenske literature* v povezavi z odgovornostjo, ki so jo umetniki čutili do naroda, piše tudi o neizoblikovanosti nacionalne naracije, prevladujočem prepričanju, da slovenski narod »blodi nekje na pol pota do Kanaana, o katerem so sanjali Jurčič in njegovi« (Kmecl 2004: 245). To so tudi izhodiščne točke tega prispevka, v katerem bo obravnavan problem osebne in narodove svobode v Cankarjevi drami *Hlapci* (1910). Bogata recepcija je iz nje ustvarila kulturno besedilo, katerega sporočilo večinoma še danes sprejemamo kot »obvezujočo, naravnost izraženo večno resnico« (Assmann 2013: 36).

Drugi vzgib za nastanek tega prispevka je protislovje med psihološkim portretom Slovencev, kot ga poznamo iz Muskovih raziskav – ter končno tudi iz lastne izkušnje – in še vedno živim avtostereotipom o Slovencih kot hlapčevskem narodu, na začetku katerega najverjetneje stoji Cankarjeva drama. Definicija stereotipa kot ustaljenega vzorca in »načina percepcije, ki podatkom, še preden dosežejo razum, vsili določene čustvene značilnosti« (Lippmann 1999: 88), se zdi preozka, da bi zajela celotno pomensko polje besede *hlapec*, čeprav so take značilnosti stereotipa, kot so poudarjena čustvenost, nagnjenost k poenostavljanju in kategorizaciji, predvsem pa vrednotenje, gotovo pripomogle, da se je pojem zakoreninil v slovenski kolektivni zavesti. Politični konformizem, skrb za lastno blaginjo, nezainteresiranost za družbena vprašanja, površnost pri sprejemanju in uveljavljanju (tujih) idej in ideologij so tudi del političnega življenja drugih narodov, vendar niso postale del njihove samopodobe. Če bi se hlapčevstvo nanašalo samo na te lastnosti, bi besedo brez truda zamenjali z blizupomenkami *služabnik*, *lakaj*, *suzenjen* ali *tlačan*. Predvsem zadnji dve sam Cankar pogosto uporablja v pomenu »podrejen, nesvoboden posameznik«. Med številnimi interpretacijami hlapčevskega mita se zdi s političnega vidika prepričljiva Muskova:

Stereotipa o ponižnosti, hlapčevanju in neagresivnosti si ne bo ustvarjal tisti, ki se je s takšno vlogo sprijaznil, temveč tisti, ki se z njo noče sprijazniti. Submisiven človek se ne bo pritoževal zaradi podrejanja; pač pa se bo zaradi tega pritoževal dominanten človek, ki ga drugi prisilijo k pokornosti. Poleg tega je avtostereotip o ponižnosti in neagresivnosti nezavedno psihološko sredstvo, ki mora razorožiti nasprotnika in njegovo agresivnost in ki hkrati uspešno tolaži lastno moralno vest, lastni nadjaz, ki pač ne dovoljuje agresivnosti. (Musek 1997: 27.)

Teza tega prispevka je, da je beseda *hlapec* v procesu recepcije in kanonizacije Cankarjevega dela postala eno od vozlišč,¹ okrog katerega se je tkal slovenski nacionalni diskurz, torej točka, ki stabilizira pomene in hkrati sodoloča druge elemente diskurza. V zavesti govorcev slovenščine aktivira številne konotacije, predvsem pa latentno prisoten nasprotni pomen; učinkuje kot interpelacija, poziv k delovanju, spremembi obstoječega stanja, celo k »zgodovinski akciji« – in ne

¹ »Vsak diskurz je vzpostavljen kot poskus obvladovanja celotnega diskurzivnega polja, poskuša omejiti prost pretok razlik, ustvariti središče. Take vrste privilegirane diskurzivne točke, take delne stabilizacije diskurza, bomo imenovali vozlišča.« (Laclau in Mouffe 2007: 120.)

kot verodostojen opis značaja Slovencev.² Cankarjeva drama bo obravnavana z vidika njenega vpliva na slovensko politično misel, pri predpostavki, da je teorija politike veja moralne filozofije (Berlin 1991: 112). V prvem delu bo opisano polje prakse, katerega časovne, simbolne in strukturne značilnosti pogojujejo razumevanje vsakega literarnega dela:

Posnemanje ali predstavljanje delovanja je predvsem predrazumevanje tega, kar je v njem človeško – njegove semantike, njegove simbolike, njegove časovnosti. Na tem predrazumevanju, ki je skupno pesniku in bralcu, je utemeljena zgradba intrige skupaj z besedilno in literarno mimetičnostjo. /.../ Kljub rezom, ki jih uporablja literatura, bi ostala ta za zmeraj nerazumljiva, če ne bi konfigurirala tega, kar v človekovem delovanju že ima določeno obliko. (Ricoeur 2008: 98.)

Pojem hlapec kot ena od ključnih besed slovenske kulture (Będkowska-Kopczyk in Antloga 2016: 90) je namreč v Cankarjevi drami nerazdružljivo povezan s porazsvetljskim razumevanjem svobodnega posameznika in svobode skupnosti, ki je tudi vodilna miselna os drame. Drugi del članka bo zato posvečen razumevanju svobode v *Hlapcih*, in sicer z vidika klasične liberalne misli, ki se je pri nas oblikovala v zadnjih desetletjih 19. in na začetku 20. stoletja. Ujetost subjekta v ideološke mreže, ki so ga prinesle postmarksistične teorije diskurza, ni bila predmet teh debat.

II.

Zrno resnice, iz katerega je vzklikl omenjeni avtostereotip, moramo iskati v polju prakse, ki ga konfigurira Cankarjevo delo, torej v družbenih razmerah na začetku 20. stoletja, natančneje, v Cankarjevem videnju teh razmer, iz katerega je rojen lik Jermana, uporniškega in resnega, ne tragičnega lika. Za prelom stoletij je bila značilna distopija, ki je spremljala modernizacijske procese povsod po Evropi, njen zunanji znak pa je bil kulturni boj:

V globljem smislu so kulturni boji stanje nenehne napetosti med tradicionalnim in postmodernim³ načinom reševanja moralnih problemov; na kratko rečeno, potekajo na moralni ravnini in se ne nanašajo toliko na gmotna vprašanja (plačilo za delo, vloga države) kot na spore, povezane z normativnim redom, ki ureja družbeno življenje, in na vprašanja kolektivne identitete. /.../ Gre za sprejemanje določene vizije družbe in njenih moralnih oblikacij. (Burszta 2013: 130.)

Poljski antropolog kulture razume kulturni boj kot ahistorični mehanizem, ki se na površinski strukturi družbe pojavlja predvsem v obdobjih distopije, trganja

² Tako razumem na primer idejo študentov AGRFT, ki so leta 2012 organizirali skupinsko branje Cankarjevih *Hlapcev* pred parlamentom. Tudi nekatere sodobne uprizoritve tega dela (Strelec 2004, Berger 2009, Kleczewska 2021) nosijo podobno sporočilo.

³ Burszta opisuje sodobne kulturne boje, zato uporablja termin postmodernost. Ker gre v njegovi interpretaciji za ahistoričen proces, je v tem kontekstu mogoča tudi uporaba širših pojmov: tradicionalen – moderen.

naracij, kakršnima smo bili priča na prehodu v 20. in nato v 21. stoletje. Izbruhne, kadar je neka skupnost notranje tako razklana, da ta razkol naddoloča vsako družbeno akcijo, tako da se vsaka izjava ali simbolna gesta interpretira z vidika kulturnega boja. Hlapčevstvo se s tega zornega kota pravzaprav nanaša na nekonstituiranost dveh družbenih slojev, liberalne buržoazije in ljudstva. Cankar se je problema zavedal in ga v spisu *Slovensko ljudstvo in slovenska kultura* izrazil s primerjavo med salonom in zakajeno izbo. Neizoblikovanost liberalne naracije v Cankarjevem času potrjuje tudi Perovškova študija:

Ob oblikovanju samostojne liberalne stranke leta 1894 /liberalizem/ ni uspel izoblikovati lastne idejne agende in ni bil posledica izdelane politične identitete, ki bi v programskem pogledu zagotavljala rast izvirne liberalne politične filozofije, utemeljene v misli evropskega razsvetljenstva, nacionalizma in individualizma. (Perovšek 1996: 14.)

Tako trganje diskurza je Alojz Levičnik (1896) zelo posrečeno poimenoval ločitev duhov. Poveden je tako naslov kot odgovor na v njem postavljeno vprašanje:

Globok prepad nas loči. Ne tvori ga razlika jezika, razlika prostosti, razlika državnih mej. Ta prepad sega tudi v narod, ki govori en jezik, v pokrajine, ki imajo isto zgodovino, v državo, katero obdajajo iste meje. Ločitev obsega človeštvo. Bila je pred nami in ostane za nami. Včasih je bila bolj skrita, včasih bolj odkrita, a bila je vedno. Mnogi jo poznajo, mnogi bi jo tudi utajili. Pa če je nočejo poznati, morajo se ji ukloniti. Neizprosna je : aut — aut! (Levičnik 1896: 235.)

Prepad ni niti nacionalno niti zgodovinsko ali celo razredno opredeljen, je univerzalen in nadčasoven, nanaša pa se na vrednote, ne na materialna vprašanja. Z nastopom buržoazije v zadnjih štirih desetletjih 19. stoletja so se po obdobju slogaštva začeli tudi na Slovenskem širiti »krivi nauki, ki niso zrasli na njivi katoliški, nauki ne le nekrščanski, ampak tudi *ne* naravni; nauki *tuji*, ki se ne vjemajo niti se značajem niti se zgodovino slovenskega naroda« (Mahnič 1888: 3). Klerikali so poskušali zaustaviti po njihovem mnenju uničujoče procese avtonomizacije, subjektivizacije in racionalizacije ter ohraniti enovito in pregledno družbeno strukturo, ki jo obseva »božja luč« (Mahnič 1888: 23). Poudarjali so tudi nujnost utemeljitve etičnih in nravnih načel v metafiziki, torej v krščanstvu:

Krščansko-katoliška vera je temelj in edino trdno varstvo resnici in vsled tega tudi pravici. Samo ona opisuje človekovo naruro tako, kakršna je, in samo ona nezmotno pojasnjuje razmerja človekova do Boga, do samega sebe in do družih. Zato pripoznavamo krščansko-katoliško vero kot glavno voditeljico k boljšim socialnim razmeram. Katoliško Cerkev priznavamo kot največjo silo napredka in sreče za človeštvo. (Krek 1895: 264.)

Naracija klerikalne strani, teoretično utemeljena v okrožnicah Leona XIII., je bila torej izoblikovana. Šola, kot »vladajoči ideološki aparat države« (Althusser 2018: 79), ki jo že papež omenja kot eno od bojišč v kulturnem boju, je v tem sporu igrala pomembno vlogo, zato ni naključje, da je Cankar za protagoniste svoje drame izbral ravno učitelje.

Rojstvo liberalnega tabora pa je, kot pravi sam Cankar, potekalo v senci »vzidujočega slogaštva«, ki je oviralo oblikovanje politične identitete, prilagojene potrebam slovenske družbe. Perovšek (1996: 15) navaja vsebino članka iz *Slovenskega naroda* iz leta 1873, v katerem je liberalizem razumljen negativno, kot »svoboda od«. Liberalen je torej človek, ki ga ne omejujejo zunanji dejavniki. Poleg tega se je liberalni tabor oblikoval kot odziv na ideološko in politično organiziranje katoliškega tabora in ni znal enoumno izraziti svojih interesov z izjemo gospodarskih. Niti problem narodne kulture niti problem nacije nista bila neodtujljiv in organski del neizoblikovane liberalne misli. Tako je bilo idejno ozadje narodnjakov, ki jih je Cankar z veliko zagrenjenostjo predstavljal v svojih spisih.

Za razumevanje *Hlapcev* je, nasprotno, pomembna pozitivna definicija svobode: svobodni človek ima pravico in dolžnost, da sprejema moralne in svetovnonazorske odločitve v skladu z lastno naravo ter spoštuje zakone in načela, ki jih je sam razumno izbral. Seveda se pri tem podreja pravu, vendar takemu, ki ga je sam določil. Poseganje v to temeljno pravico je kratenje svobode. Tako je Cankarjev nazor razlagal Josip Vidmar:

Osnova svobodomiseltva je individualistična svobodoumnost, to se pravi odklanjanje dogmatizma, vseh privzgojenih in pricepljenih nedotakljivih resnic, in zavest, da ima vsak človek pravico, če ne dolžnosti, graditi si in preustvarjati svoj svetovni in religiozni nazor *po zahtevah svoje narave*. Ta svobodoumnost ne zanika religioznosti, a zanika religije, kolikor niso svobodno izbrane, ne zanika ne duha ne resnice, marveč odklanja vsako prisilno vero bodisi v duha bodisi v materijo, zavrača enkratno razodetje in veruje v trajno vršeče se razodevanje, v katerem učestvuje vsakdo, ki svobodno in iskreno išče svojo resnico. Iz tega razloga odklanja prav tako katolištvo kakor marksizem, ki postaja dogmatičen, in priznava samo svobodo duha, strpnost in spoštovanje do vsega resničnega, iskrenega in globokega. (Vidmar 1932: 540–541.)

Korenine takega razumevanja svobode segajo, kot je pravilno ugotovil avtor članka *Liberalizem – hinavstvo*, objavljenega v *Slovenskem narodu* (S. 1873: 1), v protestantsko tradicijo: »Luter, kakor je znano, je skor ves nemški narod odpeljal od studenca resnice in ga je bil tudi politično razdjal«. Naprednjaki so cenili to obdobje, ker takrat slovenska kultura po njihovem mnenju ni samo odtiskovala tujih vzorcev, temveč je izoblikovala lastne idejne temelje in je protestantsko misel celo širila navzven. Poleg tega so protestantizem razumeli kot gibanje, ki je prestopilo stanovske meje in postalo nekakšen most med plemstvom in ljudstvom. Za kult svobodnega posameznika – kot protipomenke besedi *hlapec* – pa je bila odločilna misel, da je prvi korak k osvoboditvi človekova pravica, da sam išče svojo, individualno pot k Bogu. Razum je v tej laicizirani obliki protestantskega individualizma nadomestil Boga,⁴ težnjo k Bogu pa koncept razumnega posameznika, osvobojenega religioznega mysticizma, ki se je med ljudstvom pogosto mešal z vraževerjem. Ni čudno, da se je ločitev duhov v posebej ostri obliki izrazila prav v vrednotenju protestantske tradicije, še posebej ob »Trubarjevih slovesnostih«, ko se je Cankarju porodila ideja za dramo (Cankar 1932: 303), v kateri bo izpostavljen

⁴ »Razum, ki ga ne osvetljuje božja luč, je poguben.« (Mahnič 1888: 23.)

filozofski in politični vidik svobode. Protestantski pisci so v njej nekakšen antonim besede *hlapci*, zato je replika, ki se začne z besedami »Zdaj pregledujem zgodovino protireformacije« (Cankar 1967b: 222) še danes znana vsakomur, ki je šel skozi slovenski izobraževalni sistem.

Za interpretacijo naslova Cankarjeve drame je ključnega pomena koncept razumnega posameznika, na katerega se sklicuje Jerman na zborovanju Izobraževalnega društva: »Kar storimo zoper neumnost, je storjeno po njegovi volji, ki je vsegaveden in ki je pamet na svet poslal« (Cankar 1967b: 246). Pot iz teme k luči je v skladu s to doktrino ena: izobrazba, ki pregnanja strahove in razgrajuje mite. Ljudstvo se bo konstituiralo kot politični subjekt, ko bo samo in v lastnem imenu sprejemalo racionalne odločitve in se ne bo vdajalo strastem, ki mu kratijo svobodo, ne bo verjelo naivnim naukom, ki prinašajo trenutno tolažbo, in svojih odločitev ne bo prepuščalo gospodarju, da bi se tako izognilo odgovornosti za svoja dejanja. V idealni situaciji, v možnost katere je verjel že Spinoza in mnogi misleci po njem, bo tako ljudstvo ustvarilo skupnost svobodnih ljudi, katerih racionalne odločitve bodo onemogočale ali vsaj omejevale nastanek konfliktov. Tako racionalno bistvo in ustvarjalna moč sta dani vsem ljudem, ne samo kasti izobraženih izvedencev, ki naj bi množicam kazali »pravo« pot. Za razumevanje Jermanove preobrazbe v četrtem dejanju je pomembno, da se pri takem sklepanju izognemo nevarni pasti: kdor verjame, da vsak človek nosi v sebi »pravo«, pogosto še neodkrito bistvo, v katerega je neka metafizična sila zasejala hrepenenje po svobodi, bo pogosto verjel tudi, da lahko prav v imenu tega skritega bista prisili drugega človeka v nekaj, česar ta sam iz notranjega vzgiba ne bi storil (na primer zapel varnostne pasove ali se cepil). Toda različni voditelji ljudstva, ki (mnogokrat upravičeno) izpovedujejo tako prepričanje, prestopijo mejo takrat, ko začnejo trditi, da s takim delovanjem širijo tudi polje svobodnih odločitev ljudi.

Lahko pa gremo veliko dlje in ugotovimo, da /ti ljudje/ v svojem bistvu težijo k temu, proti čemur se zavoljo svojega mračnjaštva zavestno bojujejo. V sebi namreč nosijo neko skrivnostno bistvo – latentno prisotno razumno voljo ali »pravi« cilj – in ravno to bistvo, je, čeprav nasprotuje temu vse, kar javno čutijo, delajo in govorijo, njihovo »resnično« bistvo, o katerem uboga empirična zavest, potopljena v prostor in čas, morda nič ne ve ali ve zelo malo. Ta notranji duh je edina zavest, ki si zasluži, da bi upoštevali njene želje. Če sprejemem tako gledišče, lahko prezrem resnično hotenje ljudi in skupnosti. (Berlin 1991: 131–132.)

III.

Hlapci so v Cankarjevi drami učitelji, ljudje brez posebnosti, brez političnega prepričanja, brez jasne vizije, proizvodi avstrijski šol, ki »vzgjajajo c. kr. uradnike; ne vzgojé pa niti takih ne, temveč le C. kr. pisalne stroje« (Cankar 1918: 289). Novi časi ali Nova pota,⁵ o katerih (tudi) govori Cankarjeva drama, pa so zahtevali

⁵ Zanimivo, kakšna bi bila recepcija drame in kako bi v slovenskem kulturnem spominu živela beseda hlapec, če bi se Cankar odločil za katerega od prvotnih »filistejskih« naslovov *Novi časi* ali *Nova pota* (Cankar 1932: 305).

svobodnega človeka, kakor ga je definiral Josip Vidmar. Cankar se je v prvem dejanju odločil za satiro, torej za etološko književno vrsto z značilnim »notranjim« slogom (Kmecl 1977: 166), ki smeši značajske in idejne pomanjkljivosti, da bi izpostavila njihovo nasprotje. Svoj cilj doseže šele takrat, ko zna naslovnik svet, ki se mu satirik posmehuje, primerjati z vizijo, v kateri vladajo »resnične« vrednote. Obnašanje učiteljev v prvem poglavju je ozadje, priprava na nastop Jermana kot nosilca etičnega sporočila. Druga naloga satire na začetku drame je razgaliti mentalne vzvode, ki usmerjajo delovanje protagonistov, pa naj se jih ti zavedajo ali ne. Na satiričen način so v *Hlapcih* prikazane ritualne prakse, torej zunanji znaki delujoče ideologije, ki odločilno vplivajo na konstituiranje dominantne naracije: »prakse urejajo *rituali*, v katere se te prakse vpisujejo v naročju *materialne eksistence nekega ideološkega aparata*« (Althusser 2018: 93). Geni v drugem dejanju celo parafrazira znamenito Pascalovo misel, ko pravi: »Blagor meni! Kupila sem si paternošter. Treba je najprej, da se človek na zunanje razvije; vse drugo nam bo navrženo« (Cankar 1967b: 212). Enako vlogo imata v tem dejanju čiščenje knjižnice in obešanje razpela. In tretjič, satira se nanaša na »politične in duhovne razmere ožjega okolja« (Kmecl 1977: 169), zato je s publikacijo drame Cankar dosegel tudi svoje politične cilje.

Satirična ost izgublja svojo moč v drugem dejanju, ko župnik najprej pred učitelji, nato pa tudi v Jermanovi prisotnosti svoje stališče ponazori z zgodbo o neubogljivem hlapcu. Na začetku je to samo nedolžna primera, ki nekoliko spominja na biblijsko priliko, kar naj bi v poslušalcih izzvalo občutek, da gre za neizpodbitno, metafizično utemeljeno resnico. V pogovoru med Jermanom in župnikom v Jermanovi izbi pa dobi beseda hlapec novo težo. Za župnika je prisposodba, pripravljena je na pogajanja, ker mu zadostuje negativna definicija svobode, po kateri svoje polje svobode lahko povečam tako, da se poskušam v kar največji meri izogniti zunanjim posegom vanj. Natanko tako kot v znamenitem Kantovem članku: »Duhovnik: Ne rezonirajte, verujte! (Samo en sam gospodar na svetu pravi: „Rezonirajte, kolikor vas je volja in o čemer hočete, toda bodite poslušni!“)« (Kant 1987: 10). Jermanu je taka modrost tujja: »Beseda je razločna; obrnite jo kakorkoli, zmeraj je enaka« (Cankar 1967b: 232), beseda hlapec je zanj performativ, ki udejavanja župnikovo voljo. Sama beseda izzove upor. Jerman zahteva zase pozitivno svobodo in ne priznava nobene zunanje instance, ki bi ga lahko prisilila, da ravna drugače, kot mu velewa njegov notranji jaz: »oskubite jastreba, v goloba se ne bo spremenil; in naj se škrjanec devetkrat zakolne, lajal ne bo nikoli« (Cankar 1967b: 234). Antiteza besedi hlapec je tako definiran svobodni človek, in o njem pravzaprav govori Cankarjeva drama.

Toda hlapce imenuje Jerman tudi ljudstvo, ki mora šele dokazati, da je »zrelo za svobodo« (Cankar 1967a: 346). Tudi ljudstvo se mora odreči kantovski nedolčnosti, v katero sta jo pehala strah pred spremembami in težke socialne razmere, tako kot buržoazija je nekonstituirano, čeprav ne po lastni krivdi. Gospodarji tega ljudstva so posvetni in cerkveni jerobi, pa tudi vraže in strahovi, rojeni iz nevednosti, ki se kažejo v obliki mitov in iluzij, nedoraslo ljudstvo išče zavetja v naročju

nedoletnosti. Za tako stanje je v skladu s socialistično in zgodnje marksistično mislijo Cankar krivil predvsem socialne razmere in hiter razvoj kapitalizma. Pri tem je moral konkurirati s podobnim programom krekovcev, ki so se na modernistično krizo odzvali z vrnitvijo k starim vrednotam, politično pa so delovali zelo spretno,⁶ o čemer priča velika popularnost Kreka med ljudstvom.

Za Cankarja je bila najbolj boleča tista vrsta nesvobode, ki jo rojeva občutek zapostavljenosti, zavest, da me drugi ne obravnavajo kot avtonomen subjekt: »Večjega despotizma kot je pokroviteljstvo, si ne moremo predstavljati« (Berlin 1991: 138). Župnik je naklonjen ljudstvu in iskreno skrbi za njegov blagor, je gospodar, ki zna velikodušno pozabiti na napake podrejenih, toda v ljudstvu ne vidi sebi enakovrednih, avtonomnih bitij. Jerman, nasprotno, na začetku tretjega dejanja pod hlapčevsko suknjo išče sogovornike, ki bodo poslušali človeka, čeprav ne bodo šli po njegovi poti. S Pirjevčevimi besedami: »Človek-ustvarjen-po-božji-podobi je tukaj temelj, na katerega je položena Jermanova akcija, ki hoče ljudi pripeljati nazaj k bistvu, kar pomeni, da jih hoče napraviti za historične subjekte« (Pirjevec 1968: 42).

Pirjevec je opozoril tudi na preobrat, ki se je zgodil med Jermanovim stališčem na začetku tretjega dejanja in znamenitimi besedami o hlapcih, rojenih za hlapčevanje, s katerimi je Jerman užalil ljudstvo v četrtem dejanju. V pogovoru s Kalandrom je Jerman verjel, da ljudstvo potrebuje učitelje, katerih nauki mu bodo pokazali pravo pot, zato je kljub Kalandrovim dvomom sklical zborovanje Izobraževalnega društva, na njem pa uporabljal jezik, ki je bil blizu poslušalcem, in s tem nakazal, da spor nima ozko politične narave, da gre za moralni aspekt političnih odločitev. Njegova akcija je bila utemeljena na prepričanju, da si z ljudstvom deli esencialistično razumljeno skrivno bisto, latentno prisotno notranjo resnico, zato so skupni tudi cilji. Toda poslušalci so njegov nagovor razumeli kot politično dejanje, kot zavzemanje stališča v kulturnem boju, ton pa je bil zanje pokroviteljski, zato so se čutili ponižane in so Jermana žalili. Prisila lahko prinaša dobre rezultate, vendar ne širi polja človekovih svobodnih odločitev, prepričanje o obstoju nekega skrivnega bistva pa je brez dokazov sprejeta sodba in velja samo, dokler verjamemo v njeno resničnost. Ko podvomimo, se pojavi misel: Kdor ljudi na silo osvobaja v imenu vrednot, ki so jim tuje, jih peha v novo suženjstvo. Torej je mogoče, da je Jerman stopil na pot, po kateri ljudstvo ni moglo za njim, kot mu je na začetku drame očital župnik. Svojemu poslanstvu se je, ko je minila »huda misel«, odpovedal v imenu svobode posameznika, njegove pravice, da si išče lastno pot. Po zborovanju Jerman ni več tragični junak, ki se osamljen bojuje v imenu višjih ciljev, ampak modernistični subjekt, ki ga temeljno določata negotovost in dvom, konec drame je, kot je napovedal avtor, resen, ne tragičen.

Iz Cankarjeve esejistike vemo, da si je z Jermanom delil dve globoko zakoreninjeni politični misli. Prvič, vero utopičnih socialistov, da se bo v skupnosti

⁶ »Treba nam biti previdnim in zvitim. Najpred si treba pridobiti zaslonbe v ljudstvu, v veliki množici. To pa treba prijati, ji svetovati in pomagati na tisti strani, na kateri jo najbolj boli: na socialni.« (Fischer 2005: 33.)

enakopravnih in materialno zadovoljenih ljudi spremenila tudi človekova narava, rojen bo novi, ustvarjalni človek, naslovnik visoke kulture. In drugič, vero v posvetno obliko milenarističnega nauka, po katerem je trpljenje edina pot, ki vodi v odrešitev, v »očiščenje« in »pomlajenje«. Ko je leta 1918 Cankar nagovoril tržaške delavce, je bil položaj drugačen kot v času, ko so nastajali *Hlapci*. Prva svetovna vojna – in kasneje druga – je bila v milenarističnem duhu razumljena kot zadnja preizkušnja, »zatohla noč pred zarjo« (Cankar 1967a: 338), ki bo prinesla rojstvo novega človeka. Teze znanstvenega marksizma v Cankarjevi politični misli niso imele take teže, celo v »socialdemokratski fazi, ko je prisegal na marksistični socializem« (Kos 2010: 1083).

Jeranova dejavnost se je sicer porajala, oblikovala in živela iz teorije socializma in socialistične preobrazbe, nikoli pa se ni zasnovovala kot teorija revolucionarnega delavskega gibanja, katerega bistvo in notranja vez je le premisa o razrednem boju za socialistično presnovo družbe. (Pirjevec 1968: 240.)

Marksistične teze so – resda bolj v obliki namigov kot v besedah – prisotne v Kalandrovem liku. Po neuspelem prvem zborovanju je Kalandar začel organizirati naslednje, »zadnjič nas je bilo troje, zdaj nas bo sedem Antikristov« (Cankar 1967: 259), čeprav so bili njegovi cilji v tistem trenutku skoraj nereálni. Socialistična naracija – tako kot liberalna – v času nastanka drame ni bila izoblikovana. Socializem in materialistično mišljenje so, kot piše Cankar v *Očiščenju in pomlajenju* (1913), prinesli v Slovenijo politično osveščeni delavci, toda slučajno napaberkovane misli se niso zakoreninile v »domačih gospodarskih, političnih in kulturnih razmerah« (Cankar 1967a: 343). Kalandrova politična akcija je zahtevala sprejetje aksiomov, ki so bili za Jermanovo reflektivno naravo morda preveč enoumni: a) prihodnja družba bo svobodna, ker bo znanstvena, torej utemeljena na razumu, b) s to znanstveno teorijo je mogoče pojasniti zgodovinski razvoj vseh družb, opisati njihov aktualni položaj in napovedati njihov nadaljnji razvoj. c) Ta razvoj je skladen z »naravno« zgodovinsko logiko in zato nujen. č) Cilji so enotni, doseči pa jih je mogoče, če bodo interesi enega razreda postali interesi vseh ljudi, ki so te aksiome razumeli in prostovoljno sprejeli. d) Kdor tega ne bo storil, bo po logiki zgodovinske nujnosti odrinjen na rob družbe.⁷ Vsakega od teh aksiomov lahko spodbijamo, zato je odločitev za tako pot politično nevarna in lahko vodi v nov kulturni boj.

Jerman ni šel po Kalandrovi poti, stopil je korak vstran, ne naprej, in mnogi so mu to zamerili. Spoznanje, ki je obšlo Jermana, ni bilo nujno mistične narave (Cankar 1932: 15–16), ni bilo nujno posledica Cankarjevega osebnega življenja (Vidmar 1932: 537) in ni nujno pomenilo, da je Jerman postal žrtev razmer (Pavšič 1937: 370). Lahko si predstavljamo, da je za sebe samega ostal vir svobodnih odločitev in živel »po zahtevah svoje narave« ter se pri tem odrekel ciljem, ki jih ni mogel doseči. Samozadosten človek je, kot učijo stoiki, manj ranljiv, zaveda se, da ne nadzira zunanjih okoliščin, lahko pa išče dobro v sebi in živi v skladu z njim, zato

⁷ Prim. Berlin 2002: 157–158.

mu ni mar, ali župnik na Goličavi gleda izpod monštrance ali ne. Z vidika posameznika je to pogumno dejanje, vendar je res, da taka asketska akcija ne pušča sledi v družbi, ne širi polja njene svobode.

IV.

Beseda hlapec, katere politične konotacije so se izoblikovale v zgodovinskem kulturnem boju, je ključna beseda slovenske kulture. V široko razumljenem političnem diskurzu deluje kot vozlišče, referenčna točka, ki – podprta s Cankarjevo avtoriteto – kaže na etični vidik političnega delovanja. Dovolj je, da primerjamo prve recenzije v *Domu in svetu*, *Slovcu* in *Slovenskem učitelju* s tistimi v *Naših zapiskih* ali *Učiteljskem tovarišu*, da se zavemo daljnosežnosti tega zgodovinskega trenutka. »Kraval«, ki ga je povzročil izid drame, potrjuje tezo, da ključne besede hlapec, kot je predstavljena v Cankarjevi drami, ne moremo enačiti s fatalistično vero v neko večno, nespremenljivo naravo celotnega naroda. Njen pomen se je oblikoval v času distopije, zato kaže na nekonstituiranost družbenih skupin (modernega naroda, liberalizma, socializma, z vidika zrcalnega stadija pa tudi samega Jermana). Zavest o takem položaju in nezadovoljstvo z njim rojeva upor, in to je temeljno sporočilo Cankarjeve drame. Samo zato so lahko bralci v procesu recepcije iz nje izpeljali pomene, ki jih danes povezujemo s *Hlapci*: poziv k upor, nacionalni osvoboditvi, konstituiranju zgodovinskega subjekta, celo revoluciji.

Viri

Cankar, Ivan, 1918: *Kako sem postal socialist*. *Demokracija* 1/23–24. 289–293. <https://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:DOC-FKABVPAP>. (Dostop 10. 1. 2024.)

Cankar, Ivan, 1967a: *Izbrano delo*, 1. knjiga. Izbral in uredil Josip Vidmar. Ljubljana: Mladinska knjiga.

Cankar, Ivan, 1967b: *Izbrano delo*, 5. knjiga. Izbral in uredil Josip Vidmar. Ljubljana: Mladinska knjiga.

Literatura

Althusser, Louis, 2018: *Ideologija in ideološki aparati države*. Ljubljana: Založba *cf.

Assmann, Adelaida, 2013: *Między historią a pamięcią*. Varšava: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego. Prev. Magdalena Saryusz-Wolska.

Będkowska-Kopczyk, Agnieszka in Antloga, Špela, 2016: Ključne besede slovenske kulture: interdisciplinarni pristop. *Annales: Series historia et sociologia* 26/1. 85–94. DOI: <https://www.doi.org/10.19233/ASHS.2016.8>.

Berlin, Isaiach, 1991: *Dwie koncepcje wolności*. Varšava: Res Publica. Prev. Daniel Grinberg.

- Berlin, Isaiach, 2002: *Zmysl rzeczywistości*. Poznanj: Zysk i S-ka. Prev. Michał Filipczuk.
- Burszta, Wojciech Józef, 2013: *Kotwice pewności: Wojny kulturowe z popnacionalizmem w tle*. Varšava: Iskry.
- Cankar, Izidor (ur.), 1932: *Ivan Cankar zbrani spisi*. Ljubljana: Nova založba. 5–16, 294–312.
- Fischer, Jasna (ur.), 2005: *Slovenska novejša zgodovina*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- Kant, Immanuel, 1987: Odgovor na vprašanje: Kaj je razsvetljenje? (5. december 1783, str. 516). *Vestnik Inštituta za marksistične študije*. 9–13. <https://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:doc-Z7QEYEJP>. (Dostop 10. 1. 2024.)
- Kmecl, Matjaž, 1977: *Mala literarna teorija*. Ljubljana: Založba Borec.
- Kmecl, Matjaž, 2004: *Tisoč let slovenske literature*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- Kmecl, Matjaž, 2018: »Jaz verujem v to družino svobodnih narodov!« *Svobodna beseda*, 4/38. 10–11. <https://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:doc-06VGKQE8>. (Dostop 18. 1. 2024.)
- Kos, Janko, 2010: Aktualnost Ivana Cankarja za 21. stoletje. *Sodobnost* 74/9. 1083–1093.
- Krek, Janez Evangelist, 1895: *Črne bukve kmečkega stanu*. Ljubljana: samozaložba.
- Laclau, Ernesto in Mouffe, Chantal, 2007: *Hegemonia i socjalistyczna strategia. Przyczynek do projektu radykalnej polityki demokratycznej*. Wrocław: Wydawnictwo naukowe Dolnośląskiej Szkoły Wyższej Edukacji TWP. Prev. S. Królak.
- Levičnik, Alojz, 1896: Kaj nas loči. *Rimski katolik* 8/3. 235–247. <https://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:DOC-PWJMBNWM>. (Dostop 15. 9. 2023.)
- Lippmann, Walter, 1999: *Javno mnenje*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede. Prev. Vida Zei.
- Mahnič, Anton, 1888: Več Luči. O idealizmu. *Rimski katolik* 1/1. 4–25. <https://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:DOC-DCMBYQVS>. (Dostop 15. 9. 2023.)
- Musek, Janek, 1997: Psihološke prvine narodne identitete in analiza slovenske samopodobe. Nečak, Dušan (ur.): *Avstrija, Jugoslavija, Slovenija: Slovenska narodna identiteta skozi čas*. Ljubljana: Oddelek za zgodovino Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani. 174–203. <http://hdl.handle.net/11686/20446>. (Dostop 15. 9. 2023.)
- Pavšič, Vladimir, 1937: Jermanov problem. *Ljubljanski zvon* 57/6. 369–373. <https://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:DOC-KG4RAC3B>. (Dostop 1. 9. 2023.)
- Perovšek, Jurij, 1996: *Liberalizem in vprašanje slovenstva*. Ljubljana: Modrijan.
- Pirjevec, Dušan, 1968: *Hlapci heroji ljudje*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- Ricoeur, Paul, 2008: *Czas i opowieść I*. Krakov: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prev. Małgorzata Frankiewicz.
- S., 1873: Liberalizem – hinavstvo. *Slovenski narod* 1/3. 1. <https://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:DOC-0F8TFL75>. (Dostop 28. 9. 2023.)
- Vidmar, Josip, 1932: Vprašanje Cankarjevega nazora. *Ljubljanski zvon* 52/9. 533–544. <https://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:DOC-IWJMRPN1>. (Dostop 28. 9. 2023.)

ZAKAJ JE JEZIK *BRIŽINSKIH* *SPOMENIKOV* ZGODNJA SLOVENŠČINA?¹

V prispevku so prikazane ter s stališča teorije in metodologije zgodovinskega jezikoslovja kritično ovrednotene različne hipoteze o izvoru jezika t. i. *Brižinskih* (tudi *Freisinskih*) spomenikov, treh slovanskih besedil, zapisanih v obdobju 972–1039. Argumenti v podporo raznih genealoških jezikoslovnih opredelitev slovanskega jezika tega visokosrednjeveškega rokopisnega spomenika so namreč zelo raznorodni (zgodovinski, paleografski, tekstološki, zgodovinskojezikoslovni). Določitev genealoške pripadnosti, tj. narečne osnove, poljubnega jezikovnega sistema pa je možna samo na osnovi zgodovinskojezikoslovne analize jezikovnih lastnosti slednjega, in sicer si po principu »od spodaj navzgor« po relevantnosti sledijo glasoslovno, oblikoslovno, skladenjsko in besedoslovno merilo.

Ključne besede: primerjalno jezikoslovje, genealoška jezikoslovna klasifikacija, alpska (zahodna južna) slovanščina, zgodnja slovenščina, *Brižinski* (*Freisinski*) spomeniki

Why is the language of the *Freising Fragments* Early Slovene?

The article presents various hypotheses on the origin of the language of the so-called *Freising Fragments* (Slovene *Brižinski/Freisinski spomeniki*, Latin *Monumenta Frisingensia* = MF), three Slavic texts written c. 972–1039, which are critically assessed from the viewpoint of the theory and methodology of historical linguistics. In fact, the arguments in favour of the various genealogical linguistic attributions of the Slavic language of these High Medieval manuscript texts are very heterogeneous, i.e. historical, palaeographic, textual, and historical linguistic. However, the genealogical linguistic or dialectological attribution of any linguistic system is possible only on the basis of historical linguistic analysis of the latter. In doing this, linguistic criteria are prioritized following a “bottom-up” principle, i.e. phonetics/phonology, morphology, syntax, and vocabulary.

Keywords: comparative linguistics, genealogical linguistic classification, Alpine (Western South) Slavic, Early Slovene, *Freising Fragments*

¹ Gledano vsebinsko je druga polovica pričujočega besedila sinteza in nadgraditev prispevkov o notranji in zunanji zgodovini slovenskega jezika v srednjem veku v Šekli 2016a, 2016b, 2018, 2021, 2022a, 2022b, 2023. Raziskava, predstavljena v razdelku 2 Najvidnejše interpretacije izvora besedil in jezika *Brižinskih spomenikov*, je bila opravljena posebej za ta prispevek.

1 Uvod

Brižinski (tudi *Freisinški*) *spomeniki* (BS), latinsko *Monumenta Frisingensia* (MF), se v slavistiki imenujejo tri slovanska besedila – I *Glagolite po naz redka sloueza* = *Glagolite po nas redka slovesa* (obrazec splošne spovedi), II *Eccę bi detd naf ne zegrefil* = *Ete bi dęd nař ne saęręřil* (pridiga o grehu in pokori) in III *Iaz ze zaglagolo zlogeiu* = *Jaz se zaglagolo zlodęju* (obrazec splošne spovedi) – v latinskem rokopisnem zborniku z liturgiĉno-homiletiĉno vsebino, zapisana v obdobju 972–1039. *Brižinski spomeniki* od svojega odkritja leta 1803 pa vse do danes sproĉajo različne interpretacije o svojem izvoru. S problematiko zgodovinskih okoliřin nastanka teh besedil, njihove pisave in ĉrkopisa, morebitnih drugojeziĉnih besedilnih vzporednic in predlog ter izvora njihovega jezika so se ukvarjala najvidnejša imena evropskega jezikoslovja. Eno od temeljnih jezikoslovnih vprařanj v zvezi s temi besedili je torej tudi genealořka jezikoslovna opredelitev njihovega jezika, in sicer predvsem v razmerju do stare cerkvene slovanřĉine. Argumenti, s katerimi jezikoslovci pristopajo k odgovarjanju na to vprařanje, pa so zelo raznorodni, in sicer so to lahko zgodovinska dejstva, povezana z nastankom besedil, njihova pisava in ĉrkopis, genealořko razmerje med temi tremi besedili ter vsebinsko podobnimi besedili v latinřĉini, (bavarski) stari visoki nemřĉini in stari cerkveni slovanřĉini kot tudi lastnosti jezika samega. Doloĉitev genealořke pripadnosti, tj. nareĉne osnove, poljubnega jezikovnega sistema pa je mořna samo na osnovi zgodovinskojezikoslovne analize jezikovnih lastnosti slednjega, in sicer si po principu »od spodaj navzgor« po relevantnosti sledijo glasoslovno, oblikoslovno, skladenjsko in besedoslovno merilo.

V prispevku so prikazane in s staliřa teorije in metodologije zgodovinskega jezikoslovja kritiĉno ovrednotene različne hipoteze o nastanku *Brižinskih spomenikov*. Najprej je podan zgodovinski pregled najvidnejřih interpretacij izvora besedil in jezika tega visokosrednjeveřkega rokopisnega spomenika ter njihovo vrednotenje s staliřa zgodovinskega jezikoslovja. Sledi *excursus*, v katerem so za potrebe nadaljnje izvajanja definirane stara cerkvena slovanřĉina in njene redakcije. Jezik *Brižinskih spomenikov* je nato postavljen v kontekst notranje zgodovine slovenskega jezika. Na podlagi spoznanj zgodovinskojezikoslovne analize relevantnih glasovnih in oblikovnih lastnosti jezika *Brižinskih spomenikov* je podana njegova genealořka jezikoslovna opredelitev, ki ne more biti niĉ drugega kot jezik slovenskega jezikovnega prostora v ĉasu okoli leta 1000 n. řt.

2 Najvidnejše interpretacije izvora besedil in jezika *Brižinskih spomenikov*

V naslednjih razdelkih so predstavljene najvidnejše interpretacije izvora besedil in jezika *Brižinskih spomenikov* od njihovega odkritja leta 1803 do Isaĉenkove izdaje leta 1943.

2.1 Odkritje in prve opredelitve

Po sekularizaciji na Bavarskem, ki je potekala v letih 1802–1803, je iz knjižnice samostana svetega Korbinijana v Freisingu v javno knjižnico v Münchnu (Bibliotheca Regia Monacensis, od 1919 Bavarska državna knjižnica)² prispel tudi latinski kodeks s signaturo Cod. Frising. 226 (pozneje Clm 6426). V tem je leta 1803 kustos imenovane knjižnice Bernhard Joseph Docen (1782–1828), ki je bil zadolžen za kritični pregled in katalogizacijo latinskih rokopisov iz Freisinga, na dveh mestih v kodeksu našel tri besedila v slovanskem jeziku, o čemer je strokovno javnost obvestil v dveh prispevkih v letih 1806 in 1807.³ Novo najdena besedila so bila v prvem prispevku samo omenjana v oklepaju kot »die kleinen Denkmäler der illyrischen oder dalmatischen Sprache« (Docen 1806: 230), v drugem pa nekoliko natančneje predstavljena s citati začetka vsakega izmed njih, njihov jezik pa je bil predvsem glede na njihov domnevni izvor označen kot »kärnthnerisch illyrisch« (Docen 1807: 191).⁴

O tej prvi vesti je Jacob Grimm (1785–1863) opozoril Josefa Dobrovskega (1753–1829). Ta si je besedila ogledal v münchenski knjižnici in o novi najdbi obvestil Jerneja Kopitarja (1780–1844) v pismu dne 22. julija 1811. S posredovanjem Wilhelma von Humboldta (1767–1835) je Kopitar iz Münchna prejel faksimile vseh treh besedil, o čemer piše v pismu Dobrovskemu 5. decembra 1812. Sledilo je dolgoletno dopisovanje med Dobrovskim in Kopitarjem, ki je trajalo do 28. julija 1828, v okviru katerega sta jezikoslovca reševala nejasna mesta v besedilih in razpravljala o zasnovi izdaje spomenikov, ki naj bi jo pripravil Kopitar.⁵ Novico o odkritju slovanskih besedil je objavil tudi Dobrowský v svoji reviji *Slovanka* leta 1814, pri čemer se je namenoma vzdržal vsakršne interpretacije jezika odlomkov in delo prepustil »geborenen Krainern« 'rojenim Kranjcem', da se izrečejo o tem pomembnem spomeniku svojega jezika.⁶ Aleksandr Hristoforovič

² Osrednja knjižnica v Münchnu je bila ustanovljena leta 1558 in je spreminjala imena: 1558–1622: Vojvodska dvorna knjižnica (nem. Herzogliche Hofbibliothek), 1622–1805: Volilnoknežja dvorna knjižnica (nem. Kurfürstliche Hofbibliothek), 1805–1829: Kraljeva dvorna knjižnica (nem. Königliche Hofbibliothek), 1829–1919: Kraljeva dvorna in državna knjižnica (nem. Königliche Hof- und Staatsbibliothek), od 1919: Bavarska državna knjižnica (nem. Bayerische Staatsbibliothek).

³ Prvi dve vesti o najdbi treh slovanskih besedil v kodeksu iz Freisinga s signaturo Cod. Frising. 226 v münchenski knjižnici sta bili anonimni. Sprva se je mislilo, da je njun avtor Johann Christof von Aretin (1774–1824), tedaj višji dvorni knjižničar in urednik publikacije *Beiträge zur Geschichte und Literatur; vorzüglich aus Schätzen der pfalzbaierischen Zentralbibliothek zu München*, v kateri je izšla prva vest o odkritju. Pozneje se je izkazalo, da je prispevka napisal kustos v omenjeni knjižnici Bernhard Joseph Docen (1782–1828) (Brunner 1997: 292–293).

⁴ »Die Gründe, warum wir den in den hier befindlichen Stellen herrschenden Dialect für kärnthnerisch illyrisch halten, beziehen sich zunächst auf die Vergleichung mit einigen in illyrischer Sprache gedruckten Werken, besonders aber auch auf die wahrscheinliche Herkunft jener Handschrift./« (Docen 1807: 191.)

⁵ Korespondenca med Dobrovskim in Kopitarjem je zbrana in objavljena v Jagić 1885, o njunem dopisovanju glede *Brižinskih spomenikov* gl. Orožen 1996.

⁶ »Ich enthalte mich absichtlich aller Erläuterungen, deren diese schätzbaren Uiberbleibsel gar sehr bedürfen, da ich geborenen Krainern nicht vorgreifen will, welche nicht lange mehr säumen werden, diese alten Denkmäler ihrer Sprache öffentlich bekannt zu machen und sie mit einem zweckmäßigen Commentar zu versehen.« (Dobrowský 1814: 251.)

Vostokov / Александр Христофорович Востоков (1781–1864) je v svoji razpravi *Разсуждение о Славянскомъ языкѣ* (1820) 'Razprava o slovanskem jeziku', ki pomeni začetek primerjalnega jezikoslovja slovanskih jezikov, omenil tudi jezik nove najdbe in ga imenoval »Крайнскій язык 10го столѣтїя« 'kranjski jezik 10. stoletja' ter po Dobrovškem povzel osnovne podatke o *Brižinskih spomenikih* (Востоковъ 1820: 9–10, 53–55).

2.2 Köppen-Vostokova in Kopitarjeva izdaja

Izdaja besedil *Brižinskih spomenikov* je potekala postopoma. Kopitar je v svoji recenziji Dobrovškega starocerkvenoslovanske slovnice *Institutiones linguae Slavicae dialecti veteris* (1822) 'Slovnica starega narečja slovanskega jezika', ki ji je v dodatku *Nachschrift* dodal tudi nekaj pripomb k študiji Vostokovega iz leta 1820, priobčil besedilo prvega spomenika s prepisom v cirilico in prevodom v latinščino (Kopitar 1822: 102–107). Besedila vseh treh spomenikov je nato objavil Franc Metelko (1789–1860) v svoji *Lehrgebäude der slowenischen Sprache* (1825) 'Slovnica slovenskega jezika', in sicer s prepisom v metelčico, prevodom v tedanjo knjižno slovenščino in komentarjem (Metelko 1825: XXXVII–L). Že v približno istem času je Pavel Josef Šafařík / Pavol Jozef Šafařík (1795–1861) v svojem pregledu slovanskih jezikov in književnosti *Geschichte der slawischen Sprache und Literatur nach allen Mundarten* (1826) 'Zgodovina slovanskega jezika in književnosti po vseh narečjih' v poglavju o zgodovini slovenskega jezika in književnosti *Schicksale der windischen Sprache und Literatur* kot del zgodovine le-teh omenil tudi *Brižinske spomenike* (Schaffarik 1826: 276–277).⁷

Prvo znanstveno izdajo *Brižinskih spomenikov* sta oskrbela Peter von Köppen / Петр Иванович Кеппен (1793–1864) in Vostokov leta 1827, pri čemer je Köppen pripravil izdajo besedila (Кеппенъ 1927) – za datacijo rokopisa se je obrnil na tedanje največje strokovnjake za latinsko paleografijo v nemškem prostoru; to so bili Georg Heinrich Pertz, Ulrich Franz Kopp in Jacob Grimm –,⁸ Vostokov pa

⁷ »Allein spätere Erfahrungen zeigten zur Genüge, dass der Anfang der Schreibekunst bei den Karantaner-Slawen wo nicht in der vorkyrillische Periode, so doch in diese hinaufgerückt werden müsse. Diess ist durch die Entdeckung der überaus wichtigen windischen Fragmente in München ausser allen Zweifel gesetzt worden. Hier war man nämlich so glücklich, in einer alten Handschrift, die Jahrhunderte lang im Stifte Freisingen aufbewahrt war, drei kurze slawische Aufsätze aus der ältesten Zeiten im windisch-krainischen Dialekte zu entdecken.« (Schaffarik 1826: 276.) Šafařík/Šafařík tudi pozneje v svojem delu *Slowanský národopis* (1842) *Brižinske spomenike* prišteva med besedila slovenskega jezika kot »nářečí korutansko-slowenské« (Šafařík 1842: 34, 72).

⁸ Georg Heinrich Pertz: »Nach dem was ich von leteinischen Schriften gesehen habe, würde ich die kleinere ganz runde lateinische Minuskel „Confitentibus tibi dnē“ in das XIe Jahrhundert setzen, und dasselbe Alter der kleinern slavischen Schriftprobe zuschreiben. Die grössere slavische Schrift gehört in das X^e oder selbst das IXe Jahrhundert« (pismo Perta Köppenu z dne 2. februarja 1824). Ulrich Franz Kopp: »Gegen Pertz Meinung kann ich nichts erhebliches sagen; indessen hätte ich Ihre Handschrift auf den Blick in das XIIe Jahrhundert gesetzt« (pismo

študijo k izdanim besedilom (Востоковъ 1827). Vostokov je opazil, da je pridiga *Ecce bi detd naf ne zegrefil* podobna pridigi v cerkveni slovanščini tedaj neznane-ga avtorja *Поучение на память Св. Апостола Марка* 'Pridiga v spomin svetega apostola Marka' v *Prologu* za dan 25. aprila, ki pa – čeprav del starocerkveno-slovanškega slovstva – slogovno in vsebinsko ni vezana na vzhodno krščanstvo (»слогъ и манеръ въ ономъ кажутся не Греческіе«),⁹ spovedna obrazca pa s starovisokonemškima spovednima obrazcema, ki ju je bil objavil Melchior Goldast (1578–1635) v svojem delu *Alamannicarum rerum scriptores aliquot veteres* (1606) 'Nekateri stari pisci o alemanskih zadevah', in se začenjata takole: *Ich widersaig diem Tiuvcl und allen sinen werchen, unt allen sinen gezierdin* 'Jaz se odpovem hudiču in vsem njegovim delom in vsem njegovim lepotam' in *Ih wirdu Gote almahtigen bigihtig, inti allen Gotes heilagon, allero minero suntono* 'Jaz sem bogu vsemogočnemu in vsem božjim svetnikom izpoveden vseh svojih grehov' (Востоковъ 1827: 21, 24).¹⁰

Drugo znanstveno izdajo *Brižinskih spomenikov* je pripravil Kopitar v svoji izdaji *Kločevega glagolita (Glagolita Clozianus)* leta 1836, in sicer v razdelku *Specimen dialecti carantanicae sec. X*. 'Primerki karantanskega narečja 10. stoletja', prevedel jih je v staro cerkveno slovanščino in latinščino (Kopitar 1836: XXXIII–XLVII). Na osnovi paleografskih spoznanj tedaj nekdanjega ravnatelja Münchenske knjižnice J. B. Bernharta, ki je ugotovil, da so latinski kodeks napisale tri roke v 10. stoletju, pri čemer je ista roka napisala tako darovnico, s katero je nemški cesar Oton I. (vladal 936–973) freisinškemu škofu Abrahamu (škofoval 957–994) leta 972 daroval posest v kraju Godego v treviški grofiji, kot tudi prvi *Brižinski spomenik*, sklenil: »Verbo, fuit codex ipsius Abrahami Ep. „vademecum“« (str. XXXIV) 'Z eno besedo: ta isti kodeks je bil priložnik škofa Abrahama'. Poleg tega je Kopitar ovrgel hipotezo Dobrovskega, ki mu jo je ta predstavil v pismu dne 21. novembra 1826, da je drugi spomenik lužiškosrbsko-češkega izvora – besedilo naj bi sestavil merseburški škof Boso (škofoval 968–970) okoli leta 970, nato naj bi ga priredil praški škof Adalbert/Vojteh (škofoval 982–997), to prirejeno besedilo pa naj bi nekdo prilagodil za Karantance –, na kar naj bi kazale oblike kot *vygnan* (II, 9) in *modliti* (II, 6, 59). Kopitar se je pri svoji argumentaciji opiral na dejstvo, da je Urban Jarnik (1784–1844) v svojem slovarju *Versuch eines Etymologikons der Slowenischen Mundart in Inner-Oesterreich* (1832) 'Poskus etimologije slovenskega narečja v

Koppa Köppenu z dne 29. marca 1825). Jacob Grimm: »Die Schrift in den Freisinger Urkunden machen Sie mir, ich gestehes, zu jung. Ich würde nicht zaudern sie ins IX^{te} oder mindestens in die erste Hälfte des X^{ten} Jahrhunderts zu setzen./« Natis odlomkov iz korespondenc je v Кеппенъ 1927: 11–12.

⁹ »Признавая Южно-Словенскіе памятники сіи столь древними, съ удивленіемъ открываемъ, что одинъ изъ нихъ, и именно проповѣдь: *Ecce bi detd nas* и пр. имѣеть разительное сходство со статьею Церковно-Словенскою, – съ *поученіемъ на память Св. Апостола Марка*, помѣщеннымъ въ Прологъ Апрѣля въ 25^и день. Неизвѣстно, кѣмъ сочинено сіе поученіе: слогъ и манеръ въ ономъ кажутся не Греческіе.« (Востоковъ 1827: 21.)

¹⁰ Navedena starovisokonemška spovedna obrazca sta v navedenem Goldastovem delu natisnjena na straneh 173 in 174, Vostokov navaja, da sta na straneh 134 in 135.

Notranji Avstriji' prisotnost *vy-* in *d* v npr. *šidlo*, *kridlo*, *motovidlo* dokumentiral tudi na Koroškem.¹¹

Ob prvih interpretacijah in prvih izdajah je treba omeniti vsaj še eno pomembno odkritje v zvezi z besedilnimi vzporednicami. Leta 1840 je Vukol Mihajlovič Undoljski / Вукол Михайлович Ундольский (1816–1864) v Sergejevem samostanu Svete Trojice (rus. Свято-Троицкая Сергиева лавра) v nekem rokopisnem zborniku iz 13. stoletja našel tri pridige *Klimenta епископа Словенска* 'Klimenta, slovanskega škofa' – ugotovil je, da gre za Klimenta Ohridskega (ok. 830/840–916), učenca Konstantina in Metoda –, pri čemer je bila druga od teh pridig *Poučeniye na pamjatъ apostola ili mučenika* 'Pridiga v spomin apostola ali mučenika' popolnoma enaka pridigi *Poučeniye na pamjatъ Sv. Apostola Marka*, ki jo je leta 1827 objavil Vostokov (Ундольский 1867).

2.3 Schleicherjeva zgodovinskojezikoslovna opredelitev jezika

Prve interpretacije izvora jezika *Brižinskih spomenikov* kot slovenskega so torej temeljile predvsem na zgodovinskih dejstvih, tj. povezanost besedil z delovanjem freisinške škofije v Vzhodnih Alpah, hkrati so bile najdene tudi prve besedilne vzporednice v stari visoki nemščini in stari cerkveni slovanščini, medtem ko so bila jezikovna dejstva v ozadju. Prvi, ki je argumentacijo naslonil izključno na jezikovna dejstva, pa je bil indoevropski in slovanski primerjalni jezikoslovec August Schleicher (1821–1868). V svojem članku *Ist das altkirchenslawische altslowenisch?* (1858) 'Ali je stara cerkvena slovanščina stara slovensčina?' je z jezikoslovnimi argumenti zavrnil Kopitar-Miklošičevo tezo o panonskem, torej slovenskem izvoru stare cerkvene slovanščine ter dokazal, da je stara cerkvena slovanščina dejansko *stara bolgarščina* (nem. *altbulgarisch*), *stara slovensčina* (nem. *altslowenisch*) pa je izpričana v jeziku *Brižinskih spomenikov*.¹² Njegovi glavni argumenti so bili jezikoslovni, in sicer predvsem različne glasovne spremembe in oblikovne razlike, prisotne v slovensščini (vključno z jezikom *Brižinskih spomenikov*) in »srbščini« (z današnjega stališča štokavščini) na eni strani ter stari

¹¹ »Das in M. und U. Kärnten gebräuchliche wy-gred, der Auswärt d. i. Frühling (exitus?); das vom Herrn Metelko angeführte vivalda, Thiere, Geflügel von vyvaliti st. isvaliti, ausbrüten, die in O. K. noch häufigeren wy, z. B. wydélati, wydréti, wygnati, wyganjati, wygladiti, wyjilkati, wyléfti, wylisati, wyletéli, wymozhiti, wyrésati, wyshéti, wysghati, wylékati, wyfuti, wylipati, wylmoditi, wylhivati, wytekniti, wytézhzi, wytergati, wytihni, u. d. m., ferner die Wohlklangshalber eingefalteten d hldlo, kridlo, motovidlo u. f. w. Dann die im tieferen U. Kärnten häufig vorkommenden Nasallaute weifen wahrscheinlich auf früheren Zusammenhang mit der Sprachordnung B.« (Jarnik 1832: 52.)

¹² »Das altkirchenslawische wird also mit unrecht altslowenisch genannt, es ist vielmehr, wenn man es ethnographisch benennen will, altbulgarische zu nennen. Dagegen würden wir vorschlagen die sprache der Freisinger monumenta (abgedruckt zuerst in Kopitars glagolita clozianus, dann als anhang in Miklosichs chrestomatia palaeoslovenica 1854) altslowenisch zu nennen, da diese fragmente unbezweifelt slowenisch sind, aber aus sehr alter zeit stammen, mit fug demnach altslowenisch heißen mögen*). /.../ Die Gründung dieser ansicht kann nur durch darlegung von eigenthümlichkeiten in den lautgesetzen bewirkt werden, die dem slowenischen mit dem serbischen gemeinsam sind, während sie im bulgarischen abweichen.« (Schleicher 1858: 321–322.)

cerkveni slovanščini in bolgarščini na drugi. Med glasovnimi spremembami so mu najpomembnejši različni odrazi prvotnih **dj*, **tj* (npr. sln. *meja*, srb. *međa* vs. blg. *graždanin*), pri čemer je odločilno, da slovenska glasovna odraza (*dj*) in č nista mogla nastati iz starocerkvenoslovanskih *žd*, *št*, med oblikovnimi razlikami pa navaja npr. različni končnici roditelja ednine moškega in srednjega spola zamenske sklanjatve *-ga* vs. *-go* (npr. sln. *jega*, *koga*, BS *takoga*, *iega*, srb. *njega*, *koga* vs. stsl., blg. *nego*, *kogo*). Edini vpliv stare cerkvene slovanščini v jeziku *Brižinskih spomenikov* je videl v končnici prve osebe množine sedanjika, ki je v stari cerkveni slovanščini *-mъ*, v *Brižinskih spomenikih* *-m*, v slovenščini pa *-mo* (končnica *-mo* torej ni kontinuant končnice *-m*).

2.4 Preučevanje genealoških razmerij med besedili v različnih jezikih

Za razliko od Schleicherjeve pa so se nadaljnje raziskave znova osredinile na preučevanje genealoških razmerij med starocerkvenoslovanskimi in besedili *Brižinskih spomenikov*. Izmail Ivanovič Sreznjevski / Измаил Иванович Срезневский (1812–1880) je v svojem dodatku k ponovni izdaji Vostokovih del z naslovom *Филологическія наблюденія А. Х. Востокова* (1865) 'Filološka odkritja A. H. Vostokova' zapisal, da besedila *Brižinskih spomenikov* niso nastala neodvisno od stare cerkvene slovanščine, pri čemer je krščansko terminologijo v *Brižinskih spomenikih* razlagal kot kalkirano iz grščine (npr. *rab božji* po gr. *doũlos theouũ*) (Срезневскій 1865).¹³ Franc Miklošič / Franz Miklosich (1813–1891) je v svoji študiji *Die christliche Terminologie der slavischen Sprachen* (1875) 'Krščanska terminologija v slovanskih jezikih' zagovarjal stališče, da je t. i. Klimentova homilija *Poučjenje na pamjaty apostola ili mučenika* nastala pod vplivom besedil, ki so izpričana v drugem in tretjem *Brižinskem spomeniku* ali pa bila prevedena neposredno iz stare visoke nemščine ali latinščine (Miklosich 1875: 6–8).¹⁴ Nasprotno pa je Vatroslav Jagić (1838–1923) menil, da je bilo obratno, tj. da so starocerkvenoslovanska besedila vplivala na nastanek besedil v *Brižinskih spomenikih*.¹⁵

¹³ »Имѣя все это въ виду можно придти къ заключенію, что Фрейзингенскія статьи представляют собою особый самостоятельный Латино-Словенскій Хорутанскій опыт примѣненія Славянскаго языка къ христіанству, независимый отъ языка Церковно-Славянскаго, образовавшагося самостоятельно на Греко-Славянскомъ говоровѣ Европы. Едва ли впрочемъ такое заключеніе можетъ выдержать строгій разборъ.« (Срезневскій 1865: 83.)

¹⁴ »Die entsprechende Formel wird entweder in Pannonien aus dem deutschen übersetzt, oder es wird eine in Karantanien gefertigte Übersetzung nach Pannonien gebracht: letzteres ist mir wahrscheinlicher. Hier lernt Klemens die Formel kennen. Hier oder, was nicht ausgeschlossen ist, in Bulgarien verpflichtet er Theile der Beichtformel in eine für das Fest eines Apostels oder Märtyrers bestimmte Homilie. Es kann auch angenommen werden, Klemens habe die uns vorliegende Homilie aus dem lateinischen übertragen, was zur Gewissheit würde, wenn es gelänge, das lateinische Original der Homilie aufzufinden.« (Miklosich 1875: 8.)

¹⁵ »Nach Miklosich's Auseinandersetzung hätte Clemens die bereits vorhanden gewesene Confessio generalis der vor ihm thätig gewesenen deutschen Prediger irgendwie benutzt, er setzt also die Freisinger Denkmäler als älter voraus. Mir scheint auch das umgekehrte Verhältniss nicht unmöglich zu sein, d. h. es lässt sich wohl denken, dass die deutschlateinischen Prediger, durch die glänzenden Erfolge der slavischen Mission gezwungen, sich das Werk der slavischen Prediger zu Nutzen gemacht hätten, natürlich nur insoweit, als es der Ritus der abendländischen Kirche und ihre Satzungen

2.5 Vondrákova in Isačenkova izdaja

Ob koncu tega kratkega pregleda naj bodo omenjene še tri znanstvenokritične izdaje *Brižinskih spomenikov* s konca 19. stoletja in prve polovice 20. stoletja, ki pa se v interpretaciji izvora jezika tega spomenika med seboj precej razlikujejo. To so Vondrákova (1896), Ramovš-Kosova (1937) in Isačenkova (1943), pri čemer je treba poudariti, da je le Ramovševa izdaja tista, za katero se lahko reče, da za genealoško jezikoslovno opredelitev jezika uporablja ustrezno metodologijo zgodovinskega jezikoslovja in je zato edina relevantna.¹⁶ Sledi predstavitev ostalih dveh hipotez, pri čemer je prva od dveh nastala pred Ramovševo, druga pa še celo po njej.

Václav/Wenzel Vondrák (1859–1925) je v svoji izdaji *Frisinské památky, jich vznik a význam v slovanském písemnictví* (1896) 'Brižinski spomeniki, njihov nastanek in pomen za slovansko slovstvo' med drugim naštel nekaj domnevnih leksikalnih in semantičnih bohemizmov, ki naj bi bili značilni za jezik *Brižinskih spomenikov* (npr. tvorba samostalnika mest. ed. *poglagolani* (I 17) '(v) obrekovanju' naj bi bila podobna češ. *pomluva* 'obrekovanje'; pomen samostalnika tož. mn. *obeti* (II 38) 'žrtve' naj bi imela enak pomen kot češ. *oběť* 'žrtev') (Vondrák 1896: 18–19), iz česar je sklepal, da so besedila nastala v češk(o-slovašk)em jezikovnem prostoru, od koder so prišla v slovenski prostor, kjer so dobila svojo končno podobo.¹⁷

Podobno tezo je veliko pozneje ponovno zastopal tudi Aleksandr Vasiljevič Isačenko / Александр Васильевич Исаченко (1910–1978) v svojem delu *Jazyk a pôvod Frizinských památek / Sprache und Herkunft der Freisinger Denkmäler* (1943) 'Jezik in izvor Brižinskih spomenikov'. Preučeval je skladenjske in besedijske posebnosti besedil. Spovedna obrazca naj bi odražala prevladujoči starovisokonemški besedni red, tj. »pridevnik + samostalnik« (npr. *me telo* (I 29) 'moje telo', *mo dusu* (I 30) 'mojo dušo'), medtem ko naj bi pridiga izkazovala starocerkvenoslovanskega oziroma grškega, tj. »samostalnik + pridevnik« (npr. *telez nasich* (II 40) 'naših teles', *dus nasich* (II 40) 'naših duš'). Besedje vseh treh spomenikov pa vsebuje lekseme, ki ga v (sodobni) slovenščini ni, pojavlja pa se v stari cerkveni slovanščini, v prvi vrsti v besedilih tako imenovane moravske redakcije. Avtor sklene, da so besedila nastala znotraj moravske redakcije stare

zuliesen. Wenn ich nun, von diesem Gesichtspunkte ausgehend, die Sprache der Freisinger Denkmäler näher ins Auge fasse, so glaube ich in derselben die deutlichsten Spuren einer Beeinflussung des Karanthisch-slovenischen von Seiten des echten, kirchlichen Altslovenischen entdecken zu können. Es lässt sich, meine ich, durchaus nicht in Abrede stellen, dass die Freisinger Denkmäler keine einheitliche Sprache bieten.« (Jagić 1876: 450.)

¹⁶ Glede Isačenkove teze o izvoru *Brižinskih spomenikov* gl. Cvetko Orešnik 1996, o nekaterih poznejših reinterpretacijah jezika vzhodnoalpskega prostora in *Brižinskih spomenikov* pa Cvetko Orešnik 1989.

¹⁷ »Pro povahu jazykovou nejsme ani nuceni držeti se slovinského území hned při vzniku původního textu Frisinských památek, neboť co tam je slovinského, dostalo se tam teprv při posledním přepisu neb při posledním spracování (snad již několikátém). Naopak nám ukazují zachované v nich bohemy, že původní texty vznikly na půdě, kde panoval ještě český (slovenský) živel.« (Vondrák 1896: 51.)

cerkvene slovanščine na Moravskem, na podlagi česar je v Panoniji nastala slovenska redakcija, ki se kaže predvsem na glasovni ravni.¹⁸

3 Jezik *Brižinskih spomenikov* s stališča zgodovinskega jezikoslovja

Če jezikovno gradivo to dopušča, zgodovinsko jezikoslovje s svojo eksaktno metodologijo omogoča natančno genealoško jezikoslovno določitev poljubnega jezikovnega sistema. Pri vzpostavljanju jezikovne genealogije je najpomembnejše merilo (zgodovinsko)glasoslovno. Že leipziška »mladogramatična« jezikoslovna šola (nem. Junggrammatiker) – August Leskien (1840–1916), Karl Brugmann (1849–1919), Bertold Delbrück (1842–1922), Hermann Osthoff (1847–1909), Hermann Paul (1846–1921); iz leipziške šole je izšel tudi Ferdinand de Saussure (1857–1913) – je namreč v 70. letih 19. stoletja prišla do pomembnega spoznanja, da se jezikovno spreminjanje najbolj sistemsko, regularno, »pravilno« dogaja na glasovni ravnini in da je glasovni sistem v jeziku najmanj odvisen od zunajjezikovnih dejavnikov. Glasovne spremembe je tako možno opisati z natančnimi glasovnimi pravili, ki so jih mladogramatiki imenovali *glasovni zakoni* (nem. *Lautgesetze*).¹⁹ V primerjavi z (zgodovinsko)glasoslovnim sta (zgodovinsko)oblikoslovno in (zgodovinsko)skladenjsko merilo manj pomembni, (zgodovinsko)besedoslovno merilo pa je tako rekoč nerelevantno. Osnova genealoške jezikoslovne klasifikacije so torej v prvi vrsti glasovne lastnosti (inovacije in arhaizmi) obravnavanih jezikovnih sistemov, ki imajo vrednost genetskih meril. Glasovnim se lahko pridružijo tudi oblikovne lastnosti, če se njihovi areali ujemajo z areali glasovnih lastnosti. Pri določanju genetskih meril sta zelo pomembni zemljepisna razširjenost jezikovnih inovacij ter njihova (relativna in absolutna) kronologija.

Kot je razvidno iz zgornjega kratkega pregleda najvidnejših pogledov na izvor besedil in jezika *Brižinskih spomenikov*, se različne hipoteze glede tega vprašanja bistveno razlikujejo v načinu argumentiranja svojih trditev. Argumenti, ki naj bi dokazovali genealoško pripadnost jezika teh spomenikov enemu ali drugemu geolektu, lahko razdelimo vsaj v tri večje vsebinske sklope. To so namreč različna dejstva, in sicer zgodovinska (tj. zgodovinske okoliščine nastanka in rabe ter najdbe besedil), paleografska (tj. pisava in črkopis), tekstološka (tj. morebitne ugotovljene drugojezične besedilne vzporednice ali celo predloge analiziranih besedil) in jezikovna (tj. lastnosti jezika samega na različnih ravneh jezikovnega sistema). Iz zapsanega o teoriji in metodologiji zgodovinskega jezikoslovja jasno sledi, da so pri genealoški opredelitvi poljubnega jezikovnega sistema merodajne samo njegove jezikovne, v prvi vrsti glasovne in oblikovne lastnosti, ne pa izključno zgodovinska in tekstološka dejstva brez upoštevanja jezikovnega gradiva. Pri tem pa

¹⁸ »Die Freis. Dkm. stellen in der Form, in der sie auf uns gekommen sind, die slovenische Redaktion eines mähr.-ksl. Textes dar. /.../ Es sind dies ebensowenig slovenische Texte, wie das Ostromir-Evangelium ein russischer Text ist, obwohl wir auch dort russische Lautmerkmale vorfinden.« (Isačenko 1943: 100.)

¹⁹ Za definicijo brezizjemnosti glasovne spremembe gl. Osthoff in Brugmann 1878: XIII.

je seveda jasno, da morajo zgodovinska in tekstološka dejstva izkazane jezikovne lastnosti smiselno kontekstualizirati. Sledi pregled zgodovinskih, paleografskih, tekstoloških in jezikovnih dejstev, povezanih z jezikom *Brižinskih spomenikov*, ki so se akumulirala v več kot dvestoletni zgodovini preučevanja tega enkratnega jezikovnega dokumenta.

Zgodovinska dejstva:²⁰ 1) Pokristjanjenje s Slovani poseljenih Vzhodnih Alp in zahodne Panonske nižine s strani salzburške (nad)škofije in oglejskega patriarhata se je začelo v drugi polovici 8. stoletja (med cerkvenima vplivnima območjema je pozneje cesar Karel Veliki (vladal 768–814) kot naravno mejo določil reko Dravo, in sicer v Panoniji leta 803, v Karantaniji pa leta 811) – višek salzburškega misijona v Karantaniji se navadno postavlja v čas vladavine karantanskega kneza Hotimirja (vladal 752–769) –, torej v obdobju pred moravsko misijo Konstantina Solunskega – Cirila (826/827–869) in njegovega brata Metoda (814–885) v letih 863–885; možno je, da so prva slovanska nabožna besedila v vzhodnoalpsko-zahodnopanonskem prostoru kot prevodi latinskih in (bavarsko)starovisokonemških predlog nastala že v tem obdobju. 2) Konstantin in Metod sta v letih 869–874 bivala na dvoru spodnjepanonskega kneza Koclja (vladal 861–874) v kraju *Mosapurc, urbs paludarium* (*Conversio Bagoariorum et Carantanorum* (ok. 870) ‘Spreobrnenje Bavarcev in Karantancev’, 13; poslovenjeno Blatograd, Blatenski Kostel ali Blatenski Grad, tj. današnji Zalavár) pri Blatnem jezeru. 3) Freisinška škofija je imela v alpskoslovenskem oziroma zgodneslovenskem jezikovnem prostoru, natančneje na Kranjskem in Koroškem, posesti, in sicer loško gospostvo, tj. (Škofjo) Loko z okolico ter Poljansko in Selško dolino (od leta 973), ter posest na Lurnskem polju (nem. Lurnfeld) in v dolini reke Mele (nem. Möll) na zgornjem Koroškem (izpričano v letih 977–981) kot tudi cerkev svetega Primoža in Felicijana na Otoku ob Vrbskem jezeru (nem. Maria Wörth). Pri pridobivanju teh posesti je imel odločilno vlogo freisinški škof Abraham (škofoval 957–994). 4) *Brižinski spomeniki* so vezani v rokopisni kodeks z liturgično-homiletično vsebino z latinskimi besedili, »pontifikalni priročnik«, in so bili najdeni v samostanski knjižnici v Freisingu na Bavarskem.

Pisava in črkopis:²¹ Pisava *Brižinskih spomenikov* je latinica – gre za najstarejše besedilo katerega koli slovanskega jezika, zapisano v latinici –, in sicer karolinška knjižna minuskula – ta oblika latinice se je v času po Karlu Velikem v zahodno- in srednjeevropskem kulturnem območju uveljavila za zapisovanje latinskih črk –, ki so jo bavarski skriptorji uporabljali v zadnji četrtini 10. in prvi četrtini 11. stoletja. Črkopis, s katerim so zapisani *Brižinski spomeniki* (kot tudi nekateri slovenski jezikovni drobcji v latinskih in srednjevisokonemških rokopisnih besedilih) pa je (bavarsko)starovisokonemški (oziroma pozneje (bavarsko)

²⁰ Zgodovinska dejstva so povzeta po Ramovš in Kos 1937: 7–9, dopolnjena po Štih 2016: 42–55, 73–79.

²¹ O nemškem črkopisu, s katerim so zapisani *Brižinski spomeniki*, gl. Braune 1874: 527–528, Braune 162018: 226; Pirchegger 1931: 44; Ramovš in Kos 1937: 11–15; Holzer 2008: 96. O paleografskih značilnostih rokopisa gl. Grdina 1992/2004.

srednjevisokonemški),²² kar je najjasneje vidno npr. pri zapisovanju sičnikov in šumnikov.²³

Besedilne vzporednice:²⁴ 1) Spovedna obrazca v *Brižinskih spomenikih* in starocerkvenoslovanski spovedni obrazec *Činъ nadъ ispovѣdajōštīmъ sę* (Euch. Sin. 66b 1–80a 24), ki se pojavlja v *Sinajskem evhologiju* (*Euchologium Sinaiticum* = Euch. Sin.), starocerkvenoslovanskem spomeniku, zapisanem v glagolici in prepisanem v 11. stoletju, sta priredbi nekega starobavarskega spovednega obrazca, najverjetneje je bila osnova t. i. *Starobavarska* ali *Svetoemmeramska molitev* (nem. *Altbayrisches* ali *St. Emmeramer Gebet*) z začetka 9. stoletja. 2) Pridiga o grehu in pokori (po Ivanu Grafenauerju *exhortatio ad poenitentiam*) v *Brižinskih spomenikih* pa je najverjetneje priredba prvotno latinskega besedila *Exhortatio ad plebem christianam*, ki je bilo prevedeno tudi v (bavarsko) staro visoko nemščino. V stari cerkveni slovanščini se pojavlja pridiga s podobno vsebino, t. i. *Klimentova*

²² »Als ich zum ersten male unter Leskiens anleitung diese /Freisinger/ denkmäler las, machte dieser auf verschiedene absonderlichkeiten der orthographie aufmerksam und vermutete, dass dieselben aus dem deutschen ihre erklärung finden möchten**). Die richtigkeit dieser vermutung war mir sofort klar; es liegt ja auch so nahe, dass der oder die verfasser, mit der damals für das ahd. üblichen orthographie vertraut, deutsche lautbezeichnungen auf das slavische anzuwenden suchten. **) Ähnlich auch schon Kopitar /1836/ p. XLII.« (Braune 1874: 527–528.) »Ist somit in allen drei Denkmälern die Schreibung der *Zischlaute* auf Grund althochdeutscher Ausspracheverhältnisse durch mehr oder minder häufiges Versprechen zu verstehen, so kann auch hinsichtlich der übrigen Laute kein Zweifel bestehen, daß ihre Schreibung *nicht den altslovenischen Lautwert an sich*, sondern die asl. Laute in *althochdeutscher* Aussprache darstellt.« (Pirchegger 1931: 44.)

²³ Starovisokonemški *s [s] se je okoli 750 v nezvenečem glasovnem okolju spremenil v nezveneči [š] (tj. glas med sičnikom [s] in šumnikom [š]), v zvenečem glasovnem okolju pa v zveneči [ž] (tj. glas med sičnikom [z] in šumnikom [ž]), kar pa se v pisavi ni odrazilo: pgerm. *s > stvnem. s [s] > [š/z] (ok. 750); posledično sta se v (bavarski) stari in srednji visoki nemščini od srede 8. stoletja dalje s črko <s> (v rokopisih zapisano kot <ſ>) zapisovala šumnika pripornika š, ž, s črko <z> oziroma dvočrkjem <zz> pa sičniški pripornik s (in tudi sičniški zlitnik c) (Braune ¹⁶2018: 226–228; Kranzmayer 1956: 88–90, 112–113). To dejstvo med drugim potrjujejo tudi (bavarsko)staro- in srednjevisokonemške izposojenke v slovenščini (stvnem. *scado* [š] → psl. **škoda* > sln. *škōda*; stvnem. *missa* [šš] → psl. **mša* > sln. *māša*; frank. stvnem. *swēbal*, *swēval*, bav. stvnem. **swēpal* [ž] → sln. *žvėplo*; srvnem. *ribisen* [ž] → sln. *ribežen*; srvnem. *salbeie*, *salveie* [ž] → sln. *žajbelj* vs. srvnem. *vazzen* [ss] → nar. sln. *bāsati* ‘tlačiti’) (Striedter-Temps 1963: passim). Posledično se v najstarejših slovenskih rokopisnih spomenikih s črko <s> praviloma zapisujeta šumnika pripornika š, ž (in šumniki zlitnik č) (*Brižinski spomeniki*: 2 os. ed. sed. *zadenes* (I 26) = *zadeneš* ‘zadeneš, naložiš’, im. ed. m del. na -l *uzlissal* (I 31) = *uslišal* ‘uslišal’, *bose* (I 2) = *bože* ‘o bog!’), s črko <z> pa sičniška pripornika s, z (in sičniški zlitnik c) (*Brižinski spomeniki*: na *zem zuzete* (I 8) = na *sem svētē* ‘na tem svetu’, tož. ed. m živ. *bozza* (II 46) = *bosa* ‘bosega’, u /.../ *zavuziti* (I 15) = v *zavisti* ‘v zavisti’, tož. ed. *izpovued* (I 11) = *izpovēd* ‘izpoved’; *Heiligenkreuški rokopis* OCist., Cod. 250 (ok. 1134–1147): ZEDEM (56v) = *sedam* ‘sedem’, OZZEM (64v) = *osəm* ‘osem’, DEZEnΘ (73r) = *desēt* ‘deset’ (Šekli 2022b: 26)). Iz zgodovine jezikoslovja je treba poudariti pomembno dejstvo, da je bil v germanistiki druge polovice 19. stoletja prav zapis zgodneslovenskih besedil v *Brižinskih spomenikih*, v katerih sta šumnika š, ž zapisana s črko <s>, eden izmed dokazov, da je v stari visoki nemščini okoli leta 750 prišlo do spremembe sičnika *s [s] v šumnika š, ž. To dejstvo je kot temeljno znanje sodobne germanistike navedeno v standardnih germanističnih priročnikih: »Recht gut gesichert ist die ſ-artige Aussprache des /s/: Die altslaw. Freisinger Denkmäler geben slaw. /š/ und /ž/ durch <s>, slaw. /s/ und /z/ durch <z> wieder. Die „schibillantische“ Qualität des /s/ wird auch durch die Weiterentwicklung im Mhd. (die auch die ungarische Orthographie mit <s> für [š] und <z> für [s] reflektiert) und in konservativen rezenten Dialekten bestätigt.« (Braune ¹⁶2018: 226.)

²⁴ O besedilnih vzporednicah *Brižinskih spomenikov* gl. Grafenauer 1936 in Nahtigal 1942: 210–217.

homilija (katere avtor naj bi bil Kliment Ohridski (ok. 830/840–916), učenec Konstantina in Metoda) *Poučeníje na pamjatъ apostola ili mučenika*.

Jezikovne lastnosti: Jezik Brižinskih spomenikov izkazuje glasovne in oblikovne analoške spremembe na področju pregibanja (tj. končnic), na podlagi katerih ga je možno definirati kot alpsko (zahodno južno) slovanščino na prehodu v zgodnjo slovenščino (gl. razdelek 4.3).

Kljub naštetim zgodovinskim, paleografskim, tekstološkimi in jezikovnim dejstvom, ki so se bila nabrala v več kot dvestoletni tradiciji resnega zgodovinskega, paleografskega, filološkega in jezikoslovnega preučevanja ter bila argumentirano predstavljena v klasičnih temeljnih znanstvenih delih v zvezi s tem vprašanjem (gl. Grafenauer 1936; Ramovš in Kos 1937) in v sodobni znanstvenokritični izdaji s celostno znanstveno bibliografijo (gl. *Brižinski spomeniki* 1992/2004) pa se ponekod predvsem v paleoslavistiki – *paleoslavistika* je filologija, ki preučuje staro cerkveno slovanščino in njene redakcije – celo v drugi polovici 20. in v začetku 21. stoletja pojavlja neutemeljeno mnenje, da je jezik *Brižinskih spomenikov* »panonska (slovenska) redakcija« **stare cerkvene slovanščine**.²⁵ Sledi prikaz razmerja med staro cerkveno slovanščino in jezikom *Brižinskih spomenikov*.

4 Stara cerkvena slovanščina in jezik *Brižinskih spomenikov*

V nadaljevanju so najprej definirane stara cerkvena slovanščina in njene redakcije. Jezik *Brižinskih spomenikov* je nato postavljen v kontekst notranje zgodovine slovenskega jezika. Znotraj te sta jezikoslovno definirani časovni različici slovenščine na prelomu 10. v 11. stoletje, namreč alpska (zahodna južna) slovanščina (ok. 800–1000) in zgodnja slovenščina (ok. 1000–1200). Na podlagi spoznanj zgodovinskojezikoslovne analize jezika *Brižinskih spomenikov* je podana genealoška jezikoslovna določitev jezika imenovanih treh besedil.

4.1 Stara cerkvena slovanščina (ok. 863–885) in njene redakcije

Stara cerkvena slovanščina je prvi izpričani slovanski *knjižni jezik*, ki ga je Konstantin Solunski, pozneje Ciril (826/827–869) oblikoval za potrebe moravske misije v obdobju 863–885, na katero sta se z bratom Metodom (814–885) podala

²⁵ »Premda se Frizinški odlomci ne ubrajaju u uži kanon staroslavenskih spisa, ipak su za najstariju slavensku književnost vrlo važni, 1) jer su jedini latinicom pisani slavenski spomenik koji se neposredno nadovezuje na najstarije razdoblje staroslavenske književnosti, i 2) jer su jedini predstavnik panonske (slovenske) redakcije staroslavenskoga jezika s kraja X. i početka XI. st.« (Hamm ⁴1974: 189.) Prim. npr. tudi poglavje »Panonsko-slovenska redakcija i Brižinski spomenici« v Damjanović 2004: 153–157. »Ještě slaběji je doložena d) **panonska** (slovinská) redakce staroslověňštiny, která vůbec měla zvláštní postavení a zvláštní osudy: jako nástroj literární tvorby byla na panonském území v užívání v letech 869–873 a tvořila tedy vlastně jakousi lokální variantu staroslověňštiny velkomoravské (takže by se vůbec mohlo mluvit o širším typu „moravsko-panonském“.« (Večerka 2006: 104.)

leta 863 na prošnjo moravskega kneza Rastislava (vladal 846–870). Oblikovanje knjižnega jezika navadno vključuje t. i. *narečno podstavo*, tj. stvarno izhodišče knjižnega jezika, ki doživi standardizacijo in t. i. *civilizacijskojezikovno nadgradnjo*, imenovano tudi kultiviranje ipd.²⁶ Narečna podstava stare cerkvene slovanščine je bila vzhodna južna slovanščina 9. stoletja (iz katere sta se v 10. stoletju začela oblikovati vzhodnojužnoslovanska jezika, tj. makedonščina in bolgarščina), natančneje slovanski jezik v Solunu in njegovi okolici. Vzhodno južno slovanščino na glasovni ravni kot poseben starojužnoslovanski geolekt definira predvsem ena diagnostična glasovna sprememba, ki je samo vzhodnojužnoslovanska, namreč prehod praslavovanskih trdonebnikov **f, *d* v soglasniška sklopa **št, *zd* (psl. **světa* > stcsl. *svěsta* ‘svetilka, bakla, sveča; ogenj’ > blg. *svěšt* vs. nštok. *sv(ij)ěca*, sln. *svěča*; psl. **meda* > stcsl. *mežda* ‘meja, cesta’ > blg. *mežda* vs. nštok. *měda*, sln. *měja*). Pri civilizacijskojezikovni nadgradnji stare cerkvene slovanščine je opazno predvsem prevzemanje besedja s področja krščanstva iz (bizantinske) grščine (gr. *pharaō*, rod. ed. *pharaōnos* ‘faraon’ → stcsl. *faraonъ* ‘faraon’) in posnemanje, kalkiranje besedja po slednji (gr. *agathós* ‘dober’ + *poieîn* ‘delati’ → *agathopoeîn* ‘delati dobro’ = stcsl. *blagъ* ‘dober, blag’ + *tvoriti* ‘ustvarjati, oblikovati, delati’ → *blagotvoriti* ‘delati dobro’; gr. *núks*, rod. ed. *nuktós* ‘noč’ + *hēméra* ‘dan’ → *nukhthēmerov* ‘noč in dan’ = stcsl. *noštъ* ‘noč’ + *dnъ* ‘dan’ → *noštednije* ‘noč in dan’).

Redakcije stare cerkvene slovanščine pa so stara cerkvena slovanščina, na katero se je na različnih območjih slovanskega jezikovnega prostora, kjer se je le-ta uporabljala kot knjižni jezik, naplastila mlajša slovanska ljudskojezikovna plast, ki je lahko avtohtona ali alohtona: 1) mlajša avtohtona ljudskojezikovna plast, pri čemer gre za mlajšo časovno različico (kronolekt) vzhodne južne slovanščine, saj se pojavljajo starejše (nespremenjene) in mlajše (spremenjene) dvojnice iste zemljepisne jezikovne različice (geolekta): to sta makedonska in bolgarska redakcija; 2) mlajša alohtona ljudskojezikovna plast, pri čemer gre za mešani jezik, ki ima starejše glasovne odraze stare cerkvene slovanščine in mlajše, pozneje naplaščene glasovne odraze nevzhodnojužnoslovanskega ljudskega jezika, ki so nesistemske, tj. posledica mešanja: to so moravska (češka), čakavska (hrvaška), štokavska (srbska) in vzhodnoslovanska redakcija.

4.2 Alpska (zahodna južna) slovanščina (ok. 800–1000) in zgodnja slovenščina (ok. 1000–1200)

Slovanski jezik v vzhodnoalpskem in zahodnopanonskem prostoru se je v srednjem veku postopoma spreminjal od praslavovanskojezične do slovenščine.²⁷ Znotraj modeliranja lingvogeneze slovenskega jezika in njegove notranje jezikovne

²⁶ Za termin *narečna podstava* gl. Toporišič 2000: 797, za termin *civilizacijskojezikovna nadgradnja* (hrv. *civilizaciono-jezična nadgradnja*) pa Brozović 1978: 17.

²⁷ Za lingvogenezo slovenščine znotraj slovanskega jezikovnega prostora ter notranjo zgodovino slovenščine in njenih narečij prim. Šekli 2018: 148–156, 297–349, 2023: 447–448, kjer je navedena tudi izbrana temeljna znanstvena literatura.

(pred)zgodovine si v srednjem veku v časovnem zaporedju sledijo naslednje časovne in zemljepisne različice (kronolekti in geolekti): praslovanščina (do ok. 800 n. št.) – alpska (zahodna južna) slovanščina (ok. 800–1000 n. št.) – zgodnja (skupna, izhodiščna, enotna) slovenščina (ok. 1000–1200 n. št.) – narečna (neenotna) slovenščina (od ok. 1200 n. št.), ki se je najprej razcepila na dva makrogeolekta, to sta bili bolj arhaična severozahodna in bolj inovativna jugovzhodna slovenščina.²⁸ Znotraj slednjih so se postopoma izoblikovale slovenske *narečne ploskve (baze)* (do konca 14. stoletja), ki so definirane na podlagi starejših jezikovnih sprememb in tako odražajo genealoško delitev zemljepisnih različic slovenščine. Narečne ploskve so se nato naprej cepile na narečja (nekatera še na podnarečja) in krajevne govore. Slovenska narečja združujemo v *narečne skupine (grupe)*, ki so določene na podlagi mlajših jezikovnih sprememb in predstavljajo tipološko delitev zemljepisnih različic slovenščine. Sledi shematični prikaz jezikovnih lastnosti alpske (zahodne južne) slovanščine in zgodnje slovenščine, ki ju definirata spodnja časovna meja (*terminus post quem*) in zgornja časovna meja (*terminus ante quem*), jezikovne lastnosti prav teh starejših časovnih različic slovenščine je namreč možno prepoznati v jeziku *Brižinskih spomenikov*.

Spodnja meja alpske (zahodne južne) slovanščine je praslovanski premet jezičnikov (metateza likvid) s podaljšavo samoglasnika v vseh položajih, tudi v nestarokatiranih vzglasnih dvoglasniških zvezah, do katerega je prišlo okoli leta 800 n. št. Medtem ko npr. zapis moškega osebnega imena *Wallucus* za čas okoli leta 631 še vsebuje dvoglasniško zvezo **oC* [**āC*] (ok. 631 *Wallucus* (*Fredegari Chronicon* (659) 'Fredegarjeva kronika', IV: 72) = **Ualdūkā* (> poznopsl. **Voldyka*, tj. psl. **voldyka* 'vladar, vodja' > stesl. *vladyka* 'vladar, vodja', prim. priimek sln. *Vladika* > *Ladika*), osebno ime npr. *Razemuzza*, zapisano leta 864, že izkazuje »premeta-no« dvoglasniško zvezo s podaljšavo samoglasnika **oC* [**āC*] > **laC* [**lāC*] (864 *Razemuzza* (Krka/Gurk) = **Rastimysla* < psl. **Orstimysla* s prvim delom zloženke psl. **orsti* 'rasti' > sln. *rásti*, nštok. *rásti* vs. stčeš. *rósti* > češ. *růst*). Zgornja meja alpske slovanščine in hkrati spodnja meja zgodnje slovenščine pa bi lahko bila zgodneslovenska poenostavitev nekaterih popraslovanskih veččlenskih soglasniških sklopov z **v*, npr. zaporedja **tvr* v *tr*, ki se je dogajala okoli leta 1000.

²⁸ Strokovni izrazi kot *praslovanski*, *alpskoslovanski*, *slovenski* (za slednjega bi se brez »nacionalnih« oznak lahko reklo tudi npr. *severozahodnojužnoslovanski*, in sicer v razmerju do *osrednjejužnoslovanski* in *vzhodnojužnoslovanski*; podobno tudi za *nemški* denimo *južnozahodnogermanski*), *severozahodnoslovanski* in *jugovzhodnoslovanski* spadajo na področje zgodovinskega jezikoslovja in so definirani glede na jezikovne lastnosti dane časovne in zemljepisne jezikovne različice slovanskega jezika ter nikakor ne implicirajo identitetnih oznak govorcev teh jezikovnih različic (niti s strani govorcev samih niti s strani njihovih sosedov), v konkretnih primerih npr. ***Praslovan*, ***Alpski Slovan*, ***Slovenec*, ***Severozahodni Slovenec*, ***Jugovzhodni Slovenec* ipd. (pridevniki so namenoma zapisani z veliko začetnico), kaj šele sodobnih državljskih oznak kot npr. ***Avstrijec* ipd. Predmet preučevanja opisnega in zgodovinskega jezikoslovja je namreč v prvi vrsti *jezik*, in sicer njegove lastnosti v nekem časovnem obdobju ter njegovo spreminjanje v prostoru in družbi skozi čas, ne pa njegov *govorec*, kaj šele *poslušalec*. Identitetna problematika ni predmet zgodovinskega jezikoslovja. Za slednje so oznake govorcev slovanskega/slovenskega jezika v Vzhodnih Alpah v srednjem veku (večji del na ozemlju današnje Republike Avstrije) kot *Slovenci* (prim. naslov zemljevida *Slovenci po naselitvi* v Kos 1955: 75) ali celo *Avstrijci* (prim. »Namen von Österreichern /.../, die zwischen dem VIII. und dem XIII. Jahrhundert lebten« v Kronsteiner 1975: 6) popolnoma neustrezne.

Tako npr. osebna imena, ki vsebujejo psl. **tvьrdь* ‘trd’ (> sln. *třd* vs. nštok. *tvřd*, stčeš. *tvrdý* > češ. *tvrdý*), do vključno 10. stoletja izkazujejo soglasniški sklop **tvr* ohranjen (npr. 864 *Turdazo* (Ziljska dolina) = **Tvьrdačь* < psl. **Tvьrdačь*), v 11. stoletju pa že njegovo poenostavitev v *tr* (npr. 1030 *Dridodrago* (Lind pri kraju Scheifling, zgornja Štajerska) = **Třdodrag* < psl. **Tvьrdodorgь*). Zgornja meja zgodnje slovenščine in spodnja meja narečne slovenščine pa je raznosnjenje praslovanskih nosnih samoglasnikov **ę*, **ǫ* v jugovzhodni (ne pa tudi v severozahodni) slovenščini okoli leta 1200, kar pa že pomeni začetek narečne cepitve slovenščine na imenovana dva makrogeolekta. Povsem pričakovano je torej, da zapisi zemljepisnih in osebnih imen na celotnem jezikovnem prostoru zgodnje slovenščine do konca 12. stoletja še izkazujejo prisotnost nosnih samoglasnikov (1074 *Lonca*, ok. 1160 *Lonka*, 1192–1197 *Lonca* = **Lǫka* za kraj (Škofja) Loka, nem. Bischofslack, nastalo iz psl. **lǫka* > sln. *lǫka* ‘močvirnat travnik’; prim. tudi zgodneslovenske števnike v *Heiligenkreuschem rokopisu* OCist., Cod. 250 (ok. 1134–1147), ki vsebujejo nosne samoglasnike: PaNT (40v) = *pęt* ‘pet’, DEWANΘ (72v) = *devęt* ‘devet’, DEZeNΘ (73r) = *desęt* ‘deset’ (Šekli 2022b: 25–26)).

4.3 Jezik *Brižinskih spomenikov* (ok. 972–1039)

V skladu z napisanim v zvezi s teoretično-metodološkim pristopom v zgodovinskem jezikoslovju je osnova za genealoško določitev poljubnega jezikovnega sistema torej zgodovinskojezikoslovna analiza predvsem njegovih glasovnih in oblikovnih lastnosti.²⁹

Najpomembnejše glasovne spremembe, ki so se zgodile od praslovanščine do jezika *Brižinskih spomenikov*, med katerimi so bile nekatere v času zapisa besedil še v teku, zaradi česar se pojavljajo diahrono dvojnice (tj. starejša, nespremenjena oblika in mlajša, spremenjena oblika), so v primerjavi s (staro) cerkveno slovanščino npr.:³⁰ 1) premet jezičnikov (metateza likvid) s podaljšavo samoglasnika v vseh položajih: psl. **(C)oRC*, **CeRC* > jsl. **(C)RaC*, **CRĕC* > BS *(C)RaC*, *CRĕC* (psl. **orzumęti* > stcsl. *rozumęti*, BS *rozumeti* (II 29) = *rozumęti* ‘rozumeti’); 2) poenostavitev soglasniških sklopov **tl*, **dl* v **l*: psl. **dl* > jsl. **l* > BS *dl* > *l* (psl. **modliti sę* > stcsl. *moliti sę*, BS *ze modliti* (II 59–60) = *sę modliti* ‘moliti (se)’; kor. sln. *modliti (se)*, drugod *moliti (se)* vs. psl. **kridlatьь* > BS daj. mn. *crilatcem* (I 4) = *kriatcem* ‘kriatcem, angelom’ (psl. **kridlo* > stcsl. *krilo*, sln. *krilo*; psl. **kridlatь* > stcsl. *krilatь*, sln. *krilăt*); 3) sprememba praslovanskih trdonebnikov **t*, **d* v **t* (> **ĕ*), **j*: psl. **t*, **d* > sln., Z kajk., čak. **t* (> **ĕ*), **j* > BS *t*, *j* (psl. **pomoťь* > stcsl. **pomostь*, BS mest. ed. *pomoki* (III 20) = *pomoiti* ‘(na) pomoči’; psl. **žędььь* > stcsl. *žęžďььь*, BS

²⁹ Jezikovne lastnosti jezika *Brižinskih spomenikov* so povzete po Ramovš in Kos 1937: 11–15, avtorjeva je določitev zemljepisne razširjenosti jezikovnih inovacij ter s tem posredno tudi njihove (relativne) kronologije.

³⁰ Edina jezikovna dvojnica, ki je ni možno pojasniti diahrono fonetično (temveč morda diatopično), sta sopomenski predponi z elativnim pomenom ‘iz’ psl. **vy-* vs. **ьz-* > BS *vi-* vs. *iz-* v istem besedilu (BS *uvignan* (II 9) = *vignan* ‘izgnan’ vs. *izbovuedati* (II 79) = *izpovědati* ‘izpovedati’).

tož. ed. m živ. *ſegna* (II 45–46) = *žejna* ‘žejnega’); 4) psl. *šč, *žž > sln., kajk., čak., Z štok. *šč, *žž > BS šč [*sʰ/*šʰ] (*žž ni dokumentirano) (psl. im. ed. m del. na -n *krbščem > stosl. *krbštenb*, BS *criſken* (I 13) = *krščem* ‘krščen’); 5) sovpad praslovanskih krepkih polglasnikov *b, *b̥ v en sredinski polglasnik *ə (zapisan je z <e> ali <i> ne glede na svoj praslovanski izvor): psl. *b, *b̥ > Z jsl. *ə > BS ə (psl. *vbśb > stosl. *vbśb*, BS tož. ed. m neživ. *vuez* (I 3), *vuiz* (I 27) = *vəs* ‘ves’; psl. *dbnb > stosl. *dbnb*, BS tož. ed. *den* (I 9, 12, 32) = *dən* ‘dan’; psl. *sb̥b > stosl. *sb̥b*, BS rod. mn. *zil* (II 15) = *səl* ‘slov’); 6) rotacizem, tj. prehod praslovanskega medsamoglasniškega *ž v *r: psl. *VžV > sln., kajk., čak., Z štok. *VžV* > *VrV* > BS *VžV* > *VrV* (psl. 1. os. mn. sed. *možem̥ > stosl. *možem̥*, BS *mofem* (II 41) = *možem* ‘moremo’ vs. psl. *teže > stosl. *te že*, BS *tere* (II 32, 110) = *tere* ‘ter’); 7) poenostavitev nekaterih popraslovanskih veččlenskih soglasniških sklopov z *v, npr. *stv v *st*: popsl. *stv > *st* > BS *stv* > *st* (psl. im. ed. m del. na -l *sb̥tvorilb > stosl. *sb̥tvorilb*, BS *ztuoril* (I 12) = *stvoril* ‘storil’ vs. psl. *sb̥tvoriti > stosl. *sb̥tvoriti*, BS *ztoriti* (II 107) = *storiti* ‘storiti’). Kot je razvidno iz tega zelo shematičnega prikaza najznačilnejših glasovnih sprememb od praslovanščine do jezika *Brižinskih spomenikov*, se vse našete glasovne spremembe z izjemo zadnje pojavljajo tudi v nekaterih drugih (zahodno)južnoslovanskih geolektih. Edina samó slovenska izpričana glasovna sprememba pa je poenostavitev soglasniškega sklopa *stv > st, ki torej že nakazuje jezikovno spreminjanje od alpske slovanščine proti zgodnji slovenščini.

Najpomembnejše oblikovne analoške spremembe na področju pregibanja, ki tudi kažejo na postopno spreminjanje v smeri proti zahodnojužnoslovanski slovenščini, zadevajo končnice naslednjih oblik, npr.: 1) tožilnik množine samostalnikov trde moške o-jevske sklanjatve psl. *y → *ę (psl. *gręxy > stosl. *gręxy*, BS *grechi* (II 111) = *gręxi* vs. *greche* (I 27) ‘grehe’); 2) roditeljski množine samostalnikov moške o-jevske sklanjatve: psl. *b/*b̥ → *ovb (psl. *gręxb̥ > stosl. *gręxb̥*, BS *greh* (I 8) = *gręx* vs. *grechov* (II 114) = *gręxov* ‘grehov’); 3) roditeljski ednine moškega/srednjega spola zaimenske in imensko-zaimenske sklanjatve pridevnika psl. *go → *ga (psl. *togo > stosl. *togo*, BS *togo* (III 39, 41) = *togo* ‘tega’; psl. *db̥nbśb̥nájego > stosl. *db̥nbśb̥nájego*, BS *diniznego* (III 41) = *dənəs̥n̥ęgo* ‘današnjega’ vs. psl. *takogo > stosl. *takogo*, ≥ BS *tacoga* (I 25) = *takoga* ‘takega’; psl. *neprav̥db̥nájego > stosl. *neprav̥db̥nájego*, ≥ BS *nepraudnega* (III 29) = *nepravdnęga* ‘nepravičnega’).³¹

³¹ Na časovni osi jezik *Brižinskih spomenikov*–slovenščina ni povsem jasno spreminjanje končnice za prvo osebo množine sedanjika, v *Brižinskih spomenikih* se namreč pojavlja odraz psl. *-m̥ > BS -m, v slovenščini pa (izpričano od druge polovice 14. stoletja dalje) psl. *-mo > sln. -mo (o čemer že v Schleicher 1858: 324, za kar gl. razdelek 2.3) (psl. *nesem̥ > BS *nezem* (II 39) = *nesem* ‘nesemo’ vs. psl. *nesemo (?) > sln. *nesemo*). Prvotno *-mo naj bi bila končnica za prvo osebo množine perfekta, ki naj bi se iz perfekta najprej posplošila v sedanjik atematskih glagolov (oblika atematskega glagola psl. *vędę ‘vem’ je izvorno perfekt, mlajša po sedanjiku prenarajena oblika je *vęm̥ ‘vem’), pri katerih je prišlo po onemitvi praslovanskih šibkih polglasnikov do sovpada končnic za prvo osebo ednine in množine, iz sedanjika atematskih pa naj bi se razširila še v sedanjik tematskih glagolov (Nahtigal 1952: 92–93). V jeziku *Brižinskih spomenikov* sta končnici za prvo osebo ednine in množine sedanjika atematskih glagolov dejansko enakovredni (psl. 1. os. ed. sed. *jesm̥ > BS *iezem* (I 12, III 30), *iezem* (I 18), *gezim* (II 88), *iefem* (III 38) = *jesəm* ‘sem’ = psl. 1. os. mn. sed. *jesm̥ > BS *gezim* (II 32), *gezim* (II 66) = *jesəm* ‘smo’). Zelo verjetno je, da končnica -mo ni praslovanske starosti in da je nastala pozneje v zgodovini posameznih slovanskih jezikov.

5 Sklep

Zgodovinskojezikoslovna analiza relevantnih glasovnih in oblikovnih lastnosti jezika *Brižinskih spomenikov* razkrije, da je gledano genealoško jezikoslovno le-ta **alpska (zahodna južna) slovanščina** (ok. 800–1000) **na prehodu v zgodnjo slovenščino** (ok. 1000–1200) iz časa okoli leta 1000 n. št. **in ne morda »slovenska redakcija stare cerkvene slovanščine«**. Ta jezik namreč izkazuje nedvomne alpskoslovenske in zgodneslovenske jezikovne inovacije ter ni »mešanica« prvotnih, starocerkvenoslovenskih (tj. vzhodnojužnoslovenskih oziroma makedonsko-bolgarskih) in drugotnih, pozneje naplaščenih »slovenskih« jezikovnih lastnosti, kar bi bilo značilno za redakcijo. V tem primeru bi pričakovali, da bi se v jeziku *Brižinskih spomenikov* npr. za odraza praslovenskih **í*, **ǵ* pojavljala tako vzhodnojužnoslovenska odraza *št*, *žd* kot alpskoslovenska odraza *ť*, *ǵ*, česar pa jezikovno gradivo ne potrjuje. Mnenje, da gre pri jeziku *Brižinskih spomenikov* za redakcijo stare cerkvene slovanščine, torej ne vzdrži resne znanstvene kritike.³²

To pa ne pomeni, da genealoški jezikoslovni pristop ne izključuje morebitnega kulturnega vpliva ter posledičnega sovplivanja med latinskimi, (bavarsko)starovisokonemškimi, alpskoslovenskimi in starocerkvenoslovenskimi besedili, tedaj prisotnimi v Vzhodnih Alpah in zahodni Panonski nižini na območjih, povezanih s slovanskimi kneževinami, kot so bile Karantanija, Karniola in Spodnja Panonija. Glede na izpričana zgodovinska dejstva je celo zelo verjetno, da so besedila v vseh štirih imenovanih jezikih dejansko prišla v medsebojni stik med bivanjem Konstantina in Metoda na dvoru spodnjepanonskega kneza Koclja v obdobju 867–874. Tekstološka analiza besedil namreč pokaže besedilne vzporednice, ki so zelo verjetno posledica njihove genetske sorodnosti v smislu skupne neposredne ali posredne besedilne predloge.³³ Tako sta spovedna obrazca v *Brižinskih spomenikih* v nekaterih prvinah podobna (bavarsko)starovisokonemški *Starobavarski* ali *Svettoemmeramski molitvi* (začetek 9. stoletja) in staročekvenoslovenskemu besedilu *Činъ nadъ ispovedajōštiimъ sę v Sinajskem evhologiju* (prepis iz 11. stoletja),³⁴ pridiga o grehu in pokori (*exhortatio ad poenitentiam*) v *Brižinskih spomenikih* pa

³² Sledeča trditev, ki se pojavlja v enem od priročnikov o stari cerkveni slovanščini, torej ne temelji na jezikovnih dejstvih (podčrtal M. Š.): »*Frizinské zlomky /.../, z nichž 1. a. 3. obsahují zpovědní formule přeložené ze staré horní němčiny, literárně kořeni asi už v misijní a pastorační činnosti před-cyrilometodějské a jazykově představují v podstatě starou slovinštinu se stopami staroslověnštiny, kdežto 2. obsahuje tzv. výzvu k pokání (tj. homilii), literárně kořeni v období cyrilometodějském a jazykově představuje v podstatě staroslověnštinu se stopami staré slovinštiny« (Večerka 2006: 104–105). Avtor namreč ne govori o zgodovinskih okoliščinah nastanka besedil ali o njihovih besedilnih vzporednicah in predlogah, temveč o jeziku samem, uporablja namreč izraz *jazykově* 'jezikovno'.*

³³ O dveh prevladujočih hipotezah o nastanku besedil (ne pa o izvoru jezika!) *Brižinskih spomenikov*, ki sta se izoblikovali v slovenskem jezikoslovju – to sta *karantansko-panonska* hipoteza (Jernej Kopitar, Franc Miklošič, Rajko Nahtigal, Ivan Grafenauer, France Grivec) in *karantanska* hipoteza (Fran Ramovš, Milko Kos) –, gl. Orožen 1989.

³⁴ Začetki vseh treh besedil izkazujejo besedilne vzporednice: *Starobavarska/Svettoemmeramska molitev*: *Trohtin, dir uuirdu ih pigihtik allero mīnero suntōno enti missatāteo* (1–2); *Brižinski spomeniki*: *Bože, gozpodi miloztiuvi, otze bofe, tebe izpovuede vuez moi greh = Bože, gospodi milostivi, očte bože, tebe izpovedě vas moj grěx* (BS I 1–2); *Činъ nadъ ispovedajōštiimъ sę*: *G[ospod]i b[o]že, tebe bōdō azъ ispovedenъ vsěxъ moixъ grěxъ* (Euch. Sin. 72a 5–6).

je najverjetneje priredba prvotno latinskega besedila *Exhortatio ad plebem christianam*, ki je bilo prevedeno v staro visoko nemščino, pri čemer se tudi v stari cerkveni slovanščini pojavlja pridiga s podobno vsebino, t. i. Klimentova homilija *Poučenije na pamjaty apostola ili mučenika* (prepis iz 13. stoletja) (katere avtor naj bi bil Kliment Ohridski, učenec Konstantina in Metoda). Kakorkoli že, morebitno vplivanje na besedilni ravni ter prevzemanje in posnemanje drugojezičnih besedijskih in skladenjskih prvin nikakor ne more in ne sme vplivati na dognanja o genealoškem statusu nekega jezikovnega sistema.³⁵

Literatura

Braune, Wilhelm, ¹⁶2018 (1886): *Althochdeutsche Grammatik*. Neu bearbeitet von Frank Heidermanns. Berlin, Boston: Walter de Gruyter.

Braune, Wilhelm, 1874: Die altslovenischen Freisinger denkmäler in ihrem verhältnisse zur althochdeutschen orthographie. *Beiträge zur geschichte der deutschen sprache und literatur* 1. 527–534.

Brižinski spomeniki ¹1992/³2004 = *Brižinski spomeniki / Monumenta Frisingensia: znanstvenokritična izdaja*. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti.

Brozović, Dalibor, 1978: Hrvatski jezik, njegovo mjesto unutar južnoslavenskih i drugih slavenskih jezika, njegove povijesne mijene kao jezika hrvatske književnosti. Flaker, Aleksandar in Pranjić, Krunoslav (ur.): *Hrvatska književnost u evropskom kontekstu*. Zagreb: Zavod za znanost o književnosti Filozofskog fakulteta Sveučilišta. 9–83.

Brunner, Richard J., 1997: Die Freisinger Denkmäler – Brižinski spomeniki Clm 6426 der Bayerischen Staatsbibliothek. *Historische Sprachforschung / Historical Linguistics* 110/2. 292–307.

Cvetko Orešnik, Varja, 1989: Slovenskost Brižinskih spomenikov in nekatere novejšje hipoteze o njih. Toporišič, Jože (ur.): *Obdobje srednjega veka v slovenskem jeziku, književnosti in kulturi: mednarodni simpozij v Ljubljani od 29. junija do 1. julija 1988*. Ljubljana: Filozofska fakulteta. 35–50.

Cvetko Orešnik, Varja, 1996: K Isačenkovemu poskusu zavrnitve Ramovševih argumentov za slovenskost Brižinskih spomenikov. Kos, Janko, Jakopin, Franc in Faganel, Jože (ur.): *Zbornik Brižinski spomeniki*. Ljubljana: Znanstvenoraziskovalni center Slovenske akademije znanosti in umetnosti, Inštitut za slovensko literaturo in literarne vede, Slovenska akademija znanosti in umetnosti. 193–202.

Damjanović, Stjepan, ²2004 (12001): *Slovo iskona. Staroslavenska/starohrvatska čitanka*. Zagreb: Matica hrvatska.

³⁵ Trditi, da je jezik *Brižinskih spomenikov* »slovenska redakcija stare cerkvene slovanščine«, je podobno kot reči, da je Linhartova *Županova Micka* »slovenska redakcija avstrijske nemščine«. Kot je znano, je komedija *Šupanova Mizka* (1789) Antona Tomaža Linharta (1756–1795) predelan prevod igre *Die Feldmühle* (1777) 'Podeželski mlin' avstrijskega pisatelja Josepha Richterja (1749–1813) (Kos 2001: 39, 2002: 75). Poleg tega besedilo vsebuje veliko iz in prek nemščine prevzetih besed (*shlahtni, shribar, borfst, shęma; akt, pershona*) kot tudi kalkov, posnetih po nemščini (*mi ne dopade*). Vsa ta dejstva pa iz slovenščine še ne naredijo nemščine ...

Dobrowsky, Joseph, 1814: Nachricht von drey slawischen Aufsätzen, welche in einer sehr alten lateinischen Handschrift der öffentlichen Bibliothek zu München gefunden worden sind. *Slovanka: Zur Kenntniß der alten und neuen slawischen Literatur, der Sprachkunde nach allen Mundarten, der Geschichte und Alterthümer*. Prag, 249–251.

Docen, Bernhard Joseph, 1806: Nachrichten von einigen alten Handschriften der ehemaligen Freysinger Stiftsbibliothek. Aretin, Johann Christof von (ur.): *Beyträge zur Geschichte und Literatur, vorzüglich aus Schätzen der pfalzbairischen Zentralbibliothek zu München* 7. 225–259.

Docen, Bernhard Joseph, 1807: Anzeige einiger Denkmäler der slavischen Sprache aus dem X. Jahrhundert. *Neuer literarischer Anzeiger* 2/12 (24. 3. 1807). 190–191.

Goldast (von Haiminsfeld), Melchior, 1606: *Alamannicarum rerum scriptores aliqvot veteres* II. Frankfurt: Wolffgang Richter.

Grafenauer, Ivan, 1936: *Karolinška kateheza ter izvor Brižinskih spomenikov in Čina nadb isповědajqštiimь se*. Ljubljana: Znanstveno društvo v Ljubljani.

Grdina, Igor, ¹1992/^β2004: Diplomatični in kritični prepis. *Brižinski spomeniki / Monumenta Frisingensia: znanstvenokritična izdaja*. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti. 28–64.

Hamm, Josip, ⁴1974 (¹1956): *Staroslavenska gramatika*. Zagreb: Školska knjiga.

Holzer, Georg, 2008: *Namenkundliche Aufsätze*. Innsbrucker Beiträge zur Onomastik 4. Wien: Praesens Verlag. 87–106.

Isačenko, Aleksander V., 1943: *Jazyk a pôvod Frizinských pamiatok / Sprache und Herkunft der Freisinger Denkmäler*. Bratislava: Slovenská akademie vied a umení.

Jagić, Vatroslav, 1876: Neue Beiträge Prof. Miklosich's zur Grammatik der altslovenischen und der übrigen slav. Sprachen. *Archiv für slavische Philologie* 1. 438–453.

Jagić, Vatroslav, 1885: *Briefwechsel zwischen Dobrowsky und Kopitar (1808–1828)*. Berlin: Commissionsverlag der Weidmann'schen Buchhandlung.

Jarnik, Urban, 1832: *Versuch eines Etymologikons der Slowenischen Mundart in Inner-Oesterreich*. Klagenfurt: Ferdinand von Kleinmayr.

Kopitar, Bartholomaeus, 1822: *Josephi Dobrowsky, presbyteri, AA. LL. et Philosophiae Doctoris, Societatis Scientiarum Bohemicae et aliarum membri, Institutiones linguae Slavicae dialecti veteris, quae quum apud Russos, Serbos aliosque ritus graeci, tum apud Dalmatas Glagolitas ritus latini Slavos in libris sacris obtinet. Cum tabulis aeri incisus quatuor. Vindobonae, sumtibus et typis Antonii Schmid, C. B. P. typographi, 1822. LXVIII u. 722 S. in 8. Jahrbücher der Literatur* 17. 66–106.

Kopitar, Bartholomaeus, 1836: *Glagolita Clozianus*. Vindobonae: prostat apud Carolum Gerold bibliopolam. Ponatis s prevodom: *Jerneja Kopitarja Glagolita Clozianus – Cločev glagolit*. Uredil in spremno besedo napisal Jože Toporišič, prevedel Martin Benedik. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za slovanske jezike in književnosti, Seminar slovenskega jezika literature in kulture, Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, 1995.

Kos, Janko, ¹⁴2002 (¹1974): *Pregled slovenskega slovstva*. Ljubljana: DZS.

Kos, Janko, 2001: *Primerjalna zgodovina slovenske literature*. Ljubljana: Mladinska knjiga.

Kos, Milko, 1955: *Zgodovina Slovencev: od naselitve do petnajstega stoletja*. Ljubljana: Slovenska matica.

- Kranzmayer, Eberhard, 1956: *Historische Lautgeographie des gesamt-bairischen Dialektraumes*. Wien: Österreichische Akademie der Wissenschaften.
- Kronsteiner, Otto, 1975: *Die alpenlawischen Personennamen*. Österreichische Namenforschung 2. Wien: Österreichische Gesellschaft für Namenforschung.
- Metelko, Franz Seraph., 1825: *Lehrgebäude der slowenischen Sprache im Königreiche Illyrien und in den benachbarten Provinzen. Nach dem Lehrgebäude der böhm. Sprache des Hrn. Abbé Dobrowsky*. Laibach: Leopold Eger, Gubernialbuchdrucker.
- Miklosich, Franz, 1875: *Die christliche Terminologie der slavischen Sprachen*. Wien: In Commission bei Carl Gerold's Sohn Buchhändler der Kais. Akademie der Wissenschaften.
- Nahtigal, Rajko, 1942: *Euchologium Sinaiticum: starocerkenoslovanski glagolski spomenik II: tekst s komentarjem*. Ljubljana: Akademija znanosti in umetnosti v Ljubljani.
- Nahtigal, Rajko, ²1952 (¹1938): *Slovanski jeziki*. Ljubljana: DZS.
- Orožen, Martina, 1989: Brižinski spomeniki in njihovo razmerje do stare cerkvene slovanščine. Toporišič, Jože (ur.): *Obdobje srednjega veka v slovenskem jeziku, književnosti in kulturi: mednarodni simpozij v Ljubljani od 29. junija do 1. julija 1988*. Ljubljana: Filozofska fakulteta. 87–101.
- Orožen, Martina, 1996: Jernej Kopitar in Brižinski spomeniki. Orožen, Martina: *Poglavja iz zgodovine slovenskega knjižnega jezika: od Brižinskih spomenikov do Kopitarja*. Ljubljana: Filozofska fakulteta. 11–19.
- Osthoff, Hermann in Brugmann, Karl, 1878: *Morphologische Untersuchungen auf dem Gebiete der indogermanischen Sprachen* 1. Leipzig: Verlag von S. Hirzel.
- Pirchegger, Simon, 1931: *Untersuchungen über die altslovenischen Freisinger Denkmäler*. Veröffentlichungen des Slavischen Instituts an der Friedrich-Wilhelms-Universität Berlin. Leipzig: Markert und Petters.
- Ramovš, Fran in Kos, Milko, 1937: *Brižinski spomeniki*. Ljubljana: Akademska založba.
- Schaffarik, Paul Joseph, 1826: *Geschichte der slawischen Sprache und Literatur nach allen Mundarten*. Ofen: mit Kön. Ung. Universitäts-Schriften.
- Schleicher, August, 1858: Ist das altkirchenslawische altslovenisch? *Beiträge zur vergleichenden sprachforschung auf dem gebiete der arischen, celtischen und slawischen sprachen* 1. Herausgegeben von A. Kuhn und A. Schleicher. Berlin: Ferd. Dümmler's Verlagsbuchhandlung. 319–327.
- Striedter-Temps, Hildegard, 1963: *Deutsche Lehnwörter im Slovenischen*. Wiesbaden: Otto Harrassowitz.
- Šafařík, Pawel Josef, 1842: *Slowanský národopis*. Praha: Nákladem vydavatele.
- Šekli, Matej, 2016a: Od praslovanščine do stare cerkvene slovanščine. Šekli, Matej: *Primerjalno glasoslovje slovanskih jezikov 1: Od praindoevropsčine do praslovanščine*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 349–373.
- Šekli, Matej, 2016b: Od praslovanščine do jezika Brižinskih spomenikov. Šekli, Matej: *Primerjalno glasoslovje slovanskih jezikov 1: Od praindoevropsčine do praslovanščine*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 375–398.
- Šekli, Matej, 2018: *Tipologija lingvogenez slovanskih jezikov*. *Linguistica et philologica* 37. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.

Šekli, Matej, 2021: Notranja in zunanja zgodovina slovenskega jezika v srednjem veku (ok. 550–1550). Šekli, Matej in Rezoničnik, Lidija (ur.): *Slovenski jezik med slovanskimi jeziki*. Zbornik Slavističnega društva Slovenije 31. Ljubljana: Slavistično društvo Slovenije. 187–227.

Šekli, Matej, 2022a: Jezikovne lastnosti zgodnje slovenščine 11. in 12. stoletja. *Slovenski jezik – Slovene Linguistic Studies* 19. 3–32. DOI: <https://doi.org/10.3986/sjls.14.1.01>.

Šekli, Matej, 2022b: Zgodneslovenski števnik od 1 do 10 v Heiligenkreuzkem rokopisu iz tretje četrtine 12. stoletja (Heiligenkreuz, Cod. 250). *Slavistična revija* 70/1. 13–32. DOI: <https://doi.org/10.57589/srl.v70i1.3999>.

Šekli, Matej, 2023: Nekatere glasovne lastnosti narečne slovenščine v poznosrednjeveških rokopisnih spomenikih. *Slavistična revija* 71/4. 447–462. DOI: <https://doi.org/10.57589/srl.v71i4.4136>.

Štih, Peter, 2016: Od 6. do konca 15. stoletja. Štih, Peter, Simoniti, Vasko in Vodopivec, Peter: *Slovenska zgodovina I–II*. Ljubljana: Modrijan. 35–221.

Toporišič, Jože, ⁴2000 (¹1976): *Slovenska slovnica*. Maribor: Obzorja.

Večerka, Radoslav, 2006: *Staroslověnština v kontextu slovanských jazyků*. Praha, Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, Nakladatelství Euroslavica.

Vondrák, Václav, 1896: *Frisinské památky, jich vznik a význam v slovanském písemnictví*. Praha: Česká akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění.

Востоковъ, Александръ Христовичъ, 1820: Разсужденіе о Славянскомъ языкѣ, служащее введеніемъ къ Грамматикѣ сего языка, составляемой по древнѣйшимъ онаго письменнымъ памятникамъ. *Труды Общества Любителей Россійской словесности при Императорскомъ Московскомъ Университетѣ* 17. Москва: Въ Университетской Типографіи. 5–61.

[Vostokov", Aleksandr" Hristorovič', 1820: Razsuždenie o Slavjanskom" jazykě, služáčee vvedeniem" k" Grammatikě sего jazyka, sostavljaemoj po drevnějšim" onago pis'mennym" pamjatnikam". *Trudy Obščestva Ljubitelej Rossijskoj slovesnosti pri Imperatorskom" Moskovskom" Universitetě* 17. Moskva: V" Universitetskij Tipografii. 5–61.]

Востоковъ, Александръ Христофоровичъ, 1927: Грамматическія объясненія на три статьи Фрейзингенской рукописи. Кеппенъ, Петръ Ивановичъ (ur.): *Собрание словенскихъ памятниковъ, находящихся внѣ Россіи. Книга I^a. Памятники собранные въ Германіи. I. Въ Минхенѣ*. Санктпетербургъ: Въ Типографіи Императорскаго Воспитательскаго Дома. 21–86.

[Vostokov", Aleksandr" Hristoforovič', 1927: Grammatičeskija ob"jasnenija na tri stat'i Frejzingenskoj rukopisi. Keppen", Petr" Ivanovič' (ur.): *Sobranie slovenskih" pamjatnikov", nahodjaščihjsja vně Rossii. Kniga I^a. Pamjatniki sobranje v" Germanii. I. V" Minheně*. Sanktpeterburg": V" Tipografii Imperatorskago Vospitatel'skago Doma. 21–86.]

Кеппенъ, Петръ Ивановичъ, 1927: Статьи Фрейзингенской рукописи. Кеппенъ, Петръ Ивановичъ (ur.): *Собрание словенскихъ памятниковъ, находящихся внѣ Россіи. Книга I^a. Памятники собранные въ Германіи. I. Въ Минхенѣ*. Санктпетербургъ: Въ Типографіи Императорскаго Воспитательскаго Дома. 1–20.

[Keppen", Petr" Ivanovič', 1927: Stat'i Frejzingenskoj rukopisi. Keppen", Petr" Ivanovič' (ur.): *Sobranie slovenskih" pamjatnikov", nahodjaščihjsja vně Rossii. Kniga I^a. Pamjatniki*

sobranje v" Germanii. I. V" Minheně. Sanktpeterburg": V" Tipografii Imperatorskago Vospitatel'skago Doma. 1–20.]

Срезневский, Измаил, 1865: А. Востокова: Грамматическія объясненія на три статьи Фрейзингенской рукописи. Послѣсловіе редактора. Срезневский, Измаил (ur.): *Филологическія наблюденія А. Х. Востокова*. Санктперербург: въ типографіи Императорской Академіи Наук. 75–89.

[Sreznevskij, Izmail, 1865: A. Vostokova: Grammatičeskija ob"jasnenija na tri stat'i Frejzingskoj rukopisi. Poslėslovie redaktora. Sreznevskij, Izmail (ur.): *Filologičeskija nabljudenija A. H. Vostokova*. Sanktpererburg: v" tipografii Imperatorskoj Akademii Nauk. 75–89.]

Ундольский, Вукол Михайлович, 1867: Обь откытїи и изданїи творенїи Климента, епископа Словенска (Извлеченіе изъ статьи В. М. Ундольскаго). *Бесѣды въ Обществѣ любителей Россїйской словесности при Императорскомъ Московскомъ Университетѣ* 1. Москва. 31–38.

[Undol'skiy, Vukol Mihaylovič', 1867: Ob" otrkytїii i izdaniі tvorenij Klimenta, episkopa Slovenska (Izvlęčenie iz" stat'i V. M. Undol'skago). *Besędy v" Obščestvē ljubitelej Rossijskoj slovesnosti pri Imperatorskom" Moskovskom" Universitetě* 1. Moskva. 31–38.]

STANOVSKO GLEDALIŠČE V LJUBLJANI V SEZONI 1838/39: OD CARLA MEISLA DO FRIEDRICHA HALMA

V prispevku je predstavljena gledališka sezona 1838/39, kot se je odvila na odru nemškega Stanovskega gledališča v Ljubljani. V uvodnem delu je nanizanih nekaj osnovnih podatkov o gledališkem impresariju Ferdinandu Funku in arhivskem gradivu, na podlagi katerega je bilo mogoče rekonstruirati repertoar, sledi pa podrobnejša analiza najpomembnejših uprizorjenih del. Poleg Raimunda in Nestroya so v ospredju predvsem dramska dela Carla Meisla in Friedricha Halma ter Shakespeara in Eugèna Scriba v nemški predelavi, opazen pa je tudi delež dramatičark. Dejstvo je, da je v ljubljansko stanovsko talijo, tedaj edino gledališče v mestu, v predmarčnem času zahajala tudi slovenska inteligenca, ki je tu ostrila svoj okus za dramsko umetnost in produkcijo.¹

Ključne besede: Stanovsko gledališče v Ljubljani, gledališka sezona 1838/39, Ferdinand Funk, Amalija Saška, Friedrich Halm

The 1838/39 season of Ljubljana's Theatre of the Carniolan Provincial Estates (*Ständisches Theater* in Laibach): From Carl Meisl to Friedrich Halm

This paper analyses the 1838/39 season of the German Theatre of the Carniolan Provincial Estates (*Ständisches Theater*) in Ljubljana, focusing on its artistic output. The introductory section describes the archival material on the basis of which the theatre's repertoire was reconstructed and then discusses the role of the theatre's impresario, Ferdinand Funk, and the most important plays which were performed there. In addition to the works of the Austrian playwrights Ferdinand Raimund, Johann Nestroy, Carl Meisl, and Friederich Halm, those of Eugène Scribe and Shakespeare in German translation featured prominently; women playwrights were also noticeably represented in the theatre's repertoire. Before the 1848 revolutions the Slovene intelligentsia also patronised the Theatre of the Carniolan

¹ Prispevek je nastal v okviru raziskovalnega projekta Začetki slovenske posvetne dramatike in gledališča (1670–1848) (J6-50203) in raziskovalnega programa Medkulturne literarnovedne študije (P6-0265), ki ju financira ARIS iz državnega proračuna.

Provincial Estates, which was the only theatre in Ljubljana at the time, and refined their taste for dramatic art there.

Keywords: Theatre of the Carniolan Provincial Estates, 1838/39 theatre season, Ferdinand Funk, Amalie of Saxony, Friedrich Halm

Uvod

Za razliko od Hrvatov, ki so pred kratkim dobili pregledno znanstveno monografijo o nemškem gledališču na Hrvaškem (Batušič 2017), zgodovina nemškega gledališča na Slovenskem do danes še ni bila celostno obravnavana. Pogosto je tudi ne dojemamo kot del slovenske gledališke zgodovine, četudi je dogajanje na odru Stanovskega gledališča v Ljubljani (nem. *Ständisches Theater in Laibach*) nedvomno vplivalo na okus in intelektualno razgledanost slovenskega občinstva, ki si je predstave ogledalo, še zlasti, ker je bila to v predmarčnem času edina gledališka hiša v kranjski prestolnici. V Stanovsko gledališče je zahajalo tako nemško kot slovensko govoreče prebivalstvo, saj o kakršnih koli nacionalnih trenjih v prvi polovici 19. stoletja še ne moremo govoriti (Vošnjak 1982: 15–16). Reden gost ljubljanske talije je bil tako na primer France Prešeren (Slodnjak 2013). Na deskah Stanovskega gledališča so uprizarjali tako glasbena kot dramska dela, pa tudi uprizoritve s petjem, ki so bile nekakšna kombinacija dramskega in glasbenega gledališča.

Glasbena produkcija na ljubljanskem odru je boljše raziskana (npr. Sivec 1971, 2010; Motnik v tisku) kot dramska, s katero so se doslej segmentarno ukvarjali predvsem germanisti (npr. Ludvik 1957; Birk 1999, 2002), rekonstruirani program za trideseta leta 19. stoletja pa bo izšel v kratkem (Motnik in Žigon, v tisku). Rekonstrukcija temelji na pregledu in analizi ohranjenih gledaliških žurnalov in almanahov (nem. *Theaterjournale, Theateralmanache*), ki so jih navadno ob koncu posamezne sezone v zahvalo svojemu občinstvu pripravili šepetalci (Žigon 2015; Ulrich 2022), na obsežni zbirki gledaliških lepakov (nem. *Comedien-Zettel-Sammlung*), ki jo hrani Narodni muzej Slovenije (NMS), za sezone od 1837/38 dalje pa si je treba pomagati z gradivom Višje gledališke direkcije v Ljubljani, ki ga hranijo v Arhivu Slovenije (AS 13), saj lepaki v NMS niso ohranjeni. Zbrane podatke pomembno dopolnjujejo še pisma stotnika Franca Franza (1779–1840) baronu Erbergu (1771–1843), ki jih je pisal od leta 1833 do svoje smrti 1840 ter v njih poročal tudi o gledaliških predstavah (AS 730).

Enterpriza Ferdinanda Funka in sezona 1838/39

Pričujoči prispevek osvetljuje dramsko produkcijo na ljubljanskem odru v sezoni 1838/39, ko je gledališče vodil Ferdinand Funk (1800–1848). Impresarij Stanovskega gledališča je postal jeseni 1836 in je ljubljansko talijo vodil do aprila 1839. Gledališka direkcija mu je na podlagi referenc – od leta 1829 dalje je namreč

uspešno vodil gledališče v Celovcu – brez slabe vesti zaupala še vodenje ljubljanske gledališke hiše. V svoji prošnji za prevzem gledališča je Funk, ki je bil za razliko od svojih predhodnikov premožen mož in si je lahko privoščil, da je angažiral najboljše pevce in igralce, navedel, da »ima bogato in izbrano biblioteko oper in iger ter sijajno garderobo, kakršne skoroda nimajo tudi največja provincialna gledališča« (Sivec 1971: 114–115). Bolj kot vsi njegovi predhodniki se je posvečal poglobljenemu študiju del in kvaliteti izvedb (Sivec 1971: 107), cenil je umetnost, predvsem pa mu je bilo več »do ugleda podjetja kot do osebnega dobička« (Sivec 1971: 115). V sezoni 1838/39, ki je trajala od 20. septembra 1838 do 23. marca 1839, so na oder postavili 11 opernih del, tri so bile novitete, ter – za današnji čas nepredstavljivo – več kot 60 dramskih del, pri čemer ponovitve niso vštete (Beer 1838, 1839). Uprizarjali so avstrijske čarobne igre in burke, francoski vodvil, Shakespeara in druge angleške drame v nemški priredbi, umetniške drame, s svojimi deli pa so bile zastopane tudi vidne dramatičarke tistega časa.

Avstrijske čarobne igre in burke

Med čarobnimi igrami naj najprej predstavimo dela Ljubljánčana Carla Meisla (1775–1853). V svojih spominih je Meisl zapisal, da je ugledal luč sveta na dan sv. Petra in Pavla leta 1775 v uri duhov med enajsto in eno ponoči, v Ljubljani je bila tema kot v rogu, le njihova hiša je bila razsvetljena (Ullmayer 1868: 2). V krstni knjigi župnije sv. Nikolaja pa je brati, da se je Meisl rodil četrto na deveto zjutraj 29. junija 1775 in bil še istega dne krščen. Kakorkoli že, podatek iz Wurzbachovega *Biografskega leksikona avstrijskega cesarstva* (Wurzbach 1867: 284–288), da se je pozneje najpomembnejši ljubljanski komediograf rodil 30. junija, je treba popraviti. Meisl v spominih poudarja, da je že v ljubljanski gimnaziji začel pisati komične epigrame in krajše burke (Ullmayer 1868: 3), šolanje pa je moral kmalu prekiniti, saj je po materini smrti zaradi sporov z mačeho vstopil v vojsko, kjer je tudi po zaslugi grofa Radetzkega hitro napredoval. Očitno so mu ljubljanske latinske šole koristile, saj je zaslovel s parodijami antičnih mitov. Danes velja poleg Josefa Aloisa Gleicha (1772–1841) in Adolfa Bäuerleta (1786–1859) za glavnega predstavnika dunajskega ljudskega gledališča v kongresnem obdobju (Hein 1991: 37), priljubljen pa je bil tudi v rodnem mestu. Novembra 1838 je bila v ljubljanskem Stanovskem gledališču na sporedu njegova čarobna igra (nem. *Zauberspiel*) **Die Fee aus Frankreich oder Liebesqualen eines Hagestolzen** (*Vila iz Francije ali Ljubezenske muke nekega samca*),² v kateri Spindelbeina, zapriseženega samca, ki prezira žensko družbo, obišče vila Roza iz Francije. Ker se je neprimerno vedel, mora za kazen v različnih življenjskih fazah izkusiti različne ljubezenske muke, kajti:

² Naslove in posamezne citirane odlomke iz dramskih del, ki niso prevedena v slovenščino, sta prevedla avtorja prispevka.

Der Liebe Reich ist diese Welt
 Und jeder Mensch ihr Unterthan,
 Sie ist's, die jedes Herz beseelt,
 Erkenn' du Thor, die Göttin an! (Meisl 1822: 17.)³

Vila Spindelbeina najprej spremeni v najstnika, noro zaljubljenega v lepo perico. Ko ta srajce in robce pomaka v čisto vodo, je zanj kot mitološka Diana. Spindelbein skeptične starše sprašuje, če so brali *Wertherja*, in jim očita, da kot materialistični figuri zavirata tok njegovega koprnjenja. Oče, ki se nima za figuro, marveč za animalično bitje, sinu dovoli koprnjeti, a mu svetuje zmernost. Ko se slednjič izkaže, da lepa perica ljubimka s korporalom, Spindelbein okusi, kaj pomeni ljubiti osebo, nevredno ljubezni. V naslednji preizkušnji je Spindelbein zrel moški, frizer, ki iz ljubosumnja svojo ženo zapira med štiri stene. Če se dolgočasi, ji svetuje, naj bere *Tisoč in eno noč*. Sam pa medtem na ples spremlja neko zamaskirano damo, za katero se izkaže, da je njegova žena, ki ga je prelisičila. V zadnji preizkušnji je Spindelbein zavaljen starec, ki bi se rad poročil. Ko lovi nevesto, ga zadane kap, nato pa kot duh opazuje okolico in sliši, da je kmetici žal, ker se ni omožila z njim. Vila je Spindelbeina tako pripeljala do spoznanja, da lahko prava ljubezen osrečuje samo, če jo moški okuša z modrostjo.

Februarja 1839 so v Ljubljani uprizorili še Meislovo lokalno veseloigro (nem. *lokales Lustspiel*) **Die Heirath durch die Güter-Lotterie** (*Poroka s pomočjo loterije*). Glavni junak Holprich grdo ravna s svojo gospodinjo Baberl, dokler ne izve, da je na loteriji zadela posest in se namerava poročiti z njegovim pisarjem. Takoj ji ponudi zakon in veli sestaviti poročno pogodbo, nato Baberl prizna, da je srečko že zdavnaj prodala Judu Mosesu. Ker besen razdre pogodbo, mora nesojeni ženi plačati znatno odškodnino. Gledalci na koncu izvejo, da se bo Baberl poročila s pisarjem, s katerim bosta odprla gostilno, ki se bo imenovala »Pri poroki s pomočjo loterije«.

V sezoni 1838/39 so poleg Meislovih del uprizorili še dve komediji Ferdinanda Raimunda (1790–1836), klasika dunajskega ljudskega gledališča. Najprej je bila na sporedu romantično-komična izvorna čarobna igra (nem. *romantisch-komisches Original-Zauberspiel*) **Der Alpenkönig und der Menschenfeind** (*Kralj gora in ljudomrznik*). Motiv ljudomrznitva je pred Raimundom odlično obdelal že William Shakespeare (1564–1616) v *Timonu Atenskem*, v katerem naslovni opeharjeni in ubožani dobrotnik svoje nekdanje prijatelje povabi na gostijo s kamenjem in vodo, v *Mizantropu* (1660) se mu je posvečal Molière (1622–1673), Schillerjev (1759–1805) *Menschenfeind* pa je le fragmentarno ohranjen (Pichler 1959: 5). Ker so *Rappelkopfa*, protagonista v Raimundovi komediji, v preteklosti – kot Timona Atenskega – ogoljufali lažni prijatelji, se iz mesta umakne na svoje posestvo, kjer bere filozofe, njegovo ljudomrznitvo pa se iz dneva v dan samo večja, saj nasprotuje hčerkinini poroki s slikarjem ter sovraži svojo četrto ženo, ki ljubezen mladih

³ Slovenski prevod se glasi: »Svet ljubezni kraljevina, / človek vsak tam njen lakaj, / srcu močna je milina, / boginjo, norec, že priznaj!«

odobrava. Mogočni kralj gora Astragal zato mlademu paru obljubi svojo pomoč. Raimund je kraljevo domovanje postavil v Alpe, saj je bil velik ljubitelj zasneženih avstrijskih pokrajin (Pichler 1959: 7). Ko se Rappelkopf spre s služinčadjo, ki da ga hoče ubiti, se umakne v gozd, kjer se sooči z Astragalom. Ta mu očita, da se je s svojim sovraštvom izključil iz človeškega občestva. Šele ko Rappelkopfa obiščejo tri pokojne žene, sklene, da se bo prepustil kralju gora, ki želi, da se Rappelkopf poboljša. Astragal spremeni njegov zunanji videz v svakovega, sam pa prevzame njegovega. Rappelkopf v podobi ženinega brata spozna, da ga družina ljubi, hkrati pa je zgrožen nad pošastnostjo Astragala, ki ga odlično oponaša. Ko pravi svak prinese novico, da mu je rešil premoženje, Rappelkopf hčerki dovoli poroko. Zetu veli, naj jo ljubi tako, kot jo je sam po krivici sovražil, in bo kar zadovoljna. V Templju spoznanja nato sklene:

Spoznanje, ti zvezda, ki siješ z neba,
vsak res te ne išče in vsak ne pozna,
pa vendar na koncu se zmerom zgodi,
da srečanje s tabo ga le doleti. (Raimund 1973: 108.)

Tako kot *Kralj gora in ljudomrznik* je bila novembra 1838 v Ljubljani uprizorjena še Raimundova izvirna čarobna pravljica (nem. *Original-Zaubermärchen*) **Der Verschwender** (*Zapravljivec*). Že v petdesetih letih 18. stoletja je Philippe Néricault Destouches (1680–1754) v francosko komedijo uvedel motiv zapravljivca (frc. *dissipateur*) kot nasprotje Plavtovega (254 pr. Kr.–184 pr. Kr.) ali Molièrovega skopuha. Zapravljivec se je hitro vključil v dunajsko ljudsko gledališče: Raimund je Destouchesa spoznal prek kratkoprozne predelave *Der junge Verschwender und seine Frau* (*Mladi zapravljivec in njegova žena*), ki je izšla v zbirki *Taschenbuch des Theaters in der Leopoldstadt* (Mansky 2021: 140). V izvirni čarobni pravljici, na katero so verjetno vplivale tudi žalostne usode nekaterih dunajskih bankirjev in kapitalistov, je zaplet preprost: Julius von Flottwell je premožen plemič, ki svoje premoženje deloma zapravlja, deloma pa podarja svojim služabnikom. Tako kot pri Destouchesovem Cléonu Flottwellovi tovariši znatno prispevajo h kopnenju bogastva. V nasprotju s francosko komedijo v verzih, v kateri zaročenka Julija skrivoma prevzema Cléonovo premoženje, da bi na koncu spreobrnila notoričnega zapravljivca, pa v tem poslednjem Raimundovem delu nad Flottwellom bdi lepa vila Cheristane, ki mu celo podari svoje bisere. Ko mora oditi, mu na Zemlji pusti služabnega duha Azura v podobi zgovornega berača. Ker v nadaljevanju Amaliin oče – kot pri Destouchesu – zaradi Flottwellovega razsipnega življenja nasprotuje hčerini poroki z njim, mladi par pobegne v Anglijo. V zadnjem dejanju se Flottwell, ki je v nesreči izgubil ženo in otroka, po dvajsetih letih vrne domov brez kakršnega koli premoženja – gre za strukturo, s katero Raimund že napoveduje poznejšo zvrst drame postaj (nem. *Stationendrama*) (Mansky 2021: 142). Flottwella po vrnitvi pričaka njegov nekdanji sobar, ki zdaj gospoduje na gradu. Ko nato prisega, da je smrt njegova edina tolažba: »O Tod! / Du bist / men einz'ger Trost« (Raimund 1861: 85), se osamljen in zagrenjen želi ubiti. Takrat se mu spet prikaže Azur in mu prepusti premoženje, ki ga je shranil zanj. Cheristane mu obljubi, da

se bosta gotovo še videla v brezmejnem kraljestvu ljubezni, Flottwell pa k sebi povabi dobrega mizarja, ki ga je edini želel sprejeti kot reveža, da se mu pridruži s svojo številno družino, za katero bo poslej skrbel.

Dober mesec dni pozneje so v Ljubljani uprizorili burko s petjem (nem. *Posse mit Gesang*) Johanna Nestroya (1801–1862), Raimundovega naslednika na čelu dunajskega ljudskega gledališča. **Glück, Mißbrauch und Rückkehr** (*Sreča, zloraba in vrnitev*) je Nestroyeva dramska adaptacija romana *La Maison Blanche* (*Bela hiša*) Paula de Kocka (1793–1871) (Yates 1982: 159). Tudi tu je zaplet preprost: iz Blasiusa Rohra, nekoliko omejenega sodnega pisarja, se vsi norčujejo, dokler mu skrivnostni in premožni stric Eisenkorn, ki ga je pustil v revščini, misleč da bo to utrdilo njegov značaj, ne podari tovarne. Ker nečak noče biti fabrikant, tovarno proda, kupi grad in se razide s svojo zaročenko Babett. Skupaj s prijateljem Theodorjem Blasius raziskuje okolico svoje nove posesti, kjer stoji skrivnostna Siva hiša (pri Kocku je bele barve), v njeni bližini pa naj bi stanovala (domnevna) čarovnica. V to izobraženo lepotico Friederiko se kmalu zaljubi Theodor, čeprav ga motijo skrivnosti, ki jo obdajajo in mu jih noče pojasniti. Ko se v Sivi hiši pojavi neznanec, ljubosumni Theodor Friederiko zapusti. Gledalci kmalu izvedo, da je neznanec pravzaprav Eisenkorn, ki je v resnici tudi Friederikin oče. Hči je zaprl v naravo, daleč od mestnega hrupa, ki je pogubil njeno mater. Tudi pri Kocku neznanca pojmujejo kot dekletovega ljubimca, čeprav gre v resnici za njenega biološkega očeta, ki se želi maščevati svojemu rivalu, njenemu očimu (Yates 1982: 164). Medtem eksplodira kotel plinske razsvetljave in Blasiusov grad v celoti zgori, kar je bil za tiste čase nadvse moderen motiv (Yates 1982: 188). Čeprav je Eisenkorn želel svojo hčer poročiti z nečakom, je zdaj zaradi njegovih potez razočaran, zato privoli v Friederikino možitev s Theodorjem. Ošabnega Blasiusa ponovno sprejme Babett, ki ji Eisenkorn obljubi začetni kapital za obrt. Če zares hoče tudi bivšega zaročenca, pa je prepuščeno njej.

Novembra 1838 so na oder postavili še eno burko s petjem, in sicer **Das Gut Waldegg** (*Posestvo Waldegg*) Friedricha Hoppa (1789–1869), ki je doživela praiizvedbo le pol leta poprej v dunajskem gledališču Theater an der Wien. Zgodba se začne, ko posestvo Waldegg pride v loterijski žreb in ga kot glavni dobitek dobil častniški zbor huzarskega eskadrona. To zelo skrbi zglednega upravitelja posestva Goldmeyerja. Še bolj pa so zaskrbljene vaščanke, ki ne skrivajo, da jih je zaradi prihoda časnikov strah za svoje hčerke, zato jih zaprejo v stari stolp. Med njimi je tudi Suza, ki bi jo mati rada poročila s spletkarskim in izumetničenim pisarjem Cyrillom Methudijem Nigowitzem (njegov lik je malo antislovanski), čeprav Suza ljubi Jonasa, služabnika ritmojstra Gustava von Erlena. Suzina mati javno izjavi, da bo hčerki dovolila poroko z Jonasom le, če bo železni petelin nad vrati destiliral zlato. Na koncu se zgodba srečno razplete: Ker poročniki premožnega ritmojstra silijo na lov v času kotenja in s tem ogrožajo naravno ravnovesje, se ritmojster, ki se je zaljubil tako v posestvo kot v čedno hčerko upravitelja Goldmeyerja, odloči, da jih bo izplačal, se upokojil in ostal na posestvu Waldegg. Ko pod železnim petelinom kmalu zatem najdejo še dukate – ritmojstrovo poročno darilo Jonasu –, se lahko poroči tudi Suza.

Za konec omenimo še veseloigro (nem. *Lustspiel*) **Der Zauberdrache** (Čarobni zmaj) Eduarda von Bauernfelda, predstavnika dunajske konverzacijske komedije, ki si jo ljubljansko občinstvo ogledalo marca 1839. V tem delu je trgovski pomočnik Wilhelm, nesrečen v svojem prozaičnem poklicu, zaljubljen v Mario, rejenko kostumografa Kresppla. Krespl je domišljav in je med drugim prepričan, da samo njegova umetnost iz Shakespeara ustvarja velikega dramatika. Kaj bi namreč ostalo od igre, če ne bi bilo slapov, odrskih izginotij ali zvezd? Nič. Prav tako želi iz Marie narediti veliko igralko in jo omožiti s postaranim baronom, ki jo občuduje. Čeprav Wilhelm Marii prepove igranje v *Čarobnem zmaju*, dekle vztraja, da se bo preizkusilo v vlogi kraljice. Najbolj zanimivo je četrto dejanje, v katerem Wilhelm pred gledališčem spremlja reakcije gledalcev, ki se odpravljajo gledat njegovo zaročenko. Ko mu Krespl ponuja brezplačne karte za ploskače, se mu Wilhelm razkrije kot avtor igre in pove, da zato tudi ni želel, da bi se Maria osmešila v povprečnem besedilu. Krespl tako ugotovi, da se mladenič očitno ne spozna le na trgovino, torej »Specereihandel«, temveč tudi na dramsko dogajanje, torej »dramatische Handlung«. Na koncu Wilhelm najprej napove, da se bo umaknil iz ozkega meščanskega življenja in se v celoti posvetil poeziji, nato pa sklene, da ne bo napisal nobenega verza več. Ker je predstava propadla, saj so se gledalci smejali, čeprav bi morali jokati in je uspel le Kresplov čarobni zmaj, se tudi Maria odpove nadaljnji igralski karieri in zaročencu odpusti zadirčnost. Nazadnje se, kot je bilo pričakovati, tudi postarani baron, ne-sojeni ženin, umakne mladeniču in mu ponudi mesto upravitelja svojih posestev, položaj, ki ga je sicer ustvaril zato, da bi se znebil tekmeča.

Francoska comédie-vaudeville

Čeprav je bil vodvil na začetku spevoigra z akrobatskimi točkami in monologi, nato pa se je iz njega izoblikovala komična opera, se je v prvi polovici 19. stoletja z Eugènom Scribom (1791–1861) spremenil v komedijo zapleta, v lahkotno komedijo brez intelektualnih pretenzij (Pavis 1997: 761). V takšni vodvilski komediji (frc. *comédie-vaudeville*) so se pojavljali tudi uglasbljeni kupleti, ki pa so jih nemški prevajalci praviloma izpuščali ali pa prevedli v prozi. S tem pa so, kot je dejal eden od kritikov, predelali francoski vodvil in ga oropali njegovega najlepšega nakita (Ruprecht 1976: 132).

Septembra 1838 so uprizorili Scribovo comédie-vaudeville **La Marraine** (»Die junge Pathe / Botrica) v prevodu Louisa Schneiderja (1805–1878), ki so jo sicer na ljubljanskem stanovskem odru igrali že oktobra 1835, kot razberemo iz gledaliških lepakov v NMS (Motnik in Žigon, v tisku). Mlada vdova Caroline de Nérís ima dva krščenca. Če bi se prvi, Édouard, poročil do svojega devetnajstega leta, bi lahko podedoval veliko denarja, v nasprotnem primeru pa bi šla dediščina Carolininemu drugemu krščencu. Ker se je Édouard rodil v vendémiairu, prvem mesecu republikanskega koledarja, se je rok za poroko in iskanje rešitve nekoliko podaljšal. Botričin odvetnik bi ga rad poročil s svojo sestro, a Édouard ljubi drugo – svojo lepo botrico, ki v poroko privoli.

Januarja 1839 je bila na sporedu naslednja Scribova *comédie-vaudeville*, in sicer *Être aimé ou mourir!* (*Geliebt seyn oder Sterben! / Biti ljubljen ali umreti!*), ki je pariško praizvedbo doživela komaj štiri leta poprej. Clotilde, ki je poročena s simpatičnim, a povprečnim meščanskim notarjem Bonnivetom, ne more pozabiti, da se je pred nekaj leti zaradi nje ubil nek mladenič, kar pojmuje kot pogumno dejanje. Še vedno sanja o galantnežu, ki bi jo občudoval in ji pisal pesmi, zato je dozvetna za Fernandovo dvorjenje, malo tudi zato, da se ne bi ponovil dogodek izpred nekaj let. Ko pa se v njenem stanovanju kot snubec njene prijateljice pojavi domnevni samomorilec, ki se je kljub poslovilnemu pismu premislil, ko je srečal vesele tovariše, je šokirana. Svojemu novemu občudovalcu Fernandu, ki jadikuje nad svojo ljubzensko nesrečo, v roke porine pištolo, saj ve, da ne bo imel poguma, da se ubije. Ko se z igrišča z obvezano roko vrne njen mož, ki je njuno hčerko pravkar rešil pred domnevno steklim psom, ga zaradi presenetljive predanosti razglasi za najboljšega od vseh mož in mu pove, da ga še nikoli ni tako zelo ljubila.

Kot zadnja je bila na sporedu vodvilška komedija *Le Gamin de Paris* (*Der Straßennjunge von Paris / Pariški fantalin*) Jean-François Bayarda (1796–1853), v katerem spoznamo Amadeja, ki živi dvojno življenje. Čeprav izvira iz premožne družine, se Élisi predstavlja kot reven umetnik. Élisin brat Joseph, pariški fantalin, želi razkriti resnico, zato se poda kar k njegovemu očetu, generalu Morinu. V nasprotju z njegovo svakinjo, ki je zgrožena nad dejstvom, da se njen ljubljeni nečak družji z revnim dekletom, pa general z zanimanjem posluša zgodbo, saj tudi sam izvira iz ljudstva in ga je zaradi zaslug poplemenitil šele cesar Napoleon, ki ga še vedno ceni. Ko izve, da se je Élisa kot častnikova hči šolala v Saint-Denisu in da se je njen pokojni oče hrabro boril v njegovi enoti pri Wagramu, jo sprejme v družino, hkrati pa ošteje sina slabiča, ki se je bal reakcij družine. Komedijo z Napoleonovim mitom iz orleanske Francije so v Ljubljani uprizorili v priredbi Carla Töpferja marca 1839.

Shakespeare in druge angleške igre

Januarja 1839 so v Stanovskem gledališču uprizorili Holbeinovo (1779–1855) komedijo *Liebe kann Alles oder Die bezähmte Widerspenstige* (*Ljubezen zmore vse ali Ukročena upornica*), ki je pravzaprav predelava predelave. Že konec 18. stoletja je namreč Johann Friedrich Schink (1755–1835) moderniziral Shakespearovo klasično komedijo *Taming of the Shrew* (*Ukročena trmoglavka*), kar je bila podlaga Holbeinu, ki se je osredinil samo na razmerje problematične starejše sestre Catarine s Petrucciom. Veronskega odličnika pri Holbeimu zamenja polkovnik von Kraft, trmoglavo Catarino pa Franciska, ki se na koncu ukloni možu.

Mesec dni pozneje je bil na sporedu *Hamlet*. Podatek je zanimiv, saj je do zdaj prevladovalo stališče, da Shakespeara v tridesetih letih 19. stoletja niso več uprizarjali (Moravec 1965: 182). V dvajsetih letih 19. stoletja so na Dunaju uprizarjali predelavo Josepha Schreyvogla (1768–1832), ki je znatno skrajšal zadnje dejanje,

od katerega so ostali le še pogovor med Hamletom in Horatiem, Osrikov prizor in Fortinbrasova izjava, da žalosten sprejema svojo srečo, izostal pa je na primer znameniti končni dvoboj (Weilen 1908: 119–120). Katero verzijo so postavili na oder v Ljubljani, lahko le ugibamo. A če je šlo za izvirnega *Hamleta*, je bil ta zagotovo uprizorjen brez prizora na pokopališču, saj cenzura na odru ni dopuščala duhovnikov (Bachleitner 2017: 251).

Februarja 1839 je na oder prišla še igra *Des Strandere Tochter*, ki jo je po znani uspešnici *The Wrecker's Daughter* irskega dramatika Jamesa Sheridan Knowlesa (1784–1862) prosto prevedel Friedrich Treitschke (1776–1842), bolj znan kot so-libretist Beethovnovnega *Fidelia*. Ob obali severne Škotske t. i. *the wreckers* (obalni plenilci) prežijo na trupla, ki jih nemirno morje odplavi na obalo. Ko jih izropajo, jih pokopljejo. Maria je ogorčena, da se tako preživlja tudi njen oče Robert, saj da preži na premoženje, namesto da bi brodolomcem pravočasno nudil pomoč. V Mario, zaročeno s pomorščakom Edwardom, pa je zaljubljen tudi zlobni Norris, ki skuje peklenski načrt, kako bi si jo pridobil. Potem ko se dobrika Robertu in mu ponuja denar, z njegovim nožem ubije svojega partnerja, drugega tovariša Wolfa pa pošlje na dolgo potovanje. Norris pred sodnikom priča v Robertovo korist, obremeni pa odsotnega Wolfa. Ko v mesto pridejo novice o brodolomu Edwardove ladje, ožaloščena Maria pristane na poroko z očetovim »rešiteljem«. Pri Sheridanu Knowlesu predstavlja na koncu *deus ex machina* srečno vrnitev Edwarda, ki poskrbi, da Wolf izpove resnico o umoru.

Dramatičarke

V sezoni 1838/39 so uprizarjali tudi dela priljubljenih dramatičark, poleg Charlotte Birch-Pfeiffer (1800–1868) in Johanne Franul von Weißenthurn (1773–1845) zlasti Amalijo Saško (1794–1870).⁴ Za njene dramske junakinje je značilno, da imajo določeno svobodo samo zaradi svoje izobrazbe in finančne neodvisnosti, ki jih odrešita nuje, da bi se morale poročiti iz eksistenčnih razlogov. Njihov razum jim omogoča, da se upirajo temu, da bi z njimi razpolagal oče in jim določil moža. Amalija Saška, tudi sama zelo izobražena in finančno neodvisna, ki se nikoli ni poročila, sicer dopušča, da se njene junakinje poročijo, ne pa da se jih poroči (Kord 1992: 64).

Oktobra 1838 so v Ljubljani uprizorili igro *Lüge und Wahrheit* (*Laž in resnica*), v kateri revna sirota Friederike gospodinji stricu Freymannu, bogatemu bankirju,

⁴ Amalija Saška (Amalie von Sachsen) se je rodila leta 1794 v vladarski družini, njen stric Friderik Avgust je leta 1805 postal kralj Saške. Bila je nadarjena glasbenica, ki se je izpopolnjevala pri Carlu Marii Webru (1786–1826), prvo opero je ustvarila pri šestnajstih. Kmalu je začela pisati še drame, a je njen stric v njihovem uprizarjanju videl kršitev dvornih etiket. Šele po njegovi smrti, ko sta na prestol prišla njen drugi stric Anton in kot sovladar njen brat Friderik Avgust II., so nemška gledališča lahko uprizarjala njena dela. Med letoma 1834 in 1845 je bila ena najbolj priljubljenih nemških dramskih avtoric. V zadnjem desetletju življenja je zaradi slepote živela odmaknjeno (Kord 1992: 243). Po njeni smrti, leta 1870, je njen drugi brat, saški kralj Janez, naročil izdajanje njenih zbranih del.

in njegovi hčerki Juliane, ki z njo ne ravna ravno pristrčno, saj jo ima za neizobraženo. Juliane strastno ljubi skromni Willmar, očetov gojenec, do katerega pa je zadržana. Ker očetu sporoči, da je njeno srce prosto, se ta za poroko domeni kar s svojim hamburškim družabnikom. Juliane je zgrožena ob misli, da bi se morala kot izobraženo in neodvisno dekle poročiti z očetovim izbrancem Meerfeldom, bogatim trgovcem, zato se preračunljivo spet zbliža z Willmarjem, ki je vmes postal prinčev tajnik. Ko ju oče preseneti in želi nagnati svojega varovanca, se Juliane zlaže, da mu je le svetovala, kako bi se približal Friederike, ki da jo močno ljubi. Medtem ko je Freymann navdušen, da bo njegova revna nečakinja hitro našla moža (v tem smislu sodi med t. i. dobre varuhe, Hacks 2011: 41), pa je Willmar ogorčen, da je Juliane v svojo spletko vpletla povsem nedolžno dekle. Da bi se znebila Meerfelda, začne Juliane nespametno širiti govornice, da je oče tik pred bankrotom. In res, trgovec, ki se je že zagledal v izobraženo lepoticico, užaljen odide, saj misli, da mu je Freymann prikrival resnico. Informacijo o bankrotu sprejmejo Freymannove stranke kot verodostojno, zato skušajo dvigniti denar iz banke, kar bi posledično lahko pomenilo katastrofo. Medtem pa Willmar spozna, da Friederike ni neizobraženo dekle, kot jo je označila sestrična, saj v njeni sobi odkrije Schillerjevi drami *Devica Orleanska* in *Wallenstein* ter celo Rolinovo *Rimsko zgodovino* v francoščini. Zaradi ustrezne izobrazbe postane Friederike za Willmarja, ki se je naveličal Julianinih manipulacij, povsem ustrežna nevesta. In ker pa je Meerfeld medtem izplačal nadležnega Wiesla, ki je širil informacije o bankrotu, in s tem ustavil dvigovanje denarja iz Freymannove banke, mora tudi Juliane priznati plemenitost hamburškega trgovca in brez zadržkov sprejeti njegovo roko. Ponižana se mora vsem, zlasti pa sestrični, ki ji je sicer nehote uredila dobro partijo, opravičiti, nato pa izjavi, da je danes spoznala, da laž nazadnje omreži samega lažnivca in da resnica odločno zmaguje sredi viharjev življenja (prim. Sachsen 1873a: 102).

Podobno kot v prejšnjem delu tudi v igri *Der Zögling* (*Gojenec*), uprizorjeni februarja 1839, mladenka vzbudi pozornost s svojimi sposobnostmi. Ko Ida zapoje Beethovnovu uglasbitev Klaričine pesmi »Freudvoll und leidvoll« (»Radost, zamišljenost«) iz Goethejevega *Egmonta*, Robert zasanjano ponovi zadnja verza: »/D/uša, ki ljubi, / je srečna samó« (Goethe 1935: 58). Grofici Emilii, njeni teti, se zdi Ida še premalo izobražena, zato jo pošlje v mesto. Emilia sicer ljubi svojega gojenca Roberta, ki ji je vdan. Po dveh letih, ko Ida zaključi šolanje, pa se Emilia umakne in Robertu prepusti svojo nečakinjo.

Problem finančne neodvisnosti je izrazito prisoten še v igri *Der Pflegevater* (*Rejnik*) (Sachsen 1873c), v kateri Gerhard živi zelo varčno, saj je utrpel precejšnjo finančno škodo, njegovo rejenko Hedwig, hčerko pokojnega prijatelja, pa obletavajo kar trije snubci. Po »pekuniarnih« pogajanjih rejnik zavrne asesorja, ker zahteva doto, iz neznanih razlogov pa se mora umakniti tudi njegov sin Karl. Gerhard je posebej naklonjen postaranemu dvornemu svetniku, ki se mu dobrika, saj ga označi za očarljivega in čednega, ta pa se brani, saj dekletu ne bi rad onemogočil večje sreče. Hedwig vdano sprejme njegovo ponudbo. Tudi ko se izkaže, da je

dedinja izjemnega imetja, ki ga je Gerhard srečno obvaroval, vztraja pri poroki z dvornim svetnikom, saj jo je sprejel, ko je bila revna. Tako kot teta v *Gojencu* se tudi v *Rejniku* starejši umakne mlajšemu, saj Hedwig dvornemu svetniku noče priseči, da bi se po njegovi smrti v vnovič poročila s Karlom. Gerhard je poroki z domačim sinom nasprotoval, saj se je bal govoric, da bi se družina želela polasti Hedwiginega premoženja. Dvorni svetnik nazadnje sporoči, da je Karlova, saj hoče biti tudi sam še v času svojega življenja navzoč na njuni poroki.

Umetniška drama

Februarja 1839 so v Ljubljani uprizorili enodejanko *Camoens* Friedricha Halma, kar je psevdonim Eligia von Münch-Bellinghausna (1806–1871), ki je bil prvi kustos in zadnji prefekt Dvorne knjižnice, član Gosposke zbornice in generalni intendant Dvornih gledališč na Dunaju. Njegov doprnski kip še danes krasi pročelje Burgtheatra.⁵ Halma je zanimala Tassova snov, a se je zaradi Zedlitzove (1790–1862) in Raupachove (1784–1852) drame rajši preusmeril v biografijo portugalskega pesnika. Čeprav gre šele za drugo upodobitev Camõesa v nemški dramatiki, obsežna tragedija Wilhelma von Chezyja (1806–1865) na Halma ni vplivala, saj je svoje delo zasnoval že konec dvajsetih let 19. stoletja. Dodatna spodbuda za dokončanje pa je bila novela *Tod des Dichters (Pesnikova smrt)* Ludwiga Tiecka (1773–1853), s katerim si je Halm dopisoval (Wilmsmeier 1913: 56–57). Končno podoba je Halmova enodejanka dobila leta 1837. Naslovni junak dramske pesnitve (nem. *dramatisches Gedicht*), ki je praižvedbo v Hofburgtheatru doživela 30. marca 1837, nosi poteze dramatika in njegove dobe, kar je Halm potrdil v pismu Tiecku, ko je zapisal, da se mora potruditi, da bi Camõesa prikazal takšnega, kot bi lahko bil takrat, in kakršen bi bil lahko v istih razmerah danes (Wilmsmeier 1913: 59). V nasprotju s Zedlitzevim Tassom, katerega pesniška narava zmaguje v boju z zunanjimi silami, pa Halmov Camões dvomi in ponovno zadobi samozavest šele po daljšem razgovoru z mladim pesnikom. Takšen junak nima veliko skupnega z zgodovinskim Camõesom, ki je bil samozavesten tudi v revščini. V Halmovi dramski pesnitvi bogat trgovec don José Quevedo leta 1579 v lizbonskem hospitalu obišče Camõesa, s katerim sta skupaj odraščala. Prihod znanca obudi v otopelem pesniku spomine na mladostne dni, ob tem pa Halm poudarja razlike med obema dramskima osebama. Če se je Quevedo izučil obrti pri nekem kramarju, pa se je Camões posvečal učenosti v Coimbri. Trgovec se je iz preračunljivosti poročil s kramarjevo hčerko, Camões pa je doživljal poetično ljubezen z neimenovano

⁵ Zanimivo je, da so februarja 1839 v Ljubljani uprizorili še Halmovo dramsko pesnitev *Griselda* (*Griseldis*, 1835), ki se navezuje na zadnjo novelo Boccaccievega *Dekameron*a, v kateri se markiz poroči z dekletom skromnega porekla, ta pa mu obljubi popolno pokornost. Po rojstvu hčerke sklene preizkusiti ženino potpežljivost, zato ji sporoči, da bo ubil otroka. Čez nekaj let zgodbo ponovi ob rojstvu sina, na koncu pa ženi sporoči, da se bo poročil z mlajšo plemkinjo, njo pa nagnal z gradu. Ko se izkaže, da je nevesta pravzaprav njuna hči, ki so jo vzgajali na tujem, markiz pohvali ženino potpežljivost in jo povabi nazaj na grad. Halm je Griseldino snov postavil na dvor kralja Arturja. Ko na koncu *Griselda* izve, da je vse ponižanje doživela zaradi stave svojega moža s kraljico, v nasprotju z Boccaccievo junakinjo zapusti Percevala (Frenzel 1992: 277).

lepotico (verjetno je mišljena Catharina). V času, ko je trgovec bogatel, je pesnik v bitki pri Ceuti izgubil oko, nato pa je bil kazensko poslan v Indijo. Don José je znanca obiskal, da bi njegovemu sinu Perezu, ki prezira zlato in je ves vnet samo za umetnost, odsvetoval pesniški poklic. Zagrenjeni Camões sprejme mladega pesnika in mu sporoči, da se je umetnosti igralca ali govornika mogoče naučiti, pesnik pa jo dobi od nebes. Opozarja ga tudi, naj dobro premisli, kakšno življenje si izbira:

Den Sänger der Lusiade blicke an!
Der Armuth Raub, verfolgt von Spott und Hohn,
Im Haus des Elends sich mein Leben schwinden;
So lohnt die Welt Begeistern und Entzünden!
Flich meine Pfade, fliehe Dichterlohn! (Halm 1838: 41.)⁶

Ko mladi Perez vztraja pri začrtani poti, se v Camõesu prebudi neslutena samoza-vest, ki jo izrazi v zadnjih trenutkih svojega življenja:

Ich war ein Dichter und ich war es ganz! –
Was grollt' ich meine, Schmerz ? – Er war ja Segen;
Gott mußte ihn in meine Seele legen.
Den nur verblutend reift das Dichterherz! (Halm 1838: 43.)⁷

Camões z zadnjimi besedami slavi Portugalsko in preklinja Špance, nato pa umre v naročju mladega pesnika Queveda e Castelo Branca. Ker je resnični pesnik pripadal prošpanski stranki, so nekateri ta Halmov zaključek kritizirali (Wilmsmeier 1913: 62). Kakorkoli že, za nas je Halmov *Camoens* zanimiv, saj se dotika podobnih motivov kot pet let starejša Prešernova *Glosa*, v kateri tudi pričuje pisar *Luzijade*, »kakošna Parnasa pota«.

Sklepna misel

Po zaslugi imovitega Ferdinanda Funka je bila sezona 1838/39 ena najambicioznejših in najbolj raznolikih v predmarčnem času. V svoj repertoar je uvrstil predstavnik dunajskega ljudskega gledališča, poleg Raimunda in Nestroya še starejšega Meisla, ki je bil občinstvu znan kot ljubljanski rojak. Dobro so bile zastopane francoske igre, zlasti *comédie-vaudeville*, ki pa so jih uprizarjali brez zapetih kpletov. V tej sezoni je ljubljansko občinstvo lahko ponovno odkrivalo Shakespeara: *Ukročeno trmoglavko* so uprizorili v moderni Holbeinovi predelavi, *Hamleta* pa v sicer cenzurirani izvorni verziji. V repertoar je Funk uvrstil tudi Amalijo Saško, ki je poudarjala, da si ženska lahko le z izobrazbo zagotovi neodvisnost.

⁶ V slovenskem prevodu se verzi glasijo: »Poglej pesnika Luzijde! / Plen revščine, deležen posmeha in poroga. / V hiši bede glej minevati moje življenje, / tako svet nagrajuje entuziazem. / Izogibaj mojih se poti, ne pričakuj pesniškega plačila.«

⁷ Slovenski prevod: »Ves bil sem pesnik! / Zakaj sem mrzil bolečino? Bila je blagoslov. / Bog jo je položil v mojo dušo, / saj le izkrvavelo dozori pesnikovo srce.«

Najzahtevnejši projekt obravnavane sezone pa je bila zagotovo uprizoritev Halmovega *Camoensa*, ki dokazuje, v kolikšni meri je na evropske romantike vplivala žalostna usoda portugalskega poeta. Marsikatero dramsko delo Funkovega repertoarja (Bayard, Halm, Knowles, Amalija Saška) pa je bilo v preteklih sezonah že uprizorjeno na odru dunajskega Burgtheatra, kar priča o tem, da se je ljubljansko občinstvo relativno hitro seznanjalo z gledališkimi in dramskimi smernicami, ki so se rojevale v habsburški prestolnici.

Viri

AS 13 (Arhiv Republike Slovenije), Višja gledališka direkcija v Ljubljani, TE 10, fasc. 12, akti po delovodniku za leta 1835 do 1840.

AS 13 (Arhiv Republike Slovenije), Višja gledališka direkcija v Ljubljani, TE 10, fasc. 15, popisi prihodkov v obdobju od septembra 1837 do aprila 1840.

AS 730 (Arhiv Republike Slovenije), Graščina Dol, fasc. 46–47, pisma Franca Franza baronu Erbergu.

Bauernfeld, Eduard, 1837: *Der Zauberdrache. Theater von Bauernfeld. Zweiter Band.* Mannheim: Verlag Heinrich Hoff.

Bayard, Jean-François in Vanderburch, Louis-Emile, 2017: *Le Gamin de Paris.* Pézenas: Théâtre-documentation.

Beer, Franz Xav., 1838: *Laibacher Theater-Almanach für das Jahr 1838 [sic!]*. Laibach: Joseph Blasnik.

Beer, Franz Xav., 1839: *Laibacher Theater-Almanach für das Jahr 1838 [sic!]*. Laibach: Joseph Blasnik.

Boccaccio, Giovanni, 2004: *Dekameron.* Ljubljana: Delo. Prev. Niko Košir.

Goethe, Johann Wolfgang, 1935: *Egmont.* Ljubljana: Merkur. Poslovenila Milena Mohoričeva.

Halm, Friedrich, 1838: *Camoens.* Wien: Gerold.

Hopp, Friedrich, 1841: *Das Gut Waldegg.* Wien: Wallishausser.

Meisl, Carl, 1817: *Die Heirath durch Gütter-Lotterie.* Wien: Wallishausser.

Meisl, Carl, 1822: *Die Fee aus Frankreich oder Liebesqualen eines Hagestolzen.* Wien: Pichler.

Nestroy, Johann, 1982: Glück, Mißbrauch und Rückkehr. *Stücke* 14. Wien, München: Jugend und Volk.

Raimund, Ferdinand, 1861: Der Verschwender. *Sämmtliche Werke* 2. Wien: Hölzl.

Raimund, Ferdinand, 1973: *Kralj gora in ljudomrznik.* Trst: Slovensko gledališče. Prev. Borut Trekman.

Sachsen, Amalie zu, 1873a: Lüge und Wahrheit. *Dramatische Werke* 2. Leipzig: Tauchnitz.

Sachsen, Amalie zu, 1873b: Der Zögling. *Dramatische Werke* 3. Leipzig: Tauchnitz.

- Sachsen, Amalie zu, 1873c: *Der Pflegevater*. *Dramatische Werke* 4. Leipzig: Tauchnitz.
- Scribe, Eugène in Dumanoir, M., 1835: *Être aimé ou mourir!* Paris: Mevrel.
- Scribe, Eugène, Chabot de Bouin, Jules in Lockroy, 2018: *La Marraine*. Pézenas: Théâtre-documentation.
- Treitschke, Friedrich, 1840: *Des Stranders Tochter*. Frei nach Sheridan Knowles. Wien: Wallishausser.

Literatura

- Bachleitner, Norbert, 2017: *Die literarische Zensur in Österreich von 1751 bis 1848*. Wien, Köln, Weimar: Böhlau Verlag.
- Batušić, Nikola, 2017: *Geschichte des deutschsprachigen Theaters in Kroatien*. Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften.
- Birk, Matjaž, 1999: Die deutschsprachige Dramenproduktion am Ständischen Theater Ljubljana (Laibach) im Vormärz. *Sprachkunst* 30/2. 213–226.
- Birk, Matjaž, 2002: Die deutsche Bühne in Ljubljana (Laibach) im Spiegel der vormärzlichen Wiener Literaturpublizistik. *Sprachkunst* 33/1. 11–22.
- Frenzel, Elisabeth, 1992: *Stoffe der Weltliteratur: ein Lexikon dichtungsgeschichtlicher Längsschnitte*. Stuttgart: Kröner.
- Hacks, Peter, 2011: *Das Theater des Biedermeier (1815–1840)*. Berlin: Aurora Verlag.
- Hein, Jürgen, 1991: *Das Wiener Volkstheater*. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft.
- Kord, Susanne, 1992: *Ein Blick hinter die Kulissen: Deutschsprachige Dramatikerinnen in 18. und 19. Jahrhundert*. Stuttgart: Metzler.
- Ludvik, Dušan, 1957: O Stanovskem gledališču v Ljubljani. *Jezik in slovnstvo* 3/3. 139–140.
- Mansky, Matthias, 2021: Nachwort. Raimund, Ferdinand: *Der Verschwender*. Stuttgart: Reclam. 139–148.
- Moravec, Dušan, 1965: Shakespeare pri Slovencih. Koblar, France (ur.): *Shakespeare pri Slovencih: zbornik razprav in esejev*. Ljubljana: Slovenska matica. 176–322.
- Motnik, Marko in Žigon, Tanja, v tisku: Pregled repertoarja Stanovskega gledališča v Ljubljani od sezone 1833/34 do sezone 1839/40. Preinfalk, Miha (ur.): *Ljubljana v pismih Franca Franza baronu Erbergu* [delovni naslov]. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- Motnik, Marko, v tisku: Eine Stadtchronik oder ein Ego-Dokument? Die Schilderungen des Musiklebens im Ljubljana der 1830er Jahre in den Berichten von Franz Franz. *Studien zur Musikwissenschaft: Beihefte der Denkmäler der Tonkunst in Österreich* 62.
- Pavis, Patrice, 1997: *Gledališki slovar*. Mestno gledališče ljubljansko. Prev. Igor Lampret.
- Pichler, Gustav, 1859: Genesis der Rappelköpfe. Raimund, Ferdinand: *Alpenkönig und Menschenfeind*. Wien: Bergland. 5–10.

Ruprecht, Hans-George, 1976: *Theaterpublikum und Textauffassung. Eine textsoziologische Studie zur Aufnahme und Wirkung von Eugène Scribes Theaterstücken im deutschen Sprachraum*. Bern, Frankfurt, München: Herbert & Peter Lang.

Sivec, Jože, 2010: *Opera na ljubljanskih odrih od klasicizma do 20. stoletja: izbrana poglavja*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.

Sivec, Jože, 1971: *Opera v Stanovskem gledališču v Ljubljani od leta 1790 od 1861*. Ljubljana: Slovenska matica.

Slodnjak, Anton, 2013: Prešeren, France (1800–1849). *Slovenska biografija*. Ljubljana: SAZU, ZRC SAZU. <http://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi463215/#slovenski-biografski-leksikon>. (Dostop 15. 12. 2023.)

Ullmayer, Franz, 1868: *Memoiren des patriotischen Volks- und Theater-Dichters Carl Meisl*. Wien: Dirnböck.

Ulrich, Paul S., 2022: *Deutschsprachige Theater-Journale/German-Language Theater Journals (1772–1918). Bibliographie/Bibliography*. Wien: Hollitzer Verlag.

Vošnjak, Josip, 1982: *Spomini*. Ur. Melik, Vasilij. Ljubljana: Slovenska matica.

Weilen, Alexander von, 1908: *Hamlet auf der deutschen Bühne bis zur Gegenwart*. Berlin: Reimer.

Wilmsmeier, Wilhelm, 1913: *Camoens in der deutschen Dichtung des 19. Jahrhunderts: ein Beitrag zum Künstler-Drama*. Erfurt: Georg Richter.

Wurzbach, Constant von, 1867. *Biographisches Lexicon des Kaiserthums Oesterreich*. 17. Theil. Wien: Hof- und Staatsdruckerei.

Yates, W. E., 1982: Anmerkungen. Nestroy, Johann: *Stücke 14*. Wien, München: Jugend und Volk. 150–188.

Žigon, Tanja, 2015: Souffleure sind die große Feder in [jeglicher] Theateruhr: wie sich Souffleure, Zettelträger, Requisitoure und Billeteure in der Laibacher Theaterlandschaft ihren Platz sicherten und das Publikum eroberten. Heppner, Harald in Zalaznik, Miladinović (ur.): *Provinz als Denk- und Lebensform: der Donau-Karpatenraum im langen 19. Jahrhundert*. Frankfurt am Main idr.: P. Lang. 229–247.

ODZIVI BRALCEV NA OSEBNA IMENA V SLOVENSKIH NOVELISTIČNIH BESEDILIH

V razpravi so predstavljeni odzivi slovenskih in angleških govorcev na zvočno podobo imen literarnih likov. Odzive smo ugotavljali s pomočjo dveh vrst anket - implicitno in eksplicitno -, pri čemer nas je zanimalo, kako se bralci odzivajo na imena likov oz. književnih oseb v slovenski kmečki povesti oz. romanu 19. in 20. stoletja. Poudarek je bil na začetnih glasovih imen. Predvidevali smo, da bodo določene glasove oz. zvoke imen povezali s pozitivnimi oz. negativnimi imeni ter da se bodo slovenski in angleški govorniki na imena pozitivnih in negativnih književnih likov podobno odzvali. Če bo hipoteza potrjena, bo upravičila prakso ohranjanja osebnih imen v prevodih. Rezultati anket so tudi pokazali, da so si odzivi slovenskih in angleških govorcev na osebna imena precej podobni.

Ključne besede: prevajanje, slovenska literatura, osebna imena, zvočne preference, bralčevo dožemanje

Reader responses to personal names in translation: evidence from character names in Slovene novellas

This study reports the results of surveys of Slovene and English speakers' responses to the sounds of fictional characters' names. Responses were measured with two kinds of surveys – implicit and explicit – that gauged how readers reacted to the names of characters in Slovene rural novellas of the 19th and 20th centuries. The focus was on the initial sounds of names. The hypothesis was that certain sounds correlate with positive and negative names and that Slovene and English speakers would respond similarly to names of positive and negative fictional characters. If supported, the hypothesis justifies the practice of preserving personal names in translation. Evidence from the surveys showed that Slovene and English speakers' responses to personal names were similar to a high degree.

Keywords: translation, Slovene literature, personal names, sound preferences, reader responses

Uvod

Študija raziskuje zvočni učinek imen fiktivnih oseb. Zvočni učinek imena je sestavni del bralčevega dojetja osebe. Raziskovali smo zvočne učinke osebnih imen v slovenskih novelističnih besedilih, da bi ugotovili, kako se nanje odzivajo slovenski govorniki in kako bi jih dojemali morebitni bralci prevodov v angleščino. Z nekaj možnimi izjemami je malo verjetno, da bi slovenski govorniki ta dela brali. Že prej je bilo ugotovljeno, da imajo angleški in slovenski govorniki zelo podobne predstave na primer o osebah v romanu Charlesa Dickensa, in to na podlagi zvočnega učinka njihovih imen (Pogačar idr. 2017). Ta študija obravnava odzive angleških in slovenskih govorcev na slovenska imena iz predhodne študije tako, da obrača smer prevoda (tj. angleščina > slovenščina v slovenščina > angleščina). Opira se na obsežen korpus del več avtorjev namesto na posamezno delo kakega pisatelja.

Lastna imena in prevod

Imena literarnih oseb so lastna imena in podskupina antroponimov (Nuessel 1992: 38–39), ki jih tako kot druge vrste imen (npr. blagovne znamke) ustvarjajo posamezniki; vsaj tako je danes. Kot takšno je poimenovanje literarnih oseb zelo podobno poimenovanju ljudi in, kar je še pomembneje, z njim si deli zvočne učinke imen in občinstvo (tj. bralce).¹ Ti učinki so posledica značilnosti lastnih imen: na ljudi (ali izmišljene osebe) se nanašajo zgolj po zvoku; nimajo slovanske vrednosti (Pulgram 1954: 45–46), čeprav v nekaterih primerih obstaja z njimi povezan leksikalni pomen ali pa ga je mogoče ugotoviti etimološko (npr. *Peter* ‚skala‘).

Leposlovni avtorji običajno zanikajo pomembnost zvočne podobe imen literarnih oseb ter njihovega dojetja s strani bralcev, čeprav je to ključno za (zlasti začetni) vtis o osebah. Nekateri ugledni pisatelji (npr. Dickens) pa po drugi strani namenoma upoštevajo zvočne lastnosti imen (Pogačar idr. 2017). Medtem ko pomenljiva imena literarnih oseb bralci izvirnega besedila zlahka prepoznajo (npr. *Raskolnikov* ‚razkolnik‘ Dostojevskega), morajo bralci prevedenega dela to informacijo poiskati sami.²

Ime je nujni jezikovni referent (Nuessel 1992: 2) in se kot tak običajno ne prevaja, za razliko od drugih jezikovnih elementov v naravnem jeziku, ki ga obkrožajo. To velja za ljudi in za literarne osebe, ne glede na to, ali gre za človeka ali druga

¹ Ta študija ne obravnava poimenovanj oseb s filozofskega vidika, vendar velja izpostaviti Thomassonovo (1993) modifikacijo Kripkejeve (1972) definicije poimenovanja, ki poudarja avtorjevo vlogo v procesu ustvarjanja »čvrstega« referenta za imaginarno bitje.

² Nekatera literarna dela predstavljajo edinstvene prevajalske izzive, ki so prinesli različne rešitve. Glej na primer Majcher (2017) o nemških in poljskih prevodih C. S. Lewisa ter Vermes (2003) o madžarskih prevodih Fenimora Cooperja in Kurta Vonneguta. V vseh teh primerih ima ključno vlogo semantika. Za pregled različnih načinov ravnanja z imeni v prevodih, vključno s slovenskimi normami, gl. Blake in Stopar (2021).

živa bitja. Z občasnimi izjemami, na primer v otroški literaturi, se imena literarnih oseb ne prevajajo, temveč prenašajo (transliterirajo oziroma prečrkujejo). Včasih se prevajalci odločijo za transkripcijo, da bi dosegli podobno izgovarjavo v ciljnim jeziku – npr. nemška in angleška črka *h* je bila nekoč v ruščini zapisana kot *g* (npr. *Hans* > *Gans*), zdaj pa jo predstavlja ruski *x* (npr. *Houston* > *Хьюстон*). Takšni primeri kažejo na upoštevanje zvoka imen v prevodu.

Kadar imena oseb vključujejo splošne samostalnike ali nazive, je razlikovanje med splošnimi in lastnimi samostalniki zgodovinsko spremenljivo (Pulgram 1954). Tako se mora prevajalec odločiti, ali se bo držal konvencije o ohranjanju lastnih imen, kadar gre za lastno ime iz občnega imena; tako so na primer prevodi francoskega *Le Petit Prince* v *The Little Prince* (angleščina), *Mali princ* (slovenščina) in *Der kleine Prinz* (nemščina) izgubili aliteracijo in možne druge zvočne lastnosti izvirnika. Ime naslovne osebe bi lahko ohranili v izvirmiku, tako kot ni prevedeno lastno ime za vino *Petit Chablis*. Tudi kadar so si osebna imena v prevodih podobna, npr. za Tolstojevu pripoved *Omeġ Cepġuġ* (angl. *Father Sergius*, slov. *Oče Sergej* in nem. *Pater Sergius*), prilagajanje imena in prevajanje spremnega naslova prineseta različne zvočne vzorce. Roman Alberta Güiraldesa o gauču *Don Segundo Sombra* je bil v angleščino preveden kot *Don Segundo Sombra, Shadow on the Pampas*, s čimer je bila ohranjena aliteracija v lastnem imenu *Segundo Sombra* in hkrati prevedeni pomen drugega dela imena v podnaslovu (*Shadow on the Pampas*). Zelo izmišljena imena predstavljajo poseben izziv. Manini (1996: 162) ponuja primer italijanskega prevoda *Humpty Dumpty* (/ˈhʌm(p)tɪˈdʌm(p)tɪ/)³ kot *Bindolo Rondolo* in *Tombolo Dondolo*, pri čemer prvi spominja na zaobljenost in ohranja rimo, drugi pa pomeni nekaj takega kot igračo možicelj vstajač, ki se vedno postavi pokonci. Ne da bi dvomili v odločitve prevajalcev, je vredno razmisliti o učinku zamenjave osrednjega samoglasnika /ʌ/ (zapisanega s črko *u*) z zadnjim *o* in sprednjega *i* z zadnjim *o* na koncu besede. Konvencija o neprevajanju imen oseb je toliko bolj upravičena, če je mogoče dokazati, da se zaznane (tj. na podlagi pravopisa) zvočne preference prenašajo med jeziki ali se vsaj delno medjezikovno prenašajo. Dokazov za to je na različnih raziskovalnih področjih vedno več.

Dojemanje osebnih imen: dokazi z različnih področij

Čeprav je zaznani zvok vodilni dejavnik pri izbiri imena, priznavamo, da so pomembni tudi drugi dejavniki. S področja človeških virov (Cotton idr. 2008) je znano, da imajo pri zaposlovanju prednost ljudje z običajnimi ameriškimi angleškimi osebnimi imeni kot tisti z redkimi. Raziskovalci so testirali običajna ruska imena, kar nam daje razlog za domnevo, da bi lahko angleško govoreči bralci imena iz kakega drugega slovanskega jezika (npr. slovenščine) dojemali kot nekoliko tuja in zato manj privlačna.

³ Izgovarjava zapisana po *Oxford English Dictionary*: https://www.oed.com/dictionary/humpty-dumpty_n?tl=true&tab=pronunciation (dostop 10. 2. 2024).

Domačnost je bila faktor tudi v študijah na področju izobraževanja. McDavid in Harari (1966: 458) v pogosto citirani študiji o stališčih osnovnošolskih otrok do družbeno nezaželenih imen ugibata o negativnih konotacijah redkih imen. Vendar je očitna naklonjenost pogostim imenom drugih v nasprotju z ugotovljenim prepričanjem (mladih odraslih) posameznikov, da je njihovo lastno ime bolj edinstveno, kot je, in njihovo hipotetično željo po prevzemu bolj edinstvenega imena zaradi samopovečevanja (Kulig 2013). Leirer idr. (1982) so ugotovili, da lahko posamezniki do neke mere oblikujejo dojemanje sebe z izbiro ene od treh (angleških) oblik imena, ki jih imenujejo formalna, domača (tj. pomanjševalnica 1) in mladostniška (tj. pomanjševalnica 2), npr. *Robert*, *Bob* in *Bobby*. Študija se je osredotočila na začetne vtise, ki jih povzročijo imena, kar poskuša storiti tudi naša študija.

Čprav nas zanima, kakšen vtis ime naredi na bralca, in smo iz študije izključili imena z očitnimi pomenskimi ali medbesedilnimi aluzijami, ne moremo v celoti nadzorovati bralčevih zaznav o aktualnosti – z drugimi besedami, ali slovenski bralci morda menijo, da je ime zastarelo in zato manj privlačno. Christopher (1998) je ugotovil, da so imena starejše generacije iz več razlogov manj všečna kot aktualna imena in edinstvena imena. Domneval je tudi, da bi ob več informacijah o osebi – imena so bila priložena izmišljenim življenjepisom – udeleženci raziskave lahko spremenili svoj prvi, na imenu temelječi vtis (Christopher 1998: 191). Kar velja za zgoščene osebne podatke v realnem življenjepis, zagotovo velja tudi za izmišljene osebe, vendar udeležencem študije nismo posredovali njihovih zgodb. Podobno sta Etaugh in Geraghty (2018) pregledala raziskave, ki so sledile Kasofovi (1993) pionirski študiji o uporabi moških in ženskih imen v raziskovanju spolne pristranskosti, in ugotovila, da so manj sodobna imena problematična – to pomeni, da sprožajo negativne asociacije. Kasof je preverjal zaznavanje privlačnosti in intelektualne sposobnosti ter izrecno upošteval starostne predsodke, povezane z imeni (Kasof 1993: 191); četrto stoletja pozneje sta Etaugh in Geraghty ugotovila, da se privlačnost močno razlikuje glede na aktualnost imen, zaznavanje z njimi povezane intelektualne sposobnosti pa ne. Slovenski bralci bi prepoznali, katera imena iz slovenskih del, ki smo jih testirali, niso več priljubljena, medtem ko se bralci prevoda v angleškem jeziku tega ne bi zavedali. Ne glede na aktualnost pričakujemo, da bodo tako slovenski kot angleški govorci dajali prednost imenom, ki temeljijo na njihovem zvenu.

Smithova (1998) analiza relativne privlačnosti imen ameriških politikov se razlikuje od zgoraj navedenih reprezentativnih raziskav na področju izobraževanja in človeških virov, saj obravnava fonetične sestavine in ritme imen v kontekstu ameriške angleščine. Smith razčlenjuje tisto, kar imenuje »dejavniki udobja« pri artikulaciji, za katerega se zdi, da vpliva na preference ljudi glede imen (Smith 1998: 160–64). Ta pristop se v zadnjih desetletjih najbolj produktivno uveljavlja v trženjskih raziskavah, pri čemer nekateri raziskovalci po temeljni študiji Lowrey in Shrum (2007), ki je temeljila na preferencah imen blagovnih znamk v angleškem jeziku, preučujejo privlačnost imen blagovnih znamk v različnih jezikih (Shrum idr. 2012; Kuehnl in Mantau 2013). Tako kot Smith so poskušali najti t. i. zvočno simboliko v imenih blagovnih znamk. Vendar bi lahko privlačnost imen

blagovnih znamk delno pojasnili tudi s prevlado določenih zvokov v obstoječih imenih blagovnih znamk (Pogacar, Shrum in Lower 2018), ki kažejo na fonetične preference za domačno, ne pa nujno fonetične simbolike, podobno kot ugotavljajo Cotton idr. (2008) ter McDavid in Harari (1966).

Dokazi z različnih področij kažejo, da se bralci in poslušalci različno odzivajo na zvoke imen ter da lahko na njihove odzive vplivajo pogostost, edinstvenost, domačnost in aktualnost. Glede na konvencijo o ohranjanju osebnih imen v prevodih smo se odločili preveriti, kako se slovenski in angleški govorniki odzivajo na slovenska imena, ki bi se ohranila v angleških prevodih.

Osebna imena v enem slovenskem literarnem žanru⁴

Za preverjanje zvočnih preferenc⁵ v jezikih smo izbrali slovenski pripovedni žanr, v katerem se običajno pojavljajo pozitivni in negativni liki, kmečko povest. Bibliografija daljših pripovedi v tem žanru, ki jo je sestavil Miran Hladnik, vsebuje 234 enot, objavljenih med letoma 1859 in 1945 (Hladnik 1990: 125–30). Izbrali smo 61 del iz celotnega obsega žanra – to je 26 % del iz Hladnikove bibliografije – od 36 avtorjev. Določili smo 114 imen glavnih moških in 92 imen glavnih ženskih oseb, ki imajo pozitivne ali negativne lastnosti ali motivacijo. (Opozoriti je treba, da se v poznejših letih žanra povečata dvoumnost in razvoj oseb). Med njimi je bilo 59 pozitivnih in 55 negativnih moških oseb ter 74 pozitivnih in 18 negativnih ženskih oseb.

Zaradi velikega števila smo jih razvrstili po začetnih glasovih, ki so med najpomembnejšimi deli imena (gl. spodaj). Jasno je prevladovalo nekaj začetnih glasov: imena pozitivnih moških oseb se začenjajo s T, J ali M (22 %, 22 %, 20 %), pozitivna ženska imena se začenjajo z M, A in L (40 %, 15 %, 12 %). Negativna moška imena se začenjajo z A, T, K in L (po 11 %); negativna ženska imena se začenjajo s K ali L (po 22 %) in M ali R (po 17 %). Tudi v tem primeru je število negativnih ženskih imen razmeroma majhno.

Izločili smo pogosto slovensko moško ime Janez, ki predstavlja 24 % negativnih moških oseb in manj kot 1 % pozitivnih moških oseb. Janez je zaradi pogostnosti postal splošno ime, ki ga za Slovence uporabljajo drugi južni Slovani. Je drugo najpogostejše ime moških, rojenih pred letom 1940, in v naslednjih desetletjih do

⁴ Zahvaljujemo se Nike Kocijančič Pokorn in Agnes Pisanski Peterlin z Univerze v Ljubljani za svetovanje glede imen, ki smo jih identificirali, in za besede za osebne značilnosti, uporabljenih v slovenskih anketah.

⁵ Besedo preferenca uporabljamo namesto besede simbolika, ker preverjava odzive bralcev na imena oseb in ne pomen, ki naj bi ga po mnenju bralcev vsebovali zvoki imena. Zvočna simbolika je pomemben sekundarni vidik. Antropolog Nuckolls (1999) močno utemeljuje njegov obstoj, obstajajo pa tudi številne študije zvočne simbolike v naravnih jezikih (npr. Hinton idr. 1994; Priestly 1998, 2002), da ne omenjamo študij na področju jezikoslovja in psihologije (npr. Agrawal 2020).

leta 2020.⁶ Predvidevamo, da gre za primer samoomalovaževanja s strani avtorjev v tem žanru.⁷ Pojav je podoben uporabi imena Hans v pripovedi *Undine geht (Undine odhaja)* avstrijske pisateljice Ingeborg Bachmann, kjer moški lik Hans v očeh pripovedovalke sirene predstavlja vse (pomanjkljive) moške. Dober primer možnih pejorativnih konotacij imena Janez najdemo v sodobni slovenski kriminaliki (Golob 2017: 123–24): policijski preiskovalec domneva, da se je neki »Janez z Jesenic«, za katerega rečejo tudi, da je *povprečen*, morda zaljubil v prostitutko in jo umoril.

Pomen prve črke

Pri oblikovanju pomembnega imena lika se avtorji instinktivno zanašajo na prvo črko imena, ki izraža pomembne značilnosti. To je trdna strategija, kot je pokazala analiza 37.000 besed v petih jezikih: prvi zvok je v večji meri napovedoval valenco besed kot naslednji zvoki (Adelman idr. 2018). To je lahko posledica izraznega načrtovanja, ki poslušalcem daje čas za prilagodljiv odziv. Poleg tega so začetki besed – prve črke ali zlogi – bolj uporabni za prepoznavanje besed in pridobivanje informacij kot konci besed (Marslen-Wilson in Welsh, 1978; Nootboom 1981). Tako je lahko prva črka imena edinstveno primerna za posredovanje diagnostičnih informacij bralcem, kar je orodje, ki ga lahko avtorji uporabijo pri karakterizaciji.

Opombe o testiranih imenih

Nekatera od testiranih imen na A ali njihovih različic so bila in ostajajo priljubljena na slovenskem ozemlju; na primer Ana je drugo najpogostejše ime nasploh in drugo žensko ime za osebe, rojene pred letom 1940 in v naslednjih desetletjih, čeprav je v zadnjih dveh desetletjih njegova priljubljenost upadla. (Anica ni bila nikoli zelo pogosta in je v zadnjih dveh desetletjih izginila iz rabe.) Podobno je bil Andrej šesti na splošno in četrti med moškimi pred letom 1940, vendar je njegova priljubljenost v zadnjih dveh desetletjih še bolj upadla. Med imeni na M je bil Miha pred letom 1940 redek, pogosto so ga dajali rojenim med letoma 1980 in 2000, nato pa je njegova priljubljenost upadla.

Podobno velja za ime Marko, ki je v vseh časovnih obdobjih na petem mestu, pri moških pa na tretjem, najpogosteje so ga dajali med letoma 1960 in 1980, v zadnjih dveh desetletjih pa je njegova priljubljenost upadla. Martin je bil vedno na 38. mestu in na 25. med moškimi, vendar so med letoma 1950 in 2000 otrokom

⁶ Iz Statističnega urada Republike Slovenije: Imena, gl. <https://www.stat.si/imenarostva#/names?name1=Marija&gend1=Z>, dostop 25.–28. 8. 2021. Tudi drugi statistični podatki v tem poglavju so bili pridobljeni na tej spletni strani.

⁷ 20. marca 2019 mi je Miran Hladnik napisal, »nekateri glasovi oz. kombinacije glasov so verjetnejše pri negativcih, drugi pa pri pozitivcih. Bolj kot glasovna podoba se mi zdijo količinska razmerja med moškimi in ženskami v kombinaciji + : –. in pa frekvenca posameznih imen, npr. Janez. Janez bo pozitivno ime v zgodovinskem romanu, veliko število negativnih Janezov v kmečki povesti pa povezujem s slovensko prakso norčevanja na svoj račun (Janez je pač sinonim za generičnega Slovenca)«.

pogosto dajali to ime. Nadalje se od tridesetih najpogostejših ženskih in moških imen prebivalcev Republike Slovenije sedem (od vsakega) začne z A ali M; od prvih desetih ženskih imen se tri začenjajo z A in štiri z M, od prvih moških imen pa dve z A in eno z M. Ti podatki za imeni A in M kažejo, da trendi priljubljenosti med anketiranimi govorniki slovenščine verjetno niso bili dejavnik: imeni sta pogosti, vendar v zadnjem času relativno redkejši. Na podlagi tega lahko sklepamo, da poznanost ni pomemben dejavnik pri tem, da slovenski govorniki dajejo prednost imenom na A in M. Razmeroma večja naklonjenost imenom na A in M med slovenskimi govorniki v primerjavi z angleškimi govorniki je vzporedna z manjšo pogostostjo teh imen v zadnjem stoletju v ZDA: med tridesetimi najpogostejšimi moškimi imeni, danimi v zadnjem stoletju, se dve začenjata z A, tri pa z M; med tridesetimi ženskimi imeni se dve začenjata z A, štiri pa z M.⁸

Kot je glede na časovno obdobje korpusa literarnih del, iz katerih so bila imena vzeta, mogoče pričakovati, so nekatera imena redka. Agata je na primer na 630. mestu na splošno in na 312. mestu med ženskimi imeni. V zadnjem desetletju je bilo dano le nekaj desetkrat. Vendar je ime slovenskim govornikom dobro znano, saj je pripadalo glavnima junakinjama v dveh uglednih romanih dvajsetega stoletja.⁹ Med imeni na M sta Mana in Micka zelo redki, vendar sta obe lahko vzdevek za Marijo, ki je skupno največkrat dano žensko ime. Mina je prav tako redko ime, vendar v zadnjih dveh desetletjih pogostejše. Preferenca do teh imen med slovensko govorečimi kaže, da nedomačnost imena verjetno ni dejavnik pri implicitnih in eksplicitnih odzivih nanje.

Nekaj imen na R, ki smo jih preizkusili – Reza, Rezika in Rozalka¹⁰ – je zelo redkih. Roza je bila bolj priljubljena v sedemdesetih letih prejšnjega stoletja, vendar je bila v zadnjem desetletju izbrana le desetkrat. Rok je na 24. mestu na splošno in na 17. med moškimi imeni; v zadnjih dveh desetletjih je bil veliko pogostejši kot v prvi polovici dvajsetega stoletja. Med imeni na K sta Kata in Katica redka. Katarina in Klemen sta na 21. in 43. mestu med ženskimi in moškimi imeni. Obe imeni sta zelo stari: Katarina je bila izpričana pred več kot sedemsto leti in je pogosta v ljudskih pregovorih in pesmih (Keber 2001: 280–81), Klemen pa je bil izpričan v 9. stoletju (Keber 2001: 284). Obe imeni sta bili najbolj priljubljeni v zadnjih desetletjih dvajsetega stoletja.

Čeprav na bralčevo dožemanje imen lahko vplivajo pogostost, edinstvenost, poznavanje in aktualnost, pa mešanica imen, ki smo jo zajeli v raziskavo in ki vključuje neobičajna in pogosto dana imena, zmanjšuje vpliv katerega koli od teh dejavnikov. Poleg tega je večina imen angleško govorečim neznana, naš cilj pa je bil oceniti, kako bi bila imena dojeta v literarnem prevodu.

⁸ Iz statističnih podatkov ameriške uprave za socialno varnost, dostopno na <https://www.ssa.gov/oact/babynames/decades/century.html>, dostop 27. 8. 2021.

⁹ *Visoška kronika* Ivana Tavčarja in *Triptih Agate Schwarzkobler* Rudija Šeliga.

¹⁰ Rezika se je med negativnimi ženskimi liki v žanru pojavila dvakrat, Reza pa enkrat med pozitivnimi liki. Obe imeni sta povezani s Terezijo (Keber 2001: 409).

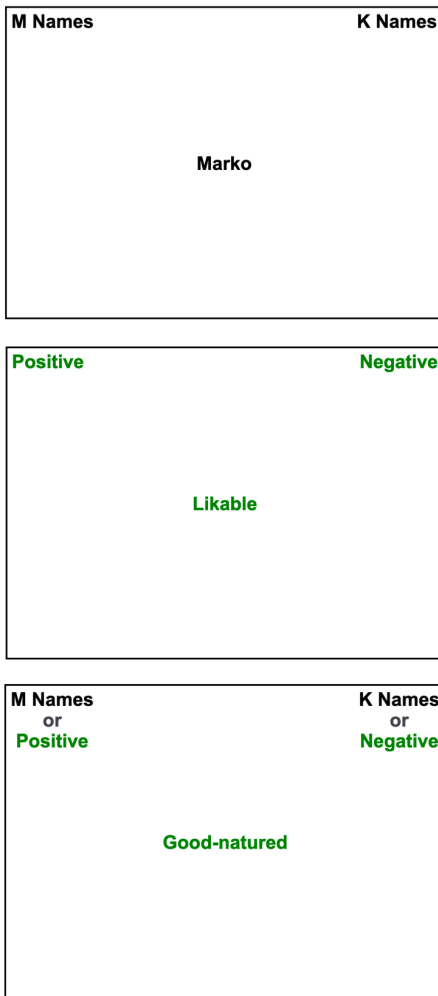
Začetna analiza imen

Korelacije med prvimi črkami in statusom lika (simpatičen, nesimpatičen) smo preverili s hi-kvadrat testom. (Test hi-kvadrat pokaže razlike med spremenljivkami pri naključnem vzorčenju za primerjavo hipotetičnih oziroma pričakovanih rezultatov z dejanskimi.) Dve črki sta bili pomembno povezani s privlačnostjo lika: M je bila povezana s statusom simpatičnega lika ($\chi^2(206) = 0,22, p = 0,001$), K pa z negativnim statusom lika ($\chi^2(206) = -0,16, p = 0,02$). Dodatna hi-kvadrat analiza imen moških in ženskih oseb je ločeno pokazala, da so imena, ki se začenjajo s črko A, nekoliko pogostejša med pozitivnimi ženskimi liki kot negativnimi ženskimi liki ($\chi^2(1, 92) = 3,04, p = 0,08$); »A« je bila pogostejša tudi med pozitivnimi moškimi liki kot negativnimi, vendar v manjši meri ($\chi^2(1, 92) = 2,46, p = 0,11$). Nazadnje, imena, ki se začenjajo z R, so bila pogostejša pri negativnih ženskih osebah kot pri pozitivnih ($\chi^2(1, 92) = 3,77, p = 0,05$). Imena, ki se začenjajo z R, so bila neznatno pogostejša med negativnimi moškimi liki kot pozitivnimi moškimi liki ($\chi^2(1, 92) = 1,08, p = 0,29$).

Ti rezultati kažejo, da imena, ki se začenjajo s črkama A in M, slovenskim avtorjem morda pomagajo sporočiti status simpatičnega lika, medtem ko lahko črki K in R sporočata nasprotno. Vendar so ti rezultati zgolj korelacijski in brez eksperimentalnih dokazov ne moremo sklepati o vzročnih posledicah. Poleg tega ostaja vprašanje: če te črke res sporočajo status simpatičnega ali nesimpatičnega lika, ali bi se nameravana karakterizacija slovenskega avtorja v prevodu ohranila? Da bi odgovorili na to vprašanje in zagotovili vzročne dokaze, smo izvedli štiri teste implicitnih asociacij (IAT).

Test implicitnih asociacij (IAT)

IAT (angl. *implicit association test*) je eksperimentalna metoda za merjenje implicitnih (samodejnih, nenadzorovanih) stališč in spoznanj udeležencev (Greenwald idr. 1998). Metoda se na primer uporablja za ocenjevanje morebitnih rasnih predsodkov oseb. Kot taka je primerna za merjenje zaznav ljudi o imenih, ki se pogosto dojemajo na samodejni, implicitni ravni (Pogačar, Shrum in Lowrey 2018; Pogačar, Kouril, Carpenter in Kellaris 2018). IAT udeležencem ponudi računalniško podprto nalogo razvrščanja dražljajev, v kateri sta dve kategoriji (npr. »imena na M« in »imena na K«) povezani z različnimi atributi (npr. »pozitivni« in »negativni«). Udeleženci kategorizirajo dražljaje tako, da na tipkovnici čim hitreje označijo, ali se dražljaj na zaslonu ujema z deskriptorjem v zgornjem levem delu zaslona (tipka E) ali zgornjem desnem delu zaslona (tipka I). Nepravilni odgovori so označeni z rdečim x, udeleženci pa jih morajo popraviti s pritiskom ustrezne tipke, preden nadaljujejo. Po izvajanju naloge razvrščanja so kategorije in atributi združeni v različne konfiguracije (slika 1).

Slika 1: Primer postopka razvrščanja IAT

Če udeleženci implicitno povezujejo imena na M s pozitivnimi lastnostmi bolj kot imena na K, bi se morali hitreje odzvati s pritiskom na pravi gumb, ko so imena na M povezana s pozitivnimi lastnostmi (npr. »simpatičen«). Nasprotno pa bi morali udeleženci počasneje pritisniti na pravi gumb, kadar so imena M v paru z negativnimi lastnostmi (npr. »grd«), saj to od njih zahteva, da prekličejo svoj samodejni odziv s pritiskom na gumb za potrditev para dražljajev, s katerim se ne strinjajo (Greenwald in Nosek 2001). Razlike v odzivnih časih med različnimi konfiguracijami kategorij in atributov se uporabijo za izračun ocene D, ki določa moč asociacije za vsakega udeleženca – to pomeni, da ocena D meri, kako močno udeleženec povezuje ime in atribut. Rezultati D za vse udeležence se nato seštejejo, da se dobi merilo splošne moči asociacije med naključno izbranimi člani

skupine. IAT je torej postopek, ki omogoča ocenjevanje relativne moči asociacij med dvema kategorijama, npr. imeni na M v primerjavi z imeni na K, in atributi, npr. pozitivnimi v primerjavi z negativnimi (Pogacar idr. 2019).

Študija 1

V študiji 1 preverjamo, ali so slovenska literarna osebna imena, ki se začnejo z M, močnejše povezana s pozitivnimi lastnostmi kot imena, ki se začnejo s K. Te povezave preučujemo tako v slovenskem kot v angleško govorečem vzorcu. Da bi raziskavo lahko izvedli prek spleta, je bila predhodno prijavljena na portalu AsPredicted.org.¹¹ Podatki v vseh študijah so bili analizirani šele po končanem zbiranju posameznega vzorca. Raziskava je bila izvedena z odobritvijo internega odbora za etični pregled. Vsa gradiva in podatki so javno arhivirani na portalu OSF.¹²

Udeleženci

V raziskavi je sodelovalo 51 slovensko govorečih udeležencev (68 % moških; $M_{\text{starost}} = 24,5$) in 50 angleško govorečih udeležencev (58 % žensk; $M_{\text{starost}} = 29,3$), ki so bili pridobljeni na spletni platformi Prolific Academic.

Postopek

Udeleženci so izpolnili test implicitnih asociacij (IAT), s katerim so merili asociacije med imenskimi dražljaji (»imena na M« proti »imena na K«) in dražljaji »pozitivnih« proti »negativnim« lastnostim (preglednici 1 in 2). Imena so bila izbrana s seznama zbranih imen. Ker so bila na voljo le tri moška imena, ki se začenjajo na K, so bila z naključnim izborom izbrana tudi tri ženska imena, ki se začenjajo na K, tako da je bilo skupaj šest imen na K, polovica moških in polovica ženskih. (V vseh delih je bilo skupaj pet ženskih imen, ki se začenjajo na K.) Z istega seznama imen je bilo naključno izbrano enako število imen na M, prav tako pol moškega in pol ženskega spola, da bi ustvarili uravnotežene stimulatívne sklope imen na K in na M. Slovenski govorci lahko prepoznajo Kata in Katica kot različici istega imena Katarina, angleški govorci pa tega verjetno ne bodo storili.

¹¹ Povezava: <https://aspredicted.org/blind.php?x=7yq6ip> (dostop 10. 2. 2024).

¹² Povezava: https://osf.io/r5uvp/?view_only=8b9760ff3e5c4218818aac12d4497e48 (dostop 10. 2. 2024).

Imena na M	Imena na K
Mana	Kata
Mina	Katarina
Micka	Katica
Marko	Karči
Martin	Klemen
Miha	Koren

Tabela 1: Kategorije dražljajev v študiji 1

Angleščina	
Positive Attributes	Negative Attributes
friendly	hostile
honest	dishonest
likable	nasty
good-natured	hostile
Slovenščina	
Positive Attributes	Negative Attributes
prijazno	sovražno
pošteno	pokvarjeno
všečno	neprijazno
dobronamerno	žaljivo

Tabela 2: Atributni dražljaji v vseh študijah

IAT je potekala po standardnem postopku, ki so ga opisali Greenwald idr. (1998, 2003).¹³ Vsi testi IAT so bili ocenjeni po standardnih protokolih (ocena D; Greenwald idr. 2003). Asociacija je označena, če oseba hitreje naredi par (npr. pri razvrščanju imen M in pozitivnih lastnosti z eno roko, imen K in negativnih lastnosti z drugo roko) kot pri obratnem parjenju.¹⁴ Razlike v reakcijskih časih se nato pretvorijo v oceno D, ki znaša od -2 do $+2$ (gl. Carpenter idr. 2019; Greenwald idr. 2003). Test IAT je bil zasnovan tako, da pozitivni rezultati kažejo na močnejšo povezavo med imeni M in pozitivnimi lastnostmi v primerjavi z imeni K, negativni rezultati pa bi kazali na obratno.

IAT je bil dopolnjen z eksplicitnimi vprašanji (npr. *Kako simpatično je ime ___?*), merjenimi na 5-stopenjski lestvici (1 = zelo nesimpatičen in 5 = zelo simpatičen). Izrecna merila so za raziskovalno vprašanje pomembna, ker lahko k vrednotenju

¹³ Test je bil izveden z uporabo HTML5 in JavaScripta, kar je zanesljiv način administracije (Carpenter idr. 2019).

¹⁴ V skladu s standardno prakso (Greenwald idr., 2003) so bili udeleženci izključeni, če je bilo več kot 10 % odgovorov hitrejših od 300 milisekund, posamezni poskusi pa so bili izključeni, če so bili daljši od deset sekund.

imen prispevajo tudi deliberativni procesi (Pogacar, Kouril, Carpenter in Kellaris 2018), izrecna merila pa lahko zagotovijo ocene asociacij glede na nevtralno sredino (npr. »Imena X so všeč nadpovprečno, medtem ko so imena Y všeč podpovprečno«). Takšnih ocen ni mogoče določiti samo z uporabo IAT, saj IAT meri le preference udeležencev za eno kategorijo glede na drugo (npr. »Imena X so jim bolj všeč kot imena Y«).

Implicitne in eksplicitne ocene se običajno ujemajo, čeprav ne vedno (Gawronski in Bodenhausen 2007), saj implicitne ocene temeljijo na asociacijah (pogosto afektivnih), medtem ko eksplicitne ocene običajno odražajo, kaj ljudje verjamejo ali mislijo.

Predvidevali smo, da bodo tako slovensko kot angleško govoreči udeleženci imena, ki se začenjajo z M, močnejše povezovali s simpatičnimi lastnostmi kot imena, ki se začenjajo s K.

Rezultati

Stopnje napak so bile v raziskavah nizke ($< 0,10$ poskusov), zanesljivost pa je bila v vseh študijah dobra ($> 76\%$). Zaradi bistveno različnih naborov dražljajev med pogoji smo rezultate IAT analizirali ločeno za slovenske in angleške vzorce.

Kot je bilo predvideno, je bila pri slovensko govorečih udeležencih povezava med imeni na M in pozitivnimi lastnostmi bistveno močnejša kot pri imenih na K ($M_{IAT} = 0,24$, $SD = 0,47$, $t[50] = 3,65$, $p < 0,001$, $d = 0,51$). Z drugimi besedami, rezultati statističnih analiz kažejo, da so imena na M med slovenskimi udeleženci zaznana bolj pozitivno kot imena, ki se začenjajo s K. Slovenski udeleženci so imena na M na podlagi eksplicitnih mer ocenili tudi kot bistveno bolj simpatična od imen na K ($M_{M\ Imena} = 3,35$, $SD = 0,55$ proti $M_{K\ Imena} = 2,82$, $SD = 0,66$; $t[50] = 7,72$, $p < 0,001$, $d = 0,98$). Velikost standardizirane korelacije (d) kaže, da so imena na M med slovenskimi udeleženci zaznana veliko bolj pozitivno kot imena na K. Slovensko govoreči udeleženci so imena na M ocenili kot zelo všečna – tj. nad 3 na petstopenjski lestvici ($t[50] = 4,59$, $p < 0,001$, $d = 0,99$), medtem ko so bile ocene imen na K le malo pod nevtralno sredino ($t[50] = -1,86$, $p = 0,07$, $d = 0,51$). Rezultati analize skupaj jasno kažejo, da so imena na M med govorce slovenščine zaznana bolj pozitivno kot imena na K.

Angleško govoreči udeleženci so na testu IAT pokazali neznatno močnejšo implicitno povezavo med imeni na M in pozitivnimi lastnostmi v primerjavi z imeni na K ($M_{IAT} = 0,09$, $SD = 0,40$, $t[48] = 1,67$, $p = 0,10$, $d = 0,23$). Vendar so podobno kot slovenski govorce pri eksplicitnih meritvah ocenili imena na M kot bistveno bolj všečna od imen na K ($M_{M\ Imena} = 3,41$, $SD = 0,55$ proti $M_{K\ Imena} = 3,14$, $SD = 0,58$; $t[49] = 3,68$, $p = 0,001$, $d = 1,04$). Angleško govoreči udeleženci so imena na M ocenili kot zelo všečna – tj. nad 3 na petstopenjski lestvici ($t[49] = 5,28$, $p < 0,001$,

$d = 1,49$), medtem ko se ocene imen na K statistično niso razlikovale od nevtralne sredine ($t[49] = 1,69$, $p = 0,09$, $d = 0,47$). To je bilo podobno eksplicitnim vrednotenjem slovenskih govorcev.

Razprava

Rezultati delno potrjujejo naše napovedi. Tako slovensko govoreči kot angleško govoreči udeleženci so na podlagi eksplicitnega merila slovenska imena likov, ki se začenjajo z M, ocenili kot bolj všečna od imen na K. Tudi slovensko govoreči udeleženci so imena, ki se začenjajo z M, pri IAT močneje povezovali s simpatičnimi lastnostmi kot imena, ki se začenjajo s K; rezultati IAT pa so bili praviloma enaki tudi pri angleško govorečih, čeprav niso bili statistično značilni. Majhna mera pozitivnih asociacij z imeni na M v angleško govorečem vzorcu ($d = 0,23$) kaže na relativno šibkejšo preferenco, medtem ko je treba omeniti veliko večjo razsežnost učinka v slovensko govorečem vzorcu ($d = 0,51$). Ti rezultati kažejo, da bi lahko povezanost med imeni na M in statusom simpatičnega lika – ter med imeni na K in statusom nesimpatičnega lika – v slovenski književnosti (izmerjeno v preučevanem žanru) predstavljala učinkovito sredstvo zvočne karakterizacije oseb. To sredstvo se v veliki meri ohranja tudi v prevodih, čeprav se angleško govoreči bralci morda ne odzivajo tako močno na imena na M kot slovenski bralci.

Študija 2

V študiji 2 preverjamo, ali so slovenska imena oseb, ki se začnejo na A, močneje povezana s pozitivnimi lastnostmi kot imena oseb, ki se začnejo na R. Te povezave preverjamo tako v slovenskem kot v angleško govorečem vzorcu. Študija je bila predhodno prijavljena na portalu AsPredicted.org.¹⁵

Udeleženci

Študijo je opravilo 48 slovensko govorečih udeležencev (66 % moških; Mstarost = 25,3) in 50 angleško govorečih udeležencev (56 % žensk; Mstarost = 29,7), ki so bili rekrutirani s spletne platforme za udeležence Prolific Academic.

Postopek

Postopek je bil enak kot v študiji 1, le da so bili dražljaji tokrat imena na A in imena na R (tabela 3). Test IAT je bil zasnovan tako, da pozitivni rezultati kažejo na močnejšo povezavo med imeni na A in pozitivnimi lastnostmi v primerjavi z imeni na R. Dražljaji z imeni so bili ponovno izbrani s seznama osebnih imen v žanru

¹⁵ Povezava: <https://aspredicted.org/blind.php?x=hu9jy3> (dostop 10. 2. 2024).

slovenske kmečke povesti. Skupno je bilo le pet imen na R (štiri ženskega spola in eno moškega spola), zato je bilo vključenih vseh pet. Enako število imen na A – tri ženska in dve moški – je bilo izbrano naključno, da bi ustvarili uravnotežene nabore dražljajev z imeni na R in na A. (Ime Adolf je bilo zaradi mednarodnih negativnih asociacij izključeno iz izbora.)

Imena na A	Imena na R
Anica	Reza
Agata	Rezika
Ana	Rozalka
Andrej	Roza
Andrejec	Rok

Tabela 3: Ime dražljaja v študiji 2

Tako kot v študiji 1 je bil test IAT dopolnjen z eksplicitnimi vprašanji (npr. *Kako simpatično je ime ___?*), merjenimi na petstopenjski lestvici (1 = zelo nepriljubljen in 5 = zelo simpatičen). Predvidevali smo, da bodo tako slovensko kot angleško govoreči udeleženci implicitno močnejše povezovali imena, ki se začenjajo z A, s simpatičnimi lastnostmi za razliko od imen, ki se začenjajo z R. Slovenski govorniki lahko prepoznajo Anico in Ano, Andreja in Andrejca ter Rezo in Reziko kot različice istega imena, angleški govorniki pa verjetno ne.

Rezultati

Kot je bilo predvideno, je bila pri slovensko govorečih udeležencih implicitna povezava med imeni A in pozitivnimi lastnostmi bistveno močnejša kot pri imenih R ($M_{IAT} = 0,40$, $SD = 0,35$, $t[46] = 7,84$, $p < 0,001$, $d = 1,14$). Tudi slovenski udeleženci so na podlagi eksplicitnih meril ocenili imena A kot bistveno bolj simpatična kot imena R (imena $M_{A\text{Imena}} = 3,22$, $SD = 0,57$ v primerjavi z imeni $M_{R\text{Imena}} = 2,73$, $SD = 0,70$; $t[47] = 5,29$, $p < 0,001$, $d = 1,52$). Imena A so bila ocenjena kot bistveno bolj všečna od povprečja, tj. nad 3 na 5-stopenjski lestvici ($t[47] = 2,66$, $p = 0,010$, $d = 0,77$), medtem ko so bila imena R ocenjena kot bistveno manj všečna od povprečja, tj. pod 3 na 5-stopenjski lestvici ($t[47] = -2,58$, $p = 0,013$, $d = 0,74$).

Kot je bilo predvideno, so slovensko govoreči udeleženci na testu IAT pokazali bistveno močnejšo povezavo med imeni na A in pozitivnimi lastnostmi v primerjavi z imeni na R ($M_{IAT} = 0,40$, $SD = 0,35$, $t[46] = 7,84$, $p < 0,001$, $d = 1,14$). Z drugimi besedami, rezultati statističnih analiz kažejo, da so imena na A med slovenskimi udeleženci zaznana bolj pozitivno kot imena, ki se začenjajo z R. Slovenski udeleženci so imena na A ocenili kot bistveno bolj simpatična od imen na R tudi pri eksplicitnih meritvah ($M_{A\text{Imena}} = 3,22$, $SD = 0,57$ proti $M_{R\text{Imena}} = 2,73$, $SD = 0,70$; $t[47] = 5,29$, $p < 0,001$, $d = 1,52$). Velikost standardizirane korelacije (d) kaže, da

so imena na A med slovenskimi udeleženci zaznana veliko bolj pozitivno kot imena na R. Imena na A so bila ocenjena kot zelo všečna – tj. nad 3 na petstopenjski lestvici ($t[47] = 2,66$, $p = 0,010$, $d = 0,77$), medtem ko so bila imena na R ocenjena kot bistveno manj všečna – tj. pod 3 na petstopenjski lestvici ($t[47] = -2,58$, $p = 0,013$, $d = 0,74$). Rezultati analize skupaj jasno kažejo, da so imena na A med govorci slovenščine zaznana bolj pozitivno kot imena na R.

Kot je bilo predvideno, so angleško govoreči udeleženci na testu IAT pokazali bistveno močnejšo povezavo med imeni na A in pozitivnimi lastnostmi v primerjavi z imeni na R ($M_{\text{IAT}} = 0,37$, $SD = 0,47$, $t[49] = 5,55$, $p < 0,001$, $d = 0,78$). Angleško govoreči udeleženci so tudi pri eksplicitnih meritvah ocenili imena na A kot bistveno bolj simpatična od imen na R ($M_{\text{A Imena}} = 3,62$, $SD = 0,64$ proti $M_{\text{R Imena}} = 3,27$, $SD = 0,72$; $t[49] = 4,10$, $p < 0,001$, $d = 1,15$). Analiza vrednotenja imen glede na nevtralno srednjo vrednost 3 na petstopenjski lestvici je pokazala, da so angleško govoreči udeleženci sicer ocenili imena na A kot bolj všečna od imen na R, vendar so tako imena na A kot imena na R zaznali kot bistveno všečnejša (imena na A: $t[49] = 6,88$, $p < 0,001$, $d = 1,94$; imena na R: $t[49] = 2,68$, $p = 0,01$, $d = 0,75$).

Razprava

Rezultati študije 2 potrjujejo naše napovedi. Slovenska imena oseb, ki se začenjajo z A, so tako slovensko govoreči kot angleško govoreči udeleženci ocenili kot bolj všečna od imen, ki se začenjajo z R, in sicer tako po implicitnih (IAT) kot po eksplicitnih merilih. To nakazuje, da bi lahko prevelika zastopanost imen na A med simpatičnimi liki in imen na R med nesimpatičnimi liki v slovenski književnosti predstavljala učinkovito zvočno simbolno karakterizacijsko sredstvo. Ta pripomoček se v veliki meri ohranja tudi v prevodu, čeprav angleško govoreči bralec do oseb z imeni na R morda nima takšne averzije kot slovensko govoreči bralec.

Zaključek

Obe študiji potrjujeta, da je dogovor o ohranjanju osebnih imen pri prevajanju upravičen. Podatki kažejo, da bralci prevoda podobno dojemajo relativno privlačnost imen kot bralci izvornika, katerih prvi jezik je jezik izvornika. Ker so bila imena v študijah izbrana iz del literarnega žanra druge polovice devetnajstega in prve polovice dvajsetega stoletja, ki ga nobeden od obeh vrst bralcev ni poznal, je bila verjetnost, da bi poznavanje dela vplivalo na prevod, majhna. (Možna izjema je ime Agata, ki pa je po drugi strani zelo redko.) V študijah so bili preizkušeni primeri imen pozitivnih in negativnih oseb, ki so bila v žanru najbolj razširjena. Mešanica bolj in manj aktualnih imen je zmanjšala številne dejavnike (za katere so raziskave z različnih področij pokazale, da štejejo), ki bi lahko vplivali na preference bralcev. Raziskava kaže, da lahko prevajalci upravičeno domnevajo, da se bodo bralci na zvočne učinke osebnih imen odzvali tako kot bralci izvornika.

Literatura

- Adelman, James S., Estes, Zachary in Cossu, Martina, 2018: Emotional sound symbolism: Languages rapidly signal valence via phonemes. *Cognition* 175. 122–30. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.cognition.2018.02.007>.
- Agrawal, Pramod Kumar, 2020: Psychological model of phonosemantics. *Journal of Psycholinguistic research* 49. 453–74. DOI: <https://doi.org/10.1007/s10936-020-09701-y>.
- Blake, Jason in Stopar, Andrej, 2021: Intercultural bewilderment: Translating Hallerstein's letters from China. *Slovene Studies* 43/1. 37–51.
- Carpenter, Thomas P., Pogacar, Ruth, Pullig, Chris, Kouril, Michal, Aguilar, Stephen, La-Bouff, Isenberg, Naomi in Chakroff, Alek, 2019: Survey-Doftware implicit association tests: A methodological and empirical analysis. *Behavior research methods* 51/5. 2194–2208. DOI: <https://doi.org/10.3758/s13428-019-01293-3>.
- Christopher, Andrew N., 1998: The psychology of names: An empirical reexamination. *Journal of applied psychology* 28/13. 1173–95. DOI: <https://psycnet.apa.org/doi/10.1111/j.1559-1816.1998.tb01673.x>.
- Cotton, John L., O'Neill, Bonnie S. in Griffin, Andrea, 2008: The “name game”: Affective and hiring reactions to first names. *Journal of managerial psychology* 23/1. 18–39.
- Etaugh, Claire in Geraghty, Colleen, 2018: Both gender and cohort affect perceptions of forenames, but are 25-year-old standards still valid? *Sex roles* 79. 726–37. DOI: <https://doi.org/10.1007/s11199-018-0903-y>.
- Gawronski, Bertram in Bodenhausen, Galen V., 2007: Unraveling the processes underlying evaluation: Attitudes from the perspective of the APE Model. *Social cognition* 25/5. 687–717. DOI: <https://doi.org/10.1521/soco.2007.25.5.687>.
- Golob, Tadej, 2017: *Jezero*. Novo mesto: Goga.
- Greenwald, Anthony G., McGhee, Debbie. E. in Schwartz, Jordan L. K., 1998: Measuring individual differences in implicit cognition: The Implicit Association Test. *Journal of personality and social psychology* 74. 1464–80. DOI: <https://doi.org/10.1037//0022-3514.74.6.1464>.
- Greenwald, Anthony G., Nosek, Brian A. in Banaji, Mahzarin R., 2003: Understanding and using the Implicit Association Test: I. An improved scoring algorithm. *Journal of personality and social psychology* 85/2. 197–216. DOI: <https://doi.org/10.1037/0022-3514.85.2.197>.
- Greenwald, Anthony. G. in Nosek, Brian A., 2001: Health of the Implicit Association Test at age 3. *Zeitschrift für experimentelle Psychologie* 48. 85–93. DOI: <https://doi.org/10.1026//0949-3946.48.2.85>.
- Hinton, Leanne, Nichols, Johanna in Ohala, John J. (ur.), 1994: *Sound symbolism*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Hladnik, Miran, 1990: *Slovenska kmečka povest*. Ljubljana: Prešernova družba.
- Kasof, Joseph, 1993: Sex bias in the naming of stimulus persons. *Psychological bulletin* 113. 140–63.
- Keber, Janez, 2001: *Leksikon imen*. Celje: Mohorjeva družba.
- Keuhnl, Kristina in Mantau, Alexandra, 2013: Same sound, same preference? Investigating sound symbolism effects in international brand names. *International journal of research marketing* 30. 417–420. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.ijresmar.2013.05.002>.

- Kripke, Saul, 1972: *Naming and necessity*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Kulig, John, 2013: What's in a name? Our false uniqueness! *British journal of social psychology* 52/1. 173–179. DOI: <https://doi.org/10.1111/bjso.12001>.
- Leirer, Von O., Hamilton, David in Carpenter, Sandra, 1982: Common first names as cues for inferences about personality. *Personality and social psychology bulletin* 8.4. 712–718. DOI: <https://psycnet.apa.org/doi/10.1177/0146167282084018>.
- Lowrey, Tina M. in Shrum, L. J., 2007: Phonetic symbolism and brand name preference. *Journal of consumer research* 34/3. 406–414. DOI: <https://doi.org/10.1086/518530>.
- Majcher, Agnieszka Elżbieta, 2017: Proper names: Translation analysis on the example of *Prince Caspian*. *Respectus philologicus* 31/36. 134–147. DOI: <https://doi.org/10.15388/RESPECTUS.2017.31.36.13>.
- Manini, Luca, 1996: Meaningful literary names: Their forms and functions, and their translation. *The Translator* 2/2. 161–178. DOI: <https://doi.org/10.1080/13556509.1996.10798972>.
- Marslen-Wilson, William D. in Welsh, Alan, 1978: Processing interactions and lexical access during word recognition in continuous speech. *Cognitive psychology* 10/1. 29–63. DOI: [https://psycnet.apa.org/doi/10.1016/0010-0285\(78\)90018-X](https://psycnet.apa.org/doi/10.1016/0010-0285(78)90018-X).
- McDavid, John W. in Harari, Herbert, 1966: Stereotyping of names and popularity in grade-school children. *Child development* 37/2. 453–59. DOI: <https://psycnet.apa.org/doi/10.2307/1126818>.
- Nooteboom, Sieb G., 1981: Lexical retrieval from fragments of spoken words: Beginnings vs. endings. *Journal of phonetics* 9/4. 407–424.
- Nuckolls, Janis B., 1999: The case for sound symbolism. *The annual review of anthropology*. 28. 225–252. DOI: <https://psycnet.apa.org/doi/10.1146/annurev.anthro.28.1.225>.
- Nuessel, Frank, 1992: *The study of names: A guide to the principles and topics*. Westport, CT: Greenwood.
- Pogacar, R., Shrum, L. J. in Lowrey, Tina. M., 2018: The effects of linguistic devices on consumer information processing and persuasion: A language complexity processing mode framework. *Journal of consumer psychology* 28/4. 689–711. DOI: <https://doi.org/10.1002/jcpy.1052>.
- Pogacar, Ruth, Carpenter, Thomas P., Shenk, Chad E. in Kouril, Michal, 2019: Tools and methods for measuring implicit consumer cognition. Kardes, Frank R., Herr, Paul M. in Schwarz, Norbert (ur.): *Handbook of research methods in consumer psychology*. New York: Routledge. 160–181. DOI: <https://doi.org/10.4324/9781351137713>.
- Pogacar, Ruth, Kouril, Michal, Carpenter, Thomas P. in Kellaris, James J., 2018: Implicit and explicit preferences for brand name sounds. *Marketing letters* 29. 241–259. DOI: <https://psycnet.apa.org/doi/10.1007/s11002-018-9456-7>.
- Pogacar, Ruth, Pisanski Peterlin, Agnes, K. Pokorn, Nike in Pogačar, Timothy, 2017: Sound symbolism in translation: A case study of character names in Charles Dickens's *Oliver Twist*. *Translation and interpreting studies* 12/1. 137–161. DOI: <https://doi.org/10.1075/tis.12.1.07pog>.
- Priestly, Tom, 1997: Zvočnost in tematika pri Milki Hartman: vaja v analitični metodi. *Slavistična revija* 45/3–4. 457–76.

Priestly, Tom, 2002: Sound symbolism in the rhymes of *Krst pri Savici*. Juvan, Marko (ur.): *Romantična pesnitev: ob 200. obletnici rojstva Franceta Prešerna*. Obdobja 19. Ljubljana: Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik pri Oddelku za slovanske jezike in književnosti Filozofske fakultete. 241–49.

Pulgram, Ernest, 1954: *Theory of names*. Berkeley, CA: American Name Society.

Shrum, L. J., Lowrey, T. M., Luna, David, Lerman, D. B. in Liu, Min, 2012: Sound symbolism effects across languages: Implications for global brand names. *International journal of research in marketing* 29. 275–279. DOI: <https://psycnet.apa.org/doi/10.1016/j.ijresmar.2012.03.002>.

Smith, Grant W., 1998: The political impact of name sounds. *Communications monographs* 65/2. 154–172. DOI: <https://doi.org/10.1080/03637759809376443>.

Thomasson, Amie, 1993: The reference of fictional names. *Criterion* 6. 3–12.

Vermes, Albert Peter, 2003: Proper names in translation: An explanatory attempt. *Across languages and cultures* 4/1. 89–108. DOI: <https://doi.org/10.1556/Acr.4.2003.1.5>.

KOROŠKA IN SLOVENCİ V LUČI ROMANOPIŠJA ALI O KOROŠKEM SLOVENSKEM IN NEMŠKEM ROMANU

Članek se posveča romanesknim pisavam 20. in 21. stoletja, ki se vsebinsko nanašajo na slovensko manjšino na Koroškem, in hkrati osvetljuje razvoj, glavne tematske linije in jezikovne značilnosti romanopisja manjšine same. Že v času po koroškem plebiscitu so prevladovalе vojne, obmejne, jezikovne in druge konfliktnе teme, po drugi svetovni vojni pa so stopile v ospredje teme raznarodovanja, nacionalsocializma, zatiranja slovenskega jezika in slovenske manjšine, partizanskega gibanja in posledic vojnega obdobja, o čemer so najprej pisali zlasti avtorji iz Slovenije, nato pripadniki manjšine, v zadnjih letih pa tudi nemško pišoči avtorji. Medtem ko srednja in starejša koroška slovenska avtorska generacija ostaja pri variacijah vojne, manjšinske in jezikovne problematike, večina mladih obravnava druge tematike in se pogosto odloča za pisanje v nemščini.

Ključne besede: koroški Slovenci, romanopisje, vojna tematika, regionalna književnost, večjezičnost

Carinthia and the Slovenians in the light of novel writing, or on the Carinthian Slovene and German novel

The article focuses on the writing of novels in the 20th and 21st centuries that relate to the Slovenian minority in Carinthia, and at the same time highlights the development, main thematic lines and linguistic characteristics of the minority's novelistic production itself. Already in the years following the 1920 plebiscite in Carinthia, the themes of war, borders, linguistic and other conflicts predominated. After the Second World War, the focus shifted to assimilation politics, National Socialism, the oppression of the Slovene language and the Slovene minority, the Partisan movement and the consequences of this period. These themes were first written about mainly by authors from Slovenia, then by minority writers, and in recent years also by other authors writing in German. While the middle and older generation of Slovene authors in Carinthia continues to write about the war, minority and linguistic issues, most of the younger generation deals with other topics and often chooses to write in German.

Keywords: Carinthian Slovenes, novelistic writing, war topics, regionalism in literature, multilingualism

Uvod

V kulturni in strokovni publicistiki, razen če gre za posamezne knjižne objave, le redko zasledimo pojem »koroški slovenski roman« v smislu splošne zvrstno-žanrske oznake. Tudi literarna veda že dolgo ni več celovito obravnavala s slovensko manjšino povezane romaneskne produkcije, ki se je prav v novejšem času razmahnila in zaobjema vse večje število v nemščini napisanih besedil. Pri tem literarnovedna praksa pokaže, da ločevanje teh besedil po jezikovnih kriterijih ni umestno, saj raziskovalci obravnavajo na primer v slovenščini napisana prozna dela Florjana Lipuša in v nemščini napisane romane Maje Haderlap in Petra Handkeja že zaradi tematskih sorodnosti in njihove dostopnosti v obeh jezikih skupaj (npr. Borovnik 2014; Previsić 2014; Koron 2015; Gračner 2016; Curk 2017). Poleg tega so o Slovencih na Koroškem pisali in pišejo tudi drugi avtorji in avtorice, ki ne prihajajo iz slovenskega manjšinskega ali dvojezičnega okolja, in vendar ni mogoče trditi, da gre zgolj za »romane o Koroški«, hkrati pa romaneskno ustvarjanje koroških dvojezičnih pisateljev in pisateljic ni omejeno na manjšinsko tematiko, in to ne glede na jezik, v katerem pišejo. Če torej želimo celostno zaobjeti s koroškimi Slovenci povezano romanopisje, je treba konceptualno preseči omenjene jezikovne, tematske, biografske in geopolitične vidike in upoštevati tudi vprašanje prevajanja in recepcije te literature zlasti v sklopu avstrijskega oziroma nemškega in slovenskega literarnega sistema.

Številna besedila, ki nas tu zanimajo, z ozirom na njihove specifike lahko bremo tudi kot različico pokrajinskega ali regionalnega romana, žanra, ki se je po ugotovitvah Mirana Hladnika (1998: 103–114) v slovenskem literarnem prostoru vzpostavil predvsem v obliki (kmečke) povesti po letu 1918, ko je bila večina nekdanjih slovenskih dežel upravno združena znotraj Kraljevine SHS. Matjaž Kmecl je v svojih razmišljanjih o regionalizmu, literaturi in narodni identiteti tozadevno segel še nekoliko bolj nazaj, ko je razlikoval med deželnim oziroma poddeželnim in zedinjevalnim regionalizmom ter estetsko utemeljeno metonimično regionalnostjo v literaturi, ki se je oglasila z »dovoljšnjo narodno strnitvijo« in se imela za »neločljiv del slovenskosti« (Kmecl 1997: 111, 115). Pokrajinska povest in pokrajinski roman sta imela potemtakem v tedanjem slovenskem sklopu izrecno narodno združevalno funkcijo, pri čemer »/p/arcialna pokrajinska pripadnost ni bila v rivalskem ali konfliktnem razmerju s sosednjimi in s centralno slovensko, temveč se je s sosednjimi tvorno vključevala v vseslovenski identitetni model in nadomeščala starejše deželne kolektivne identitete« (Hladnik 2012: 46).

Eno najvplivnejših romanesknih besedil s koroško tematiko, ki je prispevalo tako k razvoju vseslovenske vzajemnosti kot tudi ožje pokrajinske pripadnosti, je zgodovinska povest *Miklova Zala* (1884, nem. 2000), a tudi novejše romanopisje s koroško slovensko tematiko na vsebinski in recepcijski ravni še izkazuje identitetno in ozaveščevalno funkcijo, čeprav kot bomo videli v nadaljevanju, ne več samo v smislu »slovenskosti«. Podobno kot v slovenskem literarnozgodovinskem kontekstu se kot zgornja časovna zamejitev tu obravnavanih besedil ponuja nastanek

Republike Avstrije oziroma plebiscitno leto 1920, ko je največji del Koroške ostal izven meja Kraljevine SHS in s tem bil bolj ali manj odrezan od osrednjeslovenskega literarnega razvoja.

Praden si podrobneje ogledamo tu orisano romaneskno ustvarjanje, se je treba še dotakniti vprašanja, katera besedila naj obravnavamo v tem sklopu. Že sam razvoj slovenskega romanopisja in njegovih žanrov narekuje, da ne gre postavljati prestrogih kriterijev, saj roman dandanes velja za izrazito prehodno, odprto in nedoločljivo literarno vrsto (Zupan Sosič 2006: 16), ki poleg obsežnih pripovednih proznih del zaobjema tudi verzna, lirizirana in zelo kratka besedila (Juvan 2006: 156). Zato bodo tu upoštevana tudi besedila, ki so bila v preteklosti označena kot povesti, večernice ali podobno, in tudi takšna, ki so bila napisana z namenom odrske uprizoritve.

Romani iz obdobja med vojnama in po drugi svetovni vojni

Po izidu zgodovinskih povesti *Poslednji vitez Rebrčan* (1927) in *Kapelški punt* (1928) na Rebrci pri Železni Kapli rojenega pisatelja Ožbolta Ilauniga se je slovenski koroški roman najprej pojavil v obliki romana o Koroški. Napisali so jih avtorji iz tedanje Slovenije, ki so se na razočaranje ob *izgubi* Koroške odzvali z obravnavo plebiscitne tematike. Sem sodijo povesti *Umreti nočejo!* (1930) Ivana Preglja, *Moč zemlje* (1931) Ivana Matičiča, *Zvesta četa* (1933) Frana Roša, *Izgubljena zemlja* (1934) Maks Šnuderla in *Nebo gori* (1939) Ivana Albrehta, ki jim je France Zadavec (1973: 175) pripisal ne preveč laskavo značilnost »površnega poznanja Koroške«.

Prežihov Voranc, avtor znamenitih koroških povesti *Samorastniki* (1940, nem. *Wildwüchslinge*, 1963), je pisec vse do danes aktualnih in branih romanov o plebiscitni in poblebiscitni dobi, če pomislimo na *Požganico* (1939, nem. *Die Brandalm*, 1983) in »roman soteske« *Jamnico* (1945, nem. *Jamnica: das Dorf in der Kärntner Mulde: Roman der zwanziger Jahre*, 2013/14). V ta sklop sodi tudi spominska »avtodidaktska mojstrovina« (Strutz 2000: 286) *Med nebom in peklom: pričevanje iz plebiscitnega leta* (1986) samouka Petra Moharja, medtem ko je rokopisni roman *Pri Orehovih*, ki ga je pred drugo svetovno vojno napisal mladi študent Maks Sorgo, tako kot njegov fragment tragedije iz plebiscitne dobe izgubil med hišnimi preiskavami (Kmecl 1976: 146).

Od uveljavljenih nemško pišočin koroških avtorjev se je obmejnim bojem posvetil Josef Friedrich Perkonig, ki je v romanu *Honigraub oder Der Hügel Sankt Joseph* (1935, slov. *Ugrabljena strd*, 1960) pisal o odnosih med slovenskim in nemškim prebivalstvom, v letih 1934 do 1943 pa je pod vplivom nemške miselnosti in rasne ideologije napisal prvotno verzijo romana *Patrioten*, ki je naposled v predelani obliki izšel leta 1950 (Strutz 2006: 386).

Po koncu vojne se je slovensko romanopisje na Koroškem najprej pojavilo med avtorji, ki so zbežali ali bili pregnani iz Slovenije. Karel Mauser je v begunskem taborišču v Spittalu ob Dravi spisal in pri celovški Mohorjevi revijalno objavil prvo inačico trilogije »iz italijanske okupacije« *Ljudje pod bičem* (od leta 1949 naprej v reviji *Družina in dom*, v letih 1963, 1964 in 1966 knjižno v Buenos Airesu). Tudi vojno dogajanje in partizansko gibanje na Koroškem so najprej literarno obdelali pisatelji iz Slovenije. Ivan Ribič je 1946/47 v podlistku *Slovenskega poročevalca* objavil kronikalni partizanski roman *Ljudje onkraj reke* (knjižno 1954) o bojih med Dravo in Celovcem, Vlado Habjan pa je v letih 1958–1963 napisal podjunsko partizansko epopejo *Trotamora: roman iz unjestva* (1975), za katero je prejel nagrado Prešenovega sklada. Tudi v vojni trilogiji *Sonce je obstalo* (1976) Mimi Malenšek se del dogajanja odvija na Koroškem.

Šele leta 1973 je pri celovški Mohorjevi z »medvojnim romanom« *Med koroškimi brati* nekdanjega stiškega redovnika in priseljenca Metoda Turnška izšel prvi na Koroškem knjižno objavljeni roman o dobi nacionalsocializma, ki ga je leta 2013 ponatisnila ljubljanska založba Družina. Turnškovo glavno leposlovno delo, v katerem je dogajanje postavljeno v okolico Klopinskega jezera in v Karavanke, se med drugim dotika tematike prisilnih delavcev s Poljske in Ukrajine, na katero se je pozneje osredinil Tomaž Ogris v dvojezični biografski dokumentarni prozi *Anisja: Prisilna delavka na Koroškem / Zwangsarbeiterin in Kärnten* (2011).

Začetek knjižnih objav danes bogate koroške slovenske spominske literature znamenjujejo partizanski spomini Karla Prušnika *Gamsi na plazu* (1958, nem. *Gemsen auf der Lawine*, 1980), ki so izšli pri slovenski založbi Borec, celovška Mohorjeva pa je objavila literarne spomine Mirka Kumra na rusko vojno ujetništvo (*Po sili vojak*, 1969) in družinsko kroniko pregančca Franca Resmana (*Rod pod Jepo*, 1971, nem. 2005). K daljši spominski pripovedni prozi s koroško vojno in partizansko tematiko sta prispevala še Emil Sovdat (*Tam, kjer teče bistra Zilja*, 1967) in Ladislav Grat-Kijev (*V metežu*, 1969), Koroške pa se neposredno dotika tudi avtobiografski roman *Le Tunnel* (1978, nem. *Der Tunnel*, 1979, slov. *Predor*, 1979) Andréa Lacazea o koncentracijskem taborišču na obeh straneh Ljubelja.

Od večerništva do postmodernizma

Prvo daljše knjižno objavljeno pripovedno besedilo iz manjšinskih vrst je večerniška povest *Pastir Ciril* (1956) Krista Srienca. Dogajanje je postavljeno v čas prve svetovne vojne in obravnava problematiko asimilacije Slovencev na Koroškem, ki se ji je avtor znova posvetil v obsežni povesti *Sprta brata* (1994), v kateri je na ozadju druge svetovne vojne opisal posledice raznarodovalne politike in ideologije, ki jih neenaka brata vendarle spravljivo premagata. Kot večina doslej omenjenih starejših besedil sta Srienčevi deli napisni v realističnem slogu s prvimi vaške in socialne romantike, hkrati pa služijo potrjevanju vnaprej določenih miselnih in svetovnonazorskih vzorcev.

Šele z avtorji literarnega modernizma prihaja do stilne in vsebinske subjektivizacije koroške slovenske tematike in odpiranja individualnih, pogosto avtobiografskih perspektiv. V ta sklop sodi nedokončani roman *Der Fall Franza* (1965/66, slov. *Knjiga o Franci*, 1999) Ingeborg Bachmann, ki se deloma dogaja v fiktivni dvojezični ziljski vasi »Galicien«, kjer je protagonistka preživela otroštvo in kamor se je po propadlem zakonu zatekla z Dunaja. Avtorica, ki je del svoje mladosti preživela na Zilji, je v predgovoru zapisala, da so nacistični morilci, nekateri sicer obsojeni, še med nami, kot fašističen pa Franza označuje tudi odnos svojega bivšega moža do nje kot ženske. Ime vasi asociativno povezuje genocid nad židi na Poljskem in v Ukrajini z usodo Slovencev na Koroškem, slovenskost Galicije pa izražajo imena na grobovih in napis: »V JEZUSU KRISTUSU JE ŽIVLJENJE IN VSTAJANJE« (nav. po Strutz 2006: 406).

Tudi roman *Zmote dijaka Tjaža* (1972, nem. *Der Zögling Tjaž*, 1981) Florjana Lipuša je avtobiografsko obarvan in tematizira vprašanja posameznikovega zatiranja in osebne (ne)svobode. Lipuš je svojo inačico modernega romana objavil v Sloveniji, kjer so izšla vsa njegova dela od *Boštjanovega leta* (2003, nem. *Boštjans Flug*, 2005) naprej. Med posebnosti njegovega ustvarjanja sodi poleg avtobiografskosti in avtotematskosti prostorska navezanost na mikrokozmos kapelških grap in bližnje okolice, ki jih protagonisti le redko zapustijo, in vendar ga ne bi mogli označiti kot regionalno. Lipuš dosledno piše v jeziku njegove v Ravensbrücku umorjene matere, malodane ves njegov opus pa je dostopen tudi v nemščini.

Leta 1981 je Janko Ferik v tematskem in jezikovnem pogledu zapustil koroške slovenske okvire, ko je pri založbi Zsolnay izdal roman *Der verurteilte Kläger*, ki je zbudil precej pozornosti, saj je zaradi izbire jezika naletel na kritiko iz vrst manjšine, zaradi vsebine pa je razburil tudi nemško koroško javnost (Strutz 2000: 299). Tudi roman o prestolonasledniku Francu Ferdinandu in Gavrilu Principu *Der Kaiser schickt Soldaten aus* (2014) je Ferik napisal v nemščini, istega leta pa je izšel v slovenskem prevodu pri Mohorjevi. Za nemščino se je iz te avtorske generacije odločil tudi Kristijan Močilnik, ki je v obsežnem anarhično-eksperimentalnem besedilu *Waches Schwester* (1999), objavljenem pod ženskim psevdonomom Miriam Schöfman pri celovski Ediciji Rapial, iz daljnje prihodnosti razvil nenavadno perspektivo na predcivilizacijsko 20. in 21. stoletje, ki bralca popelje v provinco »Kastratanien«.

Peter Handke je že v svoji zgodnji pripovedni prozi, na primer v pripovedi *Wunschloses Unglück* (1972, slov. *Žalost onkraj sanj*, 1977) o samomoru matere, tematiziral slovensko družinsko vejo po materini strani. Slovenski del družinske biografije je fikcionaliziral in razširil v romanu *Die Wiederholung* (1986, slov. *Ponovitev*, 1988), ko postane Slovenija dežela hrepenjenja in tudi družinskega izvora Filipa Kobala, Handkejevega alter ega (Hafner 2008: 11–28), nadgradil pa jo je v dramski prozi *Immer noch Sturm* (2010, slov. *Še vedno vihar*, 2011), ko je v fiktivno družinsko biografijo vključil še partizansko odporniško izkušnjo. Po presoji Fajana Hafnerja (2008: 29) je slovenščina nič manj kot Handkejeva »življenjska tema«.

Razsežnosti vojne in jezikovne tematike

Polno sprememb je novejšje romanopisje s težiščem na obdobju nacifašizma. Valentin Polanšek je bil prvi koroški slovenski avtor, ki se tej tematiki posvetil v romaneskni obliki, najprej v avtobiografskem romanu *Križ s križi* (1980), ki se pretežno dogaja leta 1942 v Kranju, nato v knjigah *Bratovska jesen I–II* (1981/82), posvečenim spominu na padla partizana Cirila Šorlija - Domna in Jožeta Šorlija - Matevža, nazadnje pa z romansiranimi pričevanji Janeza Wutteja - Luca *Slapa po svobodi* (1985).

Vsi Polanškovi romani so izšli na Koroškem, prvi pri Mohorjevi, vsi drugi pri založbi Drava, prvi del *Bratovske jeseni* pa je leta 2023 izšel pri Bahoe books na Dunaju v nemščini. Polanšek jih je napisal v času, ko je spominjanje na vojne dogodke s pregonom in odporom koroških Slovencev dobilo nove razsežnosti, med drugim s prevodom Prušnikovih spominov v nemščino (1980), odprtjem muzeja pri Peršmanu (1982) in knjižno objavo pričevanj Helene Kuhar - Jelke (1984) v nemščini in slovenščini, dobro poldrugo desetletje pozneje pa so začela izhajati nadaljnja obsežna pričevanja, npr. Andreja Kokota, Lipeja Kolenika in Toneta Jelena, nato še Antona Haderlapa, Franca Kukovice, Petra Kucharja in Ane Jug-Olip, ki so prav tako prevedena v nemščino.

Vojno tematiko je sicer najti že prej v proznih besedilih Florjana Lipuša, Valentina Polanška in Janka Messnerja, po letu 2000 pa se znova pojavi v romanopisju, pogosto v povezavi z jezikovno tematiko. V ta sklop sodijo spomini *Krilo angela* (1995, nem. *Engelsflügel in einer fremden Welt: Roman*, 2013) Marjana Kordaša, v Sloveniji doraslega sina po plebiscitu emigriranega koroškega Slovenca, ki vsebujejo številne koroške reminiscence. Jezikovna in vojna tematika se prepletata tudi v romanu *Na konci jezika* (2002, nem. *Auf der Zungenspitze*, 2005) Jožeta Blajsa in v proznem ustvarjanju dunajskega avtorja Ferdinanda Skuka, ki se je označil za koroškega Slovenca, ki ne zna slovensko (Kohl idr. 2021: 161). V njegovem romanu *Der Heimat treu* (2007) in nadaljevanju *Heimatverräter* (2016) sledimo usodi napol ponemčenega koroškega Slovenca in vojaka nemške vojske, ki se zaljubi v partizanko, hkrati pa oba romana osvetlujeta politične, narodnostne in jezikovne razmere v velikovškem okolju in Podjunu. Tudi v kriminalkah *Chefinspektor Meissner und der Kranmörder* (2009) in *Die Kopffäger: Chefinspektor Meissner in Kärnten* (2011), ki jih je Skuk pravtako objavil pri Mohorjevi, kar mrgoli tovrstnih razlag in informacij.

V romanu *Mara Kogoj* (2007, slov. 2011), objavljenem pri Suhrkampu, je Kevin Venneman tematiziral sodobno soočenje s pokolom na Peršmanovi domačiji, ko so enote SS v sodelovanju s policijo konec aprila 1945 umorile sedem otrok in štiri odrasle družin Sadovnik in Kogoj, štirje otroci pa so preživeli. Zločin, ki ni bil kaznovan, je v središču pogovora, ki ga vodita potomka Kogojevih in njen koroški slovenski kolega s koroškim nemškonacionalnim novinarjem, ki za dogodke krivi partizane in tudi sicer oba izziva z zgodovinskim revizionizmom.

Najbolj odzivni besedili iz tega tematskega sklopa sta že samo po številu prevodov v različne jezike dramska proza *Immer noch Sturm* (2010, slov. *Še vedno vihar*, 2011) Petra Handkeja in prozni prvenec Maje Haderlap *Engel des Vergessens* (2011, slov. *Angel pozabe*, 2012). Slednji je bil v Sloveniji tako v strokovnem kot medijskem diskurzu kmalu sprejet kot »slovenski« roman in izbran za temo eseja na maturi iz slovenščine. Tudi najnovejši roman Maje Haderlap *Nachfrauen* (2023) bo s prevodom v slovenščino nedvomno obveljal za v nemščini napisan »slovenski« roman. V njem avtorica ponovno prikazuje zgodovinsko, politično, socialno, družinsko in jezikovno okolje, ki ga je na podoben način obravnavala že v *Angelu pozabe*, vendar tokrat z dvojne ženske perspektive, to je bolj ali manj asimilirane, na Dunaju živeče ženske in intelektualke poznih srednjih let in njene na slovenščino in vero vezane kmečko-proletarske matere, ki se mora iz svojega doma v fiktivne vasi Jaundorf preseliti v dom za ostarene. Tudi v tem romanu odzvanjajo travmatska (vojna) doživetja, teme partizanstva, povojnega odseljavanja, problemi sožitja med manjšino in večino, odtujevanje od slovenščine in nuja po prelomu z utesnjenim življenjskim in socialnim svetom manjšine, ki nosi obležja patriarhalnosti, molka in nasilja nad ženskami.

Tematiko prehajanja med jeziki ali opuščanja in izginjanja slovenščine najdemo tudi v pripovedni prozi Vinka Ošlaka, avtorja šestih romanov, ki so vsebinsko vezani zdaj na njegovo rodno slovensko zdaj na avstrijsko Koroško, v romanu *Krst na Auvi* (2010) pa na karantansko dobo. Ošlakov pogled na vprašanje rabe in ohranjanja slovenščine ponazarja naslov njegovega podlistkovnega romana *Dvojezično je bolje* (1997, v tedniku *Nedelja*). Slovenščina je osrednja tema najnovejše proze Florjana Lipuša (*Poizvedovanje za imenom*, 2013; *Mirne duše*, 2015; *Gramoz*, 2017), pojavi pa se tudi v absurdno-groteskni kriminalki *Puschnig* (2011) Walterja Fante, v kateri je osrednji antijunak ponemčen koroški Slovenec, ki se prebije do položaja tiskovnega predstavnika deželnega glavarja, nad katerim se smrtno maščuje.

Na tematiko nacizma in vprašanja jezika se navezuje tudi Felix Kucher v romanu *Kamnik* (2018, slov. 2023). Glavni protagonist, koroški Slovenec Anton Lipic, se je po plebiscitu izselil v Argentino in odklanja nemščino do te mere, da s svojo avstrijsko ženo govori samo špansko. V romanu nastopa tudi bivši SS-ovec Steiner, nemški Korošec, ki se je po vojni s ponarejenimi dokumenti prebil v Argentino in je v resnici, kot je nakazano v naslovu, slovenskega porekla. Jezikovna tematika prežema celotno zgodbo, v katero se vpletajo slovenske besede in krajše sintagme, kakršne najdemo na primer tudi v romanih Petra Handkeja, Maje Haderlap in Ferdinanda Skuka.

Hugo Ramnek, ki je odraščal v Pliberku, že v kratki pripovedi *Kettenkarussell/Semanji vrtiljak* (2012), objavljeni pri žalozbi Wieser, omenja neko sosednjo vas, kjer živijo »zadrti Slovenarji«, v »romanu v povestih« *Die Schneekugel* (2020) pa je opisal prigode iz pliberških let in vanje vpletel tudi nasprotja med lokalno nemško in slovensko kolektivno memorijo, ki jo simbolizirata vojaški spomenik, ki je še do nedavnega stal sredi mestnega parka, in partizanski spomenik na Komlju.

Posebnost je roman *Das Jakoberhaus* (2017) Bertrama Schacherja, kajti avtor, ki je odraščal v Hagenbüchachu, je bolj ali manj povzel nemški prevod Resmanove družinske kronike *Rod pod Jepo* (1971, nem. *Familienchronik des Franc Resman vulgo Tratinik aus Ledenitzen*, 2005) ter s tem povezal usodo slovenskih pregnancev s krajevno zgodovino Hagenbüchacha. Žanrska novost je tudi grafični roman *Peršmanhof: 25. April 1945* (2018), ki sta ga avtorica Evelyn Steintaler in ilustratorka Verena Loisel izdali pri založbi Bahoe books. Tedanji dogodki so opisani iz perspektive preživele Ane Sadovnik, leta 2022 pa je Založba ZRC knjigo izdala v slovenskem prevodu. Evelyn Steintaler je nato pri isti založbi objavila še roman *Das Mädchen und der Umhang* (2022), ki temelji na pogovorih avtorice s pregnanko Katjo Sturm-Schnabl, Helga Mračnikar pa je pod naslovom *Mamin glas* (2022) pri Mohorjevi izdala spomine in zapise svoje matere, ki so nastali v dolgoletnih dialogih med obema.

Od kriminalk do političnih pisav

Vojna in jezikovna tematika je zajela tudi kriminalni roman, ki je se v koroški slovenski prozi razvil v dokaj produktiven žanr. Nekatere njegove prvine zasledimo že v romanih *Iskanje Nataše* (2000), proznem prvencu Martina Kuchlinga, in *Na konci jezika* (2002) Jožeta Blajsa, za razmah kriminalk, ki so pri Mohorjevi po svoje nadomestili usahlo večerniško literaturo, pa so poskrbeli Jože Strutz (*Kratka pomlad*, 2005, nem. *Kurzer Frühling*, 2009; *Kamuflaža na bazenu*, 2011; *Sanjska dežela*, 2016), Martin Kuchling (*Umor v zaspanem mestu*, 2009; *Ko se mačke ženijo*, 2016) in že omenjeni Ferdinand Skuk.

Stefan Feinig se je v antikriminalki *Das wilde Schaf* (2016), objavljeni pri založbi Melandro, poigral s klišeji in liki tega žanra, vendar pri tem ni segel po motivih iz koroškega slovenskega okolja. Podobno velja za Stefana Hafnerja, avtorja številnih televizijskih in filmskih scenarijev, medtem ko najdemo pri drugih nemško pišočih koroških in avstrijskih avtorjih kot so Erwin Riess (*Herr Groll im Schatten der Karawanken*, 2012), Wolfgang Jezek (*Rachemond*, 2017) in Wilhelm Kuhes (npr. *Ortstafelmord – ein Kärnten-Krimi*, 2022) celo vrsto eksplicitnih navezav na slovensko manjšino (Kohl idr. 2021: 228–232).

Tudi roman *Na drugem koncu sveta* (2020) Vincenca Gotthardta ima v jedru kriminalistično uganko, saj gre za skrivnostno tatvino treh »ziljskih« slik javnosti neznanega umetnika, ki postanejo svetovno znane v trenutku, ko izginejo iz muzeja. Zgodba okoli teh umetnin, katerih avtor je slikar Vinc Hardt, je metaforično izhodišče za razmišljanja o izginjajočem koroškem slovenskem svetu, še posebno na Zilji, zunanje dogajanje pa je locirano v neko mediteransko pristanišče.

V bližnja in oddaljena življenjska, družbena in geografska okolja segajo tudi romani Elene Messner, ki je vse dosedanje romane objavila pri dunajski založbi Edition Atelier, vsak od njih pa je umeščen v prepoznavne družbenopolitične in

diskurzivne sklope. Roman *Das lange Echo* (2014, franc. *Cet écho infini*, 2018) vsebinsko sega tudi v slovensko in koroško okolje, napisala pa ga je ob 100. obletnici začetka prve svetovne vojne in kot odziv na zastarelo razstavno politiko Vojnozgodovinskega muzeja na Dunaju, s katero se avtorica tudi sicer intenzivno spopada. V središču distopičnega romana *In die Transitzone* (2016), ki se dogaja v fiktivnem sredozemskem mestu Makrique, je evropska begunska tematika, medtem ko roman *Nebelmaschine* (2020) osvetljuje mahinacije v bančništvu in politiki ter posledice gospodarskega kriminala za sicer neimenovano bankrotirano deželo, ki glede na imena protagonistov, besedilnih drobcev v slovenščini in opis lokacij dovolj jasno spominja na Celovec in bližnje dvojezično podeželje. Razmere v avstrijskem zdravstvenem sistemu pa so predmet romana *Schmerzambulanz* (2023).

V sklopu novejšje družbenopolitične literature lahko omenimo še roman *Genosse Wang fragt* (2012) Cornelije Vospernik, distopične (bralne) drame Nikolaja Efenđija *Die Stadt, die uns das Feuer nahm* (2017) in *Im Keller unter uns* (2020), ki jih je avtor izdal v dunajski samozaložbi in obravnavata formiranje podtalnega upora po desničarskem državnem udaru, in del proznega ustvarjanja Ane Grilc, ki je pri Mohorjevi objavila svojo prvo zbirko *Wurzelreißer:innen* (2022). Na povsem druga tematska področja spet segajo eksperimentalna pripoved *Vampirji svetlobe* (2022) Stefana Feiniga, ki interpretira filozofijo Georgesa Batailla, Jeana Baudrillarda in Platona, in knjiga *Von Erwachsenen hab ich mir mehr erwartet* (2022, slov. *Od odraslih sem pa res pričakovala več*, 2023) Katje Gasser, ki prinaša literarizirane pogovore avtorice s svojim otrokom v času pandemije.

Sklepni razgledi

Pred več kot tridesetimi leti je Franc Zadravec v »leksikonu« *Die slowenische Literatur in Kärnten* v svojih sklepnih razmišljanjih zapisal, da imajo koroški slovenski avtorji »težave« z romanom, pri čemer je imel v mislih vojne romane Valentina Polanška, nemški roman Janka Ferka in *Zmote dijaka Tjaža* Florjana Lipuša, samo o slednjem pa je sodil, da gre v zvrstnem pomenu za roman (Zadravec 1991: 150). Danes o tovrstnih težavah ne more več biti govora, saj romaneskno ustvarjanje slovenskih in manjšinskih avtorjev na Koroškem medtem zaobjema že okoli 30 v slovenščini in več kot deset v nemščini napisanih naslovov, in to brez slovenskih in nemških romanov s koroško slovensko tematiko drugih avtorjev in obsežnega spominopisja. Iz pahljače tu orisanega pisanja so razvidne tudi nekatere značilnosti, ki se v časovnem pogledu izrisujejo na tematski ravni in glede rabe jezika.

Tako je v romanopisju v Sloveniji zanimanje za avstrijsko koroško slovensko tematiko že proti koncu sedemdesetih let bolj ali manj zamrlo in danes velja predvsem slovenskemu delu Koroške, na primer v romanih Rudija Mlinarja, ki sicer izhajajo pri celovski Mohorjevi, v nemškem romanopisju pa tozadevno tematiko, če izvzamemo Petra Handkeja, v večjem obsegu zasledimo šele od sredine

2000-ih let naprej. Jezik romanopisja koroških slovenskih avtorjev, rojenih pred koncem druge svetovne vojne, kot tudi iz Slovenije priseljenih romanopiscev, je (bila) izključno slovenščina. Danes piše daljšo pripovedno prozo v slovenskem jeziku tudi še del najpozneje v šestdesetih letih rojenih avtorjev, medtem ko so se malodane vsi mlajši koroški slovenski romanopisci – vsaj doslej – odločili za pisanje v nemščini. Pri avtorjih, rojenih v osemdesetih letih ali pozneje, je opaziti, da se na vsebinski ravni sicer le redko odločajo za literarno obdelavo značilnih koroških slovenskih tem, da pa v njihovem ustvarjanju vendarle odmevajo tudi osebne in kolektivne manjšinske izkušnje, kar se med drugim odraža v političnosti ali družbeni angažiranosti besedil.

Neposredne navezave na drugo svetovno vojno kot tudi tematizacija jezika in identitete so v vseh romanopisnih žanrih domena starejše in dela srednje avtorske generacije. V tem pogledu še posebno izstopajo Peter Handke, Maja Haderlap in Florjan Lipuš. Slovenščina je v njihovem proznem ustvarjanju več kot samo predmet literarne obravnave, saj se jezikovna tematika, kot je ugotovila Monika Podlogar (2020: 57) ob analizi romanov *Še vedno vihar*, *Angel pozabe* in *Poizvedovanje za imenom*, pri vseh treh pojavi na slogovni, jezikovni in vsebinski ravni. Slovenščina je predmet ljubezni, sovraštva, zatiranja in osebne izbire, medtem ko je na sporočilni ravni »izražena borba za ohranjanje enakopravnosti obeh jezikov« (Podlogar 2020: 54). Vprašanjem ohranjanja, opuščanja in odnosa do slovenščine so se nazadnje še posebno posvetili Florjan Lipuš v pripovedih *Mirne duše* in *Gramoz*, Vincenc Gotthardt v *Na drugem koncu sveta* in Maja Haderlap v *Nachtfrauen*.

Vojna tematika, nacizem in odpor proti njemu predstavljajo ne glede na generacijsko, jezikovno in biografsko pripadnost avtorjev najpomembnejši povezovalni člen tu obravnavanega romanesknega ustvarjanja. Razežnosti tega diskurza, ki se je na Koroškem razvil zlasti v preteklih dveh desetletjih, so nenazadnje razvidne tudi iz dejavnosti na drugih kulturno-umetniških področjih od gledališča in glasbe do vizualnih umetnost ter iz publicističnih, znanstvenoraziskovalnih, civilnodružbenih in spominsko-kulturnih iniciativ na tem področju. V romanopisju so izrinjanje slovenščine, nacistično nasilje, pregon slovenskega prebivalstva, protifašistični odpor ter kolektivne, osebne in travmatske izkušnje sprva obravnavala zgolj v slovenščini napisana besedila, led pa je prebila koroška slovenska pričevanjska literatura, s tem da je postala dostopna tudi v nemščini in jo je Peter Handke leta 2002 priporočal v branje z izjavo »Lesen sie gefällt!« (Handke 2005: 252).

Če za trenutek odmislimo, v katerem jeziku so bila besedila, ki se nanašajo na slovensko manjšino na Koroškem, prvotno napisana in kdo jih je napisal, je pred nami obsežen in raznolik besedilni korpus, ki je v veliki meri dostopen v obeh jezikih in oblikuje prepoznavno medkulturno diskurzivno polje. Glede na to, da velja roman za najbolj prestižno literarno zvrst, prispeva kroženje, posredovanje in poznavanje teh besedil nedvomno k uzaveščanju dotočnih tem in spreminja tudi morebitne ustaljene poglede na slovensko manjšino in njihove zgodovinske

in življenjske izkušnje – ne samo na Koroškem, temveč tudi v širšem sklopu, saj so številna besedila, tako spominska kot romaneskna, prodrla v središča avstrijske in slovenske javnosti in obeh literarnih sistemov, nekatera pa celo v območja evropske in svetovne literature.

Literatura

Borovnik, Silvija, 2014: Slovensko-nemška medkulturnost v literarnem delu Petra Handkeja. *Jezik in slovstvo* 59/2–3. 97–109.

Curk, Mateja, 2017: Engel des Vergessens: Pisanje o koroških Slovencih v nemškem jeziku. *Primerjalna književnost* 40/3. 37–48.

Gračner, Urška, 2016: Osebni, kolektivni spomin in identiteta v sodobnem slovenskem romanopisju na avstrijskem Koroškem. *Colloquium: New Philologies* 1/1. 89–105. DOI: <https://doi.org/10.23963/cnp.2016.1.1.6>.

Hafner, Fabjan, 2008: *Peter Handke: Unterwegs ins neunte Land*. Wien: Zsolnay.

Handke, Peter, 2005: Wut und Geheimnis. Amman, Klaus in Hafner, Fabjan (ur.): *Peter Handke: Poesie der Ränder*. Wien: Böhlau. 253–257.

Hladnik, Miran, 1998: Regionalizem in slovenska književnost. Kržišnik, Erika (ur.): *Dežele in mesta v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi*. 34. SSJLK. Ljubljana: Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik, Oddelek za slovanske jezike in književnosti Filozofske fakultete. 103–114.

Hladnik, Miran, 2012: Gorenjska v slovenski književnosti. Bjelčevič, Aleksander (ur.): *Ideologije v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi*. 48. SSJLK. Ljubljana: Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik, Oddelek za slovanske jezike in književnosti Filozofske fakultete. 45–54.

Juvan, Marko, 2006: *Literarna veda v rekonstrukciji: Uvod v sodobni študij literature*. Ljubljana: LUD Literatura.

Kmecl, Matjaž, 1976: *Ta hiša je moja, pa vendar moja ni: Sodobna slovenska literatura na Koroškem*. Ljubljana: Mladinska knjiga.

Kmecl, Matjaž, 1997: Regionalizem in slovenska literatura z vidika slovenske narodne identitete. Nečak, Dušan (ur.): *Avstrija, Jugoslavija, Slovenija: Slovenska narodna identiteta skozi čas/Österreich, Jugoslawien, Slowenien: Die Slowenische nationale Identität im Wandel*. Ljubljana: Oddelek za zgodovino Filozofske fakultete. 111–116.

Kohl, Felix Oliver, Köstler, Erwin, Leben, Andreas in Srienc, Dominik, 2021: *Überregional, mehrsprachig, vernetzt: Die Literatur der Kärntner SlowenInnen im Wandel*. Wien: Praesens.

Koron, Alenka, 2015: Srednja Evropa, avstrijska in slovenska literatura in slovenska literarna veda. Pospíšil, Ivo (ur.): *Střední Evropa včera a dnes: Proměny koncepcí: Kolektivní monografie*. Brno: Jan Sojnek - nakladatelství Galium. 83–88.

Podlogar, Monika, 2020: *Jezikovno vprašanje v sodobnem romanu na avstrijskem Koroškem*. Diplomsko delo. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Univerza v Ljubljani.

Previšić, Boris, 2014: Polyphonien in der slowenisch-österreichischen Grenzzone Kärnten: Peter Handke, Maja Haderlap, Peter Waterhouse. Dembeck, Till in Mein, Georg (ur.): *Philologie und Mehrsprachigkeit*. Heidelberg: Winter. 341–358.

Slovenska literatura na Koroškem. Slolit.at: <https://www.slolit.at/avtorji>. (Dostop 7. 12. 2023.)

Strutz, Johann, 2000: Entwicklungslinien der Kärntner slowenischen Prosaliteratur. Moritsch, Andreas (ur.): *Die Kärntner Slovenen 1900–2000: Bilanz des 20. Jahrhunderts*. Klagenfurt/Celovec, Ljubljana, Wien: Mohorjeva/Hermagoras. 281–301.

Strutz, Johann, 2006: Der Alpen-Adria-Raum, das Dreiländereck und die nationalstaatliche Dreiteilung im Spiegel der Literatur. Bahovec, Tina in Domej, Theodor (ur.): *Das österreichisch-italienisch-slowenische Dreiländereck. Ursachen und Folgen der nationalstaatlichen Dreiteilung einer Region*. Klagenfurt/Celovec, Ljubljana/Laibach, Wien/Dunaj: Mohorjeva/Hermagoras. 353–421.

Zadravec, Franc, 1973: Slovenska koroška v prozi, pesmi in drami od 1919 do 1942. Prunč, Erik in Malle, Gustav (ur.): *Koroški kulturni dnevi I: Zbornik predavanj*. Maribor: Obzorja. 166–178.

Zadravec, Franc, 1991: Die slowenische Gegenwartsliteratur in Kärnten – Anklage und Widerstand. Verband slowenischer Schriftsteller/innen, Übersetzer/innen und Publizist/innen in Österreich (ur.): *Die slowenische Literatur in Kärnten: Ein Lexikon*. Celovec: Drava. 37–151.

Zupan Sosič, Alojzija, 2006: *Robovi mreže, robovi jaza. Sodobni slovenki roman*. Maribor: Litera.

NACIONALISTIČNI »ENFANT TERRIBLE«: LEVSTIK IN CENZURA

Nepopustljivo kritični Fran Levstik, ena središčnih osebnosti slovenske literature in politike v desetletjih po marčni revoluciji, je bil tudi z vidika cenzure med najbolj izpostavljenimi intelektualci svoje dobe. Že njegov prvenec *Pesmi* (1854) je bil zaradi domnevne bogokletnosti grobo zatrt, njegovi bojeviti nacionalistični članki v 60. letih 19. stoletja pa so številnim urednikom nakopali tiskovne pravde, visoke globe in celo zaporne kazni. Medtem ko za življenja Levstikova literarna dela niso bila predmet uradne cenzure, se je to po njegovi smrti zgodilo z igro *Tugomer*, ki jo je po Jurčičevi predlogi ravno Levstik predelal v *opus magnum* slovenskega nacionalizma.

Ključne besede: Fran Levstik, cenzura, tiskovne pravde, slovensko narodno gibanje, *Tugomer*

Nationalist “enfant terrible”: Levstik and censorship

The relentlessly critical writer Fran Levstik, one of the central figures in Slovenian literature and politics in the decades following the March Revolution of 1848, was also one of the intellectuals of his time who suffered most from censorship. His first volume of poetry, *Poems* (1854), was harshly suppressed for alleged blasphemy, and his militant nationalist articles in the 1860s led to many publishers receiving lawsuits, heavy fines, and even prison sentences. While Levstik’s literary works were never subject to official censorship during his lifetime this eventually happened after his death with the play *Tugomer*, originally written by Josip Jurčič, but transformed by Levstik into an *opus magnum* of Slovenian nationalism.

Keywords: Fran Levstik, censorship, press lawsuits, Slovenian national movement, *Tugomer*

Fran Levstik je brez dvoma mož, ki mu je bilo »vse življenje boj« (Kmecl 1981: 7).¹ Od svojega vstopa na slovensko literarno in kulturno prizorišče se je nacionalistični *enfant terrible* brezkompromisno zapletal v konflikte, v katerih je demonstriral svoj idealizem, načelnost in mesijansko voditeljstvo, a tudi aroganco, vzkipljivost in srdito maščevalnost: brez dlake na jeziku se je loteval ne le Nemcev in nemškutarjev, temveč enako neizprosno tudi staroslovenskih prvakov in celo mladoslovenskih kolegov. Neuklonljivega in včasih nesramnega kritika so se mnogi želeli odkrižati, zato je Levstikov »viteški« boj neredko naletel na poskuse utišanja – od uporniških let v šoli do vélikih obračunavanj s staroslovenskimi prvaki in naposled poloma s satiričnim *Pavliho*.² V tem prispevku se bomo osredotočili na Levstikova najvidnejša soočenja s cenzuro: boleče zatrtje mladostnega prvenca *Pesmi* (1854), konflikte z uradno časnikarsko (po)cenzuro v tiskovnih pravadah med leti 1863 in 1869 in naposled prepoved Jurčič-Levstikove tragedije *Tugomer* – igre, ki je v knjižni obliki pod Jurčičevim imenom izšla že leta 1876, a je cenzura njeno odrsko uprizoritev vztrajno preprečevala vse do razpada monarhije.

»Brezumno krut udarec«: Levstikov zatrti prvenec *Pesmi*

Levstik je kot dvaindvajsetletni ljubljanski srednješolec, ki je med vrstniki in tudi v širši javnosti že veljal za obetavnega pesnika, leta 1854 izdal svoj pesniški prvenec. A njegove *Pesmi* je, kot v opombah k prvi knjigi Levstikovega *Zbranega dela* zapiše Slodnjak (1948: 315), kmalu zadel »brezumno krut udarec«. Proti koncu gimnazije se je namreč Levstik zapletel v hud spor z Antonom Globočnikom, veroučiteljem in predsednikom maturitetnih izpitov, pravim »diktatorjem na gimnaziji« (Logar 1933: 141). Globočnik ni maral svobodomiselnih in slovensko zavednih dijakov, kakršen je bil Levstik, njegovo »strahovlado« pa Slodnjak navaja celo kot verjetni razlog, da se ponosni mladenič leta 1853 ni prijavil na ustno maturo – s čimer si je zaprl možnosti nadaljnjega (sekularnega) študija, kar ga je naposled privedlo do vstopa v nemški viteški red in študija bogoslovja v češkem Olomucu (Slodnjak 1948: 323–327). Kmecl sicer previdneje ocenjuje, da Globočniku neposredne krivde za Levstikov prvi veliki življenjski poraz, maturitetni neuspeh, ni mogoče zanesljivo pripisati – vsekakor pa se je med gojencem in profesorjem razvilo »nepozabno sovraštvo, kar naprej delujoča zamera« (Kmecl 1981: 46).

V tem prelomnem času je imel Levstik izgotovljeno zbirko pesmi, ki jih je želel objaviti v samostojni knjigi. Ambiciozni načrt je uresničil s pomočjo laskavih priporočil Dragotina (Karla) Dežmana in Janeza Bleiweisa ter že 8. maja 1854 sklenil založniško pogodbo z Jožefom Blaznikom. Toda Globočnik je že pred natisom

¹ Razprava je nastala v okviru raziskovalnega projekta »Slovenski literati in cesarska cenzura v dolgem 19. stoletju« (J6-2583) in raziskovalnega programa »Literarnozgodovinske, literarnoteoretične in metodološke raziskave« (P6-0024), ki ju iz državnega proračuna sofinancira Javna agencija za znanstvenoraziskovalno in inovacijsko dejavnost Republike Slovenije.

² O mladostnih sporih v alozijevišču prim. Kmecl 1981: 39–42; o konflikthih s staroslovenskimi prvaki prim. Logar 1933 in Slodnjakove opombe v Levstikovih *Zbranih delih*; o *Pavlihi*, ki so ga pokopale krivične insinacije in organiziran mladoslovenski bojkot, prim. Globočnik 2010.

začel rovariti proti poeziji nekdanjega učenca. Kot je Blaznik obvestil Levstika v Olomuc, naj bi policijska oblast nasprotovala natisu dveh pesmi – »Na vsih svetnikov dan« in »Študentovska zdravica«. Deželni predsednik je naposled odločil, da spremembe niso potrebne in knjiga je v začetku novembra 1854 izšla. Toda Globočnik je založnika Blaznika z grožnjo bojkota prisilil, da vzame *Pesmi* iz prodaje (Slodnjak 1948: 326–328). Obenem je dosegel, da je gimnazijski ravnatelj Nečásek decembra s pomočjo »poniglavega trika« zasegel dijakom praktično vse izvode zbirke – ko pa so se ti protestno odpravili k Blazniku po nove izvode, jih je pri tiskarju pričakalo zaprto skladišče (Kmecl 1981: 54). Usoda zbirke je bila konec leta zapečatená: na trg je prišlo le okrog 100 knjig od celotne naklade 550 kosov. Tako je prva Levstikova knjiga – cenzurirana brez uradnega cenzurnega akta – ostala zaklenjena kar dvanajst let, vse do leta 1866, ko je izvode od Blaznika odkupil ljubljanski založnik Oton Wagner. Levstiku ni kaj prida pomagalo, da je Blazniku v pismu očital strahopetnost, češ da prestrašeno zapira »knjigo, ki je dve cenzuri, pri policiji in pri poglovarji prebila« (Logar 1933: 142); založnik mu je lakonično odvrnil, da so pravice za knjigo pač prodane.

Toda Globočniku ni zadoščalo zgolj uspešno onemogočenje samega dela. Ko so bile knjige varno pod ključem, je bilo treba udariti tudi po avtorju. Po štirih mesecih v Olomucu je Levstika dosegla »maščevalna roka Globočnikovega sovraštva« (Kmecl 1981: 50). Tamkajšnji bogoslovni ravnatelj Tomaž Bečák je iz Ljubljane prejel pismo, v katerem Globočnik Levstika dolži bogokletja, ter izvod *Pesmi*, »rdeče popisan z opombami ,bogokletje, nevera, razuzdanost, pohujšljivost, frivolnost, erotičnost‘« (Kmecl 1981: 52). Ravnatelj je obtožbam verjel in zahteval, da »Levstik prekličje in obžaluje bogokletstva, vodil ga je celo do nadškofa Friderika Egona Fürstenberga, toda Levstik je ostal trden in ni maral nič slišati o preklicu« (Slodnjak 1948: 329). Zato je moral že 25. januarja 1855 zapustiti olomuško bogoslovje. Po tem težkem udarcu se je za Levstika začela negotova, trnova pot osamljenega, prekarnega intelektualca, »pot večne borbe in bede« (Slodnjak 1948: 326); postal in ostal je »popotnik« – če parafraziramo istoimensko pesem –, ki nikjer ne more razpeti »šotora varne strehe« (Levstik 1854: 37).

Kaj je v Levstikovih *Pesmih* takšnega, da je bilo treba tako srdito zatrei knjigo in njenega avtorja? Kot je razvidno iz Globočnikovega dopisa, je gimnazijskega kateheta med drugim motila Levstikova »razuzdanost, pohujšljivost, erotičnost«. Mladi lirik je kot Prešernov častilec v svojih pesmih seveda ubiral tudi ljubezenske strune. Toda Levstikova erotika se zdi z današnje perspektive zadržana, naivna, skoraj dolgočasno nedolžna – najsi bo to v ljudsko-baladni »Povodnji deklici«, v monološki vložnici, ki jo poje zaljubljena »Mlinarica«, ali dialogu zaljubljenecv »Razglašena skrivnost«, kjer je najbolj razuzdan nemara očesni stik: »Da, kjer se koli srečava / Z očesom vjema se okó« (Levstik 1854: 27). Lirski subjekt se le za spoznanje bolj razvname v »Spjioči deklici«: »Al, ko bi nje lice se ljubiti smelo, / Vse grozdje in med ves bi mar mi ne bil!« (Levstik 1854: 29). Podoba ljubezenskega gorenja je (konvencionalno) izražena v »Plesavki« (»zagledam te komaj in že ves gorim«, Levstik 1854: 54), o vnemanju srca pa kaj izvemo še v pesmici

»Pri Potoci«: »Al meni pa unela / Devica ga je lepa, / Da več ga ne vgasijo / Potoci vsega sveta« (Levstik 1854: 55). Nemara najdrznejši je lirski subjekt v »Pesmi strunarja«, kjer takole pravi: »V njenem naročji bi serčno zametal / Dare vse, ktere bi svet mi obetal;« majhen obed in domače kosilo z ljubo v lipovi senci pa »Bilo bi dražje, ko carske gostije, / Ljubše ko slast, ki v nebesih se pije« (Levstik 1854: 31). Ravno zadnji, deseti verz te vločnice je najbolj zmotil strogega Globočnika (Slodnjak 1948: 361).

Iz omenjene opazke je mogoče sklepati, da je poleg erotike Levstikove (pol)uradne cenzorje motila tudi morebitna blasfemičnost. Oglejmo si torej obe pesmi, ki sta bili v središču problema, saj se je zoper njiju obregnola policija, v Globočnikovem pismu Bečaku pa sta bili najgosteje očrtani z rdečim svinčnikom (Logar 1933: 142). Slodnjak, ki je proces zoper Levstika podrobno preučil, o pesmi »Na vseh svetnikov dan« pravi tole: »Njena kmečka, naravna idilika, ki druží realno življenje z nadnaravnimi predstavami in podobami, se je zdela Globočniku in njegovim pristašem „najbolj pohujšljivo bogokletje“« (Slodnjak 1948: 379). Priznati je treba, da današnjemu bralcu to »pohujšljivo bogokletje« ni samo po sebi razvidno. Kje natančno ga locirajo Levstikovi cenzorji? Je nemara problematična že izhodiščna ugotovitev nasprotja med veselimi svetniki in trpečimi zemljani, ki si morajo v svetniški dan – sploh, če se najprej trka »v zdravje matere Slave, / Ki njenega skoraj je pol sveta,« z namenom združevanja slovanskih domoljubov? In se takoj zatem napiva ljubim dekletom, kajti »Ljubezen prava je sapica sveta, / Ki v zemljo viharno pihla nam raj«? Napitnice, ki sledijo, so sicer namenjene svetnikom. Levstik v pesmi zagotavlja, da »Hudi ne bodo svetniki v nebesih, / Da v zdravje njih terčili nismo naj pred«. Svetniki morda res ne – a Globočnik bi vrhunec bogokletja lahko zaznal v nadaljevanju iste kitice: »Saj tudi njim, dokler so bili v telesih, / Naj bliže sta bila zemlja i svet« (Levstik 1854: 46). Dejstvo ostaja, da je celotna pesem šaljivo intonirana, zamisel o družčini, ki na praznik veselo popiva, pa privzdignjeno svetniško občestvo pogreza v znižani (pivski) kontekst.

Razlogi za problematičnost naslednje pesmi, »Študentovske zdravice«, so bržkone podobni. Slodnjak meni, da so bile sporne zlasti latinske besede »Lauda Sion« – torej referenca na srednjeveško sekvenco Tomaža Akvinskega »Lauda Sion Salvatorem« (Hvali, Sion, Rešenika), ki izraža katoliško prepričanje o transsubstanciaciji, spremembi kruha in vina v Kristusovo telo in kri med mašnim obredom. V Levstikovi dvojezični pesmi so lavdacije namesto Kristus, ki se verniku daje v telesu in krvi, namenjene študentom, zbranim »pri bokali«, pri čemer se seveda sliši krepka »moška« beseda, vino pa teče v potokih. V pesmi se slavijo študentje in profesorji (*auditores, praeceptores*), a tudi vinopivci (*vini potatores*), pozdravlja se zbrano občestvo in slavi prijateljstvo, v družčini pa je prostora tako za zdravnike (*medici doctores*), duhovnike (*qui docent bonos mores*) in pravnike (*jurisprudentes*) – kot je sploh na svetu dovolj prostora za vse (*omnes populi et gentes*). Edina transsubstanciacija, ki se tu dogaja, je preobrazba študentske družčine: ta se pod vplivom praznjenja bokalov spreminja v dobrohotno in tolerantno

tovarišijo, v kateri se, kot povzame zaključna latinska napitnica, pozdravlja tovariše (*collegarum*) in napeva pogubi filistrov (*philistrarum*) (Levstik 1854: 49–50).

Levstik na latinsko predlogo ne meri le z besedami »Lauda Sion«, temveč zvesto posnema tudi verzno in metrično podobo sekvence (dve trojici štiristopnih trohejev s tretjim katalektičnim verzom; vzorec rim AAb-CCb). Domnevati je mogoče, da je bila za Globočnika sporna že sama parodična referenca na tako občutljivo predlogo – toliko bolj, ker je prenesena v profani, znižani kontekst. Dogma o transsubstanciaciji je namreč že od Wycliffovega nasprotovanja v 14. stoletju in zlasti z reformacijo postajala eden večjih problemov znotraj krščanstva in zaradi nje so nekoč padale skeptične in heretične glave.³ Rimskokatoliška cerkev na Slovenskem sredi 19. stoletja vsaj nominalno sicer ni imela nekdanje izvršne moči v zadevah cenzure – toda ravno uspešnost Globočnikove intervencije kaže, da jo je v veliki meri ohranila na neformalni ravni.

Kako je torej mogoče razumeti očitano »bogokletnost« Levstikove zdravice? Slodnjakova razlaga, da je z besedami »Lauda Sion«, ki so »vzete iz neke cerkvene himne«, Levstik »pač hotel označiti samo enotnost svoje dijaške družčine« (Slodnjak 1948: 381), je morda preenostavna. A prav tako bi težko rekli, da se je Levstik s parodiranjem sekvence izrecno nameraval spuščati na teren dlakocepske teološke polemike. Kot je zapisal Kmecl, njegove humorne pesmi premorejo nekaj »malce ironičnega, celo blasfemičnega igranja z modelom posvečenega ‚duhovskega‘ jezika« (Kmecl 1981: 51). Levstikova »blasfemičnost« ni dogmatična, njegovo parodiranje ni zlohотно, temveč kvečjemu »karnevalsko« igrivo – dogaja se na podobni ravni kot denimo nekaj desetletij pred tem zatrte Drabosnjakove parodične litanije o hudih ženah in pijanska spoved (prim. Dović 2022). Zato se zdi Globočnikov srd danes težko razumljiv, tem bolj zato, ker v zbirki *Pesmi mladi* Levstik sicer še zdaleč ne razglaša kakšnih odkrito protiverskih načel – nasprotno, v mnogih pesmih (»Božična«, »Ura«) ostaja izrecno zavezan krščanskemu izročilu. S te perspektive se je torej mogoče strinjati s Slodnjakom, da je bil poseg, ki je tako usodno zaznamoval Levstikovo nadaljnjo pot, nesorazmerno krut.

Tiskovne pravde v šestdesetih letih 19. stoletja: Levstik in represivna (po) cenzura

Začetek šestdesetih let 19. stoletja je tudi v slovenskih deželah prinesel sprostitvev na področju časnikarstva. Toda dokončna odprava predcenzurnega režima za periodiko nikakor ni pomenila popolne odprave nadzora: oblast je ostala odločena, da časopise kroti s pomočjo tožilcev in sodišč – z represivno (po)cenzuro (prim. Cvirn 2010; Žigon 2023). Prvi slovenski urednik, ki je občutil njeno ostrino, je bil leta 1863 koroški narodnjak Andrej Einspieler s svojim časopisom *Stimmen aus*

³ V Levstikovem času to seveda ni bila več smrtno nevarna tema, kot je bila še v 16. stoletju za Ulricha Zwinglija, ki so ga razčetrverili, ali padovanskega študenta Pomponia Algieria, ki so ga scvrli v vrelem olju.

Innerösterreich (Domej 2023). V istem času se je prva večja cenzurna afeta odvijala tudi v Ljubljani. Sprožil jo je časopis *Naprej* (1863), katerega izdajatelj je bil narodno zavedni graščak Miroslav Vilhar, urednik in glavni pisec pa pisatelj Fran Levstik. Kot bomo videli, je bil ravno Levstik tisti, ki se je v tem času zapletal v najhujše cenzurne konflikte.

Naprej je pod razgreto Levstikovo taktirko deloval v nacionalističnem duhu, zagovarjal je narodne pravice in enakopravnost slovenščine. Ves čas je bil pod drobnogledom policije in se je v edinem letu izhajanja zapletel v dolgotrajni tiskovni pravdi. Prvo je sprožil članek »Misli o sedanjih mednarodnih mejah«, objavljen v treh delih februarja 1863 (št. 15–17) kot nepodpisan dopis s Koroške. Njegovo avtorstvo vse do danes ni razjasnjeno, saj Vilhar pisca med pravdo ni želel izdati: Slodnjak in Kmecl sicer menita, da je (glavni) avtor Levstik (ki je gotovo opravil vsaj temeljito redakcijo besedila), a v zraku ostajajo tudi druge domneve – med možnimi (so)avtorji so tudi Andrej Einspieler, Matija Majar, Maks Pleteršnik in drugi (prim. Žigon 2023: 319).

Avtor dopisa ne ovinkari in takoj na začetku predstavi temeljno tezo:

Mednarodne meje so med narodom, ki govori en jezik, n. pr. med koroškimi in kranjskimi, med štajerskimi, kranjskimi in koroškimi Slovenci itd. Če hočemo, da ravnopravnost vseh narodov zares kdaj stopi v življenje, da pomiri dežele, prinese blagost in pospeši omiko; potem je gotovo treba prenarediti sedanje mednarodne granice in postaviti medjezične mejnike, t. j. mejnike med narode raznih jezikov. Ako ostane ta reč, kakršna je zdaj, ne bode nikoli med narodi niti miru niti sprave. (Levstik 1959: 41, prim. tudi op. 354–356.)

V nadaljevanju pisec prepričljivo pokaže, da je Slovincem v monarhiji kršena jezikovna enakopravnost, trdi, da so Slovani suženjsko zatirani in da »ima Avstrija več nemških uradnikov nego slovanskih«, četudi je Slovanov »v cesarstvu blizu do trikrat toliko kolikor Nemcev« (Levstik 1959: 44–45). V središču argumentacije ostaja zahteva, »da se nam Slovincem umaknejo sovražne mreže zastarelih narodnih mej ter namesto njih postavijo medjezične« (Levstik 1959: 43). Problematičnost članka je seveda tičala ravno v osrednji tezi, usklajeni z moderno nacionalistično premiso o ujemanju teritorialnih meja z etničnimi. Četudi je argumentacija vseskozi ostala umirjena in racionalna, je bila zahteva v svojem času politično dovolj radikalna, da jo je oblast poskusila zatreti v kali. V tem pogledu se sodni pregon tega članka smiselno dopolnjuje z zgodbo o dolgoletnem blokiranju izdaje Kozlerjevega *Zemljevida*, ki je revolucionarni zahtevi o preureditvi meja dodal oprijemljive geografske koordinate.⁴

Drugo besedilo, ki se je znašlo v primežu ljubljanskega sodnega aparata, je Levstikov (nepodpisani) uvodnik »Kaj se nekaterim zdi ravnopravnost?«, objavljen 26.

⁴ Zemljevid, ki je avtorju nakopal nemalo težav, ni smel iziti med letoma 1853 in 1861 (prim. Kordiš 2023).

maja 1863 (št. 42). Njegova problematična ost je bila jedko artikulirana zahteva po rabi slovenščine v uradnem dopisovanju. Sodni proces tokrat ni bil usmerjen neposredno v vsebino, temveč je šlo za tožbo zaradi razžalitve časti – *defamacijsko* tožbo, v kateri se soočita novinar in (politični) veljak: v članku se je namreč kot osebno prizadet prepoznal okrajni glavar Johann Pajk. Njegova obtožba je stala na trhljih temeljih, saj je Levstik nanj referiral posredno: »Bili so namreč k okrajni gosposki ljubljanske okolice poklicani v začetku aprila meseca tisti župani, ki so bili prvič podpisali to prošnjo [po dopisovanju v slovenščini]. Pri gosposki se jim je nekaj bralo po nemško in potlej tudi po slovensko in razlagali so se jim vzroki, zakaj se jim ne more slovenski dopisovati« (Levstik 1959: 100). Levstik, ki je dobro vedel, da je ravno Pajk na omenjenem sestanku župane izsiljeval z grožnjo po povečanju stroškov (»in vsak, kdorkoli žuga kmetu, da bode moral plačevati še večje davke, dobi od njega karkoli hoče«; Levstik 1959: 100), je svojo kritiko previdno formuliral tako, da je osebna ost v njej komaj razvidna – prevladuje (prepričljiva) argumentacija *ad rem*.

A četudi je bil potencialni razžaljenec skrit v formulacijah »okrajna gosposka« in »kdorkoli, ki žuga«, je ljubljansko deželno sodišče sprva ugodilo tožilčevi zahtevi in 23. decembra 1863 obsodilo Levstika na tri mesece zopora, Vilharja pa na štiri tedne zopora, izgubo kavcije 60 goldinarjev in plačilo sodnih stroškov. Pred nesorazmerno (in povsem nezasluženo) kaznijo je Vilharja in Levstika na višji sodni instanci, nadsodišču v Gradcu, 15. aprila 1864 naposled uspešno ubranil pravnik in poznejši ljubljanski župan Etbin H. Costa (Slodnjak 1959: 364–366).

Drugače se je razpletla prejšnja tožba zaradi članka o mednarodnih mejah, v kateri sta bila Vilhar in vodja Egerjeve tiskarne Anton Klein obdolžena kaljenja javnega miru. Medtem ko je bil tiskar oproščen, je bil izdajatelj časopisa *Naprej* januarja 1864 obsojen na šest tednov zopora in izdatno finančno kazen – izgubil je 300 goldinarjev kavcije. Vilharjeva pritožba ni bila uspešna: kazen je moral poleti 1864 odsedeti v zaporu na ljubljanskem Žabjaku, poleg tega je tako kot pred njim Einspieler izgubil deželnozborski mandat. Težak udarec je Vilhar lahko kompenziral vsaj na simbolni ravni: status mučenika za narodno stvar je ovekovečil s *podobico*, ki je kmalu pridobila kulturni sloves. Za rešetkami ga je namreč upodobil popotni fotograf Ferdinand Bognar, tedaj v žabjaški oskrbi zaradi ponarejanja bankovcev; Marija Bachmann, žena zaprtega oficirja, pa je fotografije pretihotapila do čitalniškega gostilničarja Franceta Kadilnika, ki jih je v »narodne namene« prodajal pod pultom. Epilog je bil grotesken: policija je fotografije zaplenila, ker na zadnji strani ni bilo navedeno ime fotografa, decembra 1864 pa so bili Vilhar, Bachmannova in Kadilnik obsojeni celo na manjše denarne kazni (Slodnjak 1959: 324–344; Dović 2020: 268).

Vilhar je leta 1865 v Zagrebu izdal pesniško knjižico *Žabjanke*, v kateri je racionaliziral svojo bolečo zaporniško izkušnjo. V štirivrstičnici »V mirni hiši« je napovedal tudi, da v zaporniški sobi številka sedem »Ne poslanca, ne vrednika / Za menoj ne bo, to vém« (Vilhar 1865: 26). Tu se je krepko uštel. Za

naslednjega najemnika žabjaških storitev je poskrbel ravno neuklonljivi Levstik: zaradi njegovega članka »Unsere Deutsch-Liberalen« (»Naši nemško-liberalci«), objavljenega 6. junija 1868 v nemškem *Triglavu*, je pet tednov neprosvoljnega dopusta na Žabjaku doletelo urednika Petra Grassellija. V odzivu na spopad med nemškimi turnarji in žandarji na eni ter slovenskimi kmeti na drugi strani v noči 17. na 18. maj na Jančah in Vevčah, ki se je tragično končal s smrtno žrtvijo na slovenski strani, se Levstik neusmiljeno loti zlasti nemško-liberalnih novinarjev v Ljubljani:

Ta hijenska tolpa dopisniške drhali je priredila po spopadu s krikom in vikom nepopisno orgijo, pri kateri se je morala z zagrizenim srdom odreči samo nemu, da bi si natakala iz lobanj pobitih sokolcev in kaplanov po starogermanski navadi patoko strasti po maščevanju in penečega se srda. /.../ Namesto tega je zopet čemerno vzela v roke že tolikokrat uporabljeno čašo sramotenja in laži, ki si jo je že davno izrezljala z vso spretnostjo iz plemenitega lesa smrdljivega drevesa z vsemi orodji namernega zavijanja in pobalinskega obrekovanja, da bi iz nje napila svojim junaškim somišljenikom v vseh podkupljenih listih Avstrije na pogubo Slovencev. (Levstik 1961: 49, prev. Anton Slodnjak.)

Le nekaj mesecev za tem je Levstik z nič manj bojevitim člankom »Tujčeva peta« v *Slovenskem narodu* (22. septembra 1868) v sodno dvorano poslal Antona Tomšiča, urednika nedavno pred tem ustanovljenega osrednjega slovenskega političnega časopisa. Tomšič se je v tiskovni pravdi z mojstrsko retoriko komaj izognil zaporu – ne pa tudi visoki globi. Oglejmo si ključne poudarke iz enega Levstikovih »najbolj vsebinsko in izrazno eruptivnih spisov« (Slodnjak 1961: 470):

Ko so prišli nemški Franki v južnoslovansko deželo, divjali so tako neusmiljeno, da so od materinih prsi trgali otročiče, pa so jih morili in psom metali. /.../ Minilo je od tega tisočletje, kar so nas poteptali Nemci, in v tej dobi so imeli dovolj časa, da so pokvarili slovanska imena mest in trgov, da so nemčili naš slovenski narod ter nam pograbili mnogo slovenske zemlje, da so z njo potrebili slovanstvo do zadnje bilke. /.../ Nemci so nas tujčili, priimke so nam ali spočetka dajali nemške ali so jih ponemčili, ako so bili slovanski; gradove in mesta so nad nami zidali z našimi rokami, z našim kamenjem in apnom, katero so mešali namesto z vodo z našimi solzami in z našo krvjo. (Levstik 1961: 34.)

Kot je pozneje poudarjala obramba, je Levstikov temperamentni izbruh povzročil članek »Die ‚Ferse des Fremden‘«, ki je anonimno izšel 11. septembra 1868 na naslovni strani časopisa *Laibacher Tagblatt* (št. 23), v njem pa odmevajo teze »odpadnika« Karla Deschmanna o blagodejnih učinkih »nemške kulture« za Slovence. Levstik seveda ne misli tako:

Nemška kultura nam je najprvo vzela, kar smo mi svojega imeli. Vzela nam je našo domačo, sveto slovansko zemljo, katero so naši dedje s krvjo pridobili, s trudom in težavo obdelali, vzela nam je naše izvirne običaje, našo zgodovino in zgodovinsko sporočilo, naše narodno sočutje in malodane tudi narodni jezik. (Levstik 1961: 35.)

»Furor teutonicus«, ki je davno tega zatrl slovanstvo, za Levstika ni le stvar preteklosti – tujčeva peta Slovence (Slovane) bridko tišči že tisoč let:

In zdaj, ko smo se prebudili in zavedli, da je ta zemlja naša, katero nazaj zahtevamo od Nemcev, zdaj ti klošči, ki so debeli od našega mozga, te okrogle pijavke, ko mi shujšani do same sence po svoji zemlji lazimo, ti preobjedeni komarji v »Tagblattu« po svetu kriče: »Blagoslovljen je vpliv nemške kulture, kateri se ima slovenski narod zahvaliti za vso duševno lastnino /.../« (Levstik 1961: 37–38.)

Obramba ni bila enostavna. Urednik Tomšič je poskušal dokazati, da je šlo za (izzvano) repliko. Toda za državnega pravdnika Levstikova erupcija protinemskega sentimenta ni bila »zaslužen, duhovit in učinkovit odgovor« (Slodnjak 1961: 471) v okviru polemike, temveč jo je kvalificiral kot pregrešek kaljenja javnega miru. Ker Tomšič na zaslišanju ni hotel izdati avtorja, je bil obdolžen zanemarjenja skrbnosti. V zagovoru se je opiral na dodelan historični elaborat, ki mu ga je pomagal spisati Levstik, poudarjal, da tekst ne govori le o kranjskih Slovaneh in da imajo teze trdno zgodovinsko podlago, ter posebej skrbno zagovarjal odlomke, kritične do raznarodovalnega delovanja nemške duhovščine v zgodnjem srednjem veku. Skušal je ubraniti tudi druga sporna mesta, ki jih je izpostavilo tožilstvo – denimo da so Nemci »mešali apno namesto z vodo z našimi solzami in z našo krvjo« (to je le retorična figura, »navaden tropus«, insistira Tomšič), ter da avtor Nemce nasploh imenuje »debeli klošči« ali »preobjedeni komarji« (mišljeni so le tisti, ki navdahnjeni s tevtonskim »furorom« spreobračajo zgodovino, dokazuje Tomšič). Spretna obramba je sprva delovala: na prvi obravnavi v Celju 20. januarja 1869 je bil urednik oproščen. A po pritožbi tožilca, ki je zahteval dvomesečno ječo in izgubo 100 goldinarjev kavcije, je višje deželno sodišče v Gradcu 24. februarja Tomšiču zaradi zanemarjanja dolžne skrbnosti vendarle dosodilo razmeroma visoko kazen – 50 goldinarjev (ali deset dni zapor), izgubo 60 goldinarjev kavcije, povračilo stroškov, pa tudi objavo poglavitnih sodnih spisov (Globočnik 2018: 822–823).

Levstik se kajpada ni uklonil. Trije njegovi uvodniki iz leta 1869 so uredniku *Slovenskega naroda* nakopali novo obravnavo pred porotnim sodiščem – tokrat brez posledic za Tomšiča. Zanimivo je, da avtor »Martina Krpana« in »Popotovanja«, v šestdesetih letih brez dvoma središčna osebnost tiskovnih pravnih na Kranjskem, sam nikdar ni bil v zaporu. V inkriminirani »Tujčevi peti« je Levstik (1961: 35) med drugim zapisal: »Grozoviti furor teutonicus je od nekdaj divjal proti nam, kakor še zdaj divja, ako začuti, da mi hočemo biti gospodarji v svoji hiši«. Tiskovne pravde zoper slovensko periodiko so formalno resda iskale »kaljenje javnega miru« ali razžaljenje časti, toda procesne akte jasno preseva neka druga primarna motivacija – strah oblastnikov pred rastočimi silnicami nacionalizma. Ali, kot ugotavlja Tanja Žigon (2023: 330): »Vedno znova lahko namreč ugotovimo, da je bil motiv za številne tiskovne pravde in za pregon slovenskih časnikarjev prav strah pred močjo narodnih gibanj«. V tem pogledu je delovanje cenzure v tem času vendarle mogoče legitimno razbirati tudi v optiki zgoraj omenjene Levstikove teze.

Prepovedani *opus magnum* slovenskega nacionalizma: cenzura uprizoritve *Tugomerja*

Prepoved uprizoritve Jurčič-Levstikovega *Tugomerja*, ena najvidnejših cenzurnih afer na prelomu stoletja, se je odvila šele po smrti avtorjev. Tudi ta razkriva, da je prevladujoča skrb cesarske cenzure v tem času postal nacionalizem. Vprašanje o avtorstvu tragedije, ki jo je že Anton Trstenjak (1892: 81) razglasil za »pravo klasično delo« slovenske dramatike, je zapleteno. Duhovni oče *Tugomerja* je gotovo Josip Jurčič, ki je po neuspešnem poskusu leta 1870, da bi dramo napisal v trohejih, najverjetneje med letoma 1873 in 1875 spisal prozno različico. Toda prvotni *Tugomer* je ostal v rokopisu in je bil prvič objavljen šele v Jurčičevih *Zbranih delih* (Jurčič 1960: 7–64). Pač pa je Jurčič po kritikah kolegov Josipa Vošnjaka in zlasti Frana Levstika besedilo prepustil v predelavo Levstiku. Novi *Tugomer*, spisan v čedno tekočih jamskih enajstercih, je izšel v knjižni obliki leta 1876 pod Jurčičevim imenom – toda Levstikova roka je v njem tako izrazita, da je Slodnjak dramo vključil kar v Levstikova *Zbrana dela*.⁵ Danes je sicer bolj sprejemljiva Ruplova kompromisna ocena, da je treba *Tugomerja* pripisati Jurčiču in Levstiku (Rupel 1960: 273–274). A ne glede na to je za (edinega) avtorja drame v svojem času veljal Jurčič, ki je bil kot avtor podpisan tako na naslovnici knjižne izdaje kot na vlogi Dramatičnega društva za uprizoritev.

Doslej še ni bilo podrobneje raziskano, kako je cenzura po knjižnem *Tugomerju* udarila že v letu izida, ko je šolski nadzornik Janez Šolar knjigo izločil iz (šolskih) knjižnic.⁶ Toda za igro je bila vsekakor še bolj usodna konsistentna blokada njene uprizoritve – v gledališču namreč predcenzura v nasprotju s knjigami in časopisi nikdar ni bila ukinjena. Oglejmo si glavne poudarke cenzurnih postopkov proti tej drami.⁷ 9. januarja 1900 je ljubljansko Dramatično društvo, ki je zahtevno igro naposled želelo spraviti na oder, vložilo prošnjo za uprizoritev v deželno gledališču. Kmalu zatem, 23. januarja, je prejelo odlok, da deželno predsedstvo »predstavljanje te igre prepove z oziroma na njeno tendenciozno vsebino in ker bi predstavljanje iste razpor mej narodi mogoče pospeševalo« (Ugrinović 2001: 78). Že nekaj dni pozneje, 27. januarja, je Ivan Tavčar vložil priziv na deželno vlado, pri čemer se je skliceval na dejstvo, da državni pravdnik ni ukrepal zoper tiskano izdajo drame, in poudaril, da se dejanje odvija v davno preteklem času, ki nima zveze s sodobnostjo. Na zadnji strani dopisa najdemo še pripis, da je »društvo naše samo že poskrbelo za to, da se igra niti od daleč ne more smatrati kot tendenciozna« (Ugrinović 2001: 79).

⁵ Slodnjak, ki je v petem zvezku *Zbranih delih* nekoliko samovoljno objavil varianto *Tugomerja* z naknadnimi Levstikovimi popravki (Levstik 1955: 59–218), v opombah to atribucijo obširno pojasni in utemelji (Slodnjak 1955: 400–420).

⁶ O tem bežno poročča Fran Levec v kontekstu t. i. parlamentarne afere leta 1887, ko so se na dnevnem redu dunajskih poslancev znašle Trdinove bajke, z njimi pa tudi *Tugomer* (Anon. 1887: 383).

⁷ Celotna arhivska dokumentacija o cenzuri *Tugomerja* je po novem dostopna v digitalnem repozitoriju (Gledališka 2023).

Tedanji ljubljanski gledališki cenzor, policijski uslužbenec Oskar Wratschko, je za notranje ministrstvo na Dunaju moral sestaviti obsežno poročilo. V njem je poudaril, da »velja Tugomer od svojega izida v Slovenski knjižnici tako v nemških krogih kot pri Slovencih za tendenčno igro (Tendenzstück), naperjeno zoper Nemce« (Smolej 2023: 44) in trditev ilustriral z navajanjem spornih mest. Medtem ko se je o usodi priziva odločalo na najvišji ravni, sta Tavčar in Hribar 11. aprila 1900 v kranjskem deželnem zboru sprožila živahno diskusijo o delovanju cenzure. V njej je Tavčar kritiziral dvojna merila ljubljanske cenzure, ji očital pristranost do slovenskih besedil ter zahteval več svobode v teatru. Najbolj ga je seveda žulila prepoved *Tugomerja*. Poudaril je, da je društvo omililo potencialno problematična mesta, ki bi jih bilo mogoče razumeti kot protinemško hujskanje – a brez uspeha:

Dasiravno smo torej polovico drame sami črtali, dasiravno je deželna vlada vedela, da se gre samo za literarični poskus, dasiravno smo mesto Nemcev tiste stare Franke izvlekli na dan, vendar nismo našli milosti pri vladi. (Stenografični 1900: 122.)

Deželni predsednik Viktor baron Hein je v uglajenem odgovoru cenzuro vzel v bran in oporekal zlasti Tavčarjevi tezi, da je pristranska ter da slovenskih in nemških predstav ne meri z istim vatlom. Veljavni gledališki red pač določa, da se »oder ne izkorišča in ne zlorablja za hujskanje proti različnim narodom v naši deželi ali državi«, kar je z vidika oblasti zelo pomembno, kajti v »našem času prepri narodov pretresa celo državo« (Stenografični 1900: 122). Predlagatelji so po njegovem mnenju dobro vedeli, da ima drama hujskaški potencial in so jo ravno zato korigirali – toda s takšnimi popravki se njena »cela tendenca« ni spremenila.

Priziv in burna deželnozborna diskusija nista obrodila sadu. 18. julija sta Tavčar in Dramatično društvo z dunajskega notranjega ministrstva prejela zavrnitev pritožbe in upi za uprizoritev so bili pokopani. Toda boj se je v prihodnjih letih nadaljeval. Dramatično društvo je novo gledališko sezono želelo odpreti ravno s *Tugomerjem* in je 7. avgusta 1908 oddalo vlogo za dovoljenje. V daljšem dopisu, ki ga je podpisal Govekar, ravnateljstvo zatrjuje, da je žaloigro »Tugomer docela nanovo predelalo in črtalo vse količkaj izpodtakljive stihe, tako da se je visoki c. kr. vladi (v roke gledališkega cenzorja, gospoda svetnika Wratschkota) predložilo povsem iznova prirejeno dramatsko delo« (Ugrinović 2001: 80). Govekar pojasnjuje, da je Jurčičevo delo utemeljeno na zgodovinskih virih in da dogodki izpred tisoč let danes ne razburjajo in ne žalijo nikogar več. Podobno kot pred njim Tavčar je gledališki ravnatelj poudaril, da je *Tugomer* izšel v več izdajah in je torej občinstvu že dolgo znan, da igra ne žali krščanske vere in da je (samocenzurna) redakcija omilila negativne poteze škofa Hildeberta in grofa Gerona. In če vse to še ne bi bilo dovolj, »je ravnateljstvo slovenskega gledališča pripravljeno po zahtevi visoke c. kr. deželne vlade eventualno izpustiti še kakšne stavke in odstavke iz te tragedije« (Ugrinović 2001: 80).

Kljub skoraj servilni kooperativnosti pobuda tudi tokrat ni bila uspešna. 25. avgusta 1908 je Wratschko v nemškem elaboratu vnovič navedel sporna mesta drame

in 29. septembra je Dramatično društvo dobilo še eno košarico. Enako se je zgodilo štiri leta pozneje, spomladi 1912, ko so Milčinski, Govekar in Funtek vnovič poskušali spraviti na oder prirejeno dramo. V dobi Avstro-Ogrske na oder torej ni mogel priti niti okleščeni *Tugomer*; leta 1914 se je posrečila zgolj fragmentarna izvedba v Mariboru (peto dejanje), ki se je izmuznila nepozornemu graškemu cenzorju (Smolej 2023: 48). Krstna uprizoritev je morala počakati na konec monarhije: amaterski izvedbi 1. decembra 1918 na Ptujju je 6. februarja 1919 naposled sledila Nučičeva postavitev v ljubljanski Drami.

Kaj je tako vznemirjalo gledališke cenzorje v Jurčič-Levstikovem verzem *Tugomerju*, knjižno objavljenem že leta 1876, da igra dolga desetletja ni mogla na oder? Kot je prepričljivo pokazal Smolej (2023), so to zlasti nacionalistični pasusi – začetna primerjava frankovskih Nemcev z divjimi zvermi, označitev Nemcev za požigalce, plenilce in posiljevalce (Jurčič 1876: 92), skrajno antipatična lika škofa Hildeberta in misijonarja Zovolja, Grozdanino zaklinjanje, da nikdar ne bo žena tujcu, »nemškemu naseljencu« Gripu (Jurčič 1876: 61–62), še najbolj pa bržkone (slabo) prikrita »tendenco« igre – poziv k slovenskemu uporu proti nemški dominaciji, ki sumljivo spominja na tone, ki jih je Levstik ubiral v inkriminirani »Tujčevi peti«.

Rupel (1960: 269) ugotavlja, da je že Jurčič v proznega *Tugomerja* vtikal vzporednice med »sodobnim bojem Slovencev proti vladajočemu nemštvu in med smrtnim bojem polabskih Slovanov«. Še mnogo bolj je te vzporednice podčrtala Levstikova redakcija, ki poudarja enačaj med Franki in Nemci, izostri manihejski kontrast med nemškim in slovanskim, vpelje radikalno negativne nemške like (zlasti Hildeberta in Gripa) ter dramo impregnira s tezami iz nekdanj sodno preganjanih člankov. Zlasti konec drame (*Tugomerjevo* zadnje volilo rojakom in Vrzina prerokovanja) zveni kot prava vojna napoved: po tisočletnem »drgetanju« bodo Nemci naposled poklicani na odgovornost. Skozi zgodovino – selektivno in tendenčno prevzeto iz Giesebrechta (1843) – torej Levstik in Jurčič govorita o sedanjosti: korenine konflikta med (modernima) nacijama projicirata v preteklost, da bi sonarodnjake motivirala, naj se uprejo germanizaciji in zatiralskim Nemcem, si povrnejo politično svobodo in, kot uči Grozdana, ohranijo etnično čistost. To sporočilo ni spravljivo, temveč je izrazito konfliktno: sožitje z Nemci ni mogoče, možen je le boj na življenje in smrt. Nacionalistične napetosti pa so seveda vse prej kot sprejemljive za večnacionalni imperij, ki poskuša ohraniti notranjo koherenco.

Problematičnosti *Tugomerja* so se protagonisti uprizoritve še kako dobro zavedali. Zato se je Dramatično društvo samoiniciativno zatekalo k samocenzuri in med drugim, kot je zapisal Tavčar, privleklo na dan »tiste stare Franke«. A zamenjava Nemcev s Franki na Wratschka ni naredila posebnega vtisa. Cenzor je pravilno ugotovil, da igra kljub kozmetičnim posegom ostaja »Tendenzstück« in ohranja prevratni potencial. Zato v primeru cenzure *Tugomerja* Wratschka ni mogoče imeti za tepca, kot je z referenco na Heineja nekoč namigoval Tavčar. Nasprotno, cenzor se je izkazal kot dober podanik c.-kr. veličanstva – skrben varuh reda v

monarhiji, ki jo, če se spomnimo besed barona Heina, na prelomu stoletja pretresa strahoten »prepir narodov«.

A vendarle na koncu ostaja dejstvo, da *Tugomer*, nemara prva slovenska »klasična« gledališka igra, več desetletij ni smel na oder. V tem pogledu se je cesarska cenzura (oziroma njena ljubljanska izpostava) vnovič izkazala kot odločilni dejavnik v (krhkem) slovenskem literarnem sistemu. Svojo moč je nekoliko pozneje na podoben način izkazala še ob Cankarjevih *Hlapcih*. Tako sta dve temeljni deli slovenske dramatike ljubljansko premiero dočakali šele leta 1919 – torej po prvi svetovni vojni in razpadu dvojne monarhije – v novi jugoslovanski državi. Noben izmed avtorjev ni dočakal uprizoritve.

Zaključek

Fran Levstik se ob Linhartu, Prešernu in Cankarju kaže kot ena izmed središčnih figur spopada slovenskih literatov s cenzuro v dolgem 19. stoletju.⁸ Avtoritarni in samoljubni kolerik, »neuklonljivi upornik in bojevnik« (Ocvirk 1933: 11), ki ga je življenjska tragedija (nenehni konflikti, bolezen, omračitev) po smrti transfigurirala v mučenika slovenskega narodnega gibanja, je hud cenzorski udarec prejel takoj na začetku literarne poti. Zatrtje Levstikove mladostnega prvenca v strogem smislu sicer ni akt uradne cenzure, a osupljivi uspeh obračuna z zbirko *Pesmi* razkriva, kako drastična je bila še sredi 19. stoletja moč sankcioniranja katoliške duhovščine in kako zožen je bil njen horizont literarno sprejemljivega. Četudi cerkev že od terezijanske dobe ni imela neposredne cenzorske pristojnosti, je Globočniku in njegovim somišljenikom uspelo, da so bile Levstikove razmeroma nedolžne pesmi za celih dvanajst let »žive položene v grob« (Logar 1933: 145), močno prizadet pa je bil tudi njihov mladi avtor.

Osrednji niz Levstikovih konfliktov z uradno cenzuro je sledil v šestdesetih letih 19. stoletja, ko so njegovi nacionalistični časopisni članki sprožili številne tiskovne pravde. Medtem ko mladoslovenski ideolog zaradi svojega brezkompromisnega pisanja nikdar ni pristal za rešenkami, je vedno znova povzročal hude preglavice urednikom, ki so se otepali s tožbami, sodnimi obravnavami, globami in celo zapornimi kaznimi. Levstik je bil po tej plati za tožilce, ki so po odpravi predcenzure prevzeli nadzor nad tiskom, brez dvoma najbolj problematičen slovenski avtor svoje dobe. Rdeča nit omenjenih tiskovnih pravnj je bil seveda nacionalizem, ki ga je cesarska cenzura poskušala krotiti z represijo in visokimi denarnimi kaznimi – te pa so se za marsikateri časopis, denimo Levstikov in Vilharjev *Naprej*, izkazale kot usodne.

V nasprotju s časopisnimi članki Levstikova literarna dela za avtorjevega življenja niso bila predmet uradne cenzure: edino resno soočenje kakega Levstikovega

⁸ Prim. pregledno poglavje o cenzuri v tem času (Dovič 2020) in katalog ob nedavni razstavi v NUK (Dovič 2023).

leposlovnega teksta z njo se je odvila šele po njegovi smrti. Dolgoletno blokiranje uprizoritve *Tugomerja* – igre, ki jo je ravno Levstikova redakcija prekovala v eksplozivni *opus magnum* slovenskega nacionalizma – bržkone lahko štejemo za najpomembnejšo zgodbo kranjske gledališke cenzure na prelomu stoletja. Boj slovenskih literatov za *Tugomerja* paradigmatično reprezentira emancipacijske težnje nastajajoče nacije – Slovencev, ki so se, če se še enkrat vrnemo k Levstikovi inkriminirani »Tujčevi peti«, v 19. stoletju naposled »prebudili in zavedli, da je ta zemlja naša« (Levstik 1961: 37).

Viri

Giesebrecht, Ludwig, 1843: *Wendische Geschichten aus den Jahren 780 bis 1182. Erster Band*. Berlin: Rudolf Gaertner.

Gledališka 2023 = Mihurko Poniž, Katja (ur.): *Gledališka cenzura in uprizoritve Dramatičnega društva v Ljubljani (1873–1914)*. Digitalni repozitorij. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino. <https://sidih.github.io/cenzura/>. (Dostop 16. 1. 2024.)

Jurčič, Josip, 1876: *Tugomer: Tragedija v 5 dejanjih*. Ljubljana: Narodna tiskarna.

Jurčič, Josip, 1960: *Tugomer; Veronika Deseniška, Pesmi, Dodatek. Zbrano delo*, 9. knjiga. Ur. Mirko Rupel. Ljubljana: DZS.

Levstik, Fran, 1854: *Pesmi*. Ljubljana: Jožef Blaznik.

Levstik, Fran, 1955: *Dramatični spisi. Zbrano delo*, 5. knjiga. Ur. Anton Slodnjak. Ljubljana: DZS.

Levstik, Fran, 1959: *Politični spisi I, Dodatek. Zbrano delo*, 8. knjiga. Ur. Anton Slodnjak. Ljubljana: DZS.

Levstik, Fran, 1961: *Politični spisi II. Zbrano delo*, 9. knjiga. Ur. Anton Slodnjak. Ljubljana: DZS.

Stenografični 1900 = Stenografični zapisnik sedme seje deželnega zbora kranjskega v Ljubljani, 11. 4. 1900. *Obravnave deželnega zbora kranjskega v Ljubljani (29. 12. 1899 do 5. 5. 1900)*. Ljubljana: Deželni odbor kranjski. 120–121.

Literatura

Anon., 1887 [Fran Levec]: Dr. Weitlof in naš list. *Ljubljanski zvon* 7/6. 383–384.

Cvirn, Janez, 2010: »Naj se vrne cenzura, ljubša bi nam bila«: Avstrijsko tiskovno pravo in slovensko časopisje (1848–1914). Režek, Mateja (ur.): *Cenzurirano: Zgodovina cenzure na Slovenskem od 19. stoletja do danes*. Ljubljana: Nova revija. 13–44.

Domej, Teodor, 2023: Kratko življenje in konec časopisov *Stimmen aus Innerösterreich* in *Slovenec*. Dovič, Marijan (ur.): *Slovenski literati in cesarska cenzura v dolgem 19. stoletju*. Ljubljana: ZRC SAZU. 283–310. DOI: https://doi.org/10.3986/9789610507468_14.

Dovič, Marijan, 2020: Slovenski literati in cesarska cenzura: izbrani primeri iz dolgega 19. stoletja. Vidmar, Luka (ur.): *Cenzura na Slovenskem od protireformacije do predmarčne dobe*. Ljubljana: Založba ZRC. 243–286.

- Dovič, Marijan, 2022: Bukovniki, cenzura in Drabosnjak, »poredni paur« iz Korotana. *Slavistična revija* 70/3. 373–388. DOI: <https://doi.org/10.57589/srl.v70i3.4039>.
- Dovič, Marijan (ur.), 2023: *Slovenci in cesarska cenzura od Jožefa II. do prve svetovne vojne*. Ljubljana: ZRC SAZU. DOI: <https://doi.org/10.3986/9789610507468>.
- Globočnik, Damir, 2010: *Pavliha 1870: Levstikov satirični list*. Ljubljana: Slovenska matica.
- Globočnik, Damir, 2018: Prvi uredniki *Slovenskega naroda*. *Teorija in praksa* 55/4. 817–833.
- Kmecl, Matjaž, 1981: *Fran Levstik*. Ljubljana: Partizanska knjiga.
- Kordiš, Ivan, 2023: Dogodbe ob izdaji Kozlerjevega *Zemljovida slovenske dežele in pokrajin*. Dovič, Marijan (ur.): *Slovenski literati in cesarska cenzura v dolgem 19. stoletju*. Ljubljana: ZRC SAZU. 267–282. DOI: https://doi.org/10.3986/9789610507468_13.
- Logar, Janez, 1933: Levstik v boju s prvaki. Logar, Janez in Ocvirk, Anton (ur.): *Levstikov zbornik*. Ljubljana: Slavistični klub. 133–275.
- Ocvirk, Anton, 1933: Levstikov duševni obraz. Logar, Janez in Ocvirk, Anton (ur.): *Levstikov zbornik*. Ljubljana: Slavistični klub. 7–132.
- Rupel, Mirko, 1960: Opombe. Jurčič, Josip: *Tugomer, Veronika Deseniška, Pesmi, Dodatek*. *Zbrano delo*, 9. knjiga. Ljubljana: DZS. 263–336.
- Slodnjak, Anton, 1948: Opombe. Levstik, Fran: *Pesmi 1854, Tonine pesmi, Franjine pesmi, Prvi časi, Dodatek*. *Zbrano delo*, 1. knjiga. Ljubljana: DZS. 313–565.
- Slodnjak, Anton, 1955: Opombe. Levstik, Fran: *Dramatični spisi*. *Zbrano delo*, 5. knjiga. Ljubljana: DZS. 381–450.
- Slodnjak, Anton, 1959: Opombe. Levstik, Fran: *Politični spisi I, Dodatek*. *Zbrano delo*, 8. knjiga. Ljubljana: DZS. 319–444.
- Slodnjak, Anton, 1961: Opombe. Levstik, Fran: *Politični spisi II*. *Zbrano delo*, 9. knjiga. Ljubljana: DZS. 451–551.
- Smolej, Tone, 2023: »Dasiravno smo mesto Nemcev tiste stare Franke izvlekli na dan, vendar nismo našli milosti pri vladi.« Cenzura *Tugomerja*. Jež, Andraž (ur.): *Slovenska literatura in umetnost v družbenih kontekstih*. Obdobja 42. Ljubljana: Založba Univerze. 43–48. DOI: <https://doi.org/10.4312/Obdobja.42.2784-7152>.
- Trstenjak, Anton, 1892: *Slovensko gledališče: Zgodovina gledaliških predstav in dramatične književnosti slovenske*. Ljubljana: Dramatično društvo.
- Ugrinović, Ana, 2001: *Cenzura in prepoved gledališča*. Diplomsko delo. Ljubljana: Akademija za gledališče, radio, film in televizijo, Univerza v Ljubljani.
- Vilhar, Miroslav, 1865: *Žabjanke*. Zagreb: Miroslav Vilhar.
- Žigon, Tanja, 2023: Tiskovne pravde na Kranjskem v šestdesetih letih 19. stoletja. Dovič, Marijan (ur.): *Slovenski literati in cesarska cenzura v dolgem 19. stoletju*. Ljubljana: ZRC SAZU. 311–333. DOI: https://doi.org/10.3986/9789610507468_15.

ROMAN O PODNEBNIH SPREMEMBAH MED ZNANSTVENO FANTASTIKO IN REALNIMI IZKUŠNjami¹

Na antropogene podnebne spremembe kot ekološki in družbeno-kulturni problem se od devetdesetih let prejšnjega stoletja intenzivneje odziva tudi literarna veda. Književnost o podnebni problematiki pripoveduje na estetski način, bralca nagovarja z zgodbami, v njem prebujajo emocije, vabi ga k premisleku o vrednotah in okoljskem obnašanju. V pričujoči raziskavi se osredinjamo na roman o podnebnih spremembah. V okviru ekoloških žanrov zavzema pomembno mesto in se je v devetdesetih letih prejšnjega stoletja najprej uveljavil v angleško-ameriškem jezikovnem prostoru. V svojo strukturo vključuje prvine drugih žanrov, zlasti znanstvene fantastike in trilerja. V zadnjem času se od fantastičnih scenarijev odmika k tematizaciji realnih izkušenj s podnebnimi spremembami. Umestiti ga je mogoče v ekološki riziko narativ, kar je opisano na primeru romana *Zgodovina čebel* norveške pisateljice Maje Lunde. Podnebne spremembe so predstavljene tudi v romanih *Na Klanču* Tine Vrščaj in *Primerljivi hektarji* Nataše Kramberger.

Ključne besede: podnebna fikcija, ekološki žanri, roman o podnebnih spremembah, ekološki riziko narativ

Climate change novel between science fiction and reality

Literary science, like other sciences, has since the 1990s been intensively responding to anthropogenic climate change in an environmental and socio-cultural context. Climate issues have in literature been narrated in an aesthetic manner, appealing to the reader through stories, stirring emotions in the reader, inviting the reader to reflect on certain values and to behave in an environmentally friendly manner.

¹ Prispevek je nastal v okviru pilotnega projekta na Filozofski fakulteti Univerze v Mariboru (NRP 3330-22-3514) Komuniciranje podnebne krize za uspešen prehod v zeleno družbo (ZELEN.KOM, 2022–2025), ki ga financira Ministrstvo za visoko šolstvo, znanost in inovacije RS, in raziskovalnega programa št. P6-0156 (Slovensko jezikoslovje, književnost in poučevanje slovenščine, vodja programa prof. dr. Marko Jesenšek), ki ga je sofinancirala Javna agencija za znanstvenoraziskovalno in inovacijsko dejavnost Republike Slovenije iz državnega proračuna.

The present study focuses on a novel about climate change, which in the framework of the environmental genre occupies a space of much importance and which in the 1990s initially gained popularity in the Anglo-American linguistic context. Its structure includes elements of other genres, especially those of science fiction and thrillers. Recently, however, it has distanced itself from fantastic scenarios, moving towards realistic encounters with climate change that can be classified as environmental risk narratives, as illustrated by the example of the novel *Zgodovina čebel* (*The History of Bees*) by the Norwegian author Maja Lunde. Climate change is also presented in the novels *Na Klanču* by Tina Vrščaj and *Primerljivi hektarji* by Nataša Kramberger.

Keywords: climate fiction, environmental genres, novel on climate change, environmental risk narrative

Uvod

Ogromni požari na Krasu poleti 2022 in katastrofalne poplave, ki so zajele večji del slovenskega prostora v začetku avgusta 2023, pričajo, da posledice globalnih podnebnih sprememb niso znanstvena fantastika ali zgolj abstraktna napoved naravoslovcev za neko daljno prihodnost, ki jo lahko ignoriramo ali zmanjšujemo težo njenega pomena. V geološkem obdobju antropocena smo uničili energijsko ravnovesje na Zemlji. Če ne bomo spremenili svojega odnosa do okolja in miselnosti, da predstavlja gospodarska rast gonilno silo razvoja, preti Zemlji uničenje, opozarja klimatologinja Lučka Kajfež Bogataj v svoji knjigi *Planet, ki ne raste* (2017). Tudi Marcel Štefančič, jr., razlaga v knjižni izdaji esejev *Kaj ne vidite, da gorimo!* (2022) podnebne spremembe kot posledico neoliberalistične vrste kapitalizma, pred bralcem razgrinja mračno podobo družbenega dogajanja in piše o kapitalizmu kot pojavu, ki nima več nasprotnega pola in drugačne perspektive. Katastrofalne posledice podnebnih sprememb so postale nova realnost, apokaliptična katastrofa pogorelega Krasa, ki potrebuje ponovno izgradnjo, pa nova metafora sodobnega sveta (Štefančič 2022: 21).

Podnebne spremembe in podnebna fikcija

Diskurz o podnebnih spremembah je v današnjem času sestavni del družbenega in kulturnega diskurza, h kateremu lahko pomembno prispeva tudi književnost, ki ima za tematizacijo antropogenih podnebnih sprememb, njihovih vzrokov, posledic in prognoz celotno območje fikcije, različne slogovne postopke in literarne žanre (Zemanek 2018). Naloga podnebne fikcije ni posredovanje stvarnih informacij, a ker se literatura od drugih diskurzov razlikuje po svoji odprtosti, lahko s področja podnebnih sprememb vključuje različna védenja, spoznanja, informacije, zarote, dvome, fantastične scenarije o prihodnosti in vse bolj tudi konkretne izkušnje s podnebnimi spremembami, ki jih čutimo kot vremenske ujme (sušo, vročinske valove, poplave, orkanski veter idr.), izumiranje rastlinskih in živalskih vrst idr. Literatura lahko pri-poveduje o podnebnih spremembah tudi na zabaven način, npr. s slogovnimi sredstvi humorja in ironije. O dokaj abstraktni problematiki podnebnih sprememb nago-varja bralca na estetski način in s konkretnimi zgodbami, v njem prebuja emocije in

ga vabi k premisleku o vrednotah in okoljskem obnašanju (Goodbody 2020). Podnebne spremembe imajo globalno razsežnost. S tem ko presegajo življenjsko dobo posameznika ali več generacij, se izmikajo neposrednemu zaznavanju. Ljudje največkrat ne občutimo podnebnih sprememb, temveč vremenske pojave, o vzrokih zanje pa se tudi znanost ne more zmeraj natančno opredeliti. Faktor tveganja, s katerim je zaznamovan diskurz o podnebnih spremembah, ustvarja plemičnost, zagovornike, nasprotnike in dvomljivce. Lastnosti, kot so abstraktnost, globalnost, časovna in prostorska nedolročnost, deteritorialnost, tveganje, negotovost napovedi in plemičnost, povzročajo težave v znanstvenem in literarnem komuniciranju podnebnih sprememb. Toda v primerjavi z znanstvenim diskurzom lahko podnebna fikcija vključi v svoje scenarije tudi tiste prvine, ki jih mora podnebna znanost izključiti. Literarni diskurz lahko tematizira konkretne izkušnje s podnebnimi spremembami v določenem prostoru, individualne zgodbe, različne refleksije, prognoze, tvegane napovedi, dvom, teorijo zarote, plemičnost idr. (Mayer 2015, 2018).

Od devetdesetih let prejšnjega stoletja se na antropogene podnebne spremembe, ki predstavljajo največji riziko globalne družbe, izraziteje odziva tudi književnost s produkcijo podnebne fikcije, h kateri prištevamo različne umetnostne zvrsti, ki reprezentirajo podnebno problematiko, npr. filme, likovna dela s podnebno temo in predvsem književna dela, v katerih zavzema podnebje osrednjo vlogo ne le kot klimatološki, ampak tudi kot socialni, ekonomski, psihološki in moralni problem. Podnebna fikcija je določena zgolj tematsko in pogosto vsebuje prvine popularnih žanrov, zlasti distopičnega romana, znanstvene fantastike in trilerja (Goodbody 2020: 3–4).

Roman o podnebnih spremembah in prvine znanstvene fantastike

Med ekološkimi zvrstmi in žanri narašča produkcija romana o podnebnih spremembah. Uveljavil se je v devetdesetih letih prejšnjega stoletja najprej v angleško-ameriškem jezikovnem okolju in po letu 2000 doživel razcvet v evropskem prostoru (Goodbody 2020).

V tematizaciji antropogenih podnebnih sprememb prikazuje roman o podnebnih spremembah različne scenarije podnebne sedanosti in prihodnosti, od apokaliptičnih, katastrofičnih napovedi do lahkotnejših, humornih, ironičnih, nostalgičnih ubeseditiv, vse bolj tudi realne zgodbe in izkušnje s prepoznanimi posledicami podnebnih sprememb, o katerih poročajo klimatologi.

V scenarijih o oddaljeni podnebni prihodnosti imajo ključno vlogo prvine znanstvene fantastike, dogajanje pa je lahko umeščeno tudi na druge planete, npr. v romaneskni trilogiji *Mars* (*Red Mars*, 1992, *Green Mars*, 1993, *Blue Mars*, 1996) znanega ameriškega pisatelja znanstvenofantastične podnebne fikcije K. S. Robinsona, čigar vizije podnebne prihodnosti temeljijo tudi na znanstvenih ugotovitvah. V njegovi trilogiji *Science in the Capital* (*Forty Signs of Rain*, 2004, *Fifty Degrees*

Below, 2005, *Sixty Days and Counting*, 2007) je podnebna problematika prikazana na podlagi realnih situacij in dogajanja v času, ki je navidezno sočasen s časom njihovega nastajanja. Pisatelj raziskuje v teh romanih preplet znanosti in politike v Washingtonu.² Podnebni problematiki pripisuje pomembno vlogo v nacionalni in mednarodni politiki.

V slovenščino je preveden Robinsonov roman *Ministrstvo za prihodnost*³ (2023) (*The Ministry for the Future*, 2020), ki pripoveduje, kako bodo podnebne spremembe v bližnji prihodnosti strahovito vplivale na vse nas. Dogajanje je umeščeno v bližnje leto 2025, ko v Zürichu ustanovijo Ministrstvo za prihodnost, ki poskuša države po svetu prepričati k podnebnemu ukrepanju. Kmalu sledijo podnebne težave na celotnem planetu, obsežne vremenske ujme, ljudje, živali in rastline umirajo, morska gladina se dviguje, emisije ogljikovih delcev v zraku se povečujejo, vse več je podnebnih prebežnikov itd. Avtor izpisuje kritiko neoliberalnega kapitalizma, potrošništva, političnih odločitev, nacionalnih bank, zakonodaje, bogatenja elit na račun pomanjkanja v preostalem svetu, ob tem ponuja tudi zamisli, kaj bi bilo potrebno storiti, da bi se ljudje spoprijeli z grozljivimi učinki antropocena. Ljudje smo odvisni od znanosti in tehnologije, politika bi morala omejiti emisije toplogrednih plinov, opustiti fosilna goriva, spremeniti politično ekonomijo idr. Vključuje tudi bolj radikalne zamisli, npr. genski inženiring in zatemnitev Sonca. Pisatelj je prepričan, da smo naravo tako poškodovali, da jo moramo popraviti. Prihodnost bi morala temeljiti na vrednotah solidarnosti, pravičnosti in trajnostnem ravnovesju biosfere. Roman *Ministrstvo za prihodnost* prinaša strah in upanje pred bližnjo prihodnostjo, sklene pa se z dokaj optimistično vizijo spoprijemanja s podnebno krizo.

V romanu o podnebnih spremembah se rade pojavljajo tudi prvine trilerja. Triler temelji na napeti zgodbi s srečnim koncem, polarizaciji dobrega in slabega, vključuje teorijo zarote, distopične in utopične narative ter spolne stereotype (Zemanek 2018: 43–44). V ekološkem trilerju⁴ *Der Zorn des Oktopus* (2022) avtorjev Dirka Rossmanna in Ralfa Hoppeja je npr. tematizirano vprašanje, kdo lahko odloča o naši bližnji prihodnosti. Podnebna katastrofa je umeščena v leto 2029. Človeštvo zaradi podnebne krize trpi hudo pomanjkanje in se bori za golo preživetje. Podnebno zaveznitvo velikih politično-ekonomskih sil želi preprečiti kaos in vojno zaradi lakote s pomočjo superračunalnika. Toda ta se znajde v rokah obsedenega kriminalca. Svet lahko rešita le dva človeka, nižji uslužbenec in živahna milijonarka, pri tem sta oba zasledovana in v veliki nevarnosti.

² Strnjena in posodobljena izdaja omenjenih romanov, podprta z najnovejšimi podnebnimi raziskavami, je dostopna tudi v njegovi knjigi z naslovom *Green Earth* (2015).

³ Prevedla ga je Alenka Ropret.

⁴ Prim. npr. tudi Matthew Glass: *Ultimatum* (2009), Sven Böttcher: *Prophezeiung* (2021), Wolf Harlander: *Schmelzpunkt* (2022).

Roman o podnebnih spremembah v kontekstu realnih izkušenj

Podnebni raziskovalec Mike Hulme trdi, da je naloga podnebnih raziskav pokazati, kako naj živimo z negotovostjo, ki jo prinašajo podnebne spremembe. Nanj se sklicuje Benjamin Bühler (2016: 180) in predlaga, da mora temu slediti tudi ekološka literarna veda, kar pomeni, da se mora odmakniti od poenostavljenih in katastrofičnih scenarijev podnebne problematike, preiti v tematizacijo teoretske refleksije in zgodovinskega razvoja podnebnih sprememb ter pokazati na njihovo kompleksnost in slepe pege sodobne diskusije.

Sylvia Mayer (2018) ugotavlja, da je po letu 2000 v romanu o podnebnih spremembah opaziti premik od katastrofičnih in apokaliptičnih scenarijev v daljni prihodnosti k tematizaciji individualnih, konkretnih zgodb o posledicah podnebnih sprememb v sedanjosti ali bližnji prihodnosti (npr. *Flight Behavior* (2012) Barbare Kingsolver). Sodobni roman o podnebnih spremembah je določen tematsko, posega po raznovrstnih slogovnih postopkih in se naslanja na različne zvrsti, žanre in konvencije. Vključuje lahko prvine družinskega, razvojnega in konverzijskega narativa, montaže, alegoričnosti, nostalgčnosti, ironije idr. Med protagonisti se vse pogosteje pojavljajo naravoslovci, ekologi, biologi, glaciologi, podnebni aktivisti, čebelarji, kmetje idr., ki konkretizirajo osebno izkušnjo s podnebnimi spremembami. Protagonist romana *EisTau*⁵ (2011) Ilije Trojanova, nemški glaciolog Zeno Hintermeier, je dolga leta predano raziskoval alpski ledenik in čustveno prizadeto doživljal njegovo smrt. Po izgubi svojega ledenika se je kot strokovni vodja pridružil turistični ekspediciji na Antarktiko, zapadel v vse večjo resignacijo in doživel razpad tudi na osebni ravni. Zgodba o turističnem potovanju na Antarktiko se prepleta z glaciologovimi dnevniškimi zapiski, ki vsebujejo fragmente ladijskih objav, medijskih poročil, elegično obarvane spominske opise o njegovem intimnem življenju in izginjanju ledenika. Protagonist razglablja o ekonomskih, vojaških in ekoloških nevarnostih, ki pretijo Antarktiki, kritično presoja medijsko poročanje in ekološki turizem. Vsa opozarjanja na nevarnost podnebne katastrofe se mu zdijo brezplodna, s tajanjem polarnega ledu drvi svet v neizbežno podnebno katastrofo. Roman tematizira pesimistično izkušnjo podnebnih sprememb z vidika resigniranega znanstvenika, pripoveduje o dvomu in nemoči posameznika, da bi v okolju plenilske logike lahko preprečil podnebno katastrofo.

Roman o podnebnih spremembah kot ekološki riziko narativ

Podnebne spremembe predstavljajo globalni riziko našega časa, posledice že občutimo in bodo po napovedih klimatologov vse hujše, npr. taljenje ledenikov, tajanje permafrosta, dvigovanje morske gladine, zakisanost morja, ekstremni vremenski pojavi, izumiranje živalskih in rastlinskih vrst idr. Nanje se po svoje odziva tudi podnebna fikcija. Sylvia Mayer (2018: 43) je roman o podnebnih spremembah uvrstila v ekološki žanr riziko narativa, ki se v primerjavi s časovno-prostorsko in

⁵ V slovenskem prevodu je izšel pod naslovom *Tajanje* (2013).

družbeno konkretizirano katastrofo osredinja na predvidevanje katastrofe in pušča povsem odprto, ali se bo v resnici zgodila ali ne.

Literarne osebe v romanu o podnebnih spremembah razpolagajo z različnim vedenjem o podnebjju, nastopajo podnebni dvomljivci, zarotniki, zagovorniki in nasprotniki podnebnih sprememb, med njimi prihaja do polemčnosti, nasprotij, razhajanj ipd. Znanstveno in literarno komuniciranje podnebnih sprememb ima nekatere lastnosti, značilne za riziko narativ, kot so abstraktnost, faktor tveganja, prostorska in časovna neopredeljenost, negotovost, polemičnost idr. Podnebne spremembe so prostorsko in časovno težko dojemljivi fenomeni, presegajo obdobje človeškega življenja ali celo več generacij. Naravoslovci jih ne morejo natančno napovedati, kar povzroča polemične odzive, zavračanje, sprejemanje, dvom, teorijo zarote idr. Globalna razsežnost podnebnih sprememb zahteva oblikovanje planetarne zavesti in drugačno razumevanje lokalnega prostora. Ursula K. Heise (2010) razlaga lokalni prostor kot deteritorij. Ta je določen z globalnimi in s transnacionalnimi ekološkimi silami ter povezavami. Primer lokalnega prostora v smislu deteritorija je ubeseden v romanu *Flight Behavior* (2012) Barbare Kingsolver, ki vsebuje tudi prvine razvojnega romana. Protagonistka, 28-letna farmarka Delarobia iz zvezne države Tennessee (ZDA), doživi konkretno izkušnjo podnebnih sprememb ob odkritju množice metuljev monarhov v gorski pokrajini Apalači, kjer vremenske razmere ne dopuščajo njihovega preživetja, dogajalni prostor pa postane z njihovim prihodom deteritorij, podvržen vplivom podnebnih sprememb. Protagonistka si nenavaden prihod metuljev najprej razlaga kot religiozno svarilo in nato v družbi naravoslovcev postopoma sprejme njihovo razlago, da so metulji spremenili svojo migracijsko pot zaradi podnebnih sprememb.

Roman o podnebnih spremembah kot ekološki riziko narativ se naslanja na različne žanre, literarne zvrsti in konvencije, vsebuje lahko prvine detektivke, kriminalke, pastorage, distopičnega, pikaresknega, razvojnega romana, spekulativne fikcije, znanstvene fantastike idr. (Heise 2010; Mayer 2018). Na razpolago ima vse možnosti fikcije in lahko vključuje tiste dimenzije podnebnih izkušenj, ki jih mora naravoslovni diskurz izključiti. Podnebne spremembe inscenira večplastno, odmiška se od apokaliptično-alarmnega načina pisanja, implicira preseganje ekoloških nevarnosti, usmerja se v pripovedni način, ki upošteva trajanje ekološke krize, prinaša scenarije individualnih, konkretnih izkušenj s podnebnimi spremembami v sedanjosti ter raznovrstnost ekoloških, socialnoekonomskih, psiholoških, moralno-etičnih problemov, ki jih povzročajo podnebne spremembe.

Romani o podnebnih spremembah se razvrščajo v riziko narativ predvidevanja/pričakovanja katastrofe (*risk narratives of anticipation*) in v riziko narativ katastrofe (*risk narratives of catastrophe*) (Mayer 2018: 222). V prvi tipološki skupini se nahajajo romani, ki sicer predvidijo globalni podnebni kolaps za prihodnost, vendar so povsem osredinjeni na dogodke v bližnji prihodnosti ali sedanjosti, ki že kažejo prve znake podnebnih sprememb. V zvezi s podnebnimi spremembami tematizirajo negotovost, dvom, polemičnost idr. Obravnavajo različne podnebne

teme, podobnost pa obstaja v reprezentaciji literarnih figur in prostora. Literarne osebe pripadajo različnim socialnim okoljem, imajo različen odnos do podnebnih sprememb in razpolagajo z različnim védenjem o njih. Kot protagonisti nastopajo naravoslovci, klimatologi, glaciologi, biologi, kmetje, podnebni aktivisti idr. Lokalni dogajalni prostori postanejo pod vplivom čezregionalnih in globalnih podnebnih sprememb deteritoriji. Avtorji posegajo po prvinah razvojnega romana, znanstvene fantastike, alegoričnosti, elegičnosti, ironije idr., niso pa napisani več v smislu apokaliptičnega alarma. Podnebne spremembe so reprezentirane kot znak trajajoče podnebne krize, vendar romani vsebujejo tudi žarek upanja. V to tipološko skupino lahko uvrstimo romaneskno trilogijo *Science in the Capital* (2004, 2005, 2007) K. S. Robinsona, *Solar* (2010) Iana McEwana, *Flight Behavior* (2012) Barbare Kingsolver idr. (Mayer 2018: 225).

V riziko narativ katastrofe (*risk narratives of catastrophe*) se uvrščajo romani o podnebnih spremembah, ki inscenirajo podnebno katastrofo v daljni prihodnosti in pripovedujejo o strašljivih ekoloških, socialnoekonomskih, političnih in kulturnih posledicah podnebnih sprememb, o propadlih socialnih in političnih sistemih, temelječih na fosilnih gorivih, dramatičnih spremembah človeškega življenja, obsežnem izumrtju živalskih in rastlinskih vrst idr. Tudi ta skupina romanov prostorsko in časovno konkretizira globalne podnebne spremembe, prinaša pa katastrofične variante prihodnosti, ki v sodobnih podnebnih modelih nastopijo kot možna resničnost. Tematizirajo lahko tudi čas pred podnebnim kolapsom, npr. v obliki spominskih reminiscenc. Oba tipa romana o podnebnih spremembah temeljita na realističnem modusu pisanja in upoštevata izkušnje bralcev s podnebnimi spremembami. Riziko narativ katastrofe posega v večji meri po distopičnih pripovednih prvinah, vendar ne oblikuje apokaliptičnega scenarija prihodnosti. Podnebne spremembe so prikazane kot trajanje, literarnih oseb, ki bi širile vedenje o podnebnih spremembah, tukaj ni več. Manjka tudi utopični element, da je mogoče s podnebnimi predpisi preprečiti podnebno katastrofo. V to skupino romanov se npr. uvrščata T. C. Boyle: *A Friend of the Earth* (2000), Naomi Oreskes in Erik M. Conway: *The Collapse of Western Civilization* (2014) (Mayer 2018: 225).

Roman *Zgodovina čebel* Maje Lunde kot primer ekološkega riziko narativa

V romanu *Zgodovina čebel* norveške pisateljice Maje Lunde⁶ se prepletajo tri družinske zgodbe. Dogajanje se širi na več celin in zajema čas od srede 19. do konca 21. stoletja. Vse tri zgodbe so povezane s čebelami, izhajajo iz konkretnega, realnega pripovednega načina, vključujejo prvine družinskega in razvojnega romana pa tudi distopične in katastrofične scenarije. Fiktivna zgodba mlade matere Tao, ročne opravevalke sadnega drevja na Kitajskem, je umeščena v ne tako daljno prihodnost, v leto 2098, zgodba Angleža Williama, biologa in prodajalca semen, se dogaja v letu 1852, zgodba kmeta in komercialnega čebelarja Georgea iz ZDA pa v letu 2007. Prostorsko-časovna razsežnost romana implicira ohranjanje čebelarstva

⁶ Po nemškem prevodu *Die Geschichte der Bienen* (2015) ga je v slovenščino prevedla Neža Kralj.

tradicije iz roda v rod, svetovno razširjenost čebelarjenja in globalno problematiko izumiranja čebel tudi zaradi podnebnih sprememb.

William, po izobrazbi biolog, se je ob preučevanju Huberjevega⁷ panja z gorečo vnemo lotil načrta za izdelavo novega čebeljega panja, ki bi omogočil pridelavo čistejšega medu. Študij čebelarstva literature in pogovori z nekdanjim profesorjem omogočijo vključitev diskusij o čebelah in čebelarstvu, spornih teorijah in praksah čebelarjenja, zgodovinskem razvoju čebeljih panjev, posameznih izumiteljih, ljubiteljskih čebelarjih idr. Zgodba odpira dvom o neizpodbitnosti strokovnih raziskav, odkriva zablode in stranpoti strokovnjakov, intelektualcev, njihov pohlep po slavi in hitrem uspehu, a tudi razočaranje in neuspeh.

William Savage predstavlja lik problematičnega, v stroki ne dovolj razgledanega biologa, ki ga pri raziskovanju vodijo želja po slavi, lastnem dokazovanju in izboljšanju gmotnega položaja družine. Njegove risbe za čebelji panj ne pomenijo novega izuma, saj je podoben načrt pred njim izdelal že poljski čebelar. Kljub velikemu razočaranju, da se mu ni uspelo vpisati v zgodovino izumiteljev, njegovo delo ni bilo zaman, saj je pri hčerki prebudil zanimanje za čebele in tako omogočil nadaljevanje družinske čebelarstva tradicije.

Zgodba o ameriškem kmetu in čebelarju Georgeu z začetka 21. stoletja pripoveduje o konkretni izkušnji uporabe čebel v komercialne namene in njihovem izumiranju. George se iz ekonomskih razlogov prilagodi komercialnemu čebelarjenju in svoje čebelje panje s kamionom prevaža po zveznih državah Amerike za oprashaevanje na velikih plantažnih nasadih monokultur. Doživi izginotje čebel in gospodarski polom. Bil je eden izmed prvih ameriških kmetov in čebelarjev, ki jih je prizadel kolaps čebel, vendar ni obupal, nabavil je nove panje in čebelaril v manjšem obsegu. S sinom Thomasom sta prešla na ekološko kmetovanje in čebelarjenje. Sin je nadaljeval očetovo tradicijo in se prilagajal naravi. Čebel ni več prevažal naokoli za oprashaevanje plantažnih nasadov, pustil jim je toliko medu, kot so ga same potrebovale za preživetje, a vendar zmeraj znova doživljal umiranje čebel. Nazadnje je moral kmetijo prodati. Na podlagi lastnih izkušenj s kmetovanjem in čebelarjenjem je napisal knjigo Zgodovina čebel z letnico izida 2037 in vanjo vključil risbe čebeljega panja svojega prednika Williama Savagea iz leta 1852. Individualna izkušnja ameriškega čebelarja daje vedeti, da ni preprostih in nedvoumih rešitev za čebele oziroma naravo na eni in kmetijstvo na drugi strani. Napovedi popolnega kolapsa čebel in človeštva v bližnji prihodnosti je pridružen tudi kanček upanja za prilagajanje naravi in sobivanje z ekološko krizo.

Zgodba 28-letne Kitajke Tao, ročne oprashaevalke sadnih dreves na velikih plantažah, je umeščena v leto 2098, v čas, ko naj bi se že zgodil globalni kolaps čebel. Protagonistka poroča, da na Kitajskem že sto let ročno oprashaevajo sadna drevesa. Doživi odvzem triletnega sina, potem ko se je onesvestil na prepovedanem

⁷ Švicarski čebelar François Huber (1750–1831) je leta 1789 izumil listni panj, ki je pomenil velik korak v razvoju čebelarstva.

območju sredi gozda, kjer je oblast v strogo zavarovanem rastlinjaku eksperimentalna z novimi rastlinami, odpornimi na škodljivce, in nadzirala čebele. Mlada mati po dolgem iskanju otroka v pekinških bolnišnicah izve, da je mrtev. V njeni zgodbi so prepoznavne prvine razvojnega romana. Z raziskovanjem terena in prebiranjem strokovne literature o čebelah se dokoplje do spoznanja, kaj se je dogajalo v zagrajenem območju gozda, kjer je otroka pičila čebela in je nato umrl zaradi alergije na čebelji pik.

V Kitajkino zgodbo so vključeni tudi katastrofični scenariji. Globalna katastrofa izginotja čebel je sicer umeščena v bližnjo prihodnost, a z vidika pripovedovalke s konca 21. stoletja se je že zgodila in je konkretizirana. Za ustvarjanje realističnega načina pripovedovanja, iluzije verjetnosti, prostorske in časovne konkretizacije je uporabljen dokumentarni postopek. Pripovedovalka poroča o globalnem kolapsu čebel, o vzrokih zanj, življenju pred katastrofo in po njej na podlagi fiktivnih pisnih virov, vključno z omenjeno knjigo Zgodovino čebel, vendar se opira tudi na strokovne podatke. Poroča, da se je o kolapsu čebeljih družin začelo govoriti med letoma 2006 in 2007, ko se je v največjem obsegu pojavil v ZDA, čeprav so čebele v Sečuanu izginile že v 80. letih prejšnjega stoletja.

Literarni diskurz o vzrokih za kolaps čebeljih družin v letu 2007 vsebuje prvine negotovosti, nepreciznih izjav in domnev, kar je ena od značilnosti riziko narativa. Fikcijsko besedilo seveda ni zavezano preverljivosti zunajbesedilne resničnosti, vendar avtorica v dodatku v knjigi navede tudi številna strokovna dela, iz katerih je črpala podatke. Stroka ne more zagotoviti preciznih odgovorov o kolapsu čebeljih družin, postreže le z možnimi vzroki, med katerimi navaja pesticide, zastrupljeno zemljo, virusne bolezni, monokulturno poljedelstvo in podnebne spremembe. V sušnih obdobjih rastline ne cvetijo, zato čebelam primanjkuje hrane in medicinine, njihovo počasno umiranje se dogaja tudi v dolgih obdobjih dežja in mrzle zime.

Pripovedovalka nadalje razlaga, da so leta 2013 najprej v Evropi, nato tudi drugod začasno prepovedali nekatere vrste sredstev za zatiranje rastlinskih škodljivcev. Nekateri znanstveniki so trdili, da strupi vplivajo na navigacijski sistem čebel in preprečijo, da bi se vrnile v panj, drugi so pisali, da so za njihov pogin krivi strupeni insekticidi, ki prizadenejo živčevje majhnih žuželk. Škodljivci so uničili poljske pridelke, sledilo je pomanjkanje hrane, čebele pa so še naprej izumirale. Spet drugi so zatrjevali, da so umirale zaradi strupov v zemlji, njihovo umiranje je povzročala tudi pršica varoja. Prepoved škropljenja z nevarnimi pesticidi, ki je veljala kot previdnostni ukrep, so po preskusni dobi znova odpravili. Toda čebele niso mogle slediti podnebnim spremembam in monokulturnemu kmetijstvu.

Protagonistka nadalje poroča o katastrofalnih posledicah izumiranja čebel. Ker ni bilo oprashačevalcev, so cvetoča polja in sadna drevesa ostala brez plodov. V prvih desetletjih 21. stoletja je prišlo do pomanjkanja osnovnih pridelkov. Ker ni bilo mogoče pridelati dovolj krme za živino, se je v 30. letih zgodil drastičen upad mesne industrije, mleka in mlečnih izdelkov. Zaradi pomanjkanja oprashačevalcev

ni bilo več mogoče pridelovanje oljnih rastlin, sledilo je pomanjkanje biogoriva, ljudje so se bili prisiljeni vrniti k neobnovljivim virom energije, kar je povzročilo globalno segrevanje Zemlje. Kolaps čebel je dobil globalne razsežnosti, v ZDA je povzročil svetovno prehransko krizo, iz Amerike se je širil v Evropo in Azijo, zadnja je bila leta 2028 na vrsti Avstralija. Okužbe naj bi se tja prenesle z letalskim prometom, uvozom delovnih oblačil iz Južne Koreje ali z gnojili. Na Kitajskem so že od 80. let prejšnjega stoletja opravljali ročno oprraševanje rastlin in sadnih dreves.

Tudi poskusi reševanja izumiranja čebel so bili različni. Čebelarjem je do določene mere uspelo zatreti pršico varoja. Ko so ponovno prepovedali pesticide, so škodljivci povsem uničili poljščine. Ponekod so se vračali k večkulturnemu kmetijstvu in med polji zasadili cvetlične grede. Angleški znanstveniki so poskusili razviti gensko spremenjene rastline s feromonom škodljivcev, ki ga izločajo žuželke za opozarjanje drugih žuželk na nevarnost, in zatrjevali, da feromoni⁸ ne bodo škodili čebelarjem. Okoljevarstveniki so zaman opozarjali na nevarnost za čebele. Gensko spremenjene rastline so zavzele ves svet in odganjale žuželke. Čebele so čedalje hitreje umirale, a znanost ni mogla nedvoumno dokazati, ali so se zares odzvale na feromon. V istem času so izumirali tudi čmrlji in divje čebele. Oprraševanje rastlin z različnimi vrstami muh se ni obneslo. Pripovedovalka zaključí svoje poročanje, sklicujoč se na fiktivni članek, ki ga prebira v knjižnici, da leta 2045 na svetu ni bilo več nobene čebele. Katastrofičnim napovedim sledi bolj optimističen konec, ki nakazuje opustitev plantažnih nasadov, trajnostni način kmetovanja in vrnitev čebel.

Tematizacija podnebnih sprememb v romanu *Na klancu* Tine Vrščaj in *Primerljivi hektarji* Nataše Kramberger

Roman o podnebnih spremembah v slovenski književnosti še ni izraziteje zastopan. Podnebne teme prihajajo do izraza npr. v žanrsko hibridnem romanu *Na Klancu* (2022) pisateljice Tine Vrščaj, ki pripoveduje o življenju mlade družine in vsebuje prvine družinskega, vzgojnega ter ekološkega romana. Partnerja, Eva in Gregor, živita z majhnima hčerkama v podeželski hiši na Klancu. On je zasvojen s tehnologijo in prepričan, da je z njo mogoče obvladati vse sile narave, ona je po izobrazbi biologinja in pogosto razmišlja o okolju ter podnebnih spremembah. Na ozadju medgeneracijskih problemov, različnih pogledov na okolje in tehnologijo se njuni odnosi vse bolj krhajo, on zapusti družino, ona se nato z deklicama preseli v Ljubljano k svoji materi in si poišče službo. Ves čas ekološko ozavešča tudi hčerki. Doma se prehranjujejo z lokalno pridelano rastlinsko hrano, navaja ju na skrbno ločevanje odpadkov, na balkonu imajo tudi lasten kompostnik. Z njima

⁸ Matjaž Kmecl (2008: 73) opiše feromonsko vabo kot eno od oblik uničevanja drevesnih škodljivcev. Gre za samičji spolni hormon v gumijasti kapsuli na lepljivi plošči, ki privlači samce z vonjem po spolnosti. Postopek poteka sicer brez zastrupljanja okolja, avtor pa opozori na moralno-etično problematiko tovrstnega početja, saj so živalce zavedene in umirajo v zmedenosti od ljubezenske strasti.

hodi na dolge sprehode v naravo, v gozdu opazujejo divja odlagališča odpadkov, na poti požgano travo od uporabe pesticidov, razpokano zemljo od suše, na travnikih in njivah razlito gnojnico, ki pronica v podtalnico, doživijo hudo neurje in poplavo. Ob teh prizorih jima na razumljiv način razlaga o kopičenju toplogrednih plinov v ozračju in segrevanju Zemlje, onesnaževanju in zastrupljanju vodnih virov, ozračja in prsti. Vse to v deklicah prebudi tudi domišljajske zamisli, kako omiliti podnebne spremembe, poskrbeti za čistejše okolje in živeti v sozvočju z naravo. Eva kot biologinja načrtno zbira slikovno gradivo o škodljivih posegih v okolje, izginjanju rastlinskih in živalskih vrst, razmišlja o brezbriznosti ljudi do okolja in na podlagi lastnih izkušenj načrtuje predavanja o okoljski oziroma podnebni problematiki. Slednje je v romanu z uporabo otroške perspektive ubesedeno tudi na lahkotnejši in humoren način. Deklici bi npr. Zemlji zbili vročino, tako da bi ji postavili šotor, jo ohladili v hladilniku ali oblivali z mrzlo vodo.

Ekološke teme izstopajo tudi v generacijsko in avtobiografsko zasnovanem romanu *Primerljivi hektarji* (2017) pisateljice Nataše Kramberger, napisanem v živem, slogovno izbrušenem jeziku, polnem presenetljivih, igrivih domislic, lirskih vložkov, ljudske modrosti, humorja in ironije. Protagonistka je podobno kot pisateljica moderna, svetovljanska ženska, ki združuje preteklost s sedanostjo, tradicijo s sodobnostjo, kulturo z naravo in umetnost s kmetovanjem. Svoje življenje usklajuje med Berlinom in Jurovskim Dolom. Povsod je okoljsko angažirana, v Berlinu se zavzame za ohranitev dreves v parku, v domači vasi odločno nasprotuje izgradnji bencinske črpalke v bližini vodnega vira. Ko se loti ekološkega kmetovanja, naleti na številne ovire; ne spozna se na kmetovanje, fizično se izčrpava, nima pravega orodja in mehanizacije, deležna je posmehovanja sorodnikov, sosedov in uradnikov, velike težave ima s kmetijsko birokracijo, opraviti mora različne tečaje idr. Pridelek ji uničujejo pogoste vremenske ujme, sooči se z dolgim sušnim obdobjem, deževjem, orkanskim vetrom in spomladansko pozebo. Škodo v nasadu sliv ji povzroča tudi divjad, v ječmenu se je zarasel plevel, v krošnjah zrelih hrušk je vse polno sršenov, blizu hiše razkrije veliko odlagališče nevarnih odpadkov. Vse te težave jo občasno spravljajo v obup, a jih zmeraj znova preмага in vztraja. Ekološko ozaveščena protagonistka se pretanjeno vživlja v naravo, razume pomen ekološkega kmetovanja, prehranske samooskrbe in trajnostnega kmetijstva. Preroška napoved njene babice o vse hujših podnebnih spremembah v prihodnosti pa že postaja kruta realnost našega časa. V svoji najnovejši knjigi *Kdo bo z mano prosil za dež?* (2023), v žanrskem hibridu med poezijo, pripovedjo in esejem, Nataša Kramberger, sklicujoč se na katastrofične poplave, ki so prizadele Slovenijo poleti 2023, razmišlja o nujnosti človekovega prisluškovanja naravi in ključnem pomenu trajnostnega kmetijstva za globalno ekološko ravnovesje. Z omenjeno knjigo, ki je pod naslovom *Mauerpfeffer* (2023) vzporedno izšla tudi v nemškem prevodu, je pisateljica gostovala na Frankfurtskem knjižnem sejmu 2023 – Satovje besed.

Sklep

Globalna razsežnost antropogenih podnebnih sprememb ni le ekološki, ampak tudi družbeno-kulturni problem. Vse od nastanka modernih ekoloških gibanj, od sedemdesetih let prejšnjega stoletja, imajo okoljski narativi pomembno mesto v družbi, politiki, gospodarstvu in kulturi. Iz zavesti o globalni ekološki krizi so nastale tudi ekološko orientirane smeri, npr. ekokritka, ki se je v devetdesetih letih prejšnjega stoletja uveljavila najprej po angleško-ameriških univerzah (Bühler 2016). V istem času se je v angleško-ameriškem jezikovnem prostoru v okviru podnebne fikcije etabliral tudi roman o podnebnih spremembah. Kot hibridni ekološki žanr doživlja v evropskem prostoru vse večjo produkcijo (Goodbody 2020). V kontekstu vse bolj otipljivih posledic podnebnih sprememb se odmika od znanstvenofantastičnih podnebnih scenarijev k reprezentacijam konkretnih izkušenj s podnebnimi spremembami v sedanosti. Uveljavlja se kot ekološki riziko narativ, kot npr. roman *Zgodovina čebel* Maje Lunde, ki izhaja iz realističnega pripovednega modusa, konkretnih izkušenj protagonistov s čebelami in čebelarjenjem, reprezentira kolaps čebel kot globalni problem, negotovost in polemičnost strokovnih spoznanj, vključuje katastrofične scenerije o koncu čebel in človeštva v bližnji prihodnosti in se konča s kančkom upanja za preživetje obojih ob trajnostnem razumevanju narave.

Viri

- Böttcher, Sven, 2011: *Propheseiung: Thriller*. Köln: Kiepenheuer & Witsch.
- Boyle, T. C., 2000: *Friend of the Earth*. New York: Viking Books.
- Glass, Matthew, 2009: *Ultimatum*. Atlantic Books Ltd.
- Harlander, Wolf, 2022: *Schmelzpunkt*. Hamburg: Rowohlt Taschenbuch.
- Kingsolver, Barbara, 2012: *Flight Behavior*. New York: Faber & Faber.
- Kmecl, Matjaž, 2008: *Sveti Lenart, vrtnice in gamsov skret. Spomini na skrivne ljubezni*. Ljubljana: Študentska založba.
- Kramberger, Nataša, 2017: *Primerljivi hektarji: Pripoved o setvenem koledarju*. Ljubljana: LUD Literatura.
- Kramberger, Nataša, 2023: *Kdo bo z mano prosil za dež?* Novo mesto: Goga.
- Kramberger, Nataša, 2023: *Mauerpfeffer*. Berlin: Verbrecher. Prev. Liza Linde.
- Lunde, Maja, 2015: *Die Geschichte der Bienen*. Pössneck: BTB. Prev. Ursel Allenstein.
- Lunde, Maja, 2016: *Zgodovina čebel*. Tržič: Učila. Prev. Neža Kralj.
- McEwan, Ian, 2011: *Solar*. Ljubljana: Mladinska knjiga. Prev. Miriam Drev.
- Oreskes, Naomi in Conway, Erik M., 2014: *The Collapse of Western Civilization*. New York: Columbia University Press.
- Robinson, Kim Stanley, 1992: *Red Mars*. London: Harper Collins.

- Robinson, Kim Stanley, 1993: *Green Mars*. New York: Spectra/Bantam Dell/Random House.
- Robinson, Kim Stanley, 1996: *Blue Mars*. New York: Spectra/Bantam Dell/Random House.
- Robinson, Kim Stanley, 2004: *Forty Sings of Rain*. The Science in the Capital 1. London: Harper Collins.
- Robinson, Kim Stanley, 2005: *Fifty Degrees Below*. The Science in the Capital 2. London: Harper Collins.
- Robinson, Kim Stanley, 2007: *Sixty Days and Counting*. The Science in the Capital 3. London: Harper Collins.
- Robinson, Kim Stanley, 2015: *Green Earth*. New York: Del Rey Books.
- Robinson, Kim Stanley, 2020: *The Ministry for the Future. A Novel*. London: Orbit Books.
- Robinson, Kim Stanley, 2023: *Ministrstvo za prihodnost*. Ljubljana: Sanje. Prev. Alenka Ropret.
- Rossmann, Dirk in Hoppe, Ralf, 2021: *Der Zorn des Oktopus*. Köln: Lübbe.
- Štefančič, Marcel, 2022: *Kaj ne vidite, da gorimo! Eseji o neoliberalnem krematoriju in smrti podnebjaja*. Ljubljana: UMco.
- Trojanov, Ilija, 2011: *EisTau*. München: Carl Hanser.
- Trojanov, Ilija, 2013: *Tajanje*. Ljubljana: Študentska založba. Prev. Mojca Kranjc.
- Vrščaj, Tina, 2022: *Na Klanču*. Ljubljana: Cankarjeva založba.

Literatura

- Bühler, Benjamin, 2016: *Ecocriticism. Grundlagen, Theorien, Interpretationen*. Stuttgart: J. B. Metzler.
- Goodbody, Axel, 2020: *Was ist Climate Fiction?* Kurzvortrag [Text of an online talk for the Berlin Climate Fiction Festival, 4 December 2020]. <https://agoodbody.online/files/Was%20ist%20Climate%20Fiction.pdf>. (Dostop 30. 11. 2023.)
- Heise, K. Ursula, 2010: *Nach der Natur: Artensterben und die moderne Kultur*. Berlin: Suhrkamp. 9–20.
- Kajfež Bogataj, Lučka, 2017: *Planet, ki ne raste*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- Mayer, Sylvia, 2015: Klimawandelroman. Dürbeck, Gabriele in Stobbe, Urte (ur.): *Ecocriticism: Eine Einführung*. Köln: Böhlau. 233–244.
- Mayer, Sylvia, 2018: Literarische Umwelt-Risikonarrative. Zemanek, Evi (ur.): *Ökologische Genres. Naturästhetik – Umweltethik – Wissenspoetik*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht. 211–228.
- Zemanek, Evi, 2018: Ökologische Genres und Schreibmodi. Naturästhetische, umweltethische und wissenspoetische Muster. Zemanek, Evi (ur.): *Ökologische Genres. Naturästhetik – Umweltethik – Wissenspoetik*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht. 9–56.

III.

STAROSTA SLOVENSKE SLAVISTIKE MATJAŽ KMECL

Vsestranski kulturni delavec, slavist Matjaž Kmecl, letos ne praznuje samo častitljivega jubileja devetdesetletnika, ampak tudi drugi častitljivi jubilej – enainšedemdesetletnico nepretrgane povezanosti s slavistiko in slavističnim oddelkom Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani, ko je postal patriarh slovenske slavistike, kot smo to v najinih daljnih študentskih letih rekli profesorju Rajku Nahtigalu, ko smo spoštljivo jemali v roke njegove znamenite *Slovanske jezike* in ga srečevali, kako spokojno prihaja v slavistični kabinet v Narodni in univerzitetni knjižnici. Sodobnost takega spoštljivega naziva in temu ustreznega odnosa do častitljivega profesorja – staroste ne pozna več, a tudi »nahtigalovskih« kabineto v univerzitetnem prostoru ni več, ohranjajo se spomini, ki se izrazijo z živo ali zapisano besedo na ustreznih srečanjih in v svečanih publikacijah; ta beseda je najpogosteje izraz resničnega spoštovanja do osebnosti in dosežkov predhodnika, žal, v času, ki ceni količino nad vsebino, tudi samo dodatno dopolnilo osebne bibliografije.

Urednik profesorju Matjažu Kmeclu posvečene posebne številke revije *Jezik in slovastvo*, Aleksander Bjelčevič se, kot kaže, tega zaveda in med drugim želi, naj bi avtorji spominskih zapisov upoštevali tako pomembne teme, strokovnega in osebnostnega značaja, kot pestrost vsakdana, na katero urednik še posebej opozarja, ko se spominja Kmeclovega radoživega humorja in neuničljive ironije, ki sta profesorja spremljala tako v kritičnih trenutkih na gamsovem skretu v planinah in kandidovskem vrtu v dolini Ljubljanske kotline kot v družbi prijateljev in ljudi dobre volje – na planinah in v dolinah. Pestrost vsakdana oziroma tisto, kar

urednik uvršča med »anekdotične humorne« spominske zapise, najbrž ne povzroča večjih težav, še posebej če o tem zapisuje spomine Matjažev kolega in prijatelj, nekoliko težje je izreči sodbe o temah, ki so neposredno ali posredno navezujejo na njegove »skrivne ljubezni«, kot so – literarnozgodovinsko, esejistično in pisateljsko ustvarjanje in ne nazadnje delovanje Matjaža Kmecla kot *javnega kulturnega delavca* – politika, posebne vrste ministra za kulturo oziroma predsednika republiškega komiteja za kulturo, kot se je temu v osemdesetih letih dvajsetega stoletja slovenske zgodovine reklo, in nazadnje po osamosvojitvi še člana predsedstva Republike Slovenije.

Ker sem pri svojem znanstvenem in pedagoškem delu in spremljanju ter delovanju v slovenskem javnem življenju bil predvsem zagnan rusist, se bom v zahvali za vse lepo, dobro in resnično, kar mi je podarilo prijateljstvo z Matjažem, umaknil od politike in jo prepustil zgodovinarjem, a tudi pozivu urednika, naj spregovorim o novostih, ki jih je Matjaž Kmecl in njegova generacija uveljavila v slovenski slovenistiki, se ne bom mogel odzvati, zato bi moral biti precej bolj temeljito in poglobljeno seznanjen tako z rezultati prijateljevih slovenističnih raziskav kot raziskav njegovih kolegov – slovenistov, kot so bili profesorji Jože Koruza, Helga Glušič in Boris Paternu. Tudi tokratni jubilejni zapis ne bo znanstveno besedilo o pomembnem literarnem zgodovinarju – znanstveniku Matjažu Kmeclu, marveč beseda o filologu, ki me je navduševal s posebno pozornostjo, posvečeno družbeni funkciji in estetski vrednosti slovenske Besede v nacionalni kulturi v preteklosti in sodobnosti. In prav zaradi tega Kmeclovega odnosa do naše Besede, ohranjene in vsestransko oplemenitene v boju za ohranitev našega obstoja in naše kulture, se bom vendarle nekoliko dotaknil Kmeclove politične dejavnosti in ugotovil, kot je pred menoj že zgodovinar Božo Repe, da je »Matjaž Kmecl stopil v politiko skozi stroko« in »pri Republiški konferenci Socialistične zveze delovnega ljudstva vodil sekcijo za slovenščino v javni rabi in ustanovil *Jezikovno razsodišče*« ter se poleg tega odločno pridružil uporu proti unitarističnim jedrom. Vse to sem vneto spremljal ob nenehni prisotnosti občudovanja lepote, dobrote in resnice, izraženih v besedi njegovih javnih nastopov in še posebej v besedi njegovih umetniških, strokovnih in publicističnih stvaritev. Ob prebiranju njegove avtobiografske umetnine *Sveti Lenart, vrtnice in gamsov skret*, ki me je močno ganila (to moram priznati), se mi je v podzavesti zbudil spomin na evangelijsko apologijo Besede Fjodora Mihajloviča Dostojevskega, ki pravi: »Človek je utelešenje Besede, da bi spoznal in spregovoril.« Bolj tehtne oznake Matjaža Kmecla, ustvarjalca tehtnih besednih stvaritev, ki so mi večkrat dopolnjevale razumevanje kompleksnosti kulture, sredi katere živim in delujem, žal, ne najdem, podobno oznako zasluži tudi Matjaž Kmecl filolog-politik, ki je dodobra spoznal slovensko politično življenje in o njem izrekel odločno, večkrat tudi ne prav veselo sporočilo v upanju, da bo slovenska družba doživela dneve in leta, ko lepote narave ne bodo omadeževali gosto nasejani vsiljivi plakati nedavnih volitev in ko ne bomo srečevali ljudi, ki so v »demokraciji« izgubili spoštljiv odnos do njihovega dela in socialnega položaja, ki naj bi jim v demokratični družbi pripadal.

Poseben, nenavaden položaj zavzema Matjaž Kmecl tudi v sferi slovenske literarne vede/znanosti. Ker se zaveda kot javni kulturi delavec, da kultura ni samo umetnost, kar se pri nas večkrat pozablja, ampak celovitost vsega, kar je človek kot individuum in družbeno bitje v obdajajočem ga svetu, upošteva pri obravnavanju literature tako posodobljena izhodišča klasične filologije, kot so etično načelo filoloških prizadevanj, stvarno poznavanje konkretnih zgodovinskih dejstev in vrednot, upoštevanje človeške razsežnosti, usmerjene na spoznavanje celovitosti jezika in kulture; te dopolnjuje s sodobnimi vidiki primerjalne literarne vede/znanosti in estetskih in poetoloških raziskav, ki upoštevajo vse ravni besedne umetnine od formalno jezikovne do idejne.

Žal sem zbolel, zato članka nisem mogel dokončati.

Kolegu in prijatelju Matjažu želim še veliko zdravih in uspešnih let ob častitljivem jubileju.

SPOMINSKI UTRINKI

Profesor in akademik Matjaž Kmecl je predstavnik generacije mojih spoštovanih univerzitetnih profesorjev geografije in zgodovine ljubljanske Filozofske fakultete. V mojih študentskih letih sem ga srečeval zlasti na hodnikih fakultete, pogosto zatopljenega v živahne pogovore s sodelavci in študenti slavistike. Osebnost pa sva se spoznala leta 1977, ko je Matjaž postal dekan Filozofske fakultete, jaz pa sem kot mlad asistent na Oddelku za geografijo vse večjo strokovno pozornost namenjal varovanju okolja in narave, kar naju je vsebinsko in vrednotno povezovalo, zblížalo. Posebej ga je zanimalo stanje okolja v zelo onesnaženem Zasavju in Šaleški dolini, kjer je preživel otroška in mladostna leta.

Name je razen njegovega zavzetega javnega in argumentiranega zavzemanja za slovenski jezik, slovensko kulturo velik vtis in občudovanje zbudila obsežna monografija *Zakladi Slovenije* (1979). Matjaž je napisal celotno besedilo o slovenskih pokrajinah, njihovih ljudeh, kulturi in običajih, z njemu lastnim, bogatim in izbornim jezikom je pokrajine Slovenije uspel približati več ali manj zahtevnim bralcem. Besedila in skrben izbor fotografij množice avtorjev (med njimi so tudi številni geografi) odsevajo tako Matjaževo izjemno interdisciplinarno znanje, poglobljeno osebno poznavanje regij Slovenije kot tudi njegovo ljubezen in skrb do narave, kulture, identitete, občudovanje celotnega mavričnega, enkratnega pokrajinskega mozaika Slovenije.

Seveda sem kot »zadrn« Belokranjec najprej prebral poglavje o Beli krajini, ki jo je Matjaž poistovetil z bleščečim draguljem slovenske samobitnosti in državnosti

... Impresioniral me je zlasti njegov »strokovno-poetični« in doživeti opis mogočnega kraškega izvira belokranjske Krupe (fotografijo največjega belokranjskega izvira je prispeval moj stric Mirko Kambič), ki je žal kasneje, sredi 80. let 20. stoletja doživel trpko usodo nevarnega kemičnega onesnaževanja. Tako se glasi Matjažev zapis:

Izvir Krupe je belokranjski primer kraškega obrha na neklasičnem krasu; takšnole rojstvo cele reke izpod gore je zmeraj razvnelo človeško domišljijo; ogromne količine vode se jemljejo tako rekoč iz nič, zoper vsako izkušnjo; šele dolgotrajna raziskovanja so zmogla reč pojasniti. Zraven pa je človek tudi že od nekdaj izkoriščal prednosti, ki so se s takšnim pojavom nudile: zraven je postavil grad kakot tod, ob brzicah, ki rade takšnemu izviru sledijo, gradil mline – tudi tod mu je bilo pribežališče ali oporišče, ko se je uprl (NOB).

No, k podatkom monografije *Zakladi Slovenije* sem se »zatekel« sredi 90. let, ko sem za knjigo *Vode v Sloveniji* napisal besedilo, biolog, naravovarstvenik, alpinist in letalec Matevž Lenarčič pa je prispeval čudovite fotografije.

Živahno in burno, zgodovinsko prelomno osamosvojitveno obdobje naju je tesno povežalo in zaznamovalo, saj sva oba vstopila v takratne razburljive politične vrtince. Matjaž je, v razliko od mene, le imel določeno »politično kilometrino«. V slovenski javnosti je bil poznan kot ugleden in zaupanja vreden intelektualec, ki se je aktivno in argumentirano vključeval v javne razprave, zlasti na področju kulture in ohranjanja slovenske samobitnosti. Čeprav je tudi v pogovorih večkrat podčrtal, da politika ni njegova prva izbira, je sprejel politični izziv in kandidiral za člana predsedstva. Po takratni ustavi je predsedstvo skrbelo za varstvo ustavne ureditve in bilo glavni poveljnik oboroženih sil. Petčlansko predsedstvo naj bi delovalo do sprejetja nove ustave, njegovo vlogo naj bi torej prevzel neposredno izvoljeni predsednik oziroma predsednica Slovenije. Ankete javnega mnenja so Matjažu Kmeclu pripisovale gladko izvolitev, na predvolilnih soočenjih je s prepričljivimi in živahnimi nastopi javno podporo še povečal. V razliko od nekaterih drugih kandidatov za člana predsedstva so bili njegovi nastopi dostojanstveni in kulturni, do drugih kandidatov korektni in osebno nežaljivi.

Zato seveda nisem bil presenečen, da je bil aprila 1990 skupaj z akademikom Cirilom Zlobcem, Ivanom Omanom Matjaž izvoljen za člana prvega osamosvojitvenega predsedstva, ki ga je po izvolitvi vodil Milan Kučan. Moja izvolitev pa je bila tudi za mene osebno določeno presenečenje, saj so predvolilne napovedi dajale nekoliko večjo prednost Dimitriju Ruplu in Slavoju Žižku. Volilke in volilci so se torej odločili za sila zanimivo in po svoje nenavadno sestavo predsedstva, izkušeni politik Milan Kučan, kulturnika in akademika Ciril Zlobec in Matjaž Kmecl, kmet Ivan Oman in jaz, v prvi vrsti kot geograf in okoljski aktivist. Za razliko od volitev v takratno republiško skupščino, kjer je dobila demokratična politična opozicija Demosa večino, je bilo politično razmerje v predsedstvu obratno, saj sva bila na skupni listi Demosa izvoljena Ivan Oman in jaz.

»Mavrična« sestava predsedstva je v občutljivem zgodovinskem trenutku za Slovenijo obetala nenapovedljivo politično dinamiko in delovanje, a zgodilo se je obratno. Kljub tudi ideološko različnim pogledom je zlasti po zaslugi izkušenega in politično pronicljivega Milana Kučana predsedstvo kot vrhovni poveljnik in branik ustavne ureditve po mojem mnenju uspešno v vsakem primeru očitno vsaj zadovoljivo opravilo zahtevno zgodovinsko poslanstvo – glede na skrajno zapletene takratne jugoslovanske politične in nacionalne razmere. Kljub npr. delno različnemu pogledu na drugo svetovno vojno (Ivana Omana), o (ne)prihodnosti takratne Jugoslavije, razmerju med diplomatskimi in vojaškimi mehanizmi v zapletenem in občutljivem osamosvojitvenem procesu Slovenije je bila v predsedstvu vedno v ospredju ključna naloga – iskanje slovenskega političnega soglasja, skupnega delovanja in ukrepanja v izjemnih zgodovinskih razmerah, ko je potrebna enotnost politike in ljudstva. Razprave na ožjih in razširjenih sejah predsedstva so bile zaradi vročih vsebin seveda pogosto zelo živahne, tudi razburljive in glasne, a medsebojno spoštljive. Z Matjažem sva zaradi zelo podobnega osebnega vrednotnega kompasa skoraj vedno zastopala enake poglede in stališča. Spomnim se zgolj enega samcatega problema, kjer sva tudi v javnosti zastopala različna stališča (ocena obsega kadrovanja Demosa oziroma politično obarvanih zamenjav na vodilnih mestih v državnih podjetjih), kar pa v nobenem primeru ni omajalo najinega odnosa, sodelovanja.

Matjaž je večkrat upravičeno opozarjal, da moramo kot kolektivno predsedstvo brezpogojno vztrajati na nenasilni, miroljubni poti k samostojni Sloveniji. Tudi v luči sedanjih zaostranih globalnih in evropskih geopolitičnih razmer in za svetovni mir vse bolj nevarnih vojaških spopadov (npr. Ukrajina, Bližnji vzhod) velja poudariti, da je tudi Matjaž Kmecl sopodpisnik »zloglasne« Deklaracije za mir, ki je v ospredje postavila nujnost mirnega razreševanja jugoslovanske krize in slovenskega osamosvojitvenega procesa. Z izjemo Ivana Omana smo ostali člani in predsednik predsedstva podpisniki mirovne deklaracije, ki je bila javno predstavljena februarja 1991, torej pred začetkom nasilnega razdruževanja takratne Jugoslavije. Kot eden od ustvarjalcev mirovne deklaracije sodim, da je bil njen podpis s strani večine takratnega predsedstva zgodovinsko odgovorno in glede na vročične jugoslovanske in slovenske razmere tudi osebno pogumno dejanje. Deklaracija za mir je predvidela nov člen v slovenski ustavi, ki naj bi se glasil: Republika Slovenija je demilitarizirana država. Prehodno obdobje, ki je potrebno za demilitarizacijo, se uredi z ustavnim zakonom. V prehodnem obdobju do popolne demilitarizacije (zelo oddaljeni cilj ni bil časovno opredeljen) naj bi po izrecnem zapisu v Deklaraciji za varnost meja skrbeli policisti in teritorialci. Zamrznjena naj bi bila napotitev vseh vojaških nabornikov iz Slovenije na služenje vojaškega roka v JLA.

Deklaracija za mir torej v nobenem primeru ni pomenila »razorožitev« Slovenije. V takrat že skrajno nacionalistično razgretem jugoslovanskem trenutku razpadanja skupne države, ko so se zelo jasno zarisovala krvava obzorja vse bolj realnega nasilnega razpada, je bila slovenska Deklaracija za mir v prvi vrsti iskren mirovniško-varnostni poziv za pogajanja, za ohranjanje miru, za miren in civiliziran »odhod« Slovenije iz takratne Jugoslavije.

Po mnenju pisca je dejstvo, da je bil v Deklaraciji za mir koncept demilitarizacije izrecno predstavljen kot zahteven, odgovoren in postopen proces (ne pa hipno dejanje), kot antipod splošnemu pojmu militarizacije, demilitarizacija pa opredeljena kot splošna, univerzalna nenasilna paradigma. Združenje za vrednote slovenske osamosvojitve je celo 25 let po podpisu Deklaracije za mir, leta 2016, vložilo kazensko ovadbo zaradi domnevne »veleizdaje Slovenije«, konkretno zoper štiri od petih članov osamosvojitvenega predsedstva RS: Milana Kučana, Cirila Zlobca, Matjaža Kmecla in Dušana Pluta. Kazenska ovadba je bila vložena, čeprav smo npr. ob napadu JLA na Slovenijo, 27. junija 1991, vsi člani predsedstva RS podprli oboroženi obrambni odpor Slovenije ... Prepričan sem, da bi Matjaž tudi danes ponovil takratno dejanje in Deklaracijo za mir ponovno podpisal, kar brez dvoma velja tudi za Milana Kučana in mene.

Naj zaključim spominske utrinke na Matjaža Kmecla z najinim skupnim pohodom na Triglav. V začetku 90. let prejšnjega stoletja je priznani novinar Tone Fornezzi Tof na Triglavu oziroma na Kredarici organiziral tradicionalna srečanja slovenskih politikov in gospodarstvenikov, ki so razen ekonomskih poudarkov izpostavljala tudi okoljevarstvene in naravovarstvene probleme. Matjaž me je kot izkušeni in kondicijsko pripravljeni planinec in ljubitelj slovenskih gora ljubeznivo povabil, da se prvič povzpnem na Triglav. Seveda sem povabilo z veseljem sprejel, čeprav kot tipični »panonski« Belokranjec nisem imel planinskih izkušenj. Zgolj nekaj dni pred načrtovanim gorskim pohodom sem na ravninskih ljubjanskih poteh kot zagret rekreacijski športni navdušenec nonšalantno zgolj enkrat na kratko preizkusil nove planinske čevlje. Potem pa sva se z Matjažem nekega lepega sončnega dne preko Velega polja zagrizla v triglavsko pogorje. Na začetku najinega vzpona sem zagnano sledil Matjaževemu umirjenemu, a vztrajnemu tempu, lepo sva se vzpenjala in vmes pozdravljala in odzdravljala številnim planinkam in planincem.

Potem pa so se začele moje vse bolj izrazite plezalne težave, ki pa v veliki meri niso bile povezano s planinsko kondicijo. Kmalu sem namreč ugotovil, da so moji planinski čevlji – vse bolj tesni. Očitno je bil moj »PST-jevski« ljubljanski pohodni preizkus novih planinskih čevljev metodološko in vsebinsko (Alpe) popolnoma neustrezen. Bolečine v nogah so se ob vzpenjanju proti Triglavu stopnjevale ... Matjažovo izkušeno planinsko oko je kmalu opazilo, kaj se z menoj dogaja. Brez odvečnih besed je uvidevno zmanjšal pohodni tempo, v zameno pa sem bil deležen še več zanimivih informacij in podatkov o alpski naravi. Pa vendar, tam nekje na polovici poti do Triglava je mimo mene dobesečno švignil, odbrzel Milan Kučan s prijatelji in tako še povečal mojo alpsko »sramoto«. In v praksi potrdil, da so lahko tudi »panonski« Slovenci (tokrat Prekmurci) uspešni planinci, kar meni niti približno ni uspelo dokazati – obratno. No, kljub vsem mojim tegobam sva z Matjažem priplezala vse do Triglava in se drugi dan vrnila v Ljubljano. Do takrat nisem vedel, da je lahko tudi nekaj deset metrska hoja po asfaltu sila dolga in naporna ...

Ob tvojem jubileju ti želim vse dobro!

Dušan Plut, *član osamosvojitvenega Predsedstva Republike Slovenije (1990–1992)*

VOŠČILO MATJAŽU KMECLU OB NJEGOVI DEVETDESETLETNICI

S spoštovanim Matjažem Kmeclom, ljubiteljem gora in umetnosti, doktorjem slavistike in profesorjem književnosti na Oddelku za slovanske jezike in književnosti pri Filozofski fakulteti Univerze v Ljubljani, sem se seznanil v šestdesetih letih prejšnjega stoletja s posredovanjem njegovih knjig oziroma njegovih literarno-vednih objav, še kot eden izmed 3000 nadobudnih študentov slavistike oziroma več sto študentov na oddelku za študij jugoslovanskih jezikov in književnosti s svetovno književnostjo in teorijo književnosti, Grupa IV, na Filološki fakulteti Univerze v Beogradu.

Najprej sem prinesel domov njegovo skupinsko knjigo *Lirika, epika, dramatika* in pozneje *Malo literarno teorijo*, ki sem jo primerjal s srbsko tridelno izdajo *Teorija književnosti* našega beograjskega profesorja Radmila Dimitrijevića in drugimi dosegljivimi podobnimi izdajami, npr. s starejšo slovensko monografijo Jakoba Kelemine *Literarna veda* iz leta 1927, od katerih se bistveno razlikuje po svoji izvorni Kmeclovi zasnovi. Potem sem ga spoznaval tudi po njegovih leposlovnih knjigah, dramah in monodramah v gledališču in na radiju, – zlasti mi je bila vseh monodrama *Po premieri* – ki sem jih spoznaval po diplomih oziroma vrnitvi v rojstno Ljubljano.

Njegove misli so mi bile razumljive, besedila premišljena in nazorno podana: bil je samosvoj svobodomislec in hkrati izvrsten poznavalec literature in literarne vede, nenadomestljiv sotrudnik in sogovornik v veliki peterici – stebrih sodobne slovenske literarne vede in akademskega študija slovenistike, ki so jo tudi v mojih

očeh takrat sestavljali, oziroma jo sestavljajo, spoštovani profesorji in avtorji temeljnih znanstvenih monografij o podobi in razvoju slovenske književnosti Fran Petre, Jože Pogačnik, France Zadavec, Matjaž Kmecl in Boris Paternu.

Tesno oziroma tik ob njih stoji Matjaž Kmecl s svojim širokim pogledom slavista, slovenista, teoretičnim znanjem o slovstvu in filozofiji, s spontanim predavateljskim in pedagoškim erosom. (Ker se danes to rado pozabi, moram tu poudariti: prispevek tedanjih generacij oziroma njegove generacije k slovenistiki in nasploh k našemu slovenstvu – in današnjim samoumevnim visokim standardom na vseh področjih – je bil pomemben in velik razvojni korak, kakršen dotlej še ni bil storjen: narejen je bil z veliko požrtvovalnega vlaganja volje, talentov, časa in truda, saj so slavisti, če citiram besede ugledne profesorice Brede Pogorelec, nesebično delovali na etični pogon.)

Njegovo pero je ob tem sproščeno zapisovalo tudi osebna in umetniška besedila, ki so mi pozneje razložila več obče slovenskih preokupacij, bolečih zgodovinskih ran v slovenski zgodovini – in tudi v moji zavesti.

Niti v sanjah si nisem mislil, da bom nadarjenega pisatelja, uveljavljenega slavista in uglednega profesorja tudi osebno spoznal, še manj, da bova nekoč v življenju delovno sodelovala na področju kulture in nato slavistike.

Visoko sem cenil njegovo univerzitetno dejavnost in njegovo pisateljevanje, poznal sem njegovo ugledno mesto v slovenskem znanstvenem in kulturnem življenju, zato nisem bil v zadregi, ko se je v osemdesetih letih kot minister za kulturo pri Izvršnem svetu Socialistične republike Slovenije začasno preselil na Cankarjevo 5, v njeno tretje nadstropje, kjer sem kot eden izmed osmerice sodelavcev, *samostojnih svetovalcev* v takratnem Republiškem komiteju za kulturo že nekaj let skrbel predvsem za področje založništva in knjižničarstva pa tudi marsikaj drugega.

Priljubljeni profesor na univerzi, cenjeni intelektualec, uveljavljeni in spoštovani pisatelj je takrat sicer kar nekoliko nenadejano postal naš kulturni minister: bil je kompetenten, dobronameren, vedno vljuden, veder, nasmejan, delaven in zavzet predstojnik, neobremenjen z različnimi naplavinami minulih časov, široko odprt za vse kulturne, znanstvene in umetniške tokove ali predloge ter pobudnik, mentor in mecen odmevnih slovenskih kulturnih projektov, npr. največjega dosežka slovenskega založništva po Trubarju, neprecenljive Valvasoriane, varstva slovenščine v javnosti, začetkov vpeljave računalništva v knjižničarstvo in kulturne ustanove nasploh, afirmacije dela arhitekta Jožeta Plečnika doma in v tujini ter izvirnega Ljubljanskega grafičnega bienala, varovanja narave, zlasti v Triglavskem narodnem parku, vpisa Škocjanskih jam na seznam svetovno znanih in zaščitene naravnih znamenitosti pri Unescu, uvajanja Haaške konvencije in njenih mednarodnih označb za zaščito spomenikov in ustanov v Sloveniji, aktivne vloge pri gradnji mogočnega hrama kulture, veličastnega Cankarjevega doma, podpore in aktivnih kulturniških povezav s slovenskim zamejstvom, veljave strokovnih

odločitev teles Prešernovega sklada, obnove Trubarjevine, razvoja kulturnega življenja na področju cele Slovenije nasploh: gledališča, baleta, filma, urejanja statusa samostojnih umetniških in kulturnih ustvarjalcev, šolanja in izobraževanja kadrov na celotnem področju kulture, usposabljanja strokovnjakov za specifične potrebe kulture doma in v svetu, za sodobno oziroma novo pravno državno regulativo kulture, republiških zavodov in njihovih centrov, področja spomeniškega varstva, založb, knjižnic, arhivov, galerij, enakovrednih oblik recipročnega sodelovanja z republikami v SFR Jugoslaviji in s tujino, kjer je mirno, a odločno zastopal polnopravnost slovenščine in Slovencev itd., itd.

Njegov optimizem, ljubezen do slovenstva, visoki kriteriji, umirjenost, pripravljenost na dialog, sodelovanje s sogovorniki in poznavalci iz vseh panog slovenskega kulturnega življenja, človeško razumevanje in upoštevanje slehernega sogovornika v kulturni komunikaciji, osebna zavzetost, poglobljeno znanje in konkreten trud za zastavljene cilje ter, seveda, njegov izbrani kulturni in intelektualni standard, ki je vedno nad ideologijo, in prirojeni, živi osebni espri, včasih tudi blagi humor, so bili nalezljivi in spodbudni: nikoli dotlej ni v kulturni politiki na slovenskih tleh sodelovalo in odločalo toliko kompetentnih strokovnjakov in umetnikov, ustvarjalcev in *delavcev v kulturi*, več izjemnih osebnosti, in nikoli dotlej ni bilo za področje kulture na voljo toliko skupnih oziroma državnih finančnih sredstev.

(Pri delu na ministrstvu za naš skromni, složni in prijateljski kolektiv ni bilo osemurnega delovnega časa: pravnik Jože Humer in Vesna Čopič, sociolog Milan Bratec, umetnostna zgodovinarja France Zupan in Josip Korošec, teatrolog in prevajalec Dušan Tomše, ekonomistka Alenka Vardjan, tajnica Vida Kavčič in moja malenkost smo se zavzeto trudili, da bi vse te zahtevne naloge dobro opravili, pogostoma tudi ob vikendih ali v poznih popoldanskih urah. Redno smo se sestajali, sami ali s številnimi načrtno povabljenimi gosti, ter se pod Kmeclovimi prijaznimi očmi pogovarjali in obveščali o nalogah in njihovem poteku, načrtih in obveznostih ter si pri delu nesebično pomagali.)

Po poteku svojega mandata se je profesor Kmecl po svoji volji vrnil na Univerzo in k pisateljskemu delu. Nadaljeval se je kar lep niz njegovih izdanih knjig, ki ga tu omenjam po svojem danes sicer že nekoliko pozabljivem spominu oziroma kar po prijazni bralski izkušnji: *Od pridige do kriminalke*, *Lepa Vida*, *S prijatelji pod macesni*, ponovljene izdaje *Male literarne teorije*, *Slovenska postna premišljanja*, *Tisoč let slovenske literature*, *Bridkost po slovensko*, *Sveti Lenart*, *vrtnice in gamsov skret ...*

Vse te vsebine, predavanja, zapisi, so me vedno znova nagovarjali in nestrpno sem jih pričakoval; rad sem jih prebiral in ob njih premišljeval; o njih smo se tudi večkrat pogovarjali v družbi in doma, pogosto pa sem jih citiral svojim prijateljem in pozneje študentom.

Kajti ta besedila so ustvarjala, s svojimi raznovrstnimi temami, vsebino, prijaznim nagovarjanjem bralca, nenasilnim, poetičnim slogom in tekočim, igrivim jezikom

neko prijazno in samosvoje oziroma prav žlahtno in Kmeclovo prepoznavno misel, iskrivo premišljevanje, njegovo osebno doživetje sveta in stvarnosti ter prinašala med nas bralce svetovljansko, bogato humanistično obzorje in široko sprejeto kulturo.

Prinašala so v naš slovenski prostor, katerega vse preveč pogosto radi zmotno vidimo le kot kraj nesrečne in žalostne slovenske usode (v sicer lepih pokrajinah in naravi), Kmeclov neobremenjeni, dobrohotni svetovni nazor in vedro, sproščeno uporabo slovenščine: bile so in so visok, razčlenjen, berljiv in sprejemljiv intelektualni mozaik slovenskega – in mojega – vsakdanjega življenja.

Na Univerzi, na njenem ustanovitvenem in nosilnem Oddelku za slovanske jezike in književnosti pri Filozofski fakulteti, sva se z Matjažem Kmeclom delovno in človeško ponovno srečala: bil je, seveda, aktiven predavatelj in mentor, tudi predstojnik Oddelka, kot vedno dejaven, optimističen, duhovit in iskri, naklonjen sodelavcem in študentom, blažilec občasnih nesoglasij med ambicioznimi kolegicami in kolegi – predvsem ko so se ostro kresala mnenja na jezikoslovnem področju med profesorico Bredo Pogorelec in profesorjem Jožetom Toporiščem, – pa tudi vedno znova predlagatelj konkretnih znanstvenih aktivnosti, kongresov, simpozijev, izboljšav organizacije in programov študija, zlasti slovenistike.

Ob tem je, kljub svojim številnim obveznostim, profesor Matjaž Kmecl vztrajno in odgovorno skrbel za kadrovsko rast Oddelka za slovanske jezike in književnosti, kjer so ob njem neutrudno študirali in delovali Miran Hladnik, Tone Pretnar, Marko Juvan, Marko Stabej, Aleš Bjelčevič, Igor Grdina in še mnogi drugi cenjeni kolegi/kolegice, in za vsako z vestnim delom zaslužen napredovanje nardarjenih mladih raziskovalcev/raziskovalk po akademskih stopnjah, med drugim tudi za teme številnih, tehtnih doktorskih disertacij, ki so načrtno pokrivalo dotlej nerazkrite pokrajine, zvrsti in sloge v slovenskem slovstvu oziroma v naši književnosti, in za ustanovitev in delo dveh največjih slovenskih znanstvenih mednarodnih slavističnih srečanj oziroma mednarodnih dogodkov, ki sta slovensko ime in kulturo predstavila in uveljavila v svetu: to sta živi, nenadomestljivi vsakoletni Seminar slovenskega jezika, literature in kulture, letos (2023) že devetpetdeseti, ter znanstveni simpozij, periodična Obdobja v slovenskem jeziku, književnosti in kulturi, letos dvainštirideseta, ki vedno znova potrjujejo ustvarjalno slovensko misel v krogu vodilnih oziroma nacionalnih slavističnih znanstvenih prireditvev.

Obe omenjeni manifestaciji sta največji trajni znanstveni prireditvi na Slovenskem in hkrati ponos ljubljanske univerze.

Dr. Kmecla je pot vodila med člane Slovenske akademije znanosti in umetnosti ter nato v petčlansko, po svobodni volji slovenskega ljudstva, z velikansko podporo volivcev, v poimensko izvoljeno Predsedstvo Republike Slovenije. V času tedanjih velikih političnih in socialnih, vojaških in ekonomskih pretresov, dolgoročnih sprememb v državi in v življenju Slovencev v devetdesetih letih dvajsetega stoletja je

dobronamerno, odgovorno, požrtvovalno in nesebično sodeloval pri sprejemanju težkih, za nove rodove Slovencev usodnih, toda vedno domoljubnih, pravičnih, humanističnih, visoko kulturnih in s kakršnokoli ideologijo neobremenjenih odločitev, katerih dosežke in posledice vidimo oziroma doživljamo vsi mi tudi danes.

Mene so, na mojo veliko srečo, usodno nepredvidljive sile na moji življenjski poti prav tako zanesle na Aškerčevo 2 oziroma na Filozofsko fakulteto, na njeno drugo nadstropje, na Oddelek za slovanske jezike in književnosti, v kabinet 16. Akademsko okolje in ustvarjalno vzdušje, zavzeto raziskovalno in pedagoško delo kolegic in kolegov, ozračje žive intelektualne kompetence in poglobljenega raziskovanja, najboljša knjižnica in knjižničarji, kar jih je v Sloveniji in tudi drugih univerzitetnih središčih – to se je potrdilo v dolgoletnih izkušnjah pri slavističnem raziskovanju na Dunaju, v Gradcu, Celovcu, Hamburgu, Vidmu/Udinah, Zagrebu, Reki, Beogradu, Novem Sadu, Kragujevcu, Katowicach, itd., itd., – z dostopom do neizmernega duhovnega bogastva – najpomembnejših, najkvalitetnejših znanstvenih gradiv in dosežkov umetniške besede, izbrane mednarodne filološke študije, misli naših danes – žal – prevečkrat pozabljenih, a zaslužnih prednikov, katerih mnogoteri dosežki so nam omogočili častno mesto v kulturni Evropi, zborniki tematskih mednarodnih srečanj, svobodna selekcija misli in avtorjev, monografij in branja, ideje in koncepti, ki so kar vreli iz vsakdanjih pogovorov z mojimi nadarjenimi kolegicami in kolegi – najboljšimi poznavalci in učitelji slovenščine in slovenskega slovstva na svetu, – premišljevanje in posredovanje spoznanj in razlag o slovstvu, literaturi, leposlovju bolj ali manj zavzetim poslušalcem, so mi po petnajstih letih službovanja v založbi Partizanska knjiga in nato na slovenskih ministrstvih za prosveto in kulturo odprli nova obzorja in omogočili nove osebne stike in spoznanja, po katerih sem vedno, od nekdaj, hlepel, ter podarili možnost in čas za izpopolnjevanje znanja in postopno preseganja lastne nevednosti oziroma omejenosti.

Mirno lahko zapišem, da sem delo na Filozofski fakulteti Univerze v Ljubljani, sodelovanje s svojimi kolegicami in kolegi ter mladimi slušatelji doživel kot privilegij; končno sem zadihal s polnimi pljuči, razširil svoje obzorje in uresničil svojo poklicno eksistenco.

Ob neprestanem spoznavanju in trajnem raziskovanju tisočev in tisočev strani dragocenih besedil naših prednikov, filoloških predhodnikov, večinoma slavistov in pesnikov, sem napisal tudi sam nekaj študij o slovstvu Slovencev in južnih Slovanov, ki prinašajo dokumentirano sliko o manj znanem in danes nekoliko zanemaranem slovanskem in južnoslovanskem svetu oziroma o bogatem, specifičnem in umetniško prelepem literarnem ustvarjanju Slovencev in Slovanov.

Profesor Kmecl je pri tem mojem drugačnem oziroma novem delu – in pravzaprav v novem življenjskem obdobju, – pri raziskovalnem in nato študijskem ter predavateljsko-pedagoškem delu na fakulteti, seveda, naklonjeno sodeloval: med drugim tudi v tričlanskih komisijah za odobritev teme mojega doktorata in nato pri ocenjevanju doktorske disertacije, ki sem jo ob rednem delu asistenta na Oddelku

za slovanske jezike in književnosti, na Katedri za srbohrvaški jezik in književnosti srbohrvaškega jezikovnega izraza dr. Janeza Rotarja v drugi polovici osemdesetih let dvajsetega stoletja pripravljaj pod mentorstvom staroste slovenskih slavistov, spoštovanega akademika Janka Jurančiča.

Pod delovnim naslovom, ki mi ga je določil mentor, *Literarna zgodovina o Petru II. Petroviću Njegošu*, sem jo, po obsežnem in trdem nekajletnem raziskovalnem delu, uspešno zagovarjal in tako z njo doktoriral na začetku 1991. leta.

(Črnogorska akademija znanosti in umetnosti je mojo disertacijo prevzela, prevedla in nato natisnila leta 1999 (*Istorija književnosti o Petru II Petroviću Njegošu*, Crnogorska akademija nauka i umjetnosti, Njegošev institut, Monografije i studije, Knjiga 3, Podgorica, 1999); v Ljubljani je bila natisnjena nekoliko pozneje pod naslovom *Literarna zgodovina o Petru II. Petroviću Njegošu*, natančneje ob koncu leta 2002 z letnico 2003 (Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, Ljubljana, 2003).)

V pripravo disertacije sem vložil veliko volje, truda in časa. Pregledal sem več sto monografij, obiskal številne knjižnice, največkrat v Ljubljani in na Dunaju, tudi v Gradcu in Beogradu, čeprav so bili zaradi takratnih nesrečnih, po svoji vsebini srednjeveških roparskih in verskih oboroženih pohodov na južnoslovanskih tleh sicer obsežni jugoslovanski viri težko dostopni, spraševal svoje kompetentne kolege, mentorja, profesorje – in tudi Matjaža Kmecla. Njegovo mnenje mi je veliko pomenilo; večkrat se mi je pri iskanju dokončne podobe dejanskega stanja oziroma odgovora na dileme o zapletenih stališčih in besedilih ali dvoumnih stališčih in besedah izkazalo za odločilno.

Zapisal sem torej svoja spoznanja, ki so jih zbrani viri potrjevali, in selektivno povzel tehtne misli pesnika Njegoša, številnih domačih in tujih avtorjev, ki so o velikem črnogorskem, srbskem in južnoslovanskem pesniku, liriku in dramatiku, tudi vladarju, vladiki in samosvojem mislecju Petru Petroviću Njegošu, že pisali: in prav pesnik, vladar in vladika P. II. P. Njegoš je bil – in je še vedno – sin južnoslovanskega neba, o katerem je doma in v svetu največ napisanega. Tudi pri nas, Slovencih: v slovenščino je bil, npr., tretji del njegove začrtane Črnogorske trilogije (Luča Mirkrokozma, Lažni car Šćepan Mali, Gorski Vijenac) *Gorski venec* prepesnjen kar štirikrat: leta 1906 ga je prevedel Rajko Perušek; leta 1947, ob stoletnici izida, pesnik Alojz Gradnik; leta 1984 slavist Andrej Arko; in leta 2022 pesnik Miklavž Komelj.

Obenem sem si želel, da bi v tem sorodnem južnoslovanskem prostoru oziroma na največjem evropskem polotoku, grškem polotoku Haemosu, turškem Bal-kanu (1496–1868), Finžgarjevem Hemu, slovanskem in slovenskem *Krvavem gorovju*, s spoznavanjem slovenske in drugih humanističnih tradicij, dosežkov, misli, poezije, knjig in usode avtorjev nekoliko omilil takrat nastopajoče grozeče, nesrečne dogodke in posledice naraščajočega sovraštva med tukajšnjimi južnoslovanskimi jeziki, verami in narodi ...

Več let sem se nato zavzemal za ohranitev študija slovanskih in južnoslovanskih jezikov in književnosti na Filozofski fakulteti Univerze v Ljubljani v nezmanjšanem obsegu, kot ga narekujejo mednarodni standardi vseučilišča, oziroma za nadaljevanje akademske ravni študija slovenistike in slavistike v Sloveniji, dosežene z neprecenljivim, odgovornim in dolgoletnim delovanjem cenjenih kolegic in kolegov.

In tudi v tem večletnem obdobju (1987–2013) mojega poklicnega življenja slavista je v njem imel prijazno mesto in pomembno vlogo dr. Matjaž Kmecl.

Spodbujal je moj prihod na Filozofsko fakulteto, spremljal moje delo na Oddelku za slovanske jezike in književnosti, pripravo že omenjenega doktorata, imenovanje novega mentorja prof. dr. Janeza Rotarja po vse prezgodnji smrti akademika Janka Jurančiča, napredovanje v znanstvene nazive ter delo v delovnih telesih Oddelka za slovanske jezike in književnosti ter Filozofske fakultete.

Izredno pomembna je bila njegova podpora pri večletnih naporih za vključitev zahodnoslovanskih študijev, to je poljskega, češkega in slovaškega jezika in književnosti v nabor slovanskih študijev na Oddelku za slovanske jezike in književnosti Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani, načrtovan ob ustanovitvi prve slovenske univerze leta 1919, ki sta jo pravzaprav omogočila osebna angažmaja predsednikov držav Česke in Slovenije, Vaclava Havla in Milana Kučana, ter v aktivnostih za organizacijsko pomembno spremembo študija slovenistike in vseh slovanskih jezikov in književnosti oziroma za preimenovanje in preureditev njegovega in mojega matičnega, cenjenega in meni vedno zelo dragega Oddelka za slovanske jezike in književnosti v dve sorodni in znanstveni in študijski kompatibilni enoti, v – za nas Slovence najpomembnejši – eksplicitno nacionalno determinantno poimenovani Oddelek za slovenistiko in v znanstveno-pedagoško enakovreden partnerski Oddelek za slavistiko, to je v prizadevanja za razširitev in novo poimenovanje študijev vzhodnoslovanskih, zahodnoslovanskih in južnoslovanskih jezikov in književnosti, ki se je s soglasjem in razumnimi prizadevanji mojih cenjenih kolegic in kolegov mirno in uspešno končalo leta 2002, prav v času mojega predstojništva.

Za vse te velike korake naklonjene podpore in razumevanja sem mu iskreno in globoko hvaležen.

Njegove umirjene in modre besede tudi danes sprejemam s spoštovanjem in hvaležnostjo.

Srečno, dragi Matjaž!
AD MULTOS ANNOS!
Na mnoga leta!

Mirko,
Ljubljana, decembra 2023

GAMSOV SKRET POD KOGLOM IN DRUGE ZGODBE

Po zgledu starega prijatelja Jaka Čopa, znane osebnosti iz našega planinstva in alpinizma, nepozabnega gorskega fotografa in predavatelja, sem kmalu potem, ko sem se znašel v Triglavskem narodnem parku (TNP), postavil slikovno podlago za predavanja o naravnih in kulturnih posebnostih parka in tako opremljen odšel po šolah, vrtcih, društvih. Najbolj verjetno je bil to povod, da mi je takratna direktorica, gospa Marija Vičar, zaupala koordinacijo pri pripravi predstavitvenega filma o TNP. Potreboval sem kar precej korajže, ker nisem nikoli prej delal česa podobnega, predvsem pa veliko sreče pri iskanju dobrih sodelavcev. In tako je, mnogo let kasneje, v krog ustvarjalcev revije *Jezik in slovstvo* zašel podatek, da sva z akademikom dr. Matjažem Kmeclom sodelovala pri pripravi tistega filma. Ob tem se je zdelo verjetno, da bi takrat odšla tudi na kakšno skupno planinsko turo, zato so me poiskali in mi predlagali, naj o tem kaj napišem. Zares je škoda, ker take ture ni bilo, toda srečanja z Matjažem Kmeclom so bila pomembna in hkrati zanimiva, prava prijateljska izkušnja zame.

Opravičiti se moram morebitnim bralcem tega spisa, ker začnjam s pisanjem na koncu in ne na začetku, kakor bi bilo prav. *Sveti Lenart, vrtnice in gamsov skret* je namreč naslov zadnje knjige Matjaža Kmecla, ki sem jo bral. Čas, ko sva se srečevala na upravi TNP, je zdavnaj minil, zato tem raje jemljem v roke njegove knjige. Svež spomin seveda ni poglavitni razlog za začetek na napačnem koncu,

¹ Joža Andrej Mihelič je bil v Triglavskem narodnem parku vodja Službe za izobraževanje in naravovarstveno vzgojo ter urednik glasila *Svet pod Triglavom*.

kot sem v šali zapisal, še zdaleč ne. V Podgorcih pri Veliki Nedelji na obrobju Slovenskih goric namreč stoji farna cerkev Svetega Lenarta. Ker je precej stara, se je včasih menda tudi vas imenovala tako, zato so mi zaradi Svetega Lenarta na Rodežu pod Kumom, kakor ga v omenjeni knjigi opisuje Matjaž Kmecl, misli med branjem neprestano uhajale v Slovenske Gorice. Tam sta se namreč kot mlada učitelja spoznala moja mati in oče, skupaj učila in vzgajala mladež ter se vzela. Na tisti šoli so se, po njunem pripovedovanju, ob nedeljah dobivali mladi kolegi učitelji iz sosednjih šol, med njimi tudi lepa Hermina Sotlar, sestra znanega igralca Berta Sotlarja. Zaradi nje se je k Svetemu Lenartu po tedanjih belih makadamskih cestah ves zaprašen vsako nedeljo z motorjem pripeljal tudi Lojze Štrancar, mladi zdravnik iz ptujske bolnišnice, doktor medicine in filozofije hkrati, vrhunski violinist. Skupaj so potem igrali in prepevali in se veselili življenja v svojih najlepših letih. In Lojze je ostal svoji Hermini neomajno zvest celo življenje. Njun prvi otrok se je rodil v partizanski bolnišnici v Rogu. To je seveda leški del zgodbe, kajti sledila je vojna in izgon slovenskih učiteljev s tistih šol. Po vojni sta se le moja starša s štiriletnim Tinetom, mojim bratom, vrnila za leto dni. Ker pa se je moje rojstvo zgodilo leto dni po vojni, si ne morem misliti drugega, kot da sem v najzgodnejšem začetku povezan s Svetim Lenartom. Učiteljska stanovanja so bila namreč v stavbi nekdanje šole, le korak od cerkve.

Veliko časa je že preteklo od takrat, zato sedaj, da bi ne bil le za nadlego v domači hiši, vse bolj zalivam solato in vse manj hodim v hribe, torej bi bil sveti Lenart po vsej pravici lahko tudi moj izbrani zavetnik, kakor v knjigi zase ugotavlja Matjaž Kmecl. Zasavski Sveti Lenart z Rodeža je v njegovi pripovedi najboljši, skrivnostni, skoraj čudežni kraj; takšnega je ohranil v svojih spominih iz otroštva. Kakor mnoge druge cerkve in cerkvice, posvečene temu svetniku, je, kakor piše, skrit pogledom od daleč in ga zagledaš šele, ko stopiš iz gozda tam blizu, kjer stoji – potem pa ne moreš verjeti, kako daleč in na koliko strani se s tistega kraja vidi. Že ob prvem obisku ga je začarala sanjska podoba zgodnje spomladanskih Grintovcev in Triglava v daljavi ter vnela njegovo ljubezen do hribov. To so kraji, kjer bi človek obstal in ostal, pravi; tam se ti povrne vera v lepoto življenja, tudi kadar si najbolj na tleh.

Ker je imel Sveti Lenart iz Podgorcev posebno mesto v nostalgicnih pripovedih moje matere in očeta, sem moral svoje romantične predstave »preveriti na terenu«, da so mi stopile pred oči resnične podobe krajev, ki jih je, sicer zelo lepe, v času pred in kmalu po drugi svetovni vojni zaznamovala velika revščina, tako na Kumljanskem kot v Slovenskih goricah. Otroštvo in mladost Matjaža Kmecla v odmaknjenih zasavskih hribih, v učiteljski družini, je moralo biti močno podobno življenju mojih staršev, prav tako učiteljev v Slovenskih goricah, nato v dolini Kolpe in kasneje v Bohinju.

V tisti del Kmeclovega življenja, za katerega sem vedel in ga hkrati zelo slabo poznal, so me v knjigi popeljale vrtnice. Toda ob njenem izidu vseeno niso bile popolnoma nepopisan list zame. Žena Francka je takrat poznala že precej več

kot le imena njegovih vrtnic, ki jih je nabral v svojem literarnem vrtu. Najini fantje so seveda hitro prepoznali materine skrite želje in ji za rojstni dan prinesli štiri vrtnice, vsak po eno, med njimi Kmeclovi Prešernovo in Trubarjevo. Kadar opazim, da ima opraskane roke, je to znak, da se je pogovarjala s tistimi vrtnicami, ki so prinesle, poleg svoje lepote, veliko spremembo na naš vrt. Opazila je namreč, da je ves pridelek, od solate in redkvic do čebule in česna, veliko boljši in lepši, odkar rastlin več ne prideluje, temveč jih goji. V mojih spominih iz Bohinja pa nastopajo, v nasprotju s svetlimi, nežno obarvanimi cvetnimi listi Kmeclovih vrtnic, temno rdeče vrtnice na visokem latniku v začetku gredic, ki so potem, obdane z zelenim pasom in cvetjem, segale vse do sadovnjaka, ki je zaključeval vrt pred šolo, v kateri smo v Bohinjski Bistrici stanovali. Zaradi lepote tistega vrta, ki je bil vasi v okras, je moja mati vstajala zjutraj ob štirih, da je pred pričetkom pouka postorila vse potrebno, pozimi pa prav tako zgodaj, ker je hitela kuriti po pečeh v učilnicah. Čez leta pa so sadovnjak posekali, vrtnice odstranili in celotni vrt preorali, da bi tam pri pouku gospodinjstva pridelovali krompir in zelje za šolske malice. Namesto krompirja in zelja je potem zrasel plevel, zato si mislim, da je Sveti Lenart v Slovenskih goricah vendarle veliko izgubil, ker je mati odšla od tam.

Gamsov skret, v Reziji bi mu rekli Gamsov sraun'k in bi skozenj speljali »Ta visoko rosojansko pot«, je seveda poglavje v knjigi, ki mi je najbližje. Kogel v Kamniško-Savinjskih Alpah ima k soncu obrnjeno steno, zato je najprimernejši čas za plezanje v njegovih prepadih ravno pomlad, ko so drugod stene še zasnežene, sonce pa še nima poletne moči. V študentskih letih sem začel zahajati tja, ker so bile prej Kamniško-Savinjske Alpe daleč zame. Če si namenjen v Kogel, seveda ne moreš zgrešiti Gamsovega skreta, spomladi vsega namočenega od snežnice in deževij. Čevlji se globoko udirajo v blatno prst, obogateno z gamsovimi bobki. Ime je sočno, da si ga je lahko zapomniti in lepo opiše stanje na terenu. Toda ne glede na ime je Gamsov skret zgodba o lepoti, kar velja v enaki meri za resnični svet pod Koglom in Skuto ter za literarnega, torej Kmeclovega v omenjeni knjigi. Predstavljam si, da ima Kmeclovo odlično znanje botanike svoje začetke v gorah. Vem, da je njegova najljubša gorska cvetka drobna, nebesno modra, zapeljivo dišeča triglavska neboglasnica, ki jo je nekoč slavni Bretonec Hacquet poimenoval triglavska spominčica. Kasneje se je uveljavilo sedanje, zares lepo ime. Zaradi vsega, kar sem pri Kmeclu prebral, sem tudi sam začel v visokogorju oprezati za modrimi blazinicami neboglasnic, sin Tomaž jih je pa v družbi s prijateljem Ivanom Vebrom našel celo na Četrto zraven Črne prsti, »zelo nizko« za njih, kar je skoraj neverjetno, lepo skrite za grebenom, stran od poti.

Slika 1: Vrtnico sem nekoč posnel na Rašici, kjer se z ženo rada ustaviva. Matjažu Kmeclu zelo ljube triglavske neboglasnice pa na Mišelj vrhu (2350 m).

Slika 2: Triglav v ozadju, po katerem je cvetka dobila ime, se jim prav lepo poda. Dr. France Avčin je v svoji »kugyjevske knjigi« *Kjer tišina šepeta* napisal, da je njegov alpinizem prav tako zadovoljen v travnatih vesinah Mišelj vrha kot v previsih Stene in se s to izjavo poklonil bohinjskemu lepoteu nad Mišelsko planino in Velim poljem.

Zgodbe iz mojega življenja so se torej med branjem te knjige nenehno prepletale s Kmeclovimi. Prepričan sem, da sem slednje tem boljje podoživel, ker njihovega avtorja poznam. *S prijatelji pod macesni* je bila seveda prva Kmeclova knjiga, ki sem jo bral, leta preden sem ga spoznal. Ko sedaj vrtam po spominu, da bi se spomnil občutkov iz tistega časa, lahko rečem, da sem med branjem začutil nekaj povsem novega, drugačnega od običajnega tona, ki preveva planinsko literaturo. Njegovo predanost in hkrati sproščeno radost ob doživljanju gorskega sveta začutiš ob tistem branju tako, da se ti zazdi nenadoma vsa pripoved tudi tvoja lastna zgodba in izpoved, le da zanjo sam ne najdeš pravih besed. »Doživlja človek in čuti, toda beseda je kakor z verigo prikovana«, je nekoč zapisal dr. Miha Potočnik v knjigi *Srečanja z gorami*. Kot mlad človek sem sprejel tisto njegovo misel kot nekaj dokončnega, čeprav je z njo ustvaril le simpatično prisposodbo. Toda zakaj bi razlagal, kaj te vleče v gore ali kamorkoli, kjer ti je lepo? Brez besed o lepoti povedati, kje ti srce močneje utripa, se tudi da. Več ni treba. Moj nepozabni učitelj in prijatelj, dr. Stanko Klinar, bi temu dejal: radost življenja.

Slika 3: Fotografija je posneta od cerkve svetega Lenarta v Podgorcih. Od cerkva, posvečenih temu svetniku, se daleč vidi, piše Kmecl. Na fotografiji izstopa Donačka gora (735 m), Štajerski Triglav.

Matjaža Kmecla sem spoznal, ko sem, omahujoč in s previdnimi koraki, vstopil v vrste varuhov narave v Javnem zavodu Triglavski narodni park. Takrat, v obdobju od 1987 do 1991, je bil predsednik Sveta parka. V njegovem času si je sledilo veliko zanimivih dogodkov, ki so bili zelo pomembni za nadaljnje življenje in delo narodnega parka: sprejet je bil Razvojni program za dolino Trento, ki je predvideval gradnjo velikega informacijskega središča Na Logu v Trenti in gradnja se je tudi začela, kar je kasneje prineslo novo, razgibano življenje v Kugyjevo dolino in je do danes ostalo glavna možnost za zaposlovanje sicer skromnemu številu domačinov. TNP se je takrat vključil v federacijo Europarc, federacijo narodnih in naravnih parkov Evrope. S tem se je začelo sodelovanje in izmenjava izkušenj z različnimi parki, najprej z Naravnim parkom Hochtanaus iz dežele Hessen v Nemčiji, nato z Narodnim parkom Gran Paradiso, s Snowdonio iz Walesa v Angliji itd. TNP je takrat začel s trasiranjem in opremljanjem svoje najpomembnejše naravoslovne poti in jo imenoval po njeni reki Soči, obnovljeni ali na novo zgrajeni so bili pastirski objekti na pašnih planinah na Tolminskem in Kobariškem. S slednjim se je park dejavno vključil v delo organizacije Pro Vita Alpina, ustanovljene za ohranjanje avtentične kulture v Alpah, TV Slovenija pa je posnela prvi televizijski film o TNP.

Nekega dne v času njegovega predsedovanja Svetu TNP sva se srečala na hodniku uprave. Matjaž Kmecl me je takrat ustavil na začetku stopnic, ki so vodile proti moji pisarni, prijazno načel pogovor in nato, preden sva se razšla, dejal: »Midva

se bova še srečevala, zato je najbolje, da se tikava.« Tako poseben trenutek sem začutil v sproščenem razpoloženju, ki ga je znal ustvariti, globoko zajel sapo in počaščen odšel dalje.

Kmalu za tem sem začel ustvarjati predstavitveni video film o TNP, o katerem sem pisal na začetku, in dobro mi je šlo od rok. Ko je bil slikovni del dokončan, sem se domislil, da bi Matjaža prosil, naj napiše tekst, brata Tineta pa, da izbere glasbo. Z obema sem imel neverjetno srečo. Pristala sta in se lotila dela. Zaradi izjemnega teksta, prijetne glasbe zgolj slovenskih avtorjev in odlično opravljenega snemalčevega dela se je film potem vrtel v nedogled, leta in leta. Še vedno se kdaj pa kdaj zavrti. V hiši Kregar v Bitnjah pri Škofji Loki, kjer smo film ustvarjali, so se seveda držali za glavo, ker sem slikovni del sestavil, preden je bil napisan tekst, oče Kregar, ki je imel zadnjo besedo, se mi je pa postavil v bran. Kazalo je, da čuti, kako razmišljam. »Pustite ga, da naredi po svoje«, je dejal in dodal: »Prepričan sem, da bo dobro.« Matjaž Kmecl si je v njihovem ateljeju potem film ogledal, si ga vtisnil v spomin in zgodilo se je, kakor sem zapisal. Tine je glasbeno spremljavo izbral, ko je bil tekst že položen v film. Vse se je lepo ujelo.

Kasneje sva se z Matjažem Kmeclom srečevala v vlogi članov Odbora za pripravo slavnostnega dogodka ob dvestoti obletnici prihoda Valentina Vodnika kot prvega župnika na Koprivnik in Gorjuše v Bohinju. Kmeclov doprinos v vlogi predsednika odbora je bil takrat pomemben, ker je uspel Valentina Vodnika kot človeško bitje iz mesa in krvi postaviti med nas. To mu je uspevalo brez nepotrebnih fraz ter z bogatim sporočilom in v živahnem tonu, z zanimivo literarnozgodovinsko vsebino. Nekoč je nanese, da so ga zaprosili, naj stopi na oder in zbranim kaj pove, ker je, če se prav spominjam, predvidena vsebina tistega srečanja zatajila. Sedela sva skupaj in jaz sem se ustrašil zanj, ker sem vedel, da na to ni bil posebej pripravljen, vendar me je prijazno pomiril in odšel na oder. Tako so tista srečanja naenkrat dobila dodatno vrednost, obogatena z znanjem in z dožemanjem Vodnikovega sporočila, zaradi katerega smo se dobivali. Tako je izzvenela tudi proslava in slavnostni govor, njen osrednji dogodek. Kadar me pot privede tam skozi, med cerkvico Svetega Križa in župniščem, ki so ga zgradili, da bi gospoda župnika ne požrle bolhe v Zoisovi lovski koči na Gorjušah, se spomnim na tiste dni. Vodnik je namreč nekje napisal, da mu je na Gorjušah postalo jasno, od kod ime Bohinj; od bolh vendar, kot Bolhinj, ker so ga neusmiljeno grizle, ko je začasno stanoval v lovski koči, katero mu je ljubeznivo odstopil baron Žiga Zois.

Zame so bila to zadnja daljša srečevanja z Matjažem Kmeclom. V tistem času mi je prišla v roke njegova knjiga *Slovenska postna premišljevanja*. Naslova sprva nisem razumel, toda s knjigo sva nemudoma postala prijatelja. Še vedno rad preberem kakšno poglavje, zato je vedno nekje blizu, pri roki. Ko je njen avtor vstopil v politiko, sem njegovo dejanje povezoval prav s to knjigo in zdelo se mi je, da je to storil, ker je začutil, da je bil tisti trenutek priložnost, da se uresničijo Cankarjeve besede. Žal kasneje ni bilo čisto tako.

Slika 4: Na dvorišče Slovenskega kulturnega doma v Andovcih so želeli Andovčani postaviti skalo s Triglava, da bi imeli tam svoj simbolični »Kis Triglav« (Mali Triglav). Skupaj smo kmalu za tem naložili veliko skalo v Vratih in nato proslavili dogodek odprtja, ko je imel prekrasno pridigo o svetih vrhovih njihov takratni duhovnik dr. Ferenc Merkli. Med slavnostnim dogodkom so županje in župani slovenskih vasi v Porabju vzdali vsak svoj kamen v podstavek, na katerem stoji skala s Triglava, ki so si jo želeli. In še to: letos, 2023, so šli Andovčanje že desetič zapored skupaj na Triglav, vsakokrat peš iz Andovcev, od svojega Malega Triglava.

Vrtnice, kakor sem že omenil, in dve Kmeclovi poljudnoznanstveni knjigi so močno pritegnile tudi mojo ženo Francko in tako sem dobil v domači hiši odlično sogovornico za pogovore o njegovem delu. Prav ona je poskrbela, da sta prispeli v najino knjižnico njegovi *Tisoč let slovenske literature* z za naju pomenljivim podnaslovom *Drugačni pogledi na slovensko slovstveno preteklost*. S podnaslovom je poudaril, tako je zapisal, da je teh tisoč let podal kot zgodbo, in zares pripoved tako tudi teče. Francka je knjigo nemudoma opremila z raznobarnimi kazali poglavij. Kasneje, ker je po materi Dolenjka, je poiskala še knjigo *Josip Jurčič, pripovednik in dramatik*. Iz prve se učiva, zaradi druge sem ponovno začel prebirati Jurčičeve knjige. Spominjam se, da mi je v tistem času Stanko Klinar dejal: »Jurčič je odličen pisatelj«, zato sem se ponovnega branja loteval z občutkom odgovornosti do prijateljve trditve. Nikoli ni prenehal biti moj učitelj.

Posebno mesto v najini knjižnici pripada fotomonografiji *Zakladi Slovenije*. Knjiga, izdana leta 1979, je (k sreči) ušla poplavi kasnejše elektronske fotografije, ki v vsesplošni težnji po več in več pretirava z barvami in kontrasti. Toda čeprav so fotografije v knjigi zelo lepe v svoji starinskosti in dobro izbrane, je neprekosljiv

prav spremni tekst, ki ga je napisal Matjaž Kmecl. Neverjetno znanje o kulturni zgodovini in sedanosti na slovenskem, njegovo domoljubje in izjemen, značilno živahen in pester jezik, v katerem takoj prepoznaš avtorja, mora prevzeti bralca. Prepričan sem, da bi nihče drug ne mogel napisati takega teksta. Nekatere spominja knjiga na *Slavo Vojvodine Kranjske*, mene pa na prednike, znance in prijatelje z mnogih koncev Slovenije in na zanimive kraje, ki sem jih spoznal, takoj na prvih straneh na Prlekijo moje matere in čisto na koncu na Porabje v slovenskem zamejstvu.

Ko sem se odločal, da napišem knjigo o svojih hribovskih doživetjih in mladih letih v Bohinju, sem se spomnil, kako mi je po nekem davnem predavanju, ne spominjam se več kje, Matjaž dejal: »Napiši knjigo! Vsi jo bomo radi brali.« Mislim, da bi se brez njegove spodbude ne lotil pisanja in zelo sem vesel, da se je zgodila. Ob tem želim in moram povedati, da je skoraj vse, kar sem doslej napisal in objavil, pregledal, popravil in polepšal moj, žal sedaj že pokojni, učitelj in prijatelj Stanko Klinar, ki je bil tudi hribovski sopotnik in kolega dr. Matjaža Kmecla na Filozofski fakulteti. S Stankom v navezi sva nekaj zelo resnih plezanj opravila že takrat, ko je bil še moj učitelj v srednji šoli, denimo zimski vzpon v globokem snegu po Potočnik-Tominškovi smeri v Spodnjem Rokavu ter v kasnejših letih sistematično presmučala sosednje Nockberge in še marsikaj. Dobro se mi je zdelo, ko je Matjaž Kmecl ob Klinarjevi osemdesetletnici v Planinskem vestniku napisal, da se mu zdi Klinarjev najboljši planinski vodnik prav izbirni vodnik *Sto slovenskih vrhov*, jaz pa prav ta vodnik pogosto jemljem v roke, da preberem to ali ono, ne da bi se želel kamorkoli napotiti. Enostavno uživam v Stankovi pripovedi in njegovem znanju. Gore so mi torej ob vsem, kar so mi dale lepega in dobrega, podarile tudi naklonjenost in prijateljstvo teh dveh izjemnih ljudi.

Skoraj bi pozabil, toda na koncu moram napisati še nekaj: nekoč me je Matjaž Kmecl vprašal, koga bi s področja varstva in ohranjanja narave predlagal za visoko priznanje predsednika republike. Nemudoma sem odgovoril: Jaka Čopa. Kardarkoli sem imel kakšno službeno pot v Trento, sem Jakca poklical in vedno je šel z menoj. Če bi znal, bi o tistih poteh napisal knjigo, takrat pa sem pomislil na uvodnik, ki ga je za Čopovo *Kraljestvo Zlatoroga* napisal Matjaž Kmecl. Spomnil sem se, kako je opisano njuno srečanje pri Angelci na Velem polju, ko je Jaka Matjaža vprašal, kakšen film ima skrit v fotoaparatu. Ko mu je potem »priznal«, da ima notri najcenejši diafilm, je Jaka brez dlake na jeziku pristavil, da se za tak film »še aparata ne splača matradi«. Toda – najlepše v uvodniku sledi potem, namreč čistokrvno kmeclovsko razmišljanje o zlatih jesenskih barvah in drugih čarobnih gorskih svetlobah; za viške zlate jeseni pod Mišelj vrhom, za nalive jutranje ali večerne svetlobe skozi kipeče oblake in čez raztrgane grebene kjerkoli v Jakčevih Julijcih; za take trenutke seveda niti najboljše ni dovolj dobro.

Kmalu za tem je urednica Marjeta Keršič Svetel pripravljala TV dokumentarec o Jaku Čopu in povedal sem ji, k čemu je predlagan. Seveda je takoj pristavila, da bi bilo treba tisto podelitev, če bo, vnesti v film. Poklical sem Matjaža in ga vprašal,

kaj se je zgodilo z mojim predlogom, ki zagotovo ni bil osamljen, in kaj sem izvedel; da je imela komisija precej pripomb v zvezi z mnogimi, ki so bili predlagani, na Čopov predlog pa nobene – in podelitev se je zgodila.

Ne morem si misliti, koliko je moja pripoved morebitne bralce zanimala in pritegnila, ker je le ena od mnogih prijateljskih zgodb, ki jih soustvarjamo in doživljamo, da bi nam življenje teklo prijazneje in lepše. Zaradi takih zgodb dobi minulosť moč, da ostaja prisotna, živa in nam dopoveduje, da življenje ni odteklo kar tako.

SPOMINSKI UTRINKI NA SREČEVANJA S PROFESORJEVO ŽIVO IN VSESTRANSKO USTVARJALNOSTJO

Dolžan ni samó, kar veléva mu stan,
kar móre, tó móž je storiti dolžán!
(S. Gregorčič)

»... bil je vrlo zabaven pripovedovalec, poln šale in naravnega humorja, zavoljo katerega je bil pred nekimi leti ljubljenek krasnega spola v salonu.« (*Slovenski glasnik* 1862: 68.)¹

Nekako v duhu tega opisa, ki ga je *Slovenski glasnik* namenil Velentinu Zarniku, smo se o mladem profesorju v 70. letih prejšnjega stoletja pogovarjale njegove tedanje študentke. Nismo se z njim srečevale v salonih, ampak v predavalnicah in ga hitro sprejele kot razgledanega, duhovitega in komunikativnega predavatelja, navdušenega nad družbeno-kulturnim razcvetom slovenskega vitalnega meščanstva v drugi polovici 19. stoletja, posebno pa nad pripovedno prozo, ki je »mimo Prešerna najbolj osupljiv in bleščeč pojav slovenske književnosti tistega časa.« (Kmecl 1975: 9). Predavanja je pogosto popestril s kakšnim citatom iz *Kmetijskih in rokodelniških novic*, nam arhaičnim in smešnim, kar se je kazalo že v naslovih teh slikovitih pripovednih drobcev: *Po čem se pijanec pozna*, (Kmecl 1975: 40), *Skušnja je učila* (Kmecl 1975: 43), *Baba natepe moža* (Kmecl 1975: 44) ... Tako je profesor resne in temeljite interpretacije besedil od Ciglerja prek vajevecv, Jurčiča in Levstika, feljtona in prvih kriminalk ilustriral nastanke umetniške pripovedne proze in njihov čas.

¹ Kmecl, Matjaž, 1975: *Od pridige do kriminalke*. Ljubljana: Mladinska knjiga.

Njegove knjige s tovrstnimi primeri, med njimi zlasti za nas obvezna *Mala literarna teorija* (1976) so bile zato tudi zanimivo in zapomnljivo študijsko gradivo, meni kot kasnejši didaktičarki pa zgled, kako pri učiteljevanju popestriti resnobna literarnozgodovinska dejstva.

Rada sem hodila na njegove seminarje, kjer nas je spodbujal k debatam in razkrival svoj sproščen in suveren odnos do literature nasploh. Nobenih zadržkov ni imel pri omenjanju tedaj nezaželenega Balantiča ali pri razlagah krščanske simbolike v literaturi (tedaj smo bili o tem manj poučeni kot dandanes). To je bila tudi spodbuda, da sem v »svinčenih sedemdesetih« za diplomsko nalogo izbrala primerjavo Kocbekovih novel *Strah in pogum* in Vercorsove zbirke *Oči in svetlonba*, saj me je zanimal eksistencialni položaj izstopajočega posameznika v izostrenih zgodovinskih okoliščinah. Spominjam se, da sem si desetko prislužila šele po branju v treh etapah in podrobnem razpravljanju v seminarju.

Še posebej zabavno je bilo v profesorjevi prisotnosti študentsko družabno življenje, predvsem ekskurzije in brucovanja. Spomnim se pohoda od Litije do Čateža v 80. letih, kjer sem bila enkrat za trikrat, saj kasneje vtisov s tedanje poti nisem želela pokvariti! Pod profesorjevim vodstvom smo na tisti (k sreči) sončni dan nekajkrat zgrešili pot, se prebijali čez drn in strn, pa čez čas le dosegli planjavo, na kateri se je bilo obvezno igrati *kdo se boji črnega moža*. Spomnim se, da sem upehana potožila kolegicam, da še na nobeno martinovo nisem bila tako žejna. Tudi gostilna v Čatežu sprva ni obetala kakih potešitev naše lakote in žeje, češ da nimajo pripravljene toliko hrane! A so se lastniki čez čas udobrovoljili, zasukali, postregli zelje in klobase, predvsem pa obilne količine cvička. Siti želodci in razgrete glave so nas spodbudile k petju in glasnemu smehu. Predvsem smo se nakrohotali ob šalah, ki jih je profesor Kmecl stresal kot iz rokava! Ko je napočil čas za pot proti dobro uro oddaljeni postaji, nas je ena od študentk povabila še v bližnjo očetovo zidanico in predlog smo vsi navdušeno sprejeli. Le profesor Kmecl ne, tako da se je sam odpravil proti popoldanskemu vlaku. Mi pa smo med tem žejo pogasili še s kozarčkom ali dvema v prijazni zidanici in nato po mesečini prešerne volje odkorakali proti večernemu vlaku. A – dospevši na postajo v Veliki Loki, smo v čakalnici ugledali osamljeno postavo - profesorja Kmecla! Zamudil je popoldanski vlak, zato je moral spokorniško v žejni osami pričakati naslednjega, obkoljen z našim privoščljivim smehim in številnimi opazkami.

Kasneje, v 80. letih, pa smo profesorja čedalje večkrat kot za katedrom poslušali in brali v medijih kot funkcionarja v pomembnih družbenih vlogah – kot dekan Filozofske fakultete, predsednika Jezikovnega rabsodišča, ministra za kulturo, člana predsedstva RS. V Derendingenu, ki smo ga slovenisti obiskali na obletnico Trubarjevega rojstva, je po besedah tamkajšnjega pastorje sodil med »visokokaratne« goste, oziroma, kot zapiše Marko Juvan, je postal »eden od znamenitejših Slovencev 80. let« (Juvan 1995: 111).² Pač zato, ker je svojo ustvarjalnost prepričano in prepričljivo razdajal za spodbujanje narodnega poguma in samozavesti s

² Juvan, Marko, 1995: Šest polnih desetletij Matjaža Kmecla. *Jezik in slovstvo* 40/3–4. 111–114.

pisano publicistično besedo in z bleščečimi govornimi nastopi, s katerimi je prav tako kakor po njihovem sedanjem mnenju najhrabrejši »osamosvojitelji« tlakoval pot v neodvisnost Slovenije.

A tudi profesorjeva besedna ustvarjalnost med osamosvajanjem in po njem ni usahnila, ne strokovna ne umetniška. Z zanimanjem sem si ogledovala monodrame o znamenjih Slovincih, npr. *Levstikovo smrt* z Binetom Matohom, igro *Andrej Smole – znameniti Slovenec* s Tonetom Gogalo, pa dramo po celjskih motivih *Friiderik z Veroniko ali danes grofje celjski in nikoli več* z Daretom Ulago ali filmsko nadaljevanko *Poet* o Prešernu ..., brala biografske predstavitve Jurčiča, Levstika, Kajuha ... ali *Kratko kulturno zgodovino Slovencev* pa *Slovenska postna premisljevanja* in še marsikaj.

Tesneje sem s profesorjem sodelovala po študijskem obdobju spet v 90. letih pri pripravi kurikularne preнове, prve šolske reforme v samostojni Sloveniji. Takrat je bil odgovoren za usklajevanje vseh področnih komisij, ki smo pripravljale učne načrte za pouk slovenščine. Z velikim zaupanjem v možnost sodobnejšega in bolj zanimivega pouka, ki naj ga razbremeni »poznanstvenja« in suhoparne faktografije,³ je podpiral nas, tedaj majše strokovnjake, ki smo delali zavzeto in ne vedno popolnoma usklajeno. Ob takih priložnostih je znal pomiriti razgrete debate in zastranjujoče predloge s svojo strpno avtoriteto.

Po izteku političnega mandata v predsedstvu RS se je prof. Kmecl umaknil iz dnevne politike. Javno svoje politične upokojitve sicer ni eksplicitno komentiral, med vrsticami in pri nekaterih akcijah, ki se jih je vseeno še udeleževal, pa je bilo mogoče zaznati, da je nad potmi, ki jih ubirajo nove generacije slovenskih politikov, nezadovoljen in se v njih ne najde več. Posvetil se je, in o tem tudi pisal, popolnoma drugačnemu početju, kot je hrupna in v dialog zaupajočemu humanistu neprijazna politika – žlahtnenju vrtnic. Tudi tu je njegovo delo, zdaj v tišini in s hvaležnimi živimi bitji, obrodilo sad – kot pri vsej živopisni paleti ustvarjalnih dejavnosti, ki se jim je posvečal in jih s požrtvovalnostjo, prepričljivostjo in dobronamernostjo tudi izpeljal.

Prof. Kmecl, s spoštovanjem do vaše polihistorske širine, ki ste jo prepričljivo in požrtvovalno vtkali v mnoge svoje dejavnosti, kot »mož je storiti dolžan«, vam voščim še naprej bister um in neutrudno vitalnost, kljub vsem spremljajočim tegobam. In vam kot kandidatu za stotko želim, da se čez deset let spet srečamo ob kakšnem priložnostnem zapisu!

³ Kmecl, Matjaž, 1995/96: Uvod k prvemu javnemu poročilu o delu skupine za prenovo pouka slovenščine. *Jezik in slovnstvo* 41/1–2. 3–4.

INTERVJU

INTERVJU Z UNIVERZITETNIM PROFESORJEM, PISATELJEM IN AKADEMIKOM MATJAŽEM KMECLOM

Z Matjažem Kmeclom se je pogovarjal Aleksander Bjelčevič.

Priljubljenega profesorja, ki letos slavi 90 let, smo na kratko predstavili na uvodni strani revije, tu pa besedo prepuščamo njemu.

V *Pismih slovenskemu prijatelju* (str. 22) pravite, da niste pisatelj (»Za menoj lahko mirno zapišejo ... Tu leži M. K., ki ni bil v življenju nič, niti slovenski pisatelj ne«), za širšo publiko ste kulturni zgodovinar (neponovljivi *Zakladi Slovenije* so v angleščini in nemščini natisnjeni desetkrat), tudi vaša literarna zgodovina je kulturološka, in v zadnjih 15 letih žlahtnitelj vrtnic, prištejmo še ministra za kulturo – kaj od tega ste najbolj? Ali so glavni motivi vašega delovanja lepota in ljubezen do domovine in do svobode (o svobodi ste razmišljali že pri petih letih)?

Takratna samoopredelitev, ki jo omenjate, je bila pač ena od mojih »afnarij«; res je pa, da nisem hotel biti niti takrat niti nočem biti zdaj nekaj, kar se z vso samovšečnostjo množi več kot naglo. Beseda »pisatelj-ica« je danes samo še nečimrn in cenen okrasek; nič takega, kar je pomenila še v polpreteklosti in skozi vsa težavna desetletja slovenske narodne geneze. Torej nočem, da bi me sploh kdo imel za »pisatelja«. Sploh nočem biti nič od naštetega. Sem pač zmeraj delal tisto, kar mi je bilo pri srcu in se mi je zdelo smiselno. – Nikar pa me zdaj ne sprašujte, kaj je smiselno.

Kaj ste v mladosti brali, da ste šli študirat književnosti; katera literatura vas je oblikovala, kaj od tega bi brali še danes? Kaj ste brali po tem, ko ste odložili fakultetne obveznosti, kaj danes?

Kot otrok sem rasel med drugo svetovno vojno, pod nacizmom, v Radečah in onstran Save v Loki. Med prvim, kar smo pod okupacijo doživeli in smo občutili tudi otroci, je bilo surovo zatrtje vsega izrecno slovenskega, še posebej tiska. V radeško papirnico so hitro po okupaciji 1941 malone pod našim oknom dneve in tedne v »reciklažo« dovažali »vsebinsko« slovenskih knjižnic in še posebej »nevarne« celjske Mohorjeve družbe. Kot surovine pač, potiskane z jezikovno malovrednostjo. – Že pred vojno so nama z bratom starši vzgojno naročili *Naš rod* (bratu) in *Vrtec* (meni), oba sem vsakokrat, ko ju je prinesel poštar, požrl od prve do zadnje strani. Po okupaciji seveda ni bilo od tega nič. – Ko smo zbežali čez Savo (da nas ne bi izselili), smo dobili zasilno stanovanje v nekakšni pristavi tamkajšnje graščine in tam sem na podstrešju odkril pravi zaklad: tri zaboje starih časopisov in v njih vse mogoče – od *Zvončka* do *Ženskega sveta* (mislim, da se je tako imenoval naslovu primeren časopis). Vse tri sem potem ob skrivnem obiskovanju podstrešja predihal – spet od prvega do zadnjega in pri tem med drugim postal zagrizen jugoslovanski rojalist; med najdenim zakladom je bila namreč tudi »jugoslovenarska« Jadranska straža, ki je bila tako zelo vsejugoslovanska, da je pod geslom »ena država, ena domovina, en jezik« tiskala tudi slovenska besedila v cirilici (pozabljeno je skoraj, da so še po drugi svetovni vojni celo javni napisi krajev – na primer na železniških postajah – bili napisani v latinici in cirilici; med partizansko vojno, ki je zame bila sicer eno največjih dejanj v slovenski zgodovini, pa so tudi najmanjši zaselki imeli »odbore mesta« namesto kraja – pač kot kroatizem/srbizem v imenu »bratstva-edinstva«/»bratstva-enotnosti« itd.) Jadranska straža je v tem smislu slavila jugoslovansko kraljevsko dinastijo, predvsem kralja Aleksandra, ki so ga malo prej ustrelili, in mladoletnega kralja Petra. V njunem imenu sem postal velik rodoljub, saj drugih simbolov rodoljubnosti takrat (še) nisem poznal. – Zdaj sem seveda lahko tudi obžaloval, da nisem že prej vedel za *Zvonček*, ki mi je v hipu postal zanimivejši od *Vrtca* in *Našega roda* skupaj. Potem je 1943. uspelo mami iz Ljubljane pretihotapiti Jalnovega *Ovčarja Marka* in *Trop brez zvoncev*, oboje se mi je zdelo nezaustavljivo privlačen literarni dobitek. – Preprosto; toda tako je bilo. V šoli sem jih dobil nekajkrat okrog ušes, ker sem govoril slovensko; v glavnem pa pouka sploh nismo imeli, ker smo veljali za banditengebiet. Bili smo polrazpuščena otroška »tolpa« in smo počeli vse drugo prej kot kaj pametnega. Zato se nikar ne čudite moji zgodnji bralni preproščini in temu primerni polpismenosti. – Po vojni smo bili najprej deležni sovjetske kulture (literarni vzorec: *Timur in njegova komanda* – knjižico sem dobil kot nagrado za odlične uspehe v šoli kakšne tri leta zapored, enkrat pa Seliškarjeve *Mule* – pač kot našo protiutež sovjetskemu Timurju). – Nato je sledilo veliko odkritje: v Velenju, kjer smo takrat živeli, je učitelj Mlinšek, vnet kulturni delavec, skozi vojno pretihotapil del predvojne javne knjižnice in zdaj ob nedeljah po maši iz njenih ostankov izposojal knjige, med njimi zbrane spise Karla Maya in kriminalke o doktorju Fumančuju, žametnih copatah (ali tako nekako) ipd. Naval mularije je bil

velik, čeprav je bil gospod Mlinšek zelo strog izposojevalec. – Tako nekako torej se je oblikovalo moje zgodnje literarno obzorje: zelo revno, čeprav nisem bil tega prav nič kriv. – In bistveno: ničesar od tega, kar sem z užitkom prebiral v mladih letih, zdajle ne bi več. Sem poskusil – vsaj z užitkom ne bi šlo.

Ste tudi jugoslavist, poznate vsaj še poljsko in rusko književnost – katere Slovane naj mlajši slovenisti berejo? Pa glasbo imate radi, odraščali pa ste, ko sta v Slovenijo prodrla jazz in rock ...?

Malo preveč mi pripisujete. Res pa je, da sem precej natančno prebral tistih 300 ali 400 naslovov, ki nam jih je pri študiju srbokroatistike »naložil« profesor Štampar; s spremno literaturo vred. Ostalo pa: kakor kaj, vendar ničesar preveč.

Pravijo, da ste na začetku hoteli raziskovati Prešerna: v epohalni *Slovenski književnosti 1945–1965* ste temeljito obdelali mlade prozaiste; kasneje ste pisali o konstruktivizmu, 1990 o teoriji zvočne poezije – vendar pa pretežno o pripovedni prozi 19. stoletja. Kako je s tem?

Zanimalo me je vse mogoče; pravzaprav »po spisku« vse. Ne znam si predstavljati slavista, ki bi na primer puščal Prešerna ob strani. Ni fraza, če patetično rečem (seveda ne prvi), da se v njegovih verzih skriva pač slovensko vesoljstvo. Naiven, kot sem bil, sem ga tudi jaz takrat želel »vzeti v roke«, vendar sem kmalu videl, da bo bolje, če se umaknem (šele na stara leta sem ga potem skušal postaviti v – še en – evropski kontekst: na simbolni duhovni ravni v bližino renesančno srednjeveškega Abelarda in Heloize, problemsko pa v kontekst netelesne kastracije). – Izjemno me je zmeraj privlačila tudi praktična/šolska poetika z vsemi delovnimi orodji. Slovenci smo se sicer zapisali predvsem literarni zgodovini, v njej smo iskali svojo kulturno izvirnost, vendar smo se vsaj malo spogledovali tudi s tako imenovano literarno teorijo; je pa manjkal pač kak sistematičen pregled delovnih pojmov, vsaj za šolo. Tako sem sestavil *Malo literarno teorijo*, ki je prvič izšla 1976 in potem še nekajkrat. Ne bom rekel, da je bila kak »pulfer«, bila je bolj ko ne nekakšna sistematična kompilacija, ki pa je vsaj začasno zapolnila ustrezno generično luknjo v vedi. Meni je pomenila odvod ustreznega strokovnega zanimanja. V ta okvir gredo tudi kakšne drobne razprave, kakršne omenjate (o konstruktivizmu, o zvočni poeziji ipd.) – Tik pred drugo svetovno vojno je Anton Ocvirk iz Pariza prinesel tako imenovano komparativistično metodo v literarni vedi in jo uvedel kot odgovor na dotlej »uradno« prevladujoči pozitivistični historizem. Zvečine študentariji ni bilo prav jasno, kaj naj bi se primerjalo, Ocvirk – sicer izjemno razgledan in ob tem do nesramnosti ostrojezičen mož – pa je poskrbel, da je njegov seminar hkrati prišel na glas elitnosti, v primerjavi z »zaplankano« domorodnostjo slovenske literarne zgodovine svetovljanski; pri njem naj bi se študirala »svetovna književnost« (ne da bi kdo sploh kaj bolj natančno vedel, kaj to je). O literarni teoriji, ki naj bi na »komparativni« oziroma »svetovni književnosti« tudi domovala, pa ni bilo veliko govora. Iz Rusije je sicer v Ljubljano že pred drugo svetovno vojno prišel Aleksander Isačenko, ki je napisal luciden prikaz slovenskega verza,

metodološko utemeljen na ruskem formalizmu, toda potem se je že začela vojna, ki je pomenila globoko zajedo v dotlejšnjem razvoju – tudi v literarni vedi. Prijatelj je umrl že precej prej, Kidričev sin Boris se je posvetil partizanskemu osvobodilnemu boju, očeta-profesorja so zato nemudoma odpeljali v Begunje in je bil zelo blizu likvidacije; drugi »humanisti«, mlajši in tudi starejši, so se umaknili v (pol)ilegalo, starega Žigona je okupatorjeva soldateska ustrelila kar na cesti, to je znano; slovenistični seminar v poslopju NUK je postal celo nekakšno polskrivno središče podtalnega upora, večina vidnih slovenistov je bila v zaporih in koncentracijskih taboriščih. – Precej patetično, toda tako je bilo. Na Štajerskem je bilo še precej huje. – Po koncu vojne je bilo torej treba tudi študij slovenistike/slavistike postaviti na novo – za literarno vedo so to nalogo dobili Slodnjak, Boršnikova in Mirko Rupel; ko se je »politiki« zameril še Slodnjak in so ga zato odvrgli, je naloga ostala le še Marji Boršnikovi. Predvsem ona je poskrbela, da sta bila na hitro inavgurirana Boris Paternu in France Bernik, mene pa je – kot precej mlajšemu – kar v jugoslovansko vojsko, kjer sem služil redni rok (in bil v vojaške dokumente sicer že zapisan kot »polpismen profesor«), vprašala, ali bi bil pripravljen priti za asistenta. In sem prišel. – Prav takrat se je med mlajšo generacijo začel upor zoper »pozitivizem« – popisovalno faktografijo, kot metoda v literarni vedi se je začela skoraj kot čudežna beseda uveljavljati »interpretacija«, po možnosti z dodatkom »slogovna«, blagovno zaščiten z imenoma Kayser in Staiger. V glavnem pa smo imeli s tem v misli nekakšen esejistični popis besedil. Naglo smo se odločili, da novi sodelavci katedre za začetek popišemo najnovejšo slovensko literaturo (1945–1965) – pač z nekaj manifestnega pridiha. Skoraj sočasno smo si morali razdeliti še delovna področja; in mi je pač pripadla slovenska pripovedna proza 19. – »klasičnega« – stoletja.

Del vaše generacije, ki je začela v 50-ih in 60-ih, je šel torej v globinsko branje in stilistično analizo, tudi Toporišič, vi pa v sociologijo literature in s tem odprli pot k obravnavi neambiciozne, trivialne, tudi substandardne (Knobl) literature – zakaj? In kakšno je bilo akademsko vzdušje, da so nastali taki in tolikšni premiki? Bila so tudi trenja (odšla sta Barbarič in Bernik, kaj pa Rotar?), objavljali ste predvsem v *Jeziku in slovstvu*.

K že omenjenim personalnim spremembam bi morali še kaj dodati; vsekakor je bila med najpomembnejšimi odločitev Dušana Pirjevca, da se iz politike preseli v literarno vedo. Pirjavec ni bil kar tako: bil je visoko v vodstvenem vrhu povojne Jugoslavije-Slovenije, komisarsko prodoren retorik, razgledan, erudit z ustrežno »kinderštube«, kot rečejo Nemci; kot ugleden mož nove družbe je zelo hitro lahko šel študirat v Pariz in na Dunaj, kar po vojni nikakor ni bilo samoumevno. In seveda, bil je intelektualno zelo zmogljiv. Odločil se je za »elitni« študij pri Ocvirku in razmeroma naglo ustvaril obsežno študijo pod naslovom *Ivan Cankar in evropska literatura* ter že s singularnim poimenovanjem »evropska literatura« namesto množinskega »evropske literature« povedal, da pojmuje slovensko književnost kot imanentno, neločljivo »evropsko« (in ne morebiti obevropsko, drobnacionalno ali kaj takega); in da jo je zato treba brez dodatnih ozirov tako

tudi obravnavati, torej brez nacionalnih dodatkov ali popustov; po Ocvirkovo: v neposredni primerjavi. – Ščasoma je prišlo tudi do svojevrstne simbioze med odslovljenim Slodnjakom, prav tako izjemnim literarnim poznavalcem in zagnancem, pa ob tem »narodnjakom«, ampak precej bolj nerodnim retorikom, ter svetovljanskim Pirjevcem, ki mu je moral Slodnjak kakšno »komisarsko« reč takrat odpustiti – kar je tudi storil. Ob vsej različnosti sta se namreč izjemno spoštovala. (Za ponazoritev: ob začetku vojne je Slodnjak pri priči šel med jugoslovanske prostovoljce, Pirjavec pa med partizane, oba sta bila ob vsej različnosti tudi prepričana rodoljuba v najboljšem pomenu te besede; in oba z izjemnim znanjem ter skoraj erotičnim odnosom do slovenske »besedne umetnosti« in evropske kulture.)

Katerih svojih učiteljev se najraje spomnite? Kašen naj bo dober predavatelj in učitelj?

Učiteljev je v življenju veliko; najraje se seveda spominjam staršev, ki sta bila tudi po poklicu učitelja. Pripadala sta tisti nesrečni generaciji, ki je morala preživeti dve grozljivi svetovni vojni in še kaj zraven. Zelo sem cenil svojega gimnazijskega ravnatelja Tineta Orla; veliko hvaležnosti mi ostaja na dolgu nekdanjemu radijskemu dramaturgu Emilu Smasku in še vrsti drugih. Toda zdaj gotovo mislite na stroko; v njej pa stoji na prvem mestu Marja Boršnik – izrecno kot učiteljica, obenem pa kot načelna in izjemno človeška gospa/kolegica. (Vem, da bo ob tem kdo zavijal z očmi, ampak naj spomnim, da je kar nekaj literarnozgodovinskih zbornikov pripravila skupaj s študenti – na primer o Prežihu, Tavčarju – in da se je na predavanjih mirno posvetila tudi avtorjem, ki oblasti niso bili prav nič pri srcu – litotično rečeno – na primer Majcnu, Gradniku ipd.) – Ne bom še naprej našteval in utemeljeval – brez takšnih, ne ravno maloštevilnih ljudi bi vsi imeli precej bolj revno, prazno in nesrečno življenje. Slovenci smo zapovrh ob vsej svoji majhnosti še prekomerno zavisten in prepirljiv narod. – Ne zamerite, če ob tem umolknem. Sem pač precejšen del življenja zapravil v politiki, kjer se razmišlja drugače. Tam pa sem med drugim dojel tudi tisto, kar so stari Latinci poimenovali z reklom »drži dan«. Ali pa, kar se je Prešernu kazalo kot nespremenljiva dokončnost slehernosti (»je Bogomila šla domu k očeti, nič več se nista videla na sveti« – s Črtomirom).

V *Slovenskih postnih premišljevanjih* zavračate slovensko samopodobo kot lirskega, krepostnega, aseksualnega naroda, v knjigi *Tisoč let slovenske literature* poudarjate isto. Kritični ste do cankarjansko asteničnega sarkazma in podobno. Za kakšno življenjsko filozofijo gre?

Da ne bo pomote: Cankarja visoko cenim, najbrž mi tega ni treba posebej poudarjati, se mi pa pogosto zgodi, da se mi zazdi nekako zgubljen in da ob takih priložnostih hitro posnema samega sebe, da si postane nekakšno lastno pribežališče. In ga potem Slovenci posnemamo kot takšnega, ker je tako najlaže; spreminjamo ga v nekakšno formo in ob tem ne vidimo njegove resnično izjemne, skoraj samouničevalne družbenosti. To smo razredčili v nekaj citatnih fraz (»narod hlapcev« ipd.), ki jih ponavljamo do zguljenosti in izpraznjenosti. Potem pa hitro krenemo

k »mater je zatajil« in »skodelici kave«! – Še enkrat: Cankarjevi genialnosti ne sežemo Slovenci največkrat niti do kolen – vendar ga veliko preradi stlačimo v nekaj fraz, ki jih pobereмо kar iz njega samega. – Sicer pa ste že sami odgovorili na vse, kar vas v tej zvezi zanima: Nočem, da smo solzav, nekako pokvečen, prazno patetičen in prismojen narod, kot se pogosto lahko sklepa po pisanju naše »oficijalne«, etablirane literature. In seveda: vse prej smo kot »aseksualni«, brezgrešni in podobno. Smo, hvalabogu, zelo tako kot vsi drugi narodi. Seveda, ker smo majhni, zelo radi stopamo na prste – da bi bili večji in s tem bolj vidni. Sem gre tudi brezgrešnost. Drugače pa nismo ne posebno lirični in nič temu podobnega.

Taras Kermauner in Marko Juvan sta napisala, da v svojih dramah demitizirate našo ljudsko, zgodovinsko in književno mitologijo – kaj v Lepi Vidi, kaj v Bohinjski miniaturni o Črtomiru ... In zakaj?

Ker je zabavno in ker se za slehernim mitom skriva kakšna »krvava« in nerodna realnost, ki se je po možnosti sramujemo.

Naslov ene vaših knjig je *Od pridige do kriminalke*; v *Tisoč let slovenske literature* se ustavljate pri »drugoligaških« kot Funtek, Jaklič, jim celo brišete stigme, vseskozi pišete spremene besede neosrednjim pesnikom in pisateljem. Zakaj je manj stremljiva literatura pomembna? Je povezano s cenjenjem svobode, demokratičnosti, enakosti vseh družbenih slojev in njihovih potreb?

Zakaj pa ne, čeprav seveda literarna kvaliteta ni »demokratična«, kot pravite? – Če drugega ne, pa je tudi »drugoligaška« literatura dokument svoječasnega stanja duha, občasnih meril za to, kaj je literarno in kaj ne; kaj umetniško in kaj ne. Kriminalka na primer kaže na zmogljivost fabuliranja, saj je po svojem značaju obstojno odvisna od fabule/zgodbe; pridiga zelo prostodušno razkriva – med drugim – oficialnost moralnih prepovedi in priporočil ter s tem vsaj posredno vrednot. Naslov celote – *Od pridige do kriminalke* – skuša odmejiti skrajne meje našega duhovnega sveta, kot se kažejo v literaturi. Seveda je tak naslov plod sociološkega motrenja literature, priznam; naj se zdi komu še tako zastarelo in iz mode, je pač takšno. – Metode same po sebi niso ne zastarele ne moderne – so uporabne za raziskovanje literature, ali pa so bleferske. Kdo lahko brez slabe literarno-raziskovalne vesti reče, da je Kidričevo pozitivistično zbiranje najrazličnejših reči v zvezi s Prešernom manj tehtno in zastarelo od preostale prešerniane, pa če je ta oblečena v še tako »moderno« – recimo – hajdegerjanščino? Na drugačni ravni je pač – in prav nihče ne more trditi, kaj bo v rabi in zavesti dlje trajalo. – Tudi z literaturo je tako. Izidor Cankar je napisal enega najbolj tehtnih kratkih romanov (*S poti*), ni pa napisal nič biblično patetičnega – kot je to storil njegov bratranec – v katerem kotu naše zavesti je obstal?; saj ne boste hudi, če kar sam rečem, da daleč od pozlačenih literarnih prestolov. Podobnega je (tudi) v slovenski literaturi kar nekaj. Kje so na primer Vladimirja Levstika *Zapiski Tine Gramontove*? Ali pa – v svojem žanru – Robov *Deseti brat*? Ampak naj ne naštevam, ni vse zlato, kar se sveti; in: duhovnika ne naredi mašni plašč; tudi generala ne epolete.

Napisali ste sintetično zgodovino slovenskega slovstva, z *Zakladi Slovenije in Kratko kulturno zgodovino* pa sintetično kulturno zgodovino – kaj vas žene v sintezi, ki se jih mlajše generacije raziskovalcev bojijo?

Najbrž se jih ne bojijo, kot pravite. Prej bi rekel, da glede na vloženo delo in tudi tveganje te reči ne ponujajo kakšnega večjega zadovoljstva. So pa pri meni vzgibi za nastanek spisov, ki jih omenjate, bili različni: pri Zakladih (ki so v mnogočem kolektivno delo s ključnim deležem nedavno preminulega urednika Marjana Krušiča, ki je zanje zbral obširno delovno skupino) je bil to njihov rojstni čas; Slovenci smo prav takrat potrebovali primerno dozo samozavesti (kar je lepo razvidno iz mojega precej baročno okrancljanega sloga; Marjan Rožanc, ki me tudi sicer ni posebno maral, mi je ob priložnosti – mislim da v tej zvezi – navrgel, da sem »šema«). – *Kulturna zgodovina Slovencev* je pač bil poskus strnjene formulacije znanj in pogledov na to reč – seveda z neko povzemajočo idejo. Mislim pa da se nekakšna intimna potreba po tovrstnem strnjevanju porodi z leti, ko popušča samokritičnost in narašča pozabljivost. Saj nisem edini te sorte. Poleg tega se k takšnemu podjetju rada pritakne še pedagoška somotivacija: če že hočeš kaj poučevati, je koristno imeti – vsaj skicirano – široko panoramsko ozadje kot nekakšno tablo, na katero pišeš in rišeš.

Podnaslov vaše zgodovine slovenskega slovstva je *Drugačni pogledi na slovensko literarno in slovstveno ustvarjalnost* – v čem so drugačni? (Že obdobji ne delite po slogih, ampak po vsebini: Veselo prebujenje, Pok subjektivizma, Mistika ...)

Spis, ki ga imate v besedi, bi s težavo označil za »literarno zgodovino«; že vmesni naslovi za tako imenovana »obdobja« so esejistične narave, torej gre prej za literarnozgodovinski esej. Poimenovanja za posamična poglavja merijo pač na nekakšno generalno stanje duha, kakršno usmerja tudi vsakokratno literarno/slovstveno dejavnost. – V tem smislu je treba razumeti tudi podnaslov; jasno je, da naj bo vse, kar počnemo in izročamo javnosti, vsaj do neke mere izvirno, sicer z vso naglico degradira v manj kot šolsko »štancanje«. Seveda imate bolj kot prav, če ob tem pomislite, da je že izrecno zagotavljanje »drugačnosti« malo sumljivo. – Ampak, bog pomagaj: potem je pač treba brati in se prepričati, ali gre za prazno reklamo in širokoustenje. V vsakem primeru je tudi podnaslov v omenjenem primeru esejistične sorte, nič znanstveno eksaktnega.

»Če bi še enkrat izbiral svojo pot, bi bil samo gojitelj vrtnic« (Delo 7. 7. 2020). Bi res ne napisali dram, pa *Zakladov Slovenije*, pa ...? Saj ste po bistvu domoljub (iz Študentskega naselja so vas menda izključili zaradi nacionalizma), ki se že vse življenje ukvarja s književnostjo, jezikom, kulturo in politiko; brez tega bi vaše življenje ne bilo »neskončna slast, ki dela človeka sposobnega živeti vsak dan« (*S prijatelji pod macesni*). Ko vam je Taras Kermauner rekel: »Kaj pa je življenje drugega kot to, da se rodimo, zrastemo, se zaljubimo, malo pojemo, popijemo, se poveselimo in na koncu umremo; ali ve o tem kdo kaj bistvenega več?«, ste s prstom pokazali nanj?

Taras Kermauner je bil premissljevski neverjetnež z izjemnim spominom, vso slovensko dramatiko je imel v glavi in jo neprestano kombiniral; ne pretiravam, če rečem, da do zadnjega podeželskega dramatiškega pismouka. Nekaj časa sva se kar precej pogovarjala, zmeraj spet sva se vračala k smislu našega početja; rad je omenjal Dominika Smoleta, ki je s svojo *Antigono* obstal v vrhu naše dramatike, na koncu pa popolnoma resigniral in umolknil. Zato sem Tarasa ob priložnosti vprašal, zakaj pa on vse tisto, kar dela, počne, vendar se je odgovoru izognil. – Tisto z vrtnicami pa se iz mojih ust na prvi pogled sliši seveda precej naravarsko ali starinsko rousseaujevsko, mogoče celo objestno. Poskušal sem z zelo preprosto figuro povedati, da se ob žlahtnjenju/križanju vrtnic počutim še najbližje vesoljni uganki življenja; darvinizem je ena od mogočih razlag te uganke, vendar ostaja v območju povrhnjice, tako kot vse druge. Vsak vrtnični križanček odpira vprašanje znova in znova. In seveda sleherni človeško bitje. Da imamo očeta in mater – že že; da spremlja sleherni početje neizmerna slast in občutek vesoljnosti – prav tako. Toda v čem je človekov nastanek drugačen od vrtničnega? Ali od nastanka vesolja? »Veliki pok«: že že, toda kaj je bilo pred tem, da je sploh lahko tako na veliko počilo? In zakaj je hotelo počiti? In tako naprej – resda otročje, ampak bistveno. Ali ne? Saj je v literaturi in v slehernem človeškem početju podobno. Mogoče je krščanstvo/katolištvo prišlo najdlje, ko je razglasilo spolnost za grešno, ker predstavlja tekmovanje z Bogom v stvarjenju človeka in je v tem poniglavi višek objestnosti, obenem pa tudi – pri slehernem koitiranju – najbližje zadnjemu odgovoru. Res se mi naj oprosti sveta preproščina – toda vprašali ste me po vrtnicah in govorim o tem, da ima vsaka vrtnica svojega očeta in mam, da vsaka zase ponavlja vesoljno vprašanje in vesoljni čudež, ki ga ljudje ne razumemo, se pa z njim od pamtiveka gnjavimo. Z mano vred. – Potem pa seveda veselje nad novimi oblikami in barvami. – V vulgarni vsakdanjosti ima zadeva čisto drugačne razsežnosti; če hočeš početi kaj takega, moraš najprej podedovati vsaj nekaj njiv dobre zemlje; potem veliko ljubega zdravja in potrpežljivosti – statistično velja, da se le na kakšnih 20.000 križanj »oglasijo« kakšna resnično drugačna roža; potem moraš nadaljevati z organizacijo in prodajo, da lahko z iztržkom reč nadaljuješ. In tako naprej – tako da je sleherni širokoustenje, kaj bi bil, če bi bil, res samo širokoustenje. Bi me pa veselilo; toda tudi kot popoldansko veselje je čisto lepa reč.

Že iz kratke predstavitve na spletni strani SAZU se vidi, da je bil tako vsestranski le še Valentin Stanič, morda Tavčar, Kermauner vas je primerjal s Kocbekom (te primerjave boste skromno zavrnil), v *Tisoč let z ljubeznijo* pišete, kako se je za narodov blagor razdajal Bevk, v *Pismih slovenskemu prijatelju* pravite, da se je vaš stari oče Čeh, živeč v Trstu in na Dunaju »odločil za slovenski način bivanja« – je vaše razdajanje za slovenski blagor v vzgoji in genih?

Prav imate – nobene od omenjenih primerjav ne maram, nočem biti komičen ponaredek samega sebe. – Na kratko: Sem pač »mitelevropec« – v sledljivih genih moravsko-ljubljansko-nemško-italijansko-pohorsko-savinjski itd. bastard. Že to je prava zmeda, ni treba še več. Seveda to ne pomeni, da omenjene može spoštujem

kaj manj – dobesedno izjemni so, vsak posebej. Noro pa se mi zdi, primerjati se z njimi. – Ampak vseeno hvala za komplimente!

Vaš slog je edinstven (po enostavnosti me spominja na Kosmača), kramljajoč, zgodbarski, skladnja, besede in fraze so zmerno pogovorne, perspektiva je humorna/distancirana, v avtobiografskem pisanju polifonija in stalno menjavanje perspektiv ... Ta slog ni prišel spontano, zanj ste se morali potruditi? (So zadaj leposlovni vzori?) Čemu ta slog? Najbrž ne le zato, da niste dolgočasni, saj o rabi slovenščine pravite, da je to odgovornost in moralno vprašanje.

Ne vem, nisem nikoli razmišljal. Pišem kot pišem. In če je vsaj malo res, kar pravite, sem seveda lahko vesel, se pa na tej ravni nerad pogovarjam. Sam sebi se zazdim strašen snob. – Glede jezikovne morale pa naj spomnim, da sem tisto svojo »modrost« zapisal v odmevih našega osamosvajanja – ni pač naroda oziroma ustrezne skupnosti brez samozavesti, tudi jezikovne. To ni nacionalizem, temveč kulturna samozavest. Vse današnje čvekarije, kdo je bil zaslužen za našo končno osamosvojitve, se mi zdijo pač politični blef. Zgodba je nastajala skozi rodove, z brezštevilnimi žrtvami – z vztrajnim in postopnim vlaganjem, z ustreznim mero navdušenja in tudi s številnimi življenji »na oltarju domovine« – celo že veliko pred množično partizanščino, ki je bila na koncu vendarle odločilna.

Po kom imate pisateljski in govorniški talent in humor – po mami, ljubiteljski slikarki?

Ni da bi se hvalil ali hvalo stoično sprejemal: v nobenem primeru vsega tega tako in tako nimam na odmet; lahko pa neobremenjeno govorim o svojih daljnih moralvskih sorodnikih, ki so se nasejali po Srednji Evropi. Neke pesniške prizadevnice s priimkom Macak je mogoče najti pri Čehih, verzekovca, ki se je podpisoval Matzak, pri Avstrijcih (ob robu: tudi mene so pod okupacijo v šoli zapisovali: Mathias Kmetzl). Kot ne tako daljnega sorodnika sem evidentiral romansko zvenечеlega Josipa Nollija, pri katerem mi je najbolj všeč Levstikov pogled nanj – da je bil namreč strašen lenuh. Ampak vsi ti so pač nekakšna bižuterija za bolj ali manj prazen lišp. Vsekakor mi mati ostaja v najspoštljivejšem spominu: premogla je izjemen posluš, v roke je lahko vzela katerikoli instrument in je že igrala nanj; mislim, da je imela absolutni posluš, jaz pa sem skoraj brez njega. In še tega več. – Sploh pa je brskanje po tem, po kom ima človek kaj, precej bolj samovšečno, kot pa se zdi. In je nekoristno. Odvečno.

Od kod tolikšna ljubezen do koroških Slovencev in koroške književnosti, o katerih ste tako veliko pisali in še pišete?

Da sem začel o tem sploh pisati, je bil »kriv« Janko Messner – zelo nenavaden, uporen človek, zdaj žal že rajnki. Toda nekakšna podlaga je bila tudi od prej, iz družine; in celo širše – rodbine: moj priženjeni in zelo bližnji stric, celjski zgodovinar Janko Orožen, sprog očetove sestre – izjemen mož – je bil solunski

prostovoljec in potem s srbsko vojsko na predplebiscitnem Koroškem, tako da je bil zrak v širši rodbini dobesedno »okužen« z ustreznimi zgodbami. Po drugi svetovni vojni so starše že 1945. službeno premestili v Velenje, tam pa je živel spet precej unikaten mož, ki se je po koroškem plebiscitu zatekel v Jugoslavijo, ker se je pri znanem glasovanju preveč zavzemal zanjo (mimogrede: manj znano je, da je večina v tako imenovani coni B južno od Celovca takrat glasovala proti Avstriji), je to skoraj moral storiti; velikonemški nacionalizem se je preveč razdivjal. Stari učitelj, ki so ga leta 1941 nacisti seveda tudi med prvimi izgnali v Srbijo, je bil sijajen pripovedovalec in poln zgodb – iz plebiscitnih in tudi kasnejših časov, jaz pa sem ravnokar zakoračil v drugo desetletje svojega življenja in sem ga noro poslušal. Približno tako, kot pravi Kosmač, da človek do dvajsetega leta živi, potem pa samo še prežvekuje, mi je ob njegovem pripovedovanju slovenska Koroška dokončno zlezla pod kožo. Učitelj Plaš – tako se je pisal – čeprav so ga nekako srbofilsko vsi klicali Miloš, je bil doma iz Žihpolj – ne bom se trudil z razlago, kje je to in kako se kliče po nemško, saj za žihpoljščino še današnji Korošci vsi dobro ne vedo, kje da je; na Koroškem pač, blizu Celovca. Bil je doma menda s precejšnje še (čisto) slovenske kmetije; starejši brat naj bi prevzel posestvo, zato so mlajšega, Mihaela/Miloša, dali v šole za učitelja; tu se je zelo trdno odločil za slovenstvo svojih prednikov in za besno bolečino ob bratovem zmeraj hujšem pogreznju v nemštvo – kar se slovenskemu življu tam dogaja vse do današnjih dni. – Tu si ne morem kaj, da ne bi izkoristil priložnosti in ne bi pritaknil nekakšne osebne »fusnote«: ko sem pred mnogimi leti zbiral gradivo za drobno antologijo slovenske povojne literature na Koroškem, sem v eseju Pavleta Zidarja *Karantanija* (1966) našel prepis ljudskih verzov z neke stare koroške hiše Ta hiša je moja,/ pa vendar moja ni ..., ki so se mi zazdeli tako patetično označevalni in preroško resnični, da sem jih postavil na čelo svojega cvetobera. Koroške Slovence so v zadnjem poldrugem stoletju kot sicer starodavne prebivalce te dežele »barbari s severa« izgnali iz njihovih domovanj, iz njihovega jezika in samospoštovanja (se opravičujem: te in takšne besede bi uporabil eden največjih slovenskih jezikovnih umetnikov današnjega časa, koroški Slovenec Florjan Lipuš). Označba se mi je zdela več kot dobra – dokler nisem začutil, da me Korošci v tej zvezi nekako nezaupljivo gledajo; moral sem temeljito vase, da sem doumel – pomen je lahko tudi drugačen od tistega v moji glavi: je skoraj govorjenje o nekakšni »večnostni« »pravici« prišlekov do koroške slovenske raje in njenih domovanj. – Ampak, to pa seveda ne! sem si rekel. Prebrati je treba na primer samo spomine Andreja Kokota – kakšne svinjarije je prinesel val severne »kulture« v te kraje: tu se je nabrala zbirka najbolj črnih, prav ogabnih krivic! Domala vse na hrbtih slovenskih ljudi. Zato zdaj izrecna beseda: Njihova »hiša« je samo njihova in nikogar drugega, naj so si jo »drugi« še tako krvavo v zadnjih stopetdesetih letih prisvajali in prepleškavali! Žal: Današnja Koroška je zato pač v veliki meri kulturna potvorba in svojevrstno pokopališče. – Toliko na kratko in v spominsko knjigo že zdavnaj minulega žihpoljskega učitelja Plaša. Da si vsaj malo olajšam dušo. – In navsezadnje: Kje pa se je pred mnogimi stoletji in vse do danes (iz)oblikovala slovenska kultura? Karantanci smo mi vsi – seveda ne noriški temveč slovenski! Tudi mi, tudi midva.

Kje ste našli anekdote v *Zakladih Slovenije*? (Recimo o Libeličanih: po plebiscitu so odhajajoči Avstrijci pobrali še gasilsko brizgalno in se z njo na glavnem trgu ustili, domači fantje so jo ponoči vzeli nazaj in pustili napis: »Gasili boste pa kar z odpetimi gatami!«) Tudi v literarnozgodovinskih knjigah pripovedujete pisateljske osebne zgodbe, zakaj?

Ne gre za kaj posebnega. Stari pridigarji so uporabljali tako imenovane eksemple (vzemite na primer Svetokriškega) – gre za zgodbe, ki po prijaznem in pogosto zabavnem obvozu sedejo v sprejemnikov um veliko bolj učinkovito od dokazovanja z matematično logiko. Pred časom so mladi zgodovinarji pri nas začeli z »zgodovino za vse« – nekaj podobnega; anekdotike niso puščali kot manjvredne robe pred vrati, ampak so se ji celo posvetili s posebno vnemo. Navsezadnje: Kdo pa pravi, da mora biti znanje brezpogojno svečano, megleno od lastne modrosti in čim bolj dolgočasno? Da moramo zraven zehati? Zgodovina že poimenovalno napoveduje, da se ukvarja z nečim, kar se je zgodilo; da je zato treba poznati najprej to, potem pa lahko na tej osnovi po mili volji filozofiraš, sociologiziraš, se dolgočasiš ali zabavaš; kar te je pač volja. – Eksemple/zgodbe pa je mogoče dobiti na vsakem koraku. Omenjate Libeliče in libeliške gasilce – mislim, da je njihovo zgodbo zapisala tamkajšnja takratna učiteljica Kos(ova).

Smem vprašati, katera svoja besedila najbolj cenite?

Seveda lahko vprašate. Vse se sme, nisem pa tiste sorte, da bi karkoli svojega občudoval.

Kaj kot pisatelj, teoretik in politik mislite o Nobelovi nagradi (Korošču) Handkeju? Je stereotip o ločevanju pisatelja od dela smiseln?

Oprostite, ne bodite hudi, ne bi v tem smislu nadaljeval. Kvadratura kroga in predvsem kavarniška tema. Nedvomno je Handke zanimiva osebnost; za nas, Slovence, še dodatno; tudi odličen literat, in ob tem velik provokator, nekakšen evropski »Braunov najmlajši«. Da se o njem prepirajo, se mi zdi pač predvsem zabavno.

Upokojili ste se že 1994, po tem pa napisali par radijskih iger, roman *Nini*, zgodovino slovenskega slovstva, Cobiss beleži 600 enot; ali je za upokojitev kak razlog, ki ga je fajn omeniti?

Razlog za upokojitev je bil preprost: na fakulteti so mi dali vedeti, da me ne rabijo več, sam pa sem tudi menil, da sem že dovolj postoril zanjo (navsezadnje sem bil nekaj malega tudi njen desetar/dekan, ko nihče drug s slavistike ni hotel biti) in za javnost ter da imam po vseh teh letih pravico do zasebnosti, kakršno status upokojenca zagotavlja. Preprosto kot le kaj.

Zakaj niste napisali klasične avtobiografije – v motu knjige *Sveti Lenart, vrtnice in gamsov skret* pišete, da »spomine pišejo ljudje, ki so prepričani, da so

odživeli pomembno življenje, vi pa pišete popolnoma nepomemben pogovor o življenju«, toda vaša knjiga je davno razprodana – morda smo od pomembnega človeka pričakovali prav klasično avtobiografijo?

Še enkrat: Kdo pa pravi, da sem »pomemben človek«? »Pomembni ljudje« se gneteje v politiki in pod žarometi. Poglejte, koliko glavnih osamosvojiteljev se je že doslej nabralo, pa je šele trideset let od zadnjih dejanj! En sam hrup in bobnanje po prsih. Zame je glavni osamosvojitelj en sam: slovenski ljudje skozi 2000 let. O podrobnostih piše in bo še pisala zgodovina, ne mi. – Vi ste alpinist in veste, koliko je vredna samota, ko je človek sam s seboj in mu »šepeta samo tišina« (po Avčinu), politika pa je pač hrup in prerivanje. Še zdaleč nisem bil edini, ki so ga »uradno« imeli za politika, pa je užival, kadar je lahko ure in dneve blodil po najbolj odročnih hribih (hvala bogu celo srečal še kakšno sorodno dušo, »potrošnika« samote (smo pač potrošniška civilizacija), mogoče celo kakšnega podobno nesrečnega »politika« (na primer Lojzeta Udeta). Kaj boš potem pisal »klasične« avtobiografije! – Ko smo kot politiki in vsi drugi dosegli etapni cilj – tako imenovano osamosvojitvev – v slabem in dobrem – je bila zame stvar končana; nastopili so drugi, precej pokradli, premoženja in zaslug; kar precej pa je seveda in hvalabogu tudi takih, ki se še naprej pošteno trudijo. In tako gredo stvari dalje. – Sem pa nekaj mozaične avtobiografije vseeno tudi napisal in zanjo za naslov nekaj malega okradel Kersnika (sem pač literarni zgodovinar): že pred dokončno državno osamosvojitvijo mi je Pavček pri Cankarjevi založbi natisnil *Slovenska postna premišljanja*. Saj urednik sam ni čisto verjel, da je kaj vredno, toda to je bila takrat kurantna roba in je reč izšla celo v ponatisu. Sicer pa je znana nekakšna pogojna modrost, da vsi, ki pišemo, pišemo vse življenje svoj lastni življenjepis.

Nimate se za politika, ste pa v politiko kljub temu šli zaradi slabega financiranja kulture, ogroženosti jezika v vse bolj centralizirani Jugoslaviji, mednarodnega nespoštovanja; svoboda in usoda slovenstva sta ključna pojma knjige pogovorov s Kermaunerjem; od kod ta močna domovinska odgovornost?

Raje bi rekel odgovornost do lastne kulture. Od kod sem to vzel? Iz vse naše zgodovine, še posebej iz partizanstva. Ali imate še kje kakšen narod, ki je bil na (kulturno in siceršnje) smrt obsojen in se je uprl z 12.000 pesmimi? S skrivnimi tiskarnami in znanstvenim institutom, gledališčem in radiom, s pesniki – naj ne naštevam, da ne bo slišati obrabljeno in kulturpropovsko. S tem smo se ohranjali; s Trubarjem in Prešernom, Cerkovno ordningo in Zdravljico; z zvestobo in prepričanjem. Res ne bi bil rad papagajsko slinast, toda tako je bilo od zmeraj. Koliko mladih, zvestih ljudi je padlo samo v zadnji (drugi svetovni) vojni – danes pa jih imamo kvečjemu za agitpropfuter, v možnost za medsebojno zmerjanje in sprenevedanje. – Zato tudi sem prepričan, da nam je ta naš današnji neoliberalistični red, ki temelji na pohlepu, požrtnosti, denarju in kolikšnosti kot glavnih gibalih družbe skrajno nevaren – čisto premalo nas je za tako reč. Z drugimi besedami: obstanemo lahko samo s pametjo, prepričanjem in zvestobo. Tako nas je naučila

zgodovina. V moderni vojni – bog varuj, da do nje sploh kdaj pride – smo lahko enakovredni s temi lastnostmi in s kibernetiko, ki temelji na pameti; ne z dvema letaloma, ki ju lahko v prve pol ure ali še prej sklatijo. – Tisto o financiranju kulture je prav tako precej obrabljen štos – kdaj in kje pa so po prepričanju tako imenovanih kulturnikov na tem področju dovolj plačani? Razglašaš se za kulturnika in javno razložiš, da si zato sicer nepogrešljiv temelj vsega, pa ti država vseeno ne da dovolj denarja. Mislim, da smo Slovenci raj za »kulturne« bleferje. – Vsem tistim, ki »kulture« nimajo za samopostrežne jasli in se pošteno trudijo z resnično ustvarjalnostjo, se ob teh besedah seveda opravičujem. Veliko jih je, se pa pač za njihovimi hrbti skriva tudi množica drugih.

V dopisovanju s Kermaunerjem, štiri leta pred razdružitvijo od Jugoslavije, ugotavljate krizo slovenskega načina bivanja, da se Slovenci bojimo svobode kot odgovornosti zase – ali se je v EU še bojimo?

Zdaj vidim »nevarnost« drugje, namreč v prepričanju, da smo poslej v svoji avtentičnosti/izvirnosti za zmeraj zavarovani; in bomo še posebno potem, ko bomo in če bomo zagotovili 2 % BDP za lastno vojsko. Pozabljamo, da smo se med drugo svetovno vojno, ko se je skoraj vsa Evropa (kasnejša EU) potuhnila od strahu, brez ficka vzdignili na lastne noge in storili za kasnejšo »Evropo« neizmerno več, kot bi kdo od takšnega narodiča pričakoval. V velikih spopadih že doslej ni bila edina valuta denar; in mislim, da tudi poslej ne bo, to si kaže zapomniti. Če bo seveda še enkrat prišlo do podobno vsečloveških spopadov in če nas ne bo človeška norija v nekem poblazelnem trenutku razstrelila in ponižala v umazan in smrdljiv astralni oblak, »zgubljen v vesolju«. In bomo ostali samo še bogve komu priča, da smo nekoč bili.

Ljubezen do vrtnarjenja je od mame, dvoleten ste posmukali vse rože na domačem šolskem vrtu, v Postnih premišljanjih ste luštno napisali, da vam je poglavitni mik slehernega mesta botanični vrt, od trgovin pa velike semenarne, v *Planinskem vestniku* pa, da ste rastišče kakšne rože, recimo rapontike pod vrhom Tičarice, obiskovali leto za letom – zakaj vam življenje rastlin toliko pomeni?

Ko se pogovarjam z njimi, nič ne jezikajo, to mi je že vseč. Drugače pa ne vem, zakaj. Všeč so mi pač, kar je res, je res. Že kar njihovo ime lahko: recimo triglavska neboglasnica.¹ Včasih sem jih slikal – s takratno predpotopno tehniko (predpotopno vsaj za današnje pojme), kar je zahtevalo zelo veliko potrpežljivosti, ob tem pa seveda intimne bližine in tišine. – Rojen sem bil v hribih, svetili smo si še s petrolejkami, otroci so tudi za božič pogosto hodili bos v šolo; vse je bilo eno samo veliko prostorje tišine in samote – in sem si ju prisvojil. Imam ju, preprosto, rad. Oboje pa je najčistejše v rožah. Lahko se vam zdi neumno, ampak tako pač je. – Toda so še druge stvari z vrtom; ne drži čisto, da me je nanj privezala samo mati. Starši so učiteljevali na podeželskih šolah; vsaka šola pa je imela svoj vrt – zaradi

¹ Fotografija neboglasnice je v prispevku Jože Miheliča. (Op. A. B.)

»praktičnega« šolanja kmečkih otrok in tudi njihovih staršev. Spominjam se, kako je oče ob šolskem dvorišču skupaj s kmeti gradil preprosto sušilnico sadja – mislim da so ga do tega pripravili na obveznih poletnih izpopolnjevanjih v Mariboru. Tam se je bržkone tudi »okužil« z zbirateljstvom vrtnic; nadebudnim hribovskim sirotam je odkupoval »divjake« – podlage, ki so mu jih prinašali iz »narave«, in jih cepil z žlahtnimi sortami, ki jih je (cepiče) nabiral po vsej Sloveniji. In tako naprej. – Naj dodam še literarno opombo: v slovenski književnosti najdete »mladinski roman« *Beli dvor* pisatelja Gustava Šiliha, ki je ves vrtnarski in me je v mladih letih dvojno navduševal – s svojo velenjsko-šaleško, domačo topografijo in z vrtnarsko napeto zgodbo.

Vaše nove sorte vrtnic se imenujejo Prešeren, Trubar, Ljubljana, Da Vinci, Čajkovski in Astrid Lindgren – zakaj Lindgren, Da Vinci, Čajkovski?

»Moji« sta od omenjenih samo Prešeren in Trubar – ti dve sem v resnici sam skrižal in odbral (da ne bi kdo mislil, da gre to lahko na hitro roko, trajalo je kar precej let in potrpežljivosti). Po svoje »slovenska« bi bila tudi še tretja, ki jo je kot spontano spremenjenko pod imenom Makalonca na samostojno pot poslala moja soproga – pač s pomočjo Jelene in Simona Škorjanca (sijajna štajerska vrtnarja), ki sta jih vse razmnožila in jih poslala v svet. – Druge sorte, ki jih omenjate, sem nekoč res zapisal kot primer, po kom vse so žlahtnitelji vrtnic svoje »otroke« imenovali, prihajajo pa iz velikih evropskih rožarskih hiš in ne iz moje skromne kajže. – Velikokrat je to tudi posel: da se ena od belo cvetočih rož imenuje po Ljubljani, je mesto »plačalo« s tem, da je odkupilo nekaj tisoč njenih sadik; vrtnica Portorož pa je imenovana tako, ker je od tam doma vplivna članica mednarodnega združenja vrtničarjev Breda Bavdaž Čopi, ki je to dosegla s svojim šarmom (pravzaprav je doma v Kopru, ampak Portorož/Portoroso se sliši bolj vrtnično in svetovljansko).

Literatura, rože, hribi – skupna jim je lepota: je lepota ena najpomembnejših reči v našem življenju? Kaj vas je v študijskih in poklicnih letih še zanimalo, ste sploh imeli kaj časa?

Seveda, jasno da je lepota ena najpomembnejših reči v našem življenju (Kersnik piše sicer v Mamonu, – zelo daljnovidno, da je to denar; torej – kakor kdo razume in jemlje). – Me je pa seveda zanimalo še marsikaj. Pred 70 leti sem na primer pomagal pri uvajanju rokometu pri nas; silil sem se v športu, čeprav imam prekratke roke in noge zanj, pač pa kar precej volje; prepeval sem v različnih zborih in se silil z basom, čeprav sem po naravi vse kaj drugega; zanimalo me je vse na tem svetu. Zdaj vse to naštevam samo zato, da bodo lahko tisti, ki me ne marajo, slavili in kazali s prstom: Tak je, vidite, imamo prav! Vse bi počel in vse na pol in zanikrno. – Bil sem, kot ste že omenili, tudi v politiki. Kolega iz študentskih let Jože Pučnik (čeprav sociolog) mi je nekoč pred davnimi leti vehementno razložil, da se družbeni sistemi lahko spreminjajo samo »od znotraj« in me je celo silil v »partijo«; pa ga (vsaj takrat) nisem ubogal. Kasneje sem videl, da je imel prav; najprej sem se »od znotraj« hotel prizadevati za status kulture, potem iz prepričanja, da

je pri nas smiselna samo politika, ki je stala za Milanom Kučanom (o tem sem še danes trdno prepričan). Takoj ko smo bistveno dosegli, sem se iz nje poslovil, kot sem že rekel. Potem pa sploh, ko se je začelo po Petrovčevih (Dragan Petrovec, Dnevnikov kolumnist) besedah množično preseljevanje iz Marxovega v božje naročje; in seveda pljenje vsega, kar se je dalo ukrasti skupnosti. Od takrat me je tudi na tihem sram za »svoje« Slovence, ki jih sicer imam rad – in ki, mislim, da so v velikanski večini sicer dostojni, če ne kar sijajni (Cankar je oznanjal, da smo bili sicer samo v kmečkih uporih sami sebe vredni, jaz, ki sem preživel tudi drugo svetovno vojno, pa lahko mirno in s ponosom dodam partizanski vseljudski upor – čeprav smo že takrat in še bolj pozneje poskrbeli za kakšno veliko packo na njem).

Predsedovali ste svetu Triglavskega narodnega parka, nagovarjali ste Drnovška, naj vas nasledi. Zakaj je ta funkcija in sam TNP tako pomemben?

Vse, kar je s Triglavom v zvezi, je za nas emblematično, zaznamovalno. Nisem si tega izmislil sam, tudi nihče od nas ne, mi samo nadaljujemo, kar so smiselno in dobro zgradili oziroma ustvarili že naši predniki. Potem pa je tu tudi moderna ekološka misel, skrb za prihodnost kot skrb za preživetvene osnove, za »njivo«, na kateri rastemo. Spominjam se nekega zgodnjega prijateljevanja z vodstvom velikega nemškega narodnega parka; takrat smo omenili tudi možnost turističnega obiska v TNP, ob čemer so nas novi nemški prijatelji opozorili, naj se nikaar nič ne bojimo zanj; preprosto so nas z mislijo na množično »polucijo« vprašali, ali imamo pod Triglavom dovolj stranišč za kaj takega; že če naredijo zelo malo reklame na robu Frankfurta za nas, bomo imeli v hipu množice pred vrati in bo hudo (tudi avtoceste so bile že zelo blizu, pred Karavankami). – Vse drugo je jasno. To, da sem ob izteku svojega predsedniškega mandata med drugimi za to reč nagovarjal (brez uspeha) tudi Drnovška kot vidnega osamosvojitvenega politika, se mi je zaradi vsega tega zdelo logično in »normalno« – Triglav in vse triglavsko gnezdi pač v osrčju naše resnične samostojnosti. Eden zgodnjih obiskovalcev vrha, preprost kaplan, je že pred 200 leti pustil v steklenici na vrhu listek s sporočilom: Sem bil tok kuražen! (da je namreč prilezel na vrh). Besede samozavesti! – Malo pa je bilo v ozadju mojega »tnpejevstva« tudi zasebnosti – neskončno rad sem se potepal po samotnih gorskih potjih in brezpotjih, zdel sem se nekakšen bližnjik tistemu prijaznemu »ničju«.

Nazadnje pa, *S prijatelji pod macesni* je vsebinsko in slogovno enkraten in neponovljiv pojem planinskega pisanja – ali sme na Wikivir?

To boste seveda odločili drugi. – Marsikdo bo ob teh Vaših besedah šel v mrdo in rekel: kaj pa naklada! Jaz pa se bom seveda zahvalil za vašo prijaznost. V knjigi, ki jo omenjate, je nekaj preprostih spisov, ki so bili ob vseh siceršnjih alpinističnih in stezosledskih odličnostih številnih drugih piscev malo drugačni, zelo preprosti. (Celo kak star hribovski vic se najde vmes.) Večino jih je v *Planinskem vestniku* sicer že poprej objavil Tine Orel, pod svojo založniško skrb pa jih je pri mariborskih Obzorjih vzel kulturno široko odprti Dušan Drolc. Ne mislim, da gre za kakšno

epohalno reč, gre pač za drugačnost in za nekaj, kar je bilo bliže takrat aktualnemu intimizmu. – Pa tudi plezal nisem skoraj nikoli – edinkrat me je spravil čez Slovensko v triglavski severni steni fakultetni kolega in najin skupni prijatelj Stanko Klinar, znameniti gorohodec naše generacije. – Saj sem že rekel: hribovec sem po rojstvu in – verjemite – po samotarstvu. Ni moderno, grdo pa tudi ni. (Sicer pa: kakor kdo misli in počne.)

BIBLIOGRAFIJA

BIBLIOGRAFIJA PROF. DR. MATJAŽA KMECLA: 2005–2023 IN DODATEK K BIBLIOGRAFIJAMA DO 1994 IN 2004

Pred skoraj tridesetimi leti je izšel prvi bibliografski popis del slovenista, literarnega zgodovinarja, univerzitetnega profesorja, akademika, pisatelja, dramatika, politika, ljubitelja slovenskih gora (zlatorogovega ljubljenca, kot ga je označil dr. Stanko Klinar) in žlahtnitelja vrtnic prof. dr. Matjaža Kmecla, ki sva ga za *Slavistično revijo* 42/4 (1994)¹ pripravili s kolegico Alenko Logar Pleško. Ker takrat še ni bilo niti slovenskega vzajemnega kataloga v takem obsegu, kot je sedaj, niti slovenske digitalne knjižnice ali spletne pomoči, sva detektivsko delo odkrivanja vsega, kar je do tedaj napisal profesor, črpali iz različnih katalogov (slavistika, NUK, splošne knjižnice itd.) in fakultetnih ter univerzitetnih poročil. Čeprav je bilo vloženega veliko truda, sva marsikaj tudi spregledali. Profesor pa k opravljenemu delu ni imel pripomb, le hvalo. Že naslednje leto je sledil dodatek za izpuščene enote prvega popisa, in sicer v *Slavistični reviji* 43/1 (1995).² Po desetih letih je sledil drugi bibliografski popis, ki je zajel leta od 1995 do 2004, in bil tudi objavljen v *Slavistični reviji* 52/3 (2004).³ In zdaj, skoraj dvajset let kasneje, ob profesorjevi 90-letnici, je tu tretji del njegove bibliografije, ki zajema obdobje od 2005 do začetka leta 2024 in dodatek izpuščenih oz. spregledanih bibliografskih entitet od leta 1959 do 2004. Vsebuje popis njegovih tiskanih del in reference, ki se nanašajo na njegovo raznoliko delo in življenje. Urejena je glede na vrsto in dolžino besedil, znotraj slednjega pa kronološko in abecedno. Poleg znanstvenega

¹ Povezava: <http://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:DOC-EQ1NNI7F> (dostop 20. 2. 2024).

² Povezava: <http://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:DOC-GPA3K3CH> (dostop 20. 2. 2024).

³ Povezava: <http://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:DOCZZTDPUXE> (dostop 20. 2. 2024).

in raziskovalnega dela je pomembno tudi njegovo pedagoško delo. Njegova predavanja so bila kljub zgodnjim jutranjim uram dobro obiskana. Priljubljenega profesorja si je za mentorja pri diplomskem delu (a- ali b-diplomska naloga, referat), magistrskem delu oz. doktoratu izbral marsikateri študent slovenistike oz. slavistike, ki se je odločil, da bo s svojim delom prispeval k mozaiku slovenske literarne zgodovine 19. in 20. stoletja. Dela, ki so nastala pod njegovim mentorstvom, hrani Knjižnica Oddelka za slovenistiko in Oddelka za slavistiko na Filozofski fakulteti Univerze v Ljubljani. Zahvaljujem se vsem, ki so mi kakorkoli pomagali pri preverjanju bibliografskih enot te bibliografije.

V upanju, da bodo nanizane reference v vseh treh bibliografijah z dodatkoma dosegljive tudi v slovenskem vzajemnem knjižničnem katalogu in jih bo slavljenev v naslednjih letih nadgradil še z dodatnimi deli, se pridružujem čestitkam in dobrim željam ob njegovem jubileju.

A – knjige, študije, razprave in daljše spremne besede

B – krajši prispevki in spremne besede, ocene, zapisi

C – uredništva

D – leposlovje, esejistika

E – drugo (kultura, gorništvostvo, politika)

F – intervjuji, o avtorju, o njegovih delih

2005

A

Bref aperçu de l'histoire culturelle des Slovènes / traduit du slovène par Andrée Lück Gaye. – Ljubljana : Pen Slovène, 2005. – 106 str.

Prevod dela: Kratka kulturna zgodovina Slovencev. – Publié à l'occasion du 71ème Congrès mondial du Pen International, Bled, 14-21 juin 2005.

Ivan Tavčar in Visoška kronika. – V: *Esej na maturi 2006*. – Ljubljana : Mladinska knjiga, 2005. – Str. 37-47.

Ivan Tavčar med literaturo in povzpetništvom. – V: *Kranjski zbornik*. – Kranj, 2005. – Str. 181-186.

Kratka kulturna zgodovina Slovencev. – Ljubljana : Slovenski center Pen, 2005. – 96 str.

Izdaja ob 71. Svetovnem kongresu Mednarodnega Pen, Bled, 14.-21. junij 2005.

A short cultural history of the Slovenes / translated from Slovene by Maja Vissenjak-Limon. – Ljubljana : Slovene Pen, 2005. – 102 str.

Prevod dela: Kratka kulturna zgodovina Slovencev. – Published on the occasion of the 71st World Congress of International Pen, Bled 14th-21st June 2005.

B

Fundacija Janeza Vajkarda Valvasorja. – *Letopis Slovenske akademije znanosti in umetnosti* 2004, knj. 55, 2005, str. 175.

- Gregor Krek und Graz. – *Anzeiger für slavische Philologie* 33, 2005, str. [11]-13.
- Kri, kriminal in literatura. – V: *Marija Milenković: Lepaslovlje in kriminologija*. – 1. izd. – Ljubljana : Cankarjeva založba, 2005. – Str. 9-15. – (Zbirka Pravna obzorja ; 27).
- Kulturni pomen J. V. Valvasorja za Slovence : uvodno predavanje na simpoziju Slovenske matice o Valvasorju. – *Kras*, jun. 2005, št. 70, str. 8-11.
Ilustr.
- Marija Vačun Kolar, Mladi bralec : (poročilo/ocena). – V: *Marija Vačun Kolar: Mladi bralec*. – Slovenj Gradec : Cerdonis, 2005. – Str. II.
- Marpurgi / Zlata Vokač Medic. – Ponatis 1. izd. – Maribor : Obzorja, 2005. – 213 str.
Na zavihku ov. avtoričina fotografija, njeni bio- in bibliografski podatki ter spremno besedilo Matjaža Kmecla.
- Razred za filološke in literarne vede. – *Letopis Slovenske akademije znanosti in umetnosti* 2004, knj. 55, 2005, str. 159-160.
- Še en zapis o Trubarjevem utemeljevanju slovenščine. – *Stati inu obstati*, okt. 2005, [št.] 1/2, str. 9-12.
- Úvodem. – V: *Tone Pavček: Krajina na návštěvě / uspořadal František Benhart ; přeložili František Benhart a Hana Chmelíková*. – Vyd. 1. – Praha : Volvox globator, 2005. – Str. 5-12.
Izbor pesmi iz zbirk: Dediščina ; Pesmi ; Dolenjske bližine ; Čas duše, čas telesa.
- Zapisek ob spominih Pavleta Kalana. – V: *Pavle Kalan: Med glasbo in besedo*. – Ljubljana : KD Glasbena Matica, 2005. – Str. 5-7.

C

Slovenski smeh. – Ljubljana : Društvo slovenskih pisateljev : Zavarovalnica Triglav, 2005. – 202 str. – (Zbirka Triglav).

Ilustr. – Podatek iz uvodne besede Alojza Ihana na str. 7: » ... tekste /so/ izbrali mojstri in hkrati poznavalci smeha dr. Matjaž Kmecl, Bogdan Novak in Tone Partljič, ilustracije pa je prispeval Bine Rogelj ...«.

D

Friderik z Veroniko ali danes grof Celjski in nikdar več : igra. – V: *Merjenje dalje in nebeških strani*. – Ljubljana : Slavistična generacija 1953, 2005. – Str. 263-288.

E

Il Carso misterioso e le grotte turistiche della Slovenia / [redazione Srečko Šajn, Lučka Letič ; testi Matjaž Kmecl ; hanno inoltre collaborato Andrej Kranjc ... [et al.] ; fotografie Archivi Kobilarna Lipica ... [et al.] ; carta geografica Geodetski Inštitut Slovenije ; parte informativa Marica Gombač]. – Postojna [etc.] : Turistično društvo [et al.], 2005. – [40] str.

Ilustr., zvd.

Gemeinnissvoller Karst und Schauhöhlen in Slowenien / [Redaktion Srečko Šajn, Lučka Letič ; Text Matjaž Kmecl ; Mitwirkende auf einzelnen Fachgebieten Andrej Kranjc ... [et al.] ; Fotos Archiv Kobilarna Lipica ... [et al.] ; Landkarten Geodetski Inštitut Slovenije ; informativer Teil Marica Gombač]. – Postojna [etc.] : Verkehrsverein [et al.], 2005. – [40] str.

Ilustr., zvd.

La grotte de Postojna : entre voyageur, dans l'immense grotte! / [traduction Viktor Jesenik, Sophie Berard ; photos Franc Golob ... [et al.] ; plan de la grotte de Postojna Franc Golob]. – Postojna : Postojnska jama, 2005. – 117 str.

Ilustr. – Prevod dela: Postojnska jama.

Le grotte di Postojna / [traduzione di Sergij Šlenc ; fotografie di Franc Golob ... [et al.] ; piantina delle grotte ... eseguiti da Franc Golob]. – 7a ed. – Postojna : Postojnska jama, Turismo, 2005. – 117 str.

Ilustr. – Prevod dela: Postojnska jama.

La gruta de Postojna : entra, viajero, en la inmensa gruta! / [traducción de Jasmina Markič ; fotografías Franc Golob ... [et al.] ; el plano de la gruta elaborado a partir del material cartográfico del Instituto para la Investigación del Carso de la Academia Elslvena de Ciencias y Artes par Franc Golob]. – Postojna : Postojnska jama, Turismo, 2005. – 117 str.

Ilustr. – Prevod dela: Postojnska jama.

Die Höhle von Postojna : tritt ein, Reisender, in die unermessliche Höhle! / [Übersetzung Wolfgang Zitta ; Fotos Franc Golob ... [et al.] ; Plan der Höhle von Postojna bereitgestellt durch Franc Golob]. – 6. Aufl. – Postojna : Postojnska jama, Turizem, 2005. – 140 str.

Ilustr. – Prevod dela: Postojnska jama.

Mysterious Karst and the tourist caves of Slovenia / [editor Srečko Šajn, Lučka Letič ; text Matjaž Kmecl ; with help in individual fields from Andrej Kranjc ... [et al.] ; photography Archive Kobilarna Lipica ... [et al.] ; map Slovenian Institute of Geodesy ; information section Marica Gombač]. – Postojna [etc.] : Tourist Association [et al.], 2005. – [40] str.

Ilustr., zvd.

Postojna Caves : enter traveller, into this immensity! / [translation from Slovene Anne Čeh ; photographs Franc Golob ... [et al.] ; the map of the Cave - after the charts of the Institute of Carst Resech, ZRC SAZU, drawn by Franc Golob]. – 7th ed. – Postojna : Postojnska jama, Tourism, 2005. – 117 str.

Ilustr. – Prevod dela: Postojnska jama.

Skrivnostni Kras in turistične jame Slovenije / [uredila Srečko Šajn in Lučka Letič ; besedilo napisal Matjaž Kmecl ; na posameznih področjih so sodelovali Andrej Kranjc ... [et al.] ; fotografije Arhiv Kobilarna Lipica ... [et al.] ; informacijski del Marica Gombač ; zemljevid Geodetski Inštitut Slovenije]. – Postojna [etc.] : Turistično društvo [et al.], 2005. – [40] str.

Ilustr.

Slovenska kuhinja : več kot 100 tradicionalnih jedi / [izbor receptov Slavko Adamlje ; besedila o Sloveniji Matjaž Kmecl ; besedila o vinih in vinorodnih okoliših Zdenko Rajher ; fotografije Janez Pukšič ... et al.]. – 2., prenovljena izd. – Ljubljana : Mladinska knjiga, 2005. – 144 str. Ilustr.

F

Kmecl Matjaž *23. 2.1934, Dobovec nad Trbovljami, literarni zgodovinar, književnik in politik. – V: Janja Jelen, Urška Mirnik, Metka Oprčkal: 99 strokovnjakov – bivših dijakov I. gimnazije v Celju. – Celje I. gimnazija, 2005. – Str. 31-32.

Portreta.

Monodrama v knjižnici / Anica Kocjančič. – *Snežnik* 14, 30. nov. 2005, št. 182, str. 11.

Monodrama Matjaža Kmecla z naslovom Lovro Toman, ko je prvič razvil slovensko zastavo v izvedbi Anatola Šterna.

Spet obujena Tomanija : v šestdesetih in sedemdesetih letih 19. stoletja so nemški nasprotniki dr. Lovra Tomana imenovali deželo Kranjsko kar Tomanija ... / Stanislav Jesenovec. – *Slovenske novice* 15, 9. jul. 2005, št. 157, str. 10. Ilustr. – Monodrama Matjaža Kmecla z naslovom Lovro Toman, ko je prvič razvil slovensko zastavo v izvedbi Anatola Šterna.

Učna ura zgodovine / TŠ. – *Primorske novice* 59, 7. nov. 2005, št. 257, str. 5.

Monodrama Matjaža Kmecla z naslovom Lovro Toman, ko je prvič razvil slovensko zastavo v izvedbi Anatola Šterna.

Vzneseni domoljub / Slavko Pezdir. – *Delo* 47, 25. maj 2005, št. 119, str. 10.

Ocena monodrame Matjaža Kmecla z naslovom Lovro Toman, ko je prvič razvil slovensko zastavo v izvedbi Anatola Šterna.

2006

A

Kette na svetli strani moderne. – *Slavistična revija* 54, 2006, št. 3, str. 321-327.

Predavanje primorskim slavistom ob 130-letnici pesnikovega rojstva.

O nenavadnosti literarne zgodovinarke Marje Boršnik. – V: *Spominski simpozij ob 100-letnici rojstva literarne zgodovinarke Marje Boršnik, (Slovenska akademija znanosti in umetnosti, 24. januarja 2006)*. – Ljubljana : Slovenska akademija znanosti in umetnosti, 2006. – Str. 57-61. – (Razprave / Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Razred za filološke in literarne vede = Dissertationes / Academia scientiarum et artium Slovenica, Classis II: Philologia et litterae ; 19).

Spremna študija ; Vprašanja. – V: *Ivan Tavčar: Cvetje v jeseni*. – Ljubljana : Delo : Intelego : Študentska založba, 2006. – Str. 105-113, 115-116. – (Zbirka Domača branja).

Spremna študija ; Vprašanja. – V: *Josip Jurčič: Deseti brat*. – Ljubljana : Delo : Intelego : Študentska založba, 2006. – Str. 227-237, 237-238. – (Zbirka Domača branja).

Zgodnji Jurčič kot ‚zapisovalec‘ in večerničar. – *Slavistična revija* 54, 2006, št. 4, str. [531]-541.

B

Fundacija Janeza Vajkarda Valvasorja. – *Letopis Slovenske akademije znanosti in umetnosti* 2005, knj. 56, 2006, str. 221.

Gregor Krek, utemeljitelj slovanske filologije v Gradcu. – V: *Gregor Krek (1840-1905)*. – Ljubljana : Založba ZRC, ZRC SAZU, 2006. – Str. 3-6.

Besedilo v slov. in nemški prevod.

‚Mičurinska‘ Rusija. – V: *Nad pregradami*. – Ljubljana : Društvo Slovenija – Rusija, 2006. – Str. 141-143. – (Bilten Društva Slovenija – Rusija ; 7).

Razred za filološke in literarne vede. – *Letopis Slovenske akademije znanosti in umetnosti* 2005, knj. 56, 2006, str. 203-204.

Semiški nikoli izgubljeni in zmeraj spet najdeni sin : ob 80. obletnici rojstva Lojzeta Krakarja. – *Delo* 48, 22. feb. 2006, št. 43, str. 22.

Portreta. – Nagovor na 10. Krakarjevih dnevih v kulturnem domu v Semiču 18. februarja 2006.

Utemeljitev žirije za Veronikino nagrado 2006 Ervinu Fritzu. – *Poetikon* 2, 2006, št. 7/8/9/10, str. 329.

Nagrada za pesniško zbirko Ogrlica iz rad.

[Založniška ocena]. – V: *Marija Irma Vačun Kolar: Prežihov ustvarjeni svet*. – Slovenj Gradec : Cerdonus, 2006. – Str. I-II.

Iz recenzije.

Zářivý den Františka Benharta. – V: *František Benhart: Zářivý den u řeky* : (geografie paměti). – Brno : Větrné mlýny, 2006. – Str. 5-9.

Izšlo tudi 1997.

C

Spominski simpozij ob 100-letnici rojstva literarne zgodovinarke Marje Boršnik, (Slovenska akademija znanosti in umetnosti, 24. januarja 2006) / [uredil Matjaž Kmecl]. – Ljubljana : Slovenska akademija znanosti in umetnosti, 2006. – 61 str. – (Razprave / Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Razred za filološke in literarne vede = Dissertationes / Academia scientiarum et artium Slovenica, Classis II: Philologia et litterae ; 19).

Urednik.

D

Ninny / translated by Henrik Ciglič. – V: *On the airwaves*. – Ljubljana : Slovene Writers' Association : Association of the Slovene Literary Translators, 2006. – Str. 375-392. – (Litterae slovenicae ; 2006, 1/2).

Matjaž Kmecl ; About the work: str. 372-373.

E

La grotte de Postojna / [traduction Viktor Jesenik, Sophie Berard ; photos Franc Golob ... [et al.] ; plan de la grotte de Postojna ... Franc Golob]. – Postojna : Postojnska jama, 2006. – 117 str.

Ilustr. – Prevod dela: Postojnska jama.

Le grotte di Postojna / [traduzione di Sergij Šlenc ; fotografie di Franc Golob ... [et al.] ; piantina delle Grotte di Postojna eseguita ... da Franc Golob]. – 8a ed. – Postojna : Postojnska jama, Turismo, 2006. – 117 str.

Ilustr. – Prevod dela: Postojnska jama.

La gruta de Postojna / [traducción de Jasmina Markič ; fotografías Franc Golob ... [et al.] ; el plano de la gruta ... par Franc Golob]. – Postojna : Postojnska jama, Turismo, 2006. – 117 str.

Ilustr. – Prevod dela: Postojnska jama.

Die Höhle von Postojna / [Übersetzung aus dem Slowenischen Wolfgang Zitta ; Fotos Franc Golob ... [et al.] ; Plan der Höhle von Postojna ... bereitgestellt durch Franc Golob]. – 7. Aufl. – Postojna : Postojnska jama, Turizem, 2006. – 117 str.

Ilustr. – Prevod dela: Postojnska jama.

Postojna Caves / [translation from Slovene Anne Čeh ; photographs Franc Golob ... [et al.] ; the map of the Cave - after the charts of the Institute of Karst Research, ZRC SAZU, drawn by Franc Golob]. – 8th ed. – Postojna : Postojnska jama, Tourism, 2006. – 117 str.

Ilustr. – Prevod dela: Postojnska jama.

Spremna beseda. – V: *Janez Kos: Pot spominov in tovarištva* : 50 spominskih pohodov. – Ljubljana : Svobodna misel, 2006. – Str. 5.

Turistični čas butičnosti. – V: *Turizem smo ljudje*. – Ljubljana : Turistična zveza Slovenije, 2006. – Str. 287-289.

F

Matjaž Kmecl. – V: *Album slovenskih književnikov*. – Ljubljana : Mladinska knjiga, 2006. – Str. 216.

Portret.

2007

A

Novela u književnoj teoriji / prevela Jagna Pogačnik. – V: *Teorija priče*. – Zagreb : Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, 2007. – Str. 221-240.

O Valvasorjevem kulturnozgodovinskem pomenu za Slovence. – *Glasnik Slovenske matice* 29/31, 2005-2007, št. 1/3, str. 5-9.

B

Fundacija Janez Vajkard Valvasor. – *Letopis Slovenske akademije znanosti in umetnosti* 2006, knj. 57, 2007, str. 173.

- Ljubljanska kultura, mestni „genius loci“ : ob 120-letnici požara v ljubljanskem stanovskem gledališču. – *Ljubljana* 7, 3. dec. 2007, št. 10/12, str. 48-49.
Fotogr.
- Razred za filološke in literarne vede. – *Letopis Slovenske akademije znanosti in umetnosti* 2006, knj. 57, 2007, str. 154-155.
- Spremna beseda. – V: *Rado Murnik: Ženini naše Koprnele* [Elektronski vir] . – E-knjiga. – Maribor : Ruslica, 2007. – 1 spletni vir (1 datoteka ePUB).
- Staromodna metafora: drevo in veje. – V: *Živeti mejo*. – Trst [i. e.] Ljubljana : Slavistično društvo Slovenije, 2007. – Str. [17]-20. – (Zbornik Slavističnega društva Slovenije ; 18).
- Še enkrat o Videčniku – zdaj »združenem«. – V: *Aleksander Videčnik: Iz mojih zapisov*. – Mozirje : Osrednja knjižnica, 2007. – Str. 4-5.

E

- Cerkniško jezero = Cerknica-See** / [fotografije, Fotografie Andreja Peklaj ; besedilo, Text Matjaž Kmecl, Peter Skoberne ; [besedila so prispevali tudi Tine Schein ... [et al.] ; nemški prevod Wolfgang Zitta]. – 2. dopolnjena izd. = 2. erweiterte Aufl. – Vodice : samozal. A. Peklaj, 2007. – 247 str.
Ilustr. – Slov. besedilo in prevod v nem.
- Cerkniško jezero = Lake Cerknica** / fotografije, photographs Andreja Peklaj ; besedilo, text Matjaž Kmecl, Peter Skoberne ; [besedila so prispevali tudi Tine Schein ... [et al.] ; angleški prevod Lili Potpara]. – 2. dopolnjena izd. = 2nd revised ed. – Vodice : samozal. A. Peklaj, 2007. – 247 str.
Ilustr. – Slov. besedilo in prevod v angl.
- Slovenian cookery : over 100 classic dishes / [recipes selected by Slavko Adamlje ; introductory chapters on Slovenia by Matjaž Kmecl ; vineyards and wines sections by Zdenko Rajher ; translated into English by Rang'ichi Ng'inja and Ian Wraight ; photographs by Janez Pukšič ... et al.]. – 2nd, redesigned ed., 1st reprint. – Ljubljana : Mladinska knjiga, 2007. – 144 str.
Ilustr. – Prevod dela: Slovenska kuhinja.

F

- Dr. Matjaž Kmecl : intervju. – *Mladina*, 16. nov. 2007, [št.] 46, str. 36-40.
Ilustr. – Zapisala Mateja Hrustar.
- Kako sem pojedel 36 kroglic sladoleda / Vito Avguštin. – *Dnevnik* 57, 19. mar. 2007, št. 64, str. 8.
Ilustr.
- Kmecl, Matjaž. – V: *Osebnosti* : veliki slovenski biografski leksikon. – Ljubljana : Mladinska knjiga, 2007. – [Knj. 1], str. 479.
- O politični slovenski dramatiki : [nepolitik o politiki razmišljajočim prijateljem] / Taras Kermauner. – Avber [et al.] : Samozal. GolKerKavč, 2007. – 43 str. – (Rekonstrukcija in/ali reinterpretacija slovenske dramatike).

Besedilo za predavanje na Filozofski fakulteti 10. maja 2007, in sicer z naslovom Slovenska povojna politična dramatika. – O Kmeclovi dramatici na str. 37.

Odložite delo ... : dvanajsti slovenski dnevi knjige : o pisatelju v zvočnem svetu so spregovorili pisci in zvočni oblikovalci radijskih iger / Slavko Pezdir. – *Delo* 49, 26. apr. 2007, št. 96, str. 16.

Na okrogli mizi Pisatelj v zvočnem svetu so sodelovali: Aleš Jan, režiser, radijski urednik in profesor na AGRFT, kot usmerjevalec, Marko Elsner Grošelj, pisec radijskih iger, Goran Gluvič, pisec radijskih iger, akademik dr. Matjaž Kmecl, avtor številnih radijskih iger, in Alen Jelen, dramaturg in režiser.

Trubar pred slovensko procesijo / Gvido Komar. – *Logaške novice* 38, 15. nov. 2007, št. 11, str. 16.

2008

A

Culture and the arts during the resistance. – V: *Resistance, suffering, hope.* – Ljubljana : ZZB NOB Slovenije ; Trieste = Trst : ZTT = EST : SKGZ, 2008. – Str. [78]-85.

Fotogr.

Odlomek iz Jurčiča. – *Slavistična revija* 56, 2008, št. 3, str. 305-311.

B

Fundacija Janez Vajkard Valvasor. – *Letopis Slovenske akademije znanosti in umetnosti* 2007, knj. 58, 2008, str. 244.

Kopal bi se rad v zelo mrzli vodi, pa ne bo več časa : Taras Kermauner (1930-2008). – *Dnevnikov objektiv* 9, 14. jun. 2008, št. 24, str. 8.

Portret.

Ljubljana v držav(ic)i, držav(ic)a v Ljubljani. – *Ljubljana* 13, sep. 2008, št. 8/9, str. 18-19.

Izšlo v okviru prispevka z nasl.: Ljubljana - srce slovenske države : prispevki za dialog med glavnim mestom in državo.

Nagovor ob dnevu reformacije v Murski Soboti. – *Evangeličanski koledar* 2008, str. 220-222.

O vpesemvzetju mladega pesnika Marka Pavčka. – V: *Marko Pavček: Z vsako pesmijo me je manj* : tretji natis ob petdesetletnici pesnikovega rojstva. – 1. izd., 3. natis. – Ljubljana : DZS, 2008. – Str. 53-[61].

Pogovor s Tarasom Kermaunerjem o Mraku : Pogovor (tiskovna konferenca) o knjigi Tarasa Kermaunerja *Drama* (maša) Ivana Mraka, 15. 11. 2007. – *2000*, 2008, št. 200/201/202, str. 29-51.

Pogovor je vodil Peter Kovačič Peršin. – V razpravi so sodelovali: Taras Kermauner, Matjaž Kmecl, Dušan Voglar, Alenka Goljevšček, Kristijan Muck, Slavko Pezdir, Karel Brišnik, Mateja Pezdirc Bartol, Denis Poniž, Mojca Kreft, Jonas Žabkar.

- Poročilo Štvokove Magdice o lastnem življenju. – V: *Magdalena Kovačič Verdrel: Na svoji koži*. – Šmarje pri Jelšah : samozal., 2008 ([Grobello] : Kotis). – Str. 5-6.
- Prešernov dan, Prešernove nagrade v Ljubljani. – *Ljubljana*, 8. feb. 2008, št. 1/2, str. 4-5.
Fotogr.
- V vlogi literarne osebe. – *Delo* 50, 5. jun. 2008, št. 129, str. 19.
Izšlo v prilogi Trubar, 500 let.
- Zadržki do Trubarja in njihov paradoks. – *Stati inu obstatu*, okt. 2008, št. 7/8, str. 80-85.
Objavljeno tudi v: *Locutio* 8, 30. maj 2008, št. 42.
- Zapisek o pesmih Eve Petrič v pesniški zbirki Ta prostor je škatla = A note on Petrič's verse in the collection This space is a box. – V: *Eva Petrič: Znaš plavati? = Can you swim?* : 14. 10.-2. 11. 2008, Mestna galerija Ljubljana. – Ljubljana : Mestna galerija, 2008. – Str. [19-20, 21-22].
Slov. besedilo in angl. prevod.

D

- Sveti Lenart, vrtnice in gamsov skret** : spomini na skrivne ljubezni. – Ljubljana : Študentska založba, 2008. – 143 str. – (Knjižna zbirka Beletrina).
Ilustr. na spojnih listih.

F

- Matjaž Kmecl: Tisoč let slovenske literature: drugačni pogledi na slovensko literaturo in slovstveno preteklost. Ljubljana: Cankarjeva založba, 2004, 450 str. / Zoran Pevec. – *Jezik in slovstvo* 53, 2008, št. 2, str. [81]-89.
- Matjaž Kmecl razkriva svoje skrivne ljubezni : knjiga Sveti Lenart, vrtnice in gamsov skret po avtorjevem mnenju ni memoarska / Iztok Ilich. – *Primorski dnevnik* 64, 27. avg. 2008, št. 203, str. 10.
Ilustr.
- Spomin na zavednega Slovenca : v tržiški knjižnici je Anatol Štern predstavil monodramo o Primožu Trubarju ... / Stojan Saje. – *Gorenjski glas* 61, 7. feb. 2008, št. 11, str. 5.
Ilustr. – O izvedbi Kmeclove monodrame Trubar pred slovensko procesijo.
- Vrtnice ob „gamsovem skretu“ : dr. Matjaž Kmecl je v Velenju, kraju svojih mladih dni, predstavil novo knjigo Sveti Lenart, vrtnice in gamsov skret / Urška Selišnik. – *Novi tednik* 63, 6. jun. 2008, št. 44, str. 16.
Ilustr.
- Žrtve nacionalne iluzije : dr. Matjaž Kmecl, akademik, profesor, pisatelj, politik. – V: *Stanislav Lesar: Sto pogovorov z znanimi Slovenci*. – Ljubljana : Prešernova družba, 2008. – Str. 96-97. – (Koledarska zbirka).
Portret.

2009

A

- Josip Jurčič** : pripovednik in dramatik. – 1. izd., 1. natis. – Ljubljana : Zavod Republike Slovenije za šolstvo, 2009. – 141 str.
- Pesnik Janez Menart. – V: *Janez Menart: Stihi mojih dni* : izbrano delo. – 1. izd. – Ljubljana : Mladinska knjiga, 2009. – Str. 155-183. – (Knjižnica Kondor ; zv. 330).
- Prehod mladega Lojzeta Kovačiča iz „realizma“ socialnih projektov v realizem intimnosti . – V: *Lojze Kovačič*. – Ljubljana : Študentska založba, 2009. – Str. 24-33.

B

- Jože Strgar : ob 80-letnici. – *Mohorjev koledar 2009*, str. 197-199.
Portret.
- O zgodnjem utemeljevanju sodobnega knjižničarstva v mestu, o Franu Mlinšku. – V: *Knjižnice na Šaleškem*. – Velenje : Knjižnica, 2009. – Str. 13-15.
- Pripoved in esej v knjigi Branka Dobravca. – V: *Branko Dobravec: Iz mreže*. – Ponatis. – Škofja vas : samozal., 2009 (Šentjur : AS). – Str. 249-250.
Prvič izšlo 2003.
- Trije akademiki o črnovrškem biku na zvoniku / Niko Grafenauer, Matjaž Kmecl, Franc Zadravec. – V: *Ivan Bizjak: O biku na zvoniku*. – 1. izd. – Ljubljana : Sanjska knjiga, 2009. – Zadnji spojni listi.
Ilustr.

C

- Stihi mojih dni : izbrano delo / Janez Menart ; [izbral in spremno besedo napisal Matjaž Kmecl]. – 1. izd. – Ljubljana : Mladinska knjiga, 2009. – 223 str. – (Knjižnica Kondor ; zv. 330).
Urednik.

E

- Pograjski genius loci ... – V: *Gospod z rožo* : zbornik Simpozija Rihard Ursini Blagaj v slovenski kulturi. – Polhov Gradec : Turistično društvo ; Ljubljana : Založba ZRC, ZRC SAZU, 2009. – Str. 7.
- Die Schätze Sloweniens** / [Fotografien] Joco Žnidaršič ; [Autor der Begleittexte zu den Fotografien Franci Novak ; Deutsche Übersetzung Lydia Frece]. – 1. Ausg., 1. Aufl. – Ljubljana : Cankarjeva založba, 2009. – 251 str.
Ilustr. – Prevod dela: Zakladi Slovenije.
- Treasures of Slovenia** / [photography] Joco Žnidaršič ; [captions and list of photographs Franci Novak ; English translation Roger Metcalfe]. – 1st ed., 1st printing. – Ljubljana : Cankarjeva založba, 2009. – 251 str.
Ilustr. – Prevod dela: Zakladi Slovenije.

Zakladi Slovenije / [avtor fotografij] Joco Žnidaršič ; [avtor spremnega besedila k fotografijam Franci Novak]. – 1. izd., 1. natis. – Ljubljana : Cankarjeva založba, 2009. – 251 str.
 Ilustr.

F

Bogata donacija mestu in knjižnici : akademik dr. Matjaž Kmecl je mestu Velenje ob 50-letnici mesta in 75-letnici knjižnice podaril edinstven kulturni spomenik svetovnega merila / bš. – *Naš čas*, 26. nov. 2009, št. 47, str. 10.

Ilustr. – Avtorica zapisa je Bojana Špegel. – Matjaž Kmecl je Knjižnici Velenje podaril ponatis Valvasorjeve grafične zbirke Iconotheca Valvasoriana.

Brez Prešerna in Trubarja ne bi bili takšni, kot smo. – *Vzajemnost*, feb. 2009, št. 2, str. 17-20.

Portreta. – Spraševal je Janez Korošec .

Dve Pretnarjevi nagradi. – *Dnevnik* 59, 22. apr. 2009, št. 93.

Prejemnika nagrade sta dr. Matjaž Kmecl in dr. Andrej Rozman.

Iz življenja in mednarodnega književnega dela akademika dr. Matjaža Kmecla, Pretnarjevega nagrajenca 2009. – *Rp./Lirikon* 21 5, 2009, št. 26/28, str. 365.
 Nagrajenčeva fotografija na str. [364].

Izšli novi Zakladi Slovenije Matjaža Kmecla in Joca Žnidaršiča / STA. – *Primorski dnevnik* 65, 17. nov. 2009, št. 272, str. 5.

Ilustr.

„Prešeren je bil v bistvu zelo čist človek.“ – *Dobro jutro* 8, 7. feb. 2009, str. 4-5.

Portreta. – Z dr. Matjažem Kmeclom se je pogovarjal Matjaž Juren.

S prijatelji pod macesni / Mire Steinbuch. – *Planinski vestnik* 114, 2009, št. 1, str. 89-90.

Ilustr.

Sveti Lenart : Matjaž Kmecl: Sveti Lenart, vrtnice in gamsov skret: spomini na skrivne ljubezni. Študentska založba, Ljubljana 2008 (Knjižna zbirka Belletrina) / Aljaž Kovač. – *Literatura* 21, nov. 2009, št. 221, str. 165-170.

Visoka pesem domovini / Slavko Pezdir. – *Delo* 51, 17. nov. 2009, št. 266, str. 16.

Fotogr. – Ocena knjige: Matjaž Kmecl: Zakladi Slovenije.

2010

A

Strasten, impulziven, malce nostalgичen in liričen pogled na svet. – V: *Saša Vuga: Britev (ali Kako ubiti narodnega izdajalca)*. – 1. izd. – Ljubljana : Mladinska knjiga, 2010. – Str. 297-311. – (Jubilejna zbirka / Mladinska knjiga).

Leta 2012 izšlo tudi v el. knjigi.

B

- Andrej Inkret / Dušan Moravec, Matjaž Kmecl. – *Letopis Slovenske akademije znanosti in umetnosti* 2009, knj. 60, 2010, str. 207-208.
Portret. – Prispevek ob izvolitvi Andreja Inkreta za rednega člana SAZU.
- Fundacija Janeza Vajkarda Valvasorja. – *Letopis Slovenske akademije znanosti in umetnosti* 2009, knj. 60, 2010, str. 60.
- Ob 200-letnici celjske gimnazije = On the 200th anniversary of the Celje grammar school (I. gimnazija v Celju) / translation by Jason and Alenka Blake.
– V: *200 [Dvesto] let I. gimnazije v Celju* : monografija : 1808/08-2008/09.
– Celje : I. gimnazija, 2010. – Str. 4, 5.
Slov. besedilo in prevod v angl.
- Pesnik Bert Pribac. – V: *Bert Pribac: Podobe zlodjev in svetnikov* : stanje sveta od zgoraj in od spodaj. – Sežana : KD Vilenica, 2010. – Str. 7-10.
- Valvasor: Prijetno uslugo delam tudi potomcem : slovenski prevod Valvasorjeve Slave vojvodine Kranjske. – *Delo* 52, 3. feb. 2010, št. 27, str. 17.
Ilustr.

E

- Častna meščana Ana Nuša Kerševan in Janez Stanovnik. – *Ljubljana* 15, 2010, št. 3, str. 5-6.
Ilustr.

F

- „Danes prevladuje mnenje, da je naloga politike predvsem prepiranje“. – *Mag* 16, 15. mar. 2010, št. 10, str. 24-29.
Portreti. – Intervju z Matjažem Kmeclom je pripravil Gorazd Utenkar. – Vsebuje tudi intervjuvančeve biografske podatke.
- Matjaž Kmecl, Josip Jurčič: pripovednik in dramatik : na knjižni polici / Vladimir Kajzovar. – *Štajerski tednik* (Ptuj) 63, 23. mar. 2010, št. 23, str. 10.
Ilustr.
- Med uživaštvom in odpovedjo / Slavko Pezdir. – *Delo* 52, 12. feb. 2010, št. 34, str. 16.
Ilustr. – O monodrami v izvedbi Anatola Šterna po delu Matjaža Kmecla: Slovo Andreja Smoleta od veselih ur. Galerija Knjižnice Prežihov Voranc, Ljubljana, 9. 2. 2010.
- (Ne)sodobnost monografije / Aljoša Harlamov. – *Delo* 52, 30. jun. 2010, št. 148, str. 19.
Ilustr. – O Kmeclovi monografiji Josip Jurčič (2009).
- „Od svojega šestega leta vem zanj“. – *Delo* 52, 31. mar. 2010, št. 74 = *Delo & Dom* 18, 31. mar. 2010, str. 50.
Portret. – O ljubljanskem botaničnem vrtu.
- Okvira samostojnosti nismo znali napolniti s primerno vsebino : pogovor s člani slovenskega predsedstva. – *Delo* 52, 24. dec. 2010, št. 299 = *Sobotna priloga*, 24. dec. 2010, str. 4-8.

Ilustr. – Pogovor s člani slovenskega predsedstva Ivanom Omanom, Dušanom Plutom, Cirilom Zlobcem, Milanom Kučanom in Matjažem Kmeclom sta vodila Marko Pečauer [in] Ali Žerdin.

Pogovor s pravico do pripisa : Matjaž Kmecl: Sveti Lenart, vrtnice in gamsov skret. Spomini na skrivne ljubezni. Študentska založba, zbirka Beletrina, Ljubljana, 2008 / Mojca Seliškar. – *Delo* 52, 15. dec. 2010, št. 291, str. 16.
Ilustr. – Književni listi.

Primož Trubar v slovenski dramatiki / Denis Poniž. – V: *Reformacija na Slovenskem*. – Ljubljana : Znanstvena založba Filozofske fakultete, 2010. – Str. 169-175. – (Obdobja. Simpozij = Symposium ; 27).

Tudi o Kmeclovi monodrami Trubar pred slovensko procesijo.

Zakladi Slovenije / Ciril Velkovrh. – *Planinski vestnik* 115, 2010, št. 4, str. 65.
Ilustr.

2011

A

Roman o slovenski masadi. – V: *Zdenko Kodrič: Opoldne zaplešejo škornji*. – Ljubljana : Študentska založba, 2011. – Str. 239-248. – (Knjižna zbirka Beletrina).

B

Fundacija Janeza Vajkarda Valvasorja. – *Letopis Slovenske akademije znanosti in umetnosti* 2010, knj. 61, 2011, str. 67.

Predgovor. – V: *Leon Jerovec, Marina Zemljak: Podobe Valvasorjeve Ljubljane = Images of Valvasor's Ljubljana*. – 1. izd., 1. natis = 1st ed., 1st printing. – Ljubljana : Cankarjeva založba, 2011. – Str. 4-5.

Vzpor. slov. besedilo in angl. prevod.

Tam, kjer se srečata znanost in umetnost / Božo Kos ; [besedilo Matjaž Kmecl]. – Ljubljana : Galerija Kresija, [2011]. – 1 zloženka ([6] str.).

Ilustr. – Ov. nasl. – Zloženka z vabilom na razstavo: Galerija Kresija, Ljubljana, 19. 5.-19. 6. 2011.

Tomaž Kočar, mali krvavški Valvasor. – V: *Tomaž Kočar, Srečo Knafelc: Svet med Mačkovcem, Mokrcem in Iško - Krvava Peč z okolico*. – Maribor : Ostroga, 2011. – Str. 7.

D

Sveti Lenart, vrtnice in gamsov skret : spomini na skrivne ljubezni / Matjaž Kmecl. – El. knjiga. – Ljubljana : Študentska založba, 2011. – (Knjižna zbirka Beletrina).

E

Geheimnisvoller Karst und Schauhöhlen Sloweniens / [Redaktion Srečko Šajn, Lučka Letič ; Einführungen Matjaž Kmecl, Andrej Kranjc ; Text Tatjana

Pregl Kobe ; Deutsche Übersetzung Wolfgang H. Zitta ; Fotos Archive Kobilarna Lipica ... [et al.] ; Karten Geodetski inštitut Slovenije]. – Postojna [etc.] : TD/Verkehrsverein [et al.], 2011. – [51] str.

Ilustr., zvd. – Prevod dela: Skrivnostni kras in turistične jame Slovenije. – Ov. nasl.

El misterioso karst y las cuevas turísticas de Eslovenia / [editores Srečko Šajn and Lučka Letič ; autores de la introducción Matjaž Kmecl, Andrej Kranjc ; otros textos Tatjana Pregl Kobe ; traducción Jasmina Markič ; fotografías foto archivos Yuguada Lipica ... [et al.] ; informaciones recogidas y organizadas por Marica Gombač ; mapa Instituto Esloveno de Geodesia]. – Postojna [etc.] : Asociación de Turismo [et al.], 2011. – [51] str.

Ilustr., zvd. – Prevod dela: Skrivnostni kras in turistične jame Slovenije. – Ov. nasl.

Il misterioso carso e le grotte turistiche della Slovenia / [redatto da Srečko Šajn and Lučka Letič ; testi introduttivi Matjaž Kmecl, Andrej Kranjc ; altri testi Tatjana Pregl Kobe ; traduzioni Katarina Bajželj Žvokelj ; fotografie archivi Scuderia Lipica ... [et al.] ; informazioni raccolte, trattate e edite da Marica Gombač ; carta geografica Geodetski inštitut Slovenije]. – Postojna [etc.] : Turistično društvo (Pro Loco) [et al.], 2011. – [51] str.

Ilustr., zvd. – Prevod dela: Skrivnostni kras in turistične jame Slovenije. – Ov. nasl.

Mystérieux karst et grottes touristiques de Slovénie / [mise en page Srečko Šajn and Lučka Letič ; texte d'introduction Matjaž Kmecl, Andrej Kranjc ; deuxième texte Tatjana Pregl Kobe ; traductions Amidas ; photographies documentation photo Haras de Lipica ... [et al.] ; collecte, traitement et organisation des informations Marica Gombač ; carte Institut géodésique de Slovénie]. – Postojna [etc.] : La Association touristique [et al.], 2011. – [51] str.

Ilustr., zvd. – Prevod dela: Skrivnostni kras in turistične jame Slovenije. – Ov. nasl.

The mysterious karst and the show caves of Slovenia / [edited by Srečko Šajn and Lučka Letič ; introductory texts written by Matjaž Kmecl, Andrej Kranjc ; other texts Tatjana Pregl Kobe ; translated by Rosman I ; photographs by photo archives of Lipica Stud Farm ... [et al.] ; information collected and organised by Marica Gombač ; map Land Survey Institute of Slovenia]. – Postojna [etc.] : Postojna Tourist Society [et al.], 2011. – [51] str.

Ilustr., zvd. – Prevod dela: Skrivnostni kras in turistične jame Slovenije. – Ov. nasl.

Skrivnostni kras in turistične jame Slovenije / [uredila Srečko Šajn in Lučka Letič ; uvodnika napisala Matjaž Kmecl, Andrej Kranjc ; drugo besedilo Tatjana Pregl Kobe ; fotografije Fotodokumentacija Kobilarna Lipica ... [et al.] ; informacije zbrala, obdelala in uredila Marica Gombač ; zemljevid Geodetski inštitut Slovenije]. – Postojna [etc.] : Turistično društvo [et al.], 2011. – [51] str.

Ilustr., zvd.

F

Če bomo prodajali, bomo hlapci! : Ciril Zlobec in Matjaž Kmecl, člana prvega predsedstva / tekst Miša Čermak. – *Jana* 39, št. 47, 22. nov. 2011, str. 8-11.

Ilustr.

- Dr. Matjaž Kmecl, pisatelj, publicist, a tudi oče vrtnice France Prešeren. – *Adria* (Ljubljana), apr.-maj 2011, [št.] 2, str. 32-35.
Intervju. – Ilustr. – Besedilo Marjan Žiberna. – Slov. besedilo in prevod v angl.
- Odličnost Kmeclovega „Jurčiča“ / Gregor Kocijan. – *Slavistična revija* 59, 2011, št. 2, str. 233-237.
Ocena knjige: Matjaž Kmecl: Josip Jurčič – pripovednik in dramatik (2009).
- Več lahko dosežemo / Vanessa Čokl. – *Večer* 67, 27. jun. 2011, št. 146, str. 3.
Ilustr. – [Izjave] Karmina Šilec, Iztok Čop, Matjaž Kmecl.
- Vrtnica »Prešeren« že registrirana kot sorta / Julijana Bavčar. – *Delo in dom* +, 16. feb. 2011, št. 7, str. 38.

2012

A

- Intimna in družbena usoda pesnika Kajuha. – V: *Karel Destovnik Kajuh: Enaindvajset pesmi za enaindvajset let življenja*. – 1. izd. – Ljubljana : Mladinska knjiga, 2012. – Str. 33-57. – (Jubilejna zbirka / Mladinska knjiga).
- Strasten, impulziven, malce nostalgičen in liričen pogled na svet. – V: *Saša Vuga: Britev (ali Kako ubiti narodnega izdajalca)*. – El. knjiga. – Ljubljana : Mladinska knjiga, 2012. – (Zbirka e-Jubilejne izdaje / Mladinska knjiga).
- Voglarjeve pamfletne balade: spremne misli. – V: *Dušan Voglar: Balade iz časa nove ideologije*. – Ljubljana : Slovensko protestantsko društvo Primož Trubar, 2012. – Str. 119-125.

B

- Fundacija Janeza Vajkarda Valvasorja. – *Letopis Slovenske akademije znanosti in umetnosti* 2011, knj. 62, 2012, str. 65.
- Jože Humer (1936-2012). – *Delo* 54, 16. jun. 2012, št. 138, str. 19.
Portret.
- Kaj pa je sploh novela? – V: *Danilo Lokar, 120-letnica rojstva* : simpozij, Ajdovščina, 23. novembra 2012 : zbornik prispevkov. – Ajdovščina : Lavričeva knjižnica, 2012. – Str. 50-51.
- Primož Trubar zapušča Ljubljano : pesniška zbirka Gorazda Kocijančiča . – *Stati inu obstatu* 2012, [št.] 15/16, str. 284-288.
- So za pametne Slovence preostali samo še samostani? / Boris Jež. – *Delo* 54, 15. dec. 2012, št. 290 = *Sobotna priloga*, 15. dec. 2012, str. 8.
Besedila prispevali: Matjaž Kmecl, Ciril Zlobec, Tone Partljič, Zoran Predin in Božo Repe. – Nadnasl.: Bodice.
- Tiho, neformalni vodja ljubiteljske kulture. – *Dnevnik* 62, 16. jun. 2012, št. 138, str. 16
Ob smrti Jožeta Humerja.

C

Enaindvajset pesmi za enaindvajset let življenja / Karel Destovnik Kajuh ; izbor pesmi in spremna beseda Matjaž Kmecl ; dokumentarna biografija Mihael Glavan. – 1. izd. – Ljubljana : Mladinska knjiga, 2012. – 189 str. – (Jubilejna zbirka / Mladinska knjiga).

Urednik izbora.

D

Kako nastane vrtnica. – Ljubljana : [samozal.], 2012. – 55 str.

Ilustr.

Rokometna nostalgija Velenje. – Ljubljana : samozal., 2012. – 46 str.

Ilustr.

E

Najlepša pot : [zeleni prstan Ljubljane : fotomonografija] / fotografije in zasnova knjige Joco Žnidaršič ; uvod Matjaž Kmecl ; besedilo Željko Kozinc. – Ljubljana : Veduta AŽ, 2012. – 169 str.

Ilustr. – Prvi dodatek k nasl. naveden na ov. in v kolofonu, drugi v kolofonu.

The prettiest path : [the green ring of Ljubljana : photomonograph] / photographs and the book's conception Joco Žnidaršič ; introductory text Matjaž Kmecl ; text Željko Kozinc ; [translation into English Henrik Ciglič]. – Ljubljana : Veduta AŽ, 2012. – 169 str.

Ilustr. – Prevod dela: Najlepša pot. – Prvi dodatek k nasl. naveden na ov. in v kolofonu, drugi v kolofonu.

Velika ilustrirana otroška enciklopedija : [od Afrike do žuželk] / [prevedli in priredili Anton Brancelj ... [et al.] ; besedilo o Sloveniji Matjaž Kmecl, Peter Skoberne ; slikovno gradivo na straneh o Sloveniji arhiv MKZ ; uredila Zarja Bajc]. – 4. prenovljena in dopolnjena izd. – Ljubljana : Mladinska knjiga, 2012. – 598 str.

Ilustr. – Ponatis tudi 2016.

F

Po zgodovinski naravi stvari smo Slovenci vsi po vrsti „obsojeni“ na nenehno tuhtanje svoje usode. – *Literatura* 24, apr. 2012, št. 250, str. 119-136.

Portret. – Pogovarjala se je Tina Kozin. – Ponatis intvervjuja, objavljenega v *Literaturi* 16, 2004, št. 154, str. 61-83.

2013

A

Nachwort / aus dem Slowenischen von Erwin Köstler. – V: *Ivan Pregelj: Plebanus Ioannes : Roman ; Thabiti kumi : Nouvelle.* – Klagenfurt = Celovec : Drava : Mohorjeva = Hermagoras : Wieser, cop. 2013. – Str. 225-235. – (Slowenische Bibliothek).

Roman o slovenski masadi. – V: *Zdenko Kodrič: Opoldne zaplešejo škornji*. – El. knjiga. – Ljubljana : Študentska založba, 2013. – Str. 239-248. – (Knjižna zbirka eBeletrina).

B

Fundacija Janeza Vajkarda Valvasorja. – *Letopis Slovenske akademije znanosti in umetnosti* 2012, knj. 63, 2013, str. 56.

Kersnik in Kocijan : zapis ob branju monografije o Janku Kersniku, namesto voščila. – *Jezik in slovstvo* 58, 2013, št. 1/2, str. 15-18.

E

Mož, ki ostaja partizan. – V: *Viharno stoletje : pogovori z Janezom Stanovnikom*. – Ljubljana : Ustanova Franc Rozman – Stane, 2013. – Str. 7-11.

Stanko Klinar, glej ga šmenta – osemdesetletnik! – *Planinski vestnik* 113, 2013, št. 5, str. 61.

Portret.

120 [Stodvajset] let slovenskega planinstva / scenaristka Nuša Ekar ; snemalci Artur Rutar, Samo Finžgar, Tomo Burazin ; avtor in izvajalec glasbe Boštjan Grabnar ; režiser Božo Grlj. – Ljubljana : TV Slovenija, Izobraževalni program, 2013. – 1 video DVD (ca 35 min).

Pripovedujejo: Peter Mikša, Matjaž Kmecl ...

F

Matjaž Kmecl : koščki življenja. – *Delo in dom* +, 12. jul. 2013, št. 16, str. 16-19.

Ilustr. – Pogovor je pripravila Bogi Pretnar. – Nasl. v kazalu: Koščki življenja Matjaža Kmecla.

Tam zgoraj je svojevrstno „osvobojeno ozemlje“ : pogovor z Matjažem Kmeclom. – *Planinski vestnik* 113, 2013, št. 10, str. 15-19.

Portret in ilustr. – Rubrika: Intervju. – Pogovarjal se je Vladimir Habjan.

Trajni predmet hrepenenja / Vladimir Habjan. – *Planinski vestnik* 113, 2013, št. 10, str. 1.

2014

A

Slovenski jezik med „kritično maso“ in vero. – V: *Bilten ob 80-letnici Slavističnega društva Slovenije*. – Ljubljana : Zveza društev Slavistično društvo Slovenije, 2014. – Str. 9-15. – (Zbornik Slavističnega društva Slovenije ; 25).

Spremna beseda. – V: *Tone Pavček: Eh, srce ti moje ljubljeno* / [izbral, uredil in spremno besedo napisal Matjaž Kmecl]. – Ljubljana : Mladinska knjiga, 2014. – Str. 339-362. – (Knjižnica Kondor ; zv. 346).

Spremna študija. – V: *Ivan Tavčar: Cvetje v jeseni*. – El. knjiga. – Ljubljana : Beletrina, 2014. – (Knjižna zbirka eKlasje).

Zlobčeva bridka nostalgija. – V: *Ciril Zlobec: Biti človek*. – 1. izd. – Ljubljana : Mladinska knjiga, 2014. – Str. 114-120. – (Nova slovenska knjiga)
Izšlo tudi v 1. in 2. dotisu knjige ter el. knjigi.

B

- Fundacija Janeza Vajkarda Valvasorja. – *Letopis Slovenske akademije znanosti in umetnosti* 2013, knj. 64, 2014, str. 70.
- Množica ugank Franca Ankersta. – V: *Franc Ankerst: 1000 + 1 uganka*. – Žirovnica : Medium, 2014. – Str. 3-4.
- Novo „zaštitno vošenje“ ob izidu slovenskega prevoda celotne Časti in slave vojvodine Kranjske. – V: *Studia Valvasoriana* : zbornik spremnih študij ob prvem integralnem prevodu Die Ehre Deß Hertzogthums Crain v slovenski jezik. – Ljubljana : Zavod Dežela Kranjska, 2014. – Str. VII-IX.
- Pol stoletja pozneje, ob zlatem jubileju. – V: *Prihodnost v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi* / 50. seminar slovenskega jezika, literature in kulture, [Ljubljana], 30. 6.-11. 7. 2014. – Ljubljana : Znanstvena založba Filozofske fakultete, 2014. – Str. 13-14.
- Spomini dolgo po dogajanju. – V: *Franc Sever: Trenutki odločitev*. – 1. izd. – Maribor : Pivec, 2014. – Str. 7-11.
- V tej razpravi bi se rad oglasil z nekoliko nenavadnim pogledom – *Razprave / Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Razred za filološke in literarne vede = Dissertationes. Classis 2, Philologia et litterae / Academia scientiarum et artium Slovenica* 22, 2014, str. 21-24.
- Voščilni zapis kolegici Helgi. – *Jezik in slovstvo* 59, 2014, št. 2/3, str. 7-9.
- Zapis k pesmim Mihaele Zahrastnik. – V: *Mihaela Zahrastnik: Slutim jo, pomlad* : zemlja že diši. – Hotemež : v samozal., 2014. – Str. 14-17.
- Zapis o Ankerstovih sonetih – Kres resnic. – V: *Franc Ankerst: Kres resnic* : soneti. – Žirovnica : Medium, 2014. – Str. 3-6.

C

- Eh, srce ti moje ljubljeno : izbrane pesmi / Tone Pavček ; [izbral, uredil in spremno besedo napisal Matjaž Kmecl]. – Ljubljana : Mladinska knjiga, 2014. – 401 str. – (Knjižnica Kondor ; zv. 346).
Zbiratelj in urednik.
- Slovenski zbornik 2014** : narodnoosvobodilni boj in današnji čas / [uredniški odbor Janez Stanovnik ... et al.]. – Ljubljana : Zveza združenj borcev za vrednote NOB Slovenije, 2014. – 356 str.
Sourednik.

E

- Med samozavestjo in samoponiževanjem. – V: *Slovenski zbornik 2014* : narodnoosvobodilni boj in današnji čas. – Ljubljana : Zveza združenj borcev za vrednote NOB Slovenije, 2014. – Str. 11-19.

F

Beseda Matjaža Kmecla in kultura : jubilejni zapis rusista ob knjigi spominov na skrivne ljubezni / Aleksander Skaza. – *Jezik in slovnstvo* 59, 2014, št. 2/3, str. 11-18.

Če bomo vsi govorili, da je slabo, ne bo nikoli dobro : osemdeset let Matjaža Kmecla : politika je zanj preteklost ali zgodba o Frideriku Celjskem in njegovem čevljarju. – *Delo* 56, 4. mar. 2014, št. 52, str. 13.

Portret. – Intervju. – Pogovarjal se je Peter Kolšek.

Helgi Glušič in Matjažu Kmeclu ob 80-letnici / Miran Hladnik. – *Jezik in slovnstvo* 59, 2014, št. 2/3, str. 5-6.

Nadnasl.: Liber amicorum.

Josip Jurčič v novomeški knjižnici / Mateja Kambič. – *Knjižničarske novice* 24, 2014, št. 5, str. 11-12.

Tudi o Kmeclovem gostovanju v Knjižnici Mirana Jarca v Novem mestu. – Ilustr.

Matjaž Kmecl kot politik : Iz politike sem šel samo zato, da me ni ob vsesplošnem pričkanju kdaj zaneslo, da bi se še jaz začel hvaliti. / Božo Repe. – *Jezik in slovnstvo* 59, 2014, št. 2/3, str. 57-62.

Nekaj nesistematičnih pogledov na sistem sodobne koroške slovenske literature / Andrej Leben. – *Jezik in slovnstvo* 59, 2014, št. 2/3, str. 111-116.

Skica za Kmeclovo literarnovedno podobo / Gregor Kocijan. – *Jezik in slovnstvo* 59, 2014, št. 2/3, str. 23-27.

Zlatorogov ljubljenec / Stanko Klinar. – *Jezik in slovnstvo* 59, 2014, št. 2/3, str. 19-22.

V opombi tudi nasl.: Ljubitelj zlatoroga.

2015

A

Anton Vratuša – literarni zgodovinar = Anton Vratuša – literary historian. – V: *Jezikoslovna in literarna misel Antona Vratuše*. – Petanjci : Ustanova dr. Šiftarjeva fundacija ; Murska Sobota : Pomurska akademsko znanstvena unija, 2015. – Str. 243-256.

Spremna beseda. – V: *Tone Pavček: Eh, srce ti moje ljubljeno* : izbrane pesmi. – 1. ponatis. – Ljubljana : Mladinska knjiga, 2015. – Str. 339-362. – (Knjižnica Kondor ; zv. 346).

B

Današnje Tromostovje. – V: *Tihomir Pinter: Tromostovje*. – 1. izd. – Ljubljana : Društvo Knjižna zadruga, 2015. – 1 zgbanka, f. 2-3.

Fundacija Janeza Vajkarda Valvasorja. – *Letopis Slovenske akademije znanosti in umetnosti* 2014, knj. 65, 2015, str. 54.

Milan Pavliha, osemdesetletnik. – *Delo* 57, 23. apr. 2015, št. 95, str. 4.

Portret.

- Predgovor o Tonetu Gričniku in njegovi Hvalnici Črnučam. – V: *Anton Gričnik: Hvalnica Črnučam in Ljubljani* : kratek zgodovinski in domišljijijski sprehod od prazgodovine naprej. – Ljubljana : samozal., 2015. – Str. 5-8.
- Spremna beseda. – V: *Magdalena Kovačič Verdel: Levi in desni breg*. – Šmarje pri Jelšah : samozal., 2015. – Str. 7-10.
- Voščilni zapis ob življenjskem jubileju kolegice Bože Krakar Vogel. – *Jezik in slovnstvo* 60, 2015, št. 3/4, str. 17-18.

C

- Eh, srce ti moje ljubljeno : izbrane pesmi / Tone Pavček ; [izbral, uredil in spremno besedo napisal Matjaž Kmecl ; fotografija avtorja Tihomir Pinter ; bibliografijo sestavil Matjaž Hočevar]. – 1. ponatis. – Ljubljana : Mladinska knjiga, 2015. – 401 str. – (Knjižnica Kondor ; zv. 346).
Zbiratelj in urednik.

E

- Kulturna prireditev ob predaji grafične zbirke Iconotheca Valvasoriana Janeza Vajkarda Valvasorja : Kulturni dom Cerknica, 13. marec 2015, ob 19. uri. – Cerknica : Knjižnica Jožeta Udoviča, 2015. – 1 video DVD (ca 70 min).
Nastopajoči: Marko Rupar, dr. Matjaž Kmecl, Marija Hribar, dr. Lojze Gostiša, Manca Udovič, Ana Vipotnik, Igor Leonardi, Marijana Brecelj, Pavle Ravnohrib.
- Ljubljana, lepa in prijazna / [avtorji fotografij Joco Žnidaršič ... [et al.] ; zasnova, izbor avtorjev in fotografij Joco Žnidaršič ; uvodno besedilo Matjaž Kmecl ; besedilo k fotografijam Željko Kozinc, Bogi Pretnar]. – Ljubljana : Veduta AŽ, 2015. – 190 str.
Ilustr.
- Ljubljana, nice and friendly / [authors of photographs Joco Žnidaršič ... [et al.] ; conception, selection of authors and photographs Joco Žnidaršič ; introductory text Matjaž Kmecl ; text Željko Kozinc, Bogi Pretnar ; translation into English Henrik Ciglič]. – Ljubljana : Veduta AŽ, 2015. – 190 str.
Ilustr. – Prevod dela: Ljubljana, lepa in prijazna.
- Uvodne besede. – V: *Matjaž Mastnak: Sem z vrtnicami* : [duhovno-lepotni svet kraljevske rože. – 1. izd., 1. natis. – Dob pri Domžalah : Miš, 2015. – Str. 5. – (Zbirka O cvetani in živani).

2016

A

- Spremna beseda. – V: *Tone Pavček: Eh, srce ti moje ljubljeno* : [izbrane pesmi]. – Ljubljana : Zveza društev slepih in slabovidnih Slovenije, 2016. – 1 CD (352 min). – (Knjižnica Kondor ; zv. 346).
Zvočni zapis publikacije, ki je izšla pri Mladinski knjigi leta 2015. – Besedilo bere Boža Krajcer.

B

- Andrej Inkret : (1943-2015). – *Letopis Slovenske akademije znanosti in umetnosti* 2015, knj. 66, 2016, str. 289-291.
Portret. – Rubrika: Umrli v letu 2015.
- Beseda h Glavačevim zanimivim in malce nostalgичnim Velenjskim zgodbam. – V: *Bojan Glavač: Velenjske zgodbe*. – Velenje : Knjižnica, 2016. – Zv. 1, str. 5-8.
- Fundacija Janeza Vajkarda Valvasorja. – *Letopis Slovenske akademije znanosti in umetnosti* 2015, knj. 66, 2016, str. 57.
- Jurčič, Josip / Üb. Katja Sturm-Schnabl. – V: *Enzyklopädie der slowenischen Kulturgeschichte in Kärnten/Koroška*. – Wien : Böhlau, 2016. – Bd. 2, str. 578-579.
Ilustr.
- Jože Koruza, nekaj spominov nanj. – *Jezik in slovstvo* 61, 2016, št. 3/4, str. 7-12.
- Levstik, Fran / Üb. Katja Sturm-Schnabl. – V: *Enzyklopädie der slowenischen Kulturgeschichte in Kärnten/Koroška*. – Wien : Böhlau, 2016. – Bd. 2, str. 808-810.
Ilustr.
- Obirjan Foltej Polanšek. – *Koroški koledar* 2016, str. 23-27.
Ob pisateljskem srečanju ob 30-letnici smrti Valentina Polanška.
- Pesmi za moje ljudi. – V: *Andrej Kokot: Pesmi za moje ljudi* : [zbrane pesmi]. – Klagenfurt = Celovec : Drava, 2016. – Str. 443-449.
- Tisti, ki je zgradil šolo : portret učitelja, etnologa in politika / režija Vinko Möderndorfer ; scenarista Vita Mavrič-Stražičar, Vinko Möderndorfer ; nastopili so Martina Piko-Rustja ... [et al.]. – Ljubljana : Radiotelevizija Slovenija javni zavod, [2016]. – 1 video DVD (52 min, 26 sek). – (Portret).
Med nastopajočimi tudi Matjaž Kmecl. – Nasl. z nasl. zaslona. – Nasl. na DVD-ju: Möderndorfer, tisti, ki je zgradil šolo. – Nastanek filma: 2014-2015. – Film prvič predvajan 9. 2. 2016.

C

- Eh, srce ti moje ljubljeno : [izbrane pesmi] / Tone Pavček. – Ljubljana : Zveza društev slepih in slabovidnih Slovenije, 2016. – 1 CD (352 min). – (Knjižnica Kondor ; zv. 346).
[Zbiratelj, urednik]. – Zvočni zapis publikacije, ki je izšla pri Mladinski knjigi leta 2015. – Besedilo bere Boža Krajcer.

E

- „Če ne bi bilo Primorcev ...“ : govor dr. Matjaža Kmecla na prireditvi v Postojni ob dnevu spomina na priključitev Primorske k matični domovini. – *Primorske novice* 70, 23. sep. 2016, št. 222, str. 16.
Ilustr.
- Problemi se ne odpravljajo z nasiljem in mrličii! – *Svobodna beseda* 2, 2016, št. 11, str. 3.
Portret. – Povzetek govora na Pohodu za mir.

Velika ilustrirana otroška enciklopedija : [od Afrike do žuželk] / [prevedli in priredili Anton Brancelj ... [et al.] ; besedilo o Sloveniji Matjaž Kmecl, Peter Skoberne ; slikovno gradivo na straneh o Sloveniji arhiv MKZ ; uredila Barbara Zych]. – 4. prenovljena in dopolnjena izd., 1. ponatis. – Ljubljana : Mladinska knjiga, 2016. – 598 str.

Ilustr.

F

Brez upora Primorcev ne bi bilo tako, kot je / Sara Zupan. – *Delo* 70, 19. sep. 2016, št. 218, str. 3.

Fotogr.

Matjaž Kmecl. – V: *Vlado Vrbič: Sto zaleščanskih portretov*. – Velenje : Naš čas, 2016. – Str. 134-138.

Portret.

2017

B

Franc Zadavec : (1925-2016). – *Letopis Slovenske akademije znanosti in umetnosti* 2016, knj. 67, 2017, str. 245-247.

Portret. – Izšlo v rubriki Umrlji v 2016.

Fundacija Janeza Vajkarda Valvasorja. – *Letopis Slovenske akademije znanosti in umetnosti* 2016, knj. 67, 2017, str. 53.

Melanholija prvega ešalona. – V: *Janko Pleterški: Knjiga pisem : razmišljanje o slovenski državnosti*. – 1. izd., 1. natis. – Ljubljana : Sophia, 2017. – Str. 231-234.

2018 izšlo tudi na CD-ju.

Pesnik, ki vse bolj navdihuje mlade : Na Žlebnikovi domačiji so Kajuhu postavili spomenik. – *Svobodna beseda* 3, okt. 2017, [št.] 24, str. 16.

Ilustr.

Predgovor. – V: *Anton Gričnik: Črnuško-ljubljanske povesti* : ponatis prvega dela knjige Hvalnica Črnučam in Ljubljani. – Ljubljana : samozal., 2017. – Str. 5-8.

Uvodna beseda. – V: *Friderik Hrast: Vse to sem doživel!* – 1. izd. – Ljubljana : samozal., 2017. – Str. 7-9.

F

Prešernova vrtnica : v Prešernovem gaju raste vrtnica Prešeren, prva slovenska vrtnica z uradno registriranim in zavarovanim imenom / Vilma Stanovnik. – *Kranjske novice* 3, nov. 2017, št. 11, str. 7.

Ilustr. – Vrtnico je vzgojil akademik dr. Matjaž Kmecl.

Z Matjažem Kmeclom v kraljestvu pesništva : Andrej Kokot / Emanuel Polanšek. – *Novice* (Celovec), 24. mar. 2017, št. 12, str. 13.

Ilustr. – V četrtek, 23. marca so v knjižnem centru Haček predstavili knjigo Andreja Kokota „Pesmi za moje ljudi“. O knjigi je spregovorila in jo predstavila urednica Jerneja Jezernik, v sfere koroškega leposlovja in snovanja pesnika Kokota pa nas je pospremil na privlačen in njemu značilen način neprimerljivi slovenski literarni zgodovinar akademik Matjaž Kmecl.

2018

B

Anton Slodnjak in Tujec. – V: *Simpozij Akademijski pogledi na Cankarja*. – Ljubljana : Slovenska akademija znanosti in umetnosti, 2018. – Str. [9].

Franc Zadavec. – V: *Biografski zbornik pokojnih članov*. – Ljubljana : Slovenska akademija znanosti in umetnosti, 2018. – Str. 165-166.

Portreta.

Fundacija Janeza Vajkarda Valvasorja. – *Letopis Slovenske akademije znanosti in umetnosti* 2017, knj. 68, 2018, str. 58-60.

Zaključno poročilo o fundaciji Janeza Vajkarda Valvasorja.

»Jaz verujem v to družino svobodnih narodov!«. – *Svobodna beseda* 4, 2018, št. 38, str. 10-11.

Nadnasl: Ob stoti obletnici Cankarjeve smrti. – Ilustr.

Koroško vprašanje. – *Koroški koledar* 2018, str. 92-97.

Koroško vprašanje. – *Novice* (Celovec), 2. feb. 2018, št. 5, str. 6-7.

Ilustr.

Ljubljanske zgodbe : uvodnik. – *Ljubljana* 23, nov. 2018, št. 9, str. 3.

Portret.

Marja Boršnik. – V: *Biografski zbornik pokojnih članov*. – Ljubljana : Slovenska akademija znanosti in umetnosti, 2018. – Str. 169-170.

Portret.

Melanholija prvega ešalona. – V: *Janko Pleterški: Knjiga pisem*. – Ljubljana : Zveza društev slepih in slabovidnih Slovenije, 2018. – 1 CD (554 min). – (Zbirka Previharimo viharje ; knj. 10).

Zvočni zapis publikacije, ki je v knjižni obliki izšla pri založbi Sophia leta 2017. – Besedilo bere Iztok Perozzi.

Po usodi Korošec, po duši neizmerno več : *Železna Kapla*, 23. april 2017. – *Koroški koledar* 2018, str. 236-238.

Ilustr.

Ciril Zlobec (1925-2018). – *Dnevnik* 68, 1. sep. 2018, str. 17.

Zapisek o Koroški v slovenski protestantski reformaciji. – *Koroški koledar* 2018, str. 225-227.

Zupanove (za)hvalnice življenju. – V: *Jože Zupan: V objemu življenja*. – Ljubljana : Karantanija, 2018. – Str. 165-168.

E

Nagovor ob postavitvi spominske plošče nekdanjemu predsedniku SAZU akad. Josipu Vidmarju na hiši na Cesti 27. aprila 1 v Ljubljani, 13. oktobra 2017. – *Letopis Slovenske akademije znanosti in umetnosti* 2017, knj. 68, 2018, str. 124-126.

F

Večer z dr. Matjažem Kmeclom / D[arko]. Naraglav. – *Utrip Savinjske doline* 20, 2018, št. 3, str. 18.
Ilustr.

2019

A

Anton Slodnjak in Tujec (roman o Cankarju). – V: *Akademijski pogledi na Cankarja*. – Ljubljana : Slovenska akademija znanosti in umetnosti, 2019. – Str. 34-40. – (Razprave / Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Razred za filološke in literarne vede = Dissertationes / Academia scientiarum et artium Slovenica, Classis II: Philologia et litterae ; 23).

B

Aleksander Skaza o Tolstoju in problemih sodobne ruske literature. – *Slavistična revija* 67, 2019, št. 1, str. 107-110.

Bil je tehnik v glavi in humanist po duši. – V: *Lojze Vodovnik*. – Ljubljana : Slovenska akademija znanosti in umetnosti, 2019. – Str. 343-344.
Spomini in pričevanja.

Hvala, Lojze Gostiša! In čast Tvojem delu! : nagovor ob odkritju spominske plošče v Žireh. – *Žirovski občasnik* 40, št. 49, 2019, št. 49, str. 198-199.
Pod nasl. Lojze Gostiša (1923-2019) v rubriki In memoriam objavljeno tudi v Dnevniku 12. jun. 2019.

O velenjskem genius loci : ob drugi petdeseterici Velenjskih zgodb Bojana Glavača. – V: *Bojan Glavač: Velenjske zgodbe 2*. – Velenje : Knjižnica, 2019. – Str. 3-6.

Pesmi Tihožitij in Besov. – V: *Erich Prunč: Tihožitja ; in Besi*. – 1. izd. – Celovec : Mohorjeva družba ; Ljubljana : Slovenska matica, 2019. – Str. 143-150. – (Ellerjeva edicija ; 43).

Spomenik idealistom in zvestim dušam. – V: *Karel Prušnik: Gamsi na plazu*. – 5. dopolnjena izd. – Ljubljana : Javni sklad Republike Slovenije za kulturne dejavnosti, 2019. – Str. 339-344.

Spomini dolgo po dogajanju. – V: *Franc Sever: Trenutki odločitev*. – 1. izd., 2. natis. – Maribor : Pivec, 2019. – Str. 7-11.
Izšlo tudi v obliki e-knjige.

Spremna beseda. – V: *Maca Jogan: Pisma*. – Ljubljana : v samozal., 2019. – Str. 29-250.

E

Mož, vreden spomina. – *Planinski vestnik* 119, 2019, št. 6, str. 19.

O alpinistu Francetu Zupanu. – Izšlo v okviru zapisa Kazimira Drašlarja Bogato življenje razumnega moža.

2020

B

Akademik profesor Lojze Vodovnik, ustanovni in častni član našega društva : (1933-2000). – *Novice – Društvo za medicinsko in biološko tehniko Slovenije* 13, jul. 2020, pos. št., str. 1-20.

Članek vsebuje nekrologe in sožalna pisma: Govor akad. prof. dr. Alojza Kralja. Govor prof. dr. Stanislava Reberška. Govor prof. dr. Damijana Miklavčiča. Govor akademika prof. dr. Franceta Bernika, predsednika SAZU. Govor prof. dr. Tadeja Bajda, dekana Fakultete za elektrotehniko. Govor prof. dr. F. Gubenška. Govor akad. prof. dr. Matjaža Kmecla. Prim. dr. Rajko Turk, Inštitut RS za rehabilitacijo invalidov. Doc. dr. Uroš Stanič, Inštitut Jožef Stefan. Izr. prof. dr. Primož Strojnik. Doc. dr. Aneta Stefanovska.

Odziv na poročilo Posebna številka revije Teorija in praksa: Slovenščina v javnosti po 40 letih. – *Jezik in slovnost* 65, 2020, št. 3/4, str. 349-350.

Nasl. naveden v kazalu.

Pesmi o zemlji dobrotnici. – V: *Franci Šali: Njive*. – Vavta vas : samozal., 2020. – Str. 41-46.

Pesmi tihožitij in besov. – *Koroški koledar 2020*, str. 23-28.

O pesniških zbirkah koroškega pesnika Ericha Prunča Tihožitja in Besi.

F

Če bi še enkrat izbiral svojo pot, bi bil samo gojitelj in žlahtnitelj vrtnic : akademik prof. dr. Matjaž Kmecl, mož, ki je ustvaril tudi prešerna in trubarja / Jasna Kontler Salamon. – *Delo* 62, 7. jul. 2020, št. 154, str. 12.

Ilustr. – Nadnasl.: Mož, ki je ustvaril prešerna in trubarja.

Promjena književnopovijesnega narativa o drugoj polovici 19. stoljeća : primjer interpretacije pripovjedne proze Simona Jenka / Blaž Kavšek ; sa slovenskoga prevela Tina Birk. – *Umjetnost riječi* 64, 2020, [br.] 3/4, str. 245-261.

Tudi o Bernikovi in Kmeclovi interpretaciji Jenkove proze.

2021

A

O plebiscitu, praznovanju in spominjanju : osebni opomnik. – *Koroški koledar 2021*, str. 19-25.

Ilustr.

B

Boris Paternu (1926-2021) : v spomin. – *Delo* 63, 2. dec. 2021, št. 280, str. 16.

Portret.

Cankar : [celovečerni igrano-dokumentarni film] / scenarist in režiser Amir Muratović. – Logatec : Go Partner, 2021. – 1 video DVD (ca. 93 min).

Med govorcji tudi Matjaž Kmecl.

Ivica Kavčič, Iz spomina – za spomin. – V: *Idrijski razgledi* 66, 2021, [št.] 1, str. 129-130.

Ob stosedemdesetletnici Tavčarjevega rojstva. – *Zvon* 24, 2021, št. 3/4, str. 51-52.

Portret.

[Spremna beseda]. – V: *Mateja Gaber: Svet, kot iz škatlice vzet.* – Pekel : Zavod Volosov hram, 2021. – 179 str.

Izšlo na zadnji str. ov.

E

Kulturno srce slovenskega planinstva. – *Planinski vestnik* 121, 2021, št. 9, str. 4-5.

Ilustr.

F

Vlado bi peljal pred Mrtvaški ples : član prvega slovenskega predsedstva o osamosvojitvi, politični kulturi, kulturni politiki in gojenju vrtnic. – *Slovenske novice* 31, 24. jun. 2021, št. 169, str. 4.

Ilustr. – Nedeljske novice. – Z Matjažem Kmeclom se je ob 30. obletnici osamosvojitve pogovarjal Veso Stojanov.

2022

A

Milka Hartman v slovenski literaturi. – V: *Milka Hartman, pesnica libuškega puela.* – Klagenfurt = Celovec : Drava, cop. 2022. – Str. 13-21.

Vanek (Ivan) Šiftar v literaturi. – V: *Ivan Vanek Šiftar: Pobiram orumenele liste.* – 1. izd. – Maribor : Univerza v Mariboru, Univerzitetna založba, 2022. – Str. 65-71.

B

Boris Paternu : (1926-2021). – *Letopis Slovenske akademije znanosti in umetnosti* 2021, knj. 72, 2022, str. 344-348.

Portret. – Prebrano na žalni seji SAZU 16. dec. 2021.

Peter Božič, slikoviti poštenjak. – *Dnevnik* 72, 1. okt. 2022, št. 228 = *Dnevnikov objektiv*, str. 14-15.

Portret.

In naša bo letos pomlad : (Kajuh. V Kajuhovem letu ob 80-letnici OF). – *Svobodna beseda* 8, 22. apr. 2022, št. 78, str. 1 in 2.

Portret.

[Spremna beseda]. – V: *Mateja Gaber: Svet, kot iz škatlice vzet.* – 2. izd. – Ljubljana : v samozal., 2022. – 179 str.

Izšlo na zadnji str. ov.

D

Hribi še beli so, rože pa že cveto. – *Planinski vestnik* 122, 2022, št. 5, str. 25-29.
Ilustr. – Izšlo v rubriki Planinski spomini.

E

Slovenian cookery : over 100 classic dishes / [recipes selected by Slavko Adamlje ; introductory chapters on Slovenia by Matjaž Kmecl ; photography Tomo Jeseničnik and Shutterstock ; translated into English by Rang'ichi Ng'inja and Ian Wraight]. – 3rd revised and redesigned ed. – Ljubljana : Mladinska knjiga, 2022. – 231 str.
Ilustr. – Prevod dela: Slovenska kuhinja

2023

A

Intimna in družbena usoda pesnika Kajuha. – V: *Karel Destovnik Kajuh: Enaindvajset pesmi za enaindvajset let življenja*. – 1. ponatis. – Ljubljana : Mladinska knjiga, 2023. – Str. 33-57. – (Jubilejna zbirka / Mladinska knjiga).

Spremna beseda k Svetemu Pavlu. – V: *Pavle Zidar: Sveti Pavel*. – Ljubljana : Zveza društev slepih in slabovidnih Slovenije, 2023. – Zv. 3, str. 334-370. – (Zbirka Metulj).

V Braillovi pisavi. – Prepis publikacije, ki je izšla pri založbi Mihelač leta 1995.

140 [Sto štirideset] let po Jurčičevi smrti : in tudi ob 190. obletnici Levstikovega rojstva. – V: *Josip Jurčič : (1844-1881) : literarno- in kulturnozgodovinski portret*. – Ljubljana : Založba ZRC, 2023. – Str. 9-14, 135. – (Zbirka Življenja in dela ; 29. Biografske študije ; 21).

B

Akad. Kajetan Kovič : pesnik, pisatelj, prevajalec. – V: *Matjaž Kmecl: Nepozabljena Klasična gimnazija Maribor*. – Maribor : Umetniški kabinet Primož Premzl, 2023. – Str. 404-405.

Portret.

C

Enaindvajset pesmi za enaindvajset let življenja / Karel Destovnik Kajuh ; izbor pesmi in spremna beseda Matjaž Kmecl ; dokumentarna biografija Mihael Glavan. – 1. ponatis. – Ljubljana : Mladinska knjiga, 2023. – 189 str. – (Jubilejna zbirka / Mladinska knjiga).

Ilustr.

2024

B

Matjaž Kmecl praznuje 90 let / STA. – *Primorske novice* 26, 23. feb. 2024, št. 45, str. 15.

»Nisem upornik, ne maram nasilja« : Matjaž Kmecl. – *Svobodna beseda* 10, feb. 2024, str. 8-9.

Portreta. – Pogovarjala se je Maca Jogan.

Slovenski kulturni praznik. – *Svobodna beseda* 10, jan. 2024, str. 1, 2.

Portret. – Izšlo v rubriki Tema meseca.

Dodatek k bibliografijam do leta 1994 in 2004

1959

A

Slovenska satira v zadnjih dveh desetletjih preteklega stoletja : (njeni človeško družbeni vzgibi). – [Ljubljana : M. Kmecl], 1959. – 1 mapa (70 f.)

Tipkopis. – Dipl. delo, Univ. v Ljubljani, Filozofska fak., Oddelek za slovanske jezike in književnosti.

1961

A

Oton Župančič : črnobeli diafilm. – Ljubljana : [Sava film], 1961. – 11 str.

Knjižica vsebuje besedila Matjaža Kmecla k posamezni sliki diafilma.

F

Izid natečaja RTV Ljubljana. – *Ljubljanski dnevnik* 11, 20. jul. 1961, št. 167, str. 4.

Slika Matjaža Kmecla, ki prejema nagrado za najboljšo radijsko igro. Omenjen tudi nagrajenec Aleksander Marodič.

1962

F

Matjaž Kmecl / F. G. – *Tribuna* 12, 20. jun. 1962, št. 14, str. 5.

Portret. – Izšlo v rubriki Predstavljamo.

1968

C

[Predavanja] / IV. seminar slovenskega jezika, literature in kulture ; [uredil Franc Jakopin s sodelovanjem Matjaža Kmecla in Milene Piškur]. – Ljubljana : [Filozofska fakulteta, Oddelek za slovanske jezike in književnosti], 1968. – 1 zv. (loč. pag.).

Sourednik.

D

Intervju. – [Trst : Slovensko stalno gledališče, 1968?]. – 36 f.

Strojep. avtogr.

1975

D

Intervju. – V: *Devet slovenskih radijskih iger*. – Ljubljana : Mestno gledališče ljubljansko, 1975. – Str. 219-258. – (Knjižnica Mestnega gledališča ljubljanskega ; 67).

1976

C

Trideseti letni koncert : dirigent Jože Fürst / [glavni urednik Matjaž Kmecl]. – [Ljubljana] : Akademski pevski zbor „Tone Tomšič“, 1976. – 41 str.
Ilustr. – Nasl. na ov.: Trideseti letni koncert Akademskega pevskega zbora „Tone Tomšič“, Ljubljana.

F

Dr. Matjaž Kmecl, Novela v literarni teoriji / Peter Kolšek. – *Sodobnost* 24, 1976, št. 4, str. 364-365.

Dr. Matjaž Kmecl, Od pridige do kriminalke / Peter Kolšek. – *Sodobnost* 24, 1976, št. 4, str. 365-366.

Matjaž Kmecl: Mala literarna teorija : pomemben strokovni priročnik za bolj kompleksen pouk književnosti v osnovnih in srednjih šolah / Aleksander Skaza. – *Jezik in slovstvo* 22, 1976, št. 1, str. 28-32.

Ugotovitve o slovenski pripovedni prozi v petdesetih in šestdesetih letih 19. stoletja / Gregor Kocijan. – *Slavistična revija* 24, 1976, št. 2/3, str. 302-307.
O Kmeclovi knjigi Od pridige do kriminalke.

1977

D

Lepa Vida ali Problem svetega Ožbalta : dramska marginalija za eno samo osebo : [monodrama]. – Ljubljana : MGL, 1977. – 25 f.
Strojep. avtogr. – Sezona 1976/77, 16. junij 1977.

F

Nežaljivi zdetki : premiera monodrame Matjaža Kmecla »Lepa Vida ali problem svetega Ožbalta« na odru gledališča Glej / Rapa Šuklje. – *Delo* 19, 18. jun. 1977, št. 140, str. 6.

1978

F

Matjaž Kmecl: Mala literarna teorija / Darko Dolinar. – *Primerjalna književnost* 1, 1978, št. 1/2, str. 58-59.

Pregled slovenske sodobne dramatik: Matjaž Kmecl, Lepa Vida ali problem svetega Ožbalta : Bohinjska miniatūra [...] / Malina Schmidt. – *Sodobnost* 26, 1978, št. 5, str. 561-562.

Spremna beseda / Tine Orel. – V: *Matjaž Kmecl: S prijatelji pod macesni*. – Maribor : Obzorja, 1978. – Str. 223-233. – (Domače gore; 15).

Izšlo tudi v izdaji, ki sta jo skupaj izdali založbi Obzorja in Založništvo tržaškega tiska.

1979

E

Lipovškovi spomini na pota, plezanja in smučanja. – *Planinski vestnik* 79, 1979, št. 9, str. 610-611.

O Lipovškovi knjigi Steze, smučišča in stene (1978).

F

Dramatiziran esej o deseniški Veroniki / Andrej Inkret. – *Delo* 21, 5. okt. 1979, št. 233, str. 6.

Govorica slovenske planinske literature : pogled na tematsko zvrst in njene značilnosti – dvojce novih del / Franček Bohanec. – *Delo* 21, 26. jul. 1979, št. 172, str. 13.

O knjigah Janez Mencinger: Moja hoja na Triglav in Matjaž Kmecl: S prijatelji pod macesni.

Krst nove igre M. Kmecla: »Friderik z Veroniko ali danes grof celjski in nikdar več« drevi na odru MGL / A. I. – *Delo* 21, 3. okt. 1979, št. 231, str. 9.

Ilustr.

1980

B

Zadnje desetletje ali dve ... – V: *Matjaž Kmecl: Marjetica ali Smrt dolgo po umiranju*. – [Ljubljana : Mestno gledališče ljubljansko, 1980]. – Str. [6-9]. – (Gledališki list Mestnega gledališča ljubljanskega 31 ; sez. 1980/81 ; št. 2).

D

Marjetica ali Smrt dolgo po umiranju. – [Ljubljana : Mestno gledališče ljubljansko, 1980]. – [12] listov. – (Gledališki list Mestnega gledališča ljubljanskega 31 ; sez. 1980/81 ; št. 2).

Smrt dolgo po umiranju ali Marjetica : spominska melanholija za oder. – 41 f. Podpis M. Kmecl. – Čelni nasl. – Tipkopis. – Besedilo je dodano k Adamičevi partituri Marjetica (1. XII. 1980) za scensko glasbo. – Hrani NUK.

Triglavska vera. – *Planinski vestnik* 80, 1980, št. 8, str. 377-380.

V bibliografiji do leta 1994 (Slavistična revija 42, 1994, št. 4) pomotoma objavljeno pod naslovom Planinska vera.

E

Slovenija : Jugoslavija : zeleni svet med morjem in alpami. – Ljubljana : Gospodarska zbornica Slovenije - Turistična zveza Slovenije, 1980. – 14 str.

Ov. nasl. – Ilustr. – Avtor naveden v kolofonu.

F

Smrt dolgo po umiranju / Ervin Fritz. – V: *Matjaž Kmecl: Marjetica ali Smrt dolgo po umiranju*. – [Ljubljana : Mestno gledališče ljubljansko, 1980]. – Str. [14-15]. – (Gledališki list Mestnega gledališča ljubljanskega 31 ; sez. 1980/81 ; št. 2).

1981

B

Panonsko morje / Branko Šömen. – Murska Sobota : Pomurska založba, 1981. – 380 str.

Spremno besedilo Matjaža Kmecla na zavihku ov.

D

Slovenian village funeral / translated by Gerda Fras. – [Beograd : Jugoslovenska radiotelevizija, 1981]. – 29 f.

Prevod dela: Slovenski vaški pogreb. – Strojepis. avtograf.

F

Kmecl: Fran Levstik v zbirki *Obrazi* / Janko Svetina. – *Delo* 23, 7. okt. 1981, št. 232, str. 8.

Kmeclovi dialogi o Levstikovi smrti / Andrej Inkret. – *Delo* 23, 10. nov. 1981, št. 261, str. 8.

Levstikova smrt / Toni Gomišček. – *Primorski dnevnik* 37, 7. nov. 1981, št. 264, str. 3.

Nadnasl.: Nova uspešna premiera PDG.

S predavanjem dr. Kmecla sklenjeni »Levstikovi dnevi«. – *Primorski dnevnik* 37, 2. okt. 1981, št. 233, str. 2.

1982

B

1983 [Tisoč devetsto triinosemdeset] : Labod tovarna oblačil Novo mesto / tekst Matjaž Kmecl ; fotografija Zvone Pelko ; prevodi Tone Potokar (hrvaško), Tomaž Longyka (angleščina). – V *Kostanjevici na Krki : Galerija Božidar Jakac*, 1982. – 1 koledar (14 listov).

Ilustr. – V koledarju je natisnjena serija ilustracij Martina Krpana, avtorja Toneta Kralja.

F

Drevi v Kulturnem domu premiera Kmeclove igre »Mutasti bratje«. – *Primorski dnevnik* 38, 10. dec. 1982, št. 272, str. 2.

Nasl. na prvi strani: Igra o usodi koroških Slovencev.

Krvavo realna sporočilnost Kmeclovih »Mutastih bratov«. – *Primorski dnevnik* 38, 11. dec. 1982, št. 273, str. 2.

Matjaž Kmecl, Rojstvo slovenskega romana / Marjan Dolgan. – *Slavistična revija* 30, 1982, št. 4, str. 503-507.

Matjaž Kmecl, Rojstvo slovenskega romana / Slavo Šerc. – *Sodobnost* 30, 1982, št. 10, str. 971-972.

»Mutasti bratje« kot neizprosen boj za lastno identiteto / Marij Čuk. – *Primorski dnevnik* 38, 12. dec. 1982, št. 275, str. 2.
Ilustr.

Resnično zanimiv pogovor o delu Matjaža Kmecla »Mutasti bratje«. – *Primorski dnevnik* 38, 15. dec. 1982, št. 276, str. 2.

Rojstvo slovenskega romana / Igor Gedrih. – *Jezik in slovstvo* 27, 1981/82, št. 6, str. 195-198.

1983

B

Ob novi pesniški zbirki. – *Listi* (Jesenice) 13, 1983, št. 57, str. 13.
Portret. – O pesniški zbirki Andreja Kokota Kaplje žgoče zavesti.

F

Fran Levstik med znamenitimi Slovenci / Igor Gedrih. – *Jezik in slovstvo* 28, 1982/83, št. 4, str. 127-128, ov.

Mutasti bratje simbolizirajo intimno sfero našega narodnega obličja : pogovor z ravnateljem Slovenskega stalnega gledališča v Trstu (SSG) Miroslavom Košuto. – *Slovenski vestnik* (Celovec) 38, 1983, št. 14, str. 6.

Ilustr. – Pred gostovanjem v Celovcu (24. aprila 1983) se je ravnatelj SSG v Trstu pogovarjal Janko Malle.

Mutasti bratje so nam razvozljali jezik. – *Slovenski vestnik* (Celovec) 38, 1983, št. 18, str. 5.

Nadnasl.: Ob pogovoru z avtorjem M. Kmeclom.

Priškrnjena zavesa : Matjaž Kmecl, Mutasti bratje / Dimitrij Rupel. – *Nova revija* 2, 1983, št. 10/11, str. 1214-1215.

Slovenske gore. Cankarjeva založba, 1982. Knjigo je pripravil uredniški odbor: Matjaž Kmecl, Miloš Mikeln, Tine Orel, Kazimir Rapoša, Franc Vogelcnik. Uredil Kazimir Rapoša / Stane Peterlin. – *Proteus* 45, jan. 1983, št. 5, str. 205-207.

Uprizoritev Kmeclovih Mutastih bratov nas spodbuja k razmišljanju o našem trenutku / Maja Haderlap. – *Slovenski vestnik* (Celovec) 38, 1983, št. 17, str. 3.

Ilustr. – Nadnasl.: Ob gostovanju SSG v Trstu minulo nedeljo v Celovcu.

V čem je sporočilo Mutastih bratov? – *Slovenski vestnik* (Celovec) 38, 1983, št. 13, str. 5.

Ilustr. – Nadnasl.: Ob gostovanju Slovenskega stalnega gledališča iz Trsta na Koroškem.

»Želel sem vzpostaviti vizijo slovenskega Korotana«. – *Slovenski vestnik* (Celovec) 38, 1983, št. 15, str. 6.

Ilustr. – Nadnasl.: Režiser Jože Babič v igri »Mutasti bratje«. – Pogovarjal se je Janko Malle.

Živ odmev »Mutastih bratov« v Celovcu / M. Čuk. – Primorski dnevnik 39, 26. apr. 1983, št. 97, str. 1.

Nadnasl.: Gostovanje Slovenskega stalnega gledališča iz Trsta v Celovcu.

1984

A

O Janezu Ciglerju . – V: *Janez Cigler: Sreča v nesreči ali Popisovanje čudne zgodbe dveh dvojčkov : podučenje starim in mladim, revnim in bogatim.* – Ljubljana : Mladinska knjiga, 1984. – Str. 219-224. – (Knjižna zbirka Hram).

B

O vpesemvzetju mladega pesnika Marka Pavčka. – V: *Marko Pavček: Z vsako pesmijo me je manj.* – 2. natis. – [Ljubljana] : Državna založba Slovenije, 1984. – Str. 47-53.

D

Plebanus Joannes / Ivan Pregelj ; dramtizacija Matjaž Kmecl. – [S. l. : s. n., 1984]. – 37 f.

Strojepis. avtograf. – Praizvedba v PDG Nova Gorica 8. nov. 1984.

E

Moje veselje je na gorah : (govor dr. Matjaža Kmecla, predsednika republiškega komiteja za kulturo, na XIV. planinskem taboru ljubljanskih planinskih društev na Polževem, dne 27. maja 1984). – *Planinski vestnik* 84, 1984, št. 7, str. 289-291.

Ilustr.

F

Matjaž Kmecl: Friderik z Veroniko ali grof celjski danes in nikdar več. – V: *Aleš Berger: Ogledi in pogledi.* – Ljubljana : Mestno gledališče ljubljansko, 1984. – Str. 61-65. – (Knjižnica Mestnega gledališča ljubljanskega ; zv. 93).
Recenzija, objavljena v Naših razgledih 26. okt. 1979.

Matjaž Kmecl: Levstikova smrt. – V: *Aleš Berger: Ogledi in pogledi.* – Ljubljana : Mestno gledališče ljubljansko, 1984. – Str. 90-93. – (Knjižnica Mestnega gledališča ljubljanskega ; zv. 93).

Recenzija, objavljena v Naših razgledih 6. nov. 1981.

Matjaž Kmecl: Marjetica ali smrt dolgo po umiranju. – V: *Aleš Berger: Ogledi in pogledi.* – Ljubljana : Mestno gledališče ljubljansko, 1984. – Str. 81-84. – (Knjižnica Mestnega gledališča ljubljanskega ; zv. 93).

Recenzija, objavljena v Naših razgledih 16. jan. 1981.

1985

E

Razstava INTART 1985 : [V. Biennale INTART, Künstlerhaus Klagenfurt] : ZDSLU, Zveza društev slovenskih likovnih umetnikov, Ljubljana, 1985 / [uvodni teksti Marjan Tršar, Matjaž Kmecl, Peter Krečič ; prevodi v nemščino Doris Debenjak, Jana Vesel ; prevodi v italijanščino Dušan Brajič, Brane Kovič]. – Ljubljana : Zveza društev slovenskih likovnih umetnikov, ZDS-LU, 1985. – [20] str.

Te saxa loquuntur, dragi Tine Ore! – *Planinski vestnik* 85, 1985, št. 9, str. 386-387.

1986

B

Pogled na Stritarja pripovednika ob 150-letnici njegovega rojstva. – *Primorski dnevnik* 42, 13.-20. avg. 1986, št. 190-195.

Več nadaljevanj. Ni izšlo v št. 192, 15. 8. 1986. – Ponatis predavanja iz zbornika Seminarja slovenskega jezika, literature in kulture 1986.

E

[Spremna beseda]. – V: *Peter Fister: Umetnost stavbarstva na Slovenskem.* – Ljubljana : Cankarjeva založba, 1986. – Str. [6-7].

1987

B

Mojim rojakom, trboveljskim rudarjem / [Stojan] Batič ; uvodni besedili Matjaž Kmecl, Sandra Škoberne. – [S. l. : s. n, 1987?]. – [26] str.

Na prelim. str.: Rudarski cikel : seznam podarjenih del.

Povzetek iz recenzije. – V: *Nero Angelini: Tencone ; Disertacije ; Rigoroz.* – Ljubljana : samozal., 1987 (Radovljica : Knjigoveznica tiskarna). – Str. 117.

Silence of stone : selected poetry /Andrej Kokot ; translated by Franc Šehovič. – Toronto : Yugoslav Canadian Publishers, cop. 1987. – 109 str.

Vzpor. slov. besedilo in prevod v angl. – Prispevek Matjaža Kmecla Kokot's poems ... na zavihku ov.

Veliki čas slovenskih pogrebov : iz slovenskih esejev ali postnih premišljevanj. – *Prešernov koledar* 1987, str. 80-89.

D

Slovenska postna premišljevanja : (odlomki iz knjige, ki je izšla pri Cankarjevi založbi). – *7D* 16, 1987, št. 35-50.

18 nadaljevanj.

E

»Pridite vsi semkaj in glejte«! – *Planinski vestnik* 87, 1987, št. 7/8, str. 344-345.
O monografiji Julijci.

F

Kmeclova Slovenska postna premissljevanja o današnjih problemih / Stane Čehovin. – *Primorska srečanja* 11, 1987, št. 76/77, str. 449-452.

Kmeclovi Slovenski eseji / Ciril Zlobec. – V: *Matjaž Kmecl: Slovenska postna premissljevanja*. – V Ljubljani : Cankarjeva založba, 1987. – Str. 159-[168].
Izšlo tudi v 2. izd. istega leta.

Odrpta branja : Marko Pogačnik: Zmajeve črte, ekologija in umetnost; Jože Snoj: Ubijanje zemlje; Taras Kermauner: Med hlapčevstvom in samobitnostjo; Matjaž Kmecl: Slovenska postna premissljevanja / Denis Poniž. – *Naši razgledi* 36, 6. nov. 1987, št. 252, str. 4.

Še o Kmeclu in Svetini / Matej Bor. – *Delo* 29, 29. okt. 1987, št. 252, str. 4.

Šola prilagodljivosti : Matjaž Kmecl: Zadeva za vse občane (na III. programu Radia Ljubljana) / Lojze Smasek. – *Večer* 43, 29. dec. 1987, št. 302, str. 10.

1988

A

Fünf Mini-Essays mit dem Einführungin die slowenische Gegenwartsliteratur in Kärnten = Pet mini-esejev o sodobni slovenski literaturi na Koroškem. – V: *Kärntner Slowenen in der Gegenwartsliteratur*. – Klagenfurt : Kärntner Bildungswerk, 1988. – Str. 2-22. – (Fidibus ; Jg. 16, Nr. 2).
Slov. besedilo Pet miniesejev o sodobni slovenski literaturi na Koroškem na str. 14-22.

B

Jože Horvat – Jaki, Goran Horvat : [razstava slik : Posavski muzej – galerija. Kulturna skupnost Brežice, 8. 2.-8. 3. 1988] / [besedili Matjaž Kmecl, J. Rituper]. – Brežice : Posavski muzej : Kulturna skupnost, 1988. – 1 zgbanka.

D

Posna slovenska razmišljanja / prevela Anamarija Paljetak ; stihove preveo Luko Paljetak. – *Forum* (Zagreb) 27, 1988, br. 3/4, str. 287-307.

F

Matjaž Kmecl: Slovenska postna premissljevanja, Cankarjeva založba, 1987 / Janez Marolt. – *Celovski zvon* 6, 1988, št. 18, str. 89-91.

O veselem grehu / Miha Žužek. – *Celovski zvon* 6, 1988, št. 19, str. 22-28.

1989

A

Neprebrano poročilo na zboru slovenskih kulturnih delavcev. – V: *Suverenost slovenskega naroda / Zbor slovenskih kulturnih delavcev*, (2. sklic), Ljubljana, 15. in 16. november 1988. – Ljubljana : Svet za kulturo pri Predsedstvu RK SZDL Slovenije : Kulturna skupnost Slovenije, 1989. – Str. 283-289.

B

Spremna beseda. – V: *Nina Osredkar: Odmevi*. – Kamnik : Kulturna skupnost, 1989. – Str. 5-6.

Sredozemlje = Mediterraneo = Mediterran = Méditerranée = [Mediterranean] : poetry and graphic / [pesmi] Marko Kravos ; [grafike] Franko Vecchiet ; esej, saggio, essay, essai Matjaž Kmecl ; prevodi, traduzioni, Übersetzungen, traduction Arnaldo Bressan ... [et al.]. – Trst = Trieste : TK Galerija, 1987 [i.e. 1989]. – 1 ov. (12 map, esej in 1 graf. list).

Ilustr. – V kompletu dodatna nasl. str. v angl. – Podnasl. na ov. – Vzpor. slov. besedilo in prevodi v it., nem., franc. in angl. – Pesmi v angl. tiskane na prosojnih listih. – Posebna oštevilčena in podpisana izd. v 150 primerkih. – Vsebuje: 12 pesmi Marka Kravosa, 13 grafik Franka Vecchietta in esej Matjaža Kmecla.

E

Zakladi Slovenije Matjaža Kmecla. – [Ljubljana] : Studio 37, 1988-1989. – 1 videokaseta (VHS, PAL) (ca 50 min).

Vsebina: Kozjansko ; Pohorje / scenarij [za obe deli] Mirče Šušmel ; režija [za prvo delo] Aleš Verbič, [za drugo delo] Boris Jurjaševič ; kamera [za prvo delo] Jure Pervanje, [za drugo delo] Peter Bratuša ; glasba [za obe deli] Lado Jakša.

Zakladi Slovenije Matjaža Kmecla. – [Ljubljana] : Studio 37, 1988-1989. – 1 videokaseta (VHS, PAL) (ca 50 min).

Vsebina: Ptujsko polje ; Pomurje / scenarij Mirče Šušmel ; režija [za prvo delo] Aleš Verbič, [za drugo delo] Jaka Judnič ; kamera Valentin Perko ; glasba Lado Jakša.

F

Osem Slovencev za danes : [Matjaž Kmecl]. – *Mladika* (Trst) 33, 1989, št. 4, str. 50-53.

Portreti. – Intervju. – Spraševala je Zora Tavčar.

1990

E

Ivan Fabjan : v spomin. – *Neodvisni dnevnik* 40, 4. avg. 1990, št. 210, str. 6.

Portret. – Nekrolog.

Triglavski narodni park / besedilo Matjaž Kmecl ; glasbena oprema Tine Mihelič ; režija Jože Mihelič. – [Ljubljana] : Studio Kregar ; [Bled] : Triglavski narodni park, cop. 1990. – 1 video DVD.

F

Kadar levica ne ve, kaj dela desnica / Jolka Milič. – *Delo* 32, 17. maj 1990, št. 113, str. 14.

Književni listi. – Odziv na intervju z Matjažem Kmeclom v Delu 3. maja 1990 „Kulturniki pišejo pesmice in so najmanj nevarni“.

Kulturniki pišejo pesmice in so najmanj nevarni : pogovor s profesorjem in politikom. – *Delo* 32, 3. maj 1990, št. 101, str. 7.

Portret. – Pogovarjal se je Jože Horvat.

Sij gora – knjiga, kakršno smo že zares dolgo čakali / Franci Savenc. – *Delo* 32, 17. dec. 1990, št. 292, str. 16.

Ilustr. – Ob izidu knjige Petra Janežiča in Matjaža Kmecla Sij gora.

Svet svetlobe in senc / Mitja Košir. – *Neodvisni dnevnik* 40, 11. dec. 1990, št. 336, str. 16 = *Dnevnikova podmornica*, 11. dec. 1990, št. 22, str. 8.

V rubriki Svet v knjigah o knjigi Petra Janežiča in Matjaža Kmecla Sij gora.

1991

B

Profesorica Silva Trdina : v spomin. – *Neodvisni dnevnik* 41, 22. jan. 1991, št. 20, str. 8.

Nekrolog.

Slovenski mit o Celjskih = Der slowenische Mythos über die Grafen von Cilly. – V: *Stojan Batič: Ciklus Aura Slovenica = Zyklus [Aura Slovenica]*. – Ljubljana : Mestna galerija, 1991. – Str. 5-8, 11-15.

Slov. besedilo in prevod v nem.

C

Slovenske gore / [knjigo je pripravil uredniški odbor Matjaž Kmecl ... [et al.] ; besedila so napisali France Brenk ... [et al.] ; uredil Kazimir Rapoša ; fotografije so prispevali Jože Andlovic ... [et al.] ; dodatek so pripravili Karel Natek ... [et al.]]. – 3. izd. – Ljubljana : Cankarjeva založba, 1991. – 326 str. Ilustr.

E

Triglavski narodni park / slika Anton Vencelj ; glasbena oprema Tine Mihelič ; besedilo Matjaž Kmecl ; režija Jože Mihelič. – Bled : Triglavski narodni park, [1991]. – 1 videokaseta (VHS, PAL) (ca. 15 min). – (Slovenija).

Nastanek filma: 1990. – Produkcija: Triglavski narodni park in Studio Kregar. – Besedilo bere Boris Kralj.

Znamenja našega trajanja : dr. Matjaž Kmecl na podelitvi Steletovih nagrad. – *Neodvisni dnevnik* 41, 22. feb. 1991, št. 51, str. 12.

Govor dr. Matjaža Kmecla na podelitvi Steletovih nagrad 1991.

1992

E

Veseli božič in srečno! = Merry christmas and a happy new year : 110 let električne razsvetljave v Postojnski jami = 110 years of electric lighting in the Postojna cave / zamisel in oblikovanje, layout and design by Srečko Šajn ; besedila pripravil, text by Matjaž Kmecl ; prevedla, translation by Branka in Marjan Golobič ; fotografije, photography by Egon Kaše. – Postojna : Postojnska jama, turizem, 1992. – 1 koledar (7 listov).

1993

A

Die slowenische Literatur in Kärnten - ein einführender Überblick. – V: *Die slowenische Literatur in Kärnten*. – Klagenfurt : Drava, 1993. – Str. [11]-35. Izšlo tudi leta 1991.

B

Glosa h knjigi. – V: *Ciril Ribičič: Rad sem jih imel*. – 2. dopolnjena izd. – [Ljubljana] : Mihelač, 1993. – Str. 304-306.

D

Andrej Smole - znameniti Slovenec : monodrama. – Ljubljana : [s. n.], 1993. – [24] str.

E

Die Schätze Sloweniens /aus dem Slowenischen von Drago und Käthe Grah. – 3., neubearbeitete Aufl. – Ljubljana : Cankarjeva založba, 1993. – 330 str. Ilustr. – Prevod dela: Zakladi Slovenije.

Slovenija iz zraka : nova knjiga za planinsko knjižnico. – *Planinski vestnik* 93, 1993, št. 12, str. 543-544.

Ilustr.

Velika ilustrirana otroška enciklopedija : za šolo in dom / [uredili Marjana Hönigsfeld-Adamič ... [et al.] ; prevedli in priredili Anton Brancelj ... [et al.] ; besedilo o Sloveniji Matjaž Kmecl in Peter Skoberne ; zemljevid Slovenije Aleš Sedmak ; ilustratorji David Ashby ... et al.]. – Ljubljana : Mladinska knjiga, 1993. – 640 str.

Ilustr.

F

O dvojni nezadoščenosti : Kmeclov monolog v Narodnem muzeju / Slavko Pezdir. – *Delo* 35, 1. jul. 1993, št. 149, str. 6.

O predstavi Andrej Smole – znameniti Slovenec.

Zakladi Slovenije / Milan Markelj. – *Dolenjski list* 44, 16. dec. 1993, št. 50, str. 14.

Izšlo v rubriki Knjižna polica.

1994

D

S prijatelji pod macesni. – *Delo* 36, 24. feb. 1994, št. 45, str. 15.

Portret. – Književni listi. – Iz uvodnih strani knjige *S prijatelji pod macesnom*, ki je leta 1978 izšla pri založbi Obzorja.

Svetla samota starega macesna : ogrsko drevo, ki je staro toliko kot Brižinski spomeniki. – *Planinski vestnik* 94, 1994, št. 1, str. 16-17.

E

Dalla parte soleggiata delle Alpi / [fotografia Oskar Dolenc ... [et al.] ; testo Matjaž Kmecl ; traduzione Slavica Velikonja, Amidas]. – Ljubljana : Ministero per il turismo, 1994. – [30] str.

Ov. nasl. – Ilustr. – Avtor naveden v kolofonu.

Najgrše, kar se s tedanjimi velikimi dejanji počne, je posploševanje ekscesov. – *Delavska enotnost* 53, 15. okt. 1994, št. 41, str. 12.

On the sunny side of the Alps : Slovenija / [photographs by Oskar Dolenc ... [et al.] ; text by Matjaž Kmecl ; translated by Metka Graunar, Amidas (Roger Metcalfe)]. – Ljubljana : Ministry of tourism and catering, 1994. – [30] str. Ilustr.

Plezalni priročnik : [priročnik za letno in zimsko plezanje] / Milenko Arnejšek. – Ljubljana : samozal., 1994 ([Škofja Loka : M. Derlink]). – 135 str. Ilustr. – Med sodelavci tudi M. Kmecl.

Slovenski jezik s književnostjo : študijski program z literaturo in seznam predavanj za študijsko leto 1993/94 / [uredila] Ada Vidovič-Muha (jezik) in Miran Hladnik (književnost) ; prvo poglavje je preoblikoval Matjaž Kmecl]. – Ljubljana : Filozofska fakulteta, Oddelek za slovanske jezike in književnosti, 1994. – 170 str.

F

Slovenija iz zraka – Slovenia from the air – Slowenien aus der Luft. Besedilo: Matjaž Kmecl. Fotografija: Jože Hanc in Stane Klemenc ... / Davorin Vuga. – *Rodna gruda* 41, 1994, št. 4, str. 44.

Temelj v naši duhovni zgradbi : slovesnost v počastitev 150. obletnice Jurčičevega rojstva na Muljavi : odprli so Jurčičevo pot in izdali zbornik : slavnostni govornik dr. Matjaž Kmecl. – *Dolenjski list* 45, 10. mar. 1994, št. 10, str. 8. Ilustr.

V trinajstih minutah čez Slovenijo / Dario Cortese. – *Planinski vestnik* 94, feb. 1994, št. 2, str. 85-86. O knjigi Slovenija iz zraka.

1995

B

Politika je važna, a ni nič. – *Primorski dnevnik* 51, 1995, št. 282, str. 8.

Odlomek iz prispevka v *Sodobnosti* 43, 1995, št. 10, str. 796-800. – Izšlo pod skupnim naslovom *Prilagodljivost in pogum in nadnaslovom Obletnica Vidmarjevega rojstva*.

E

Le grotte di Postojna / [traduzione di Sergij Šlenc ; redazione a cura di Peter Habič, Srečko Šajn ; fotografie di Franc Golob ... [et al.] ; piantina delle grotte ... eseguiti da Franc Golob]. – 2e ed. – Postojna : Postojnska jama, Turismo, 1995. – 117 str.

Ilustr.

On the sunny side of the Alps : Slovenija / [photographs by Oskar Dolenc ... [et al.] ; text by Matjaž Kmecl ; translated by Metka Graunar, Amidas (Roger Metcalfe)]. – Ljubljana : Ministry of Economic Affairs – Tourism, 1995. – [30] str.

Ilustr., [1] zgan. zvd. – Avtor naveden v kolofonu. – Ov. nasl.

Postojnska jama. – 2. izd. – Postojna : Postojnska jama, Turizem, 1995. – 117 str.

Ilustr.

Slovenska kuhinja / [izbor receptov Slavko Adamlje ; besedila o Sloveniji Matjaž Kmecl ; besedila o vinih in vinorodnih okoliših Zdenko Rajher ; fotografije Janez Pukšič ... [et al.] ; uredila Irena Trenc-Freljih]. – Ljubljana : Mladinska knjiga, 1995. – 144 str.

Ilustr.

Še na mnoga leta, kultura v Gornjem Gradu! – V: *Edi Mavrič – Savinjan: Po njihovih stopinjah*. – Gornji Grad : Kulturno prosvetno društvo, 1995. – Str. 8.

F

Dr. lit. znan. Matjaž Kmecl, dipl. fil., red. prof. za zgodovino slovenske književnosti. – V: *Biografije in bibliografije univerzitetnih učiteljev, znanstvenih delavcev in sodelavcev*. – Ljubljana : Univerza, 1995. – Knj. 4, 1. del, str. 37-39.

Ekstaza predsmrtnih blodenj : „Polnočno kričanje“ na Bregu / Slavko Pezdir. – *Delo* 37, 30. avg. 1995, št. 200, str. 6.

Matjaž Kmecl: Polnočno kričanje. Režija Mile Korun. Monodrama izvaja Tone Gogala na Bregu 8 ob Ljubljani.

Levstikovo slovo / Simona Furlan. – *Stop* 28, 8.-14. sep. 1995, št. 36, str. 54.

Ilustr. – Matjaž Kmecl: Levstikovo zmerjanje narodnih prvakov. Režija Mile Korun. V monodrami je igral Tone Gogala.

Sistem, naravnani v lažno solidarnost. – V: *Silvo Teršek : Iskanja*. – Ljubljana : Kmečki glas, 1995. – Str. 117-119.

Slovenska gorska pravljica / Mitja Košir. – *Planinski vestnik* 95, 1995, št. 3, str. 139.

O knjigi Slovenska gorska pravljica (1994).

1996

B

Novi knjigi Marka Kravosa : avtorja je predstavil Matjaž Kmecl / (bov). – *Primorski dnevnik* 52, 21. nov. 1996, št. 256, str. 6.

E

La grotte de Postojna / [traduction Viktor Jesenik ; rédaction Peter Habič, Srečko Šajn ; photos Franc Golob ... [et al.] ; plan de la grotte de Postojna ... Franc Golob]. – Postojna : Postojnska jama, Tourisme, 1996. – 117 str.

Ilustr. – Prevod dela: Postojnska jama.

Die Höhle von Postojna / [Übersetzung Wolfgang Zitta ; Redaktion Peter Habič, Srečko Šajn ; Fotos Franc Golob ... [et al.] ; Plan der Höhle von Postojna bereitgestellt durch Franc Golob]. – Postojna : Postojnska jama, Turizem, 1996. – 117 str.

Ilustr. – Prevod dela: Postojnska jama.

Ob dvajsetletnici Kulturnega centra Ivana Napotnika Velenje: [iz slavnostnega govora 8. februarja 1995 v Velenju]. – V: *Razprave, presoje, akcenti*. – Velenje : Kulturni center Ivana Napotnika, Založništvo Pozoj, 1996. – Str. 9-10. – (Zbirka Šaleški razgledi ; 12).

Postojna Caves / [translated from Slovene by Anne Čeh ; edited Peter Habič, Srečko Šajn ; photographs by Franc Golob ... [et al.] ; the map of the Cave ... drawn by Franc Golob]. – 2. izd. [i. e. 2nd ed.]. – Postojna : Postojnska jama, Tourism, 1996. – 117 str.

Ilustr. – Prevod dela: Postojnska jama.

Slovenska kuhinja : kulinarično bogastvo slovenskih pokrajin / [izbor receptov Slavko Adamlje ; besedila o Sloveniji Matjaž Kmecl, besedila o vinih in vinorodnih okoliših Zdenko Rajher ; fotografije Janez Pukšič ... [et al.] ; uredila Irena Trenc-Freljeh]. – Ljubljana : Mladinska knjiga, 1996. – 144 str. Ilustr.

F

Dopolnjena 4. izdaja Male literarne teorije / Marjeta Novak Kajzer. – *Delo* 38, 10. feb. 1996, št. 33, str. 8.

O knjigi Matjaž Kmecl: Mala literarna teorija.

Kmecl, Matjaž / A[drijan]. L[ah]. – V: *Slovenska književnost*. – Ljubljana : Cankarjeva založba, 1996. – Str. 193-194. – (Zbirka Sopotnik) (Leksikoni).

Matjaž Kmecl: Babji mlin slovenske literarne zgodovine : Znanstveno in publicistično središče, Ljubljana 1996 (Zbirka Sophia) / Matevž Kos. – *Delo* 38, 22. avg. 1996, št. 193, str. 11.

Književni listi. – Objavljeno tudi v: Matevž Kos: Kritike in refleksije. – Ljubljana : Literarno-umetniško društvo Literatura, 2000. – Str. 261-262.

Najnovejša stara teorija : Matjaž Kmecl: Mala literarna teorija ... / Drago Bajt. – *Razgledi*, 26. jun. 1996, št. 13, str. 19.

„Prenovljena“ šola stoji na „prenovljenem“ učitelju : okrogla miza: kako do sodobnejše šole. – *Delo* 38, 7. dec. 1996, št. 283, str. 35.

V pogovoru, ki ga je vodila Bogi Pretnar, so sodelovali: Ivan Svetlik, Ljubica Marjanovič Umek, Matjaž Kmecl, Nevenka Gajšek in Dare Gabriel.

Resnica, čast, dostojanstvo ... : pogovor s prof. dr. Matjažem Kmeclom, tokrat kot pisateljem in dramatikom. – *Dnevnik* 46, 27. dec. 1996, str. 29.

Pogovarjal se je Mitja Košir.

Skica nove literarnozgodovinske premočitve / Barica Smole. – *Primorska srečanja* 20, 1996, št. 188, str. 888-889.

O knjigi Matjaž Kmecl: Babji mlin slovenske literarne zgodovine.

1997

A

Humor in slovenska literatura. – V: *Strokovno posvetovanje slavistov, Ljubljana, [12.-14. oktober] 1995.* – Ljubljana : Zavod Republike Slovenije za šolstvo, 1997. – Str. [83]-91. – (Zbornik Slavističnega društva Slovenije ; 6).

O slovinském sebezabíjení / přeložil František Benhart. – *Souvislosti*, 1997, č. 1, str. 27-33.

O avtorju: str. 33.

B

Še eno vabilo k sodelovanju. – *Šolski razgledi* 2, 1997, št. 6, st. 1-3.

Viharnik v mesečini. – V: *Silva Jereb: Viharnik v mesečini.* – Gorenja vas : Ars 2000, 1997. – Str. 3-5.

E

La Grotte de Postojna = Postojnska jama / conception de contenu Srečko Šajn ; texte Matjaž Kmecl ; musique Martin Štibernik ; scénario et réalisation Boštjan Korbar ; traduction, texte lu par Viktor Jesenik. – Postojna : Grotte de Postojna, tourisme, 1997. – 1 videokaseta (VHS, PAL) (ca 52 min).

Ov. podnasl.: Immensum ad antrum aditus. Entre, voyageur, dans cette immense grotte!

La Gruta de Postojna = Postojnska jama / proyecto conceptual Srečko Šajn ; texto Matjaž Kmecl ; musica Martin Štibernik ; escenario y dirección Boštjan Korbar. – Postojna : Postojnska jama turizem, 1997. – 1 videokaseta (VHS, PAL) (ca 52 min).

Na Velikem vrhu in pod njim : pred očmi naše generacije propada prvovrstni kulturni spomenik. – *Planinski vestnik* 97, 1997, št. 7/8, str. 332-336.

Ilustr.

- Postojnska jama** / idejna zasnova Srečko Šajn ; besedilo Matjaž Kmecl ; glasba Martin Štibernik ; scenarij in režija Boštjan Korbar. – Postojna : Postojnska jama, Turizem, [1997]. – 1 videokaseta (VHS, PAL) (ca 30 min). – (Čudežni svet skozi milijone let).
Tekst bere Boštjan Napotnik.
- Postojnska jama** : 1818-1998 / uredili Andrej Kranjc ... [et al.] ; zamisel in oblikovanje Srečko Šajn ; besedilo Matjaž Kmecl ; fotografije in ilustracije Franc Golob ... [et al.] ; arhivi ZRC Inštitut za raziskovanje krasa SAZU ... [et al.]. – Postojna : Postojnska jama, Turizem, 1997. – 1 koledar (25 listov).
Koledar s fotografijami Postojnske jame.
- Postojnska jama** = Le Grotte di Postojna : entra, o viandante, nell'antro immenso! / idea Srečko Šajn ; testo Matjaž Kmecl ; traduzione del testo Alessandro Rinelli ; musica Martin Štibernik ; sceneggiatura e regia Boštjan Korbar. – Postojna : Postojnska jama, Turizem, [1997]. – 1 videokaseta (VHS, PAL) (ca 30 min).
- Prlekija, Slovenske gorice : Zakladi Slovenije. – *Slovenska panorama* 2, 20. feb. 1997, št. 7, str. 17.
Ilustr. – Besedilo iz knjige Zakladi Slovenije (1983).
- Sveti Lenart za Olševo : podgorsko žeganje onstran državne meje na nedeljo ob velikem Šmarnu. – *Planinski vestnik* 97, 1997, št. 6, str. 262-264.
- Traditional Slovenian cookery : culinary riches of the regions of Slovenia / [recipes selected by Slavko Adamlje ; introductory chapter on Slovenia by Matjaž Kmecl ; vineyards and wines selections by Zdenko Rajher ; photographs Janez Pukšič ... [et al.] ; translated into English by Rang'ichi Ng'inja and Ian Wraight]. – Ljubljana : Mladinska knjiga, 1997. – 144 str.
Ilustr. – Prevod dela: Slovenska kuhinja.
- Učni načrt za predmet slovenščina : gimnazija : (predlog) / [pripravila Predmetna kurikularna komisija za slovenščino, Matjaž Kmecl ... [et al.]]. – [Ljubljana : s. n.], 1997. – 65 str.
Tabele. – Ov. nasl.: Slovenščina.
- Velika ilustrirana otroška enciklopedija : za šolo in dom / [uredili Marjana Höni-gsfeld-Adamič ... [et al.] ; prevedli in priredili Anton Brancelj ... [et al.] ; besedilo o Sloveniji Matjaž Kmecl in Peter Skoberne ; zemljevid Slovenije Aleš Sedmak ; ilustratorji David Ashby ... et al.]]. – Nova, dopolnjena izd. – Ljubljana : Mladinska knjiga, 1997. – 640 str.
Ilustr.
- Zakladi Slovenije**. – 6. izd. – Ljubljana : Cankarjeva založba, 1997. – 330 str.
Ilustr. – Avtor naveden v kolofonu.

F

- Besede iz „nigdirdoma“ : krst Kmeclovega Trubarja / Slavko Pezdir. – *Delo* 39, 21. feb. 1997, št. 42, str. 11.
Odrski monolog je uprizoril Polde Bibič v kranjskem Prešernovem gledališču.

Dobra pridiga : Trubar Matjaža Kmecla v Prešernovem gledališču Kranj / Krištof Dovjak. – *Dnevnik* 47, 28. feb. 1997, št. 46, str. 20.

Monodrama v izvedbi Poldeta Bibiča.

Dr. Matjaž Kmecl : zaleščanski portreti 30 / U. Hrast. – *Naš čas* 33, 11. dec. 1997, št. 49, str. 8.

Portret. – Avtor Vlado Vrbič. – V knjižni obliki prvič izšlo leta 1998, drugič 2016.

Magična moč stvaralačke ironije / Gordana Muzaferija. – *Zora Cankarjeva* 5, 1997, št. 15, str. 25-26.

Ilustr. – V okviru Cankarjevih dnevvov, ki jih je organiziralo Slovensko društvo Cankar Sarajevo, je bila v Kamernom teatru 55 prikazana 15. maja monodrama Matjaža Kmecla Polnočno kričanje v režiji Mileta Koruna in v interpretaciji Toneta Gogale.

Polska glosa do słoweńskiego dialogu z dziedzictwem narodowej kultury / Zdzisław Darasz. – *Slavistična revija* 45, 1997, št. 1/2, str. 161-170.

Turist ne mara neprijetnosti. – *Lipov list* 39, sep. 1997, št. 9, str. 244-245.

Portret. – Pogovor je zapisala Bojana Žokalj-Jesih.

1998

A

Cankarjev »roman« Na klancu. – V: *Ivan Cankar: Na klancu*. – Ljubljana : Karantanija, 1998. – Str. 198-209. – (Zbirka Klasiki).

B

Beseda v spomin Gospe Juvanove, slovenske umetnice. – *Gledališki list SNG Drama* (Ljubljana) 78, sez. 1998/1999 (dec. 1998), št. 5, str. 91.

Variacija na temo. – *Gledališki list SNG Drama* (Ljubljana) 77, sez. 1997/1998, št. 8, str. 8-9.

Ob predstavi Gogoljevega Revizorja.

D

Nini : (radijska igra). – [Ljubljana] : Radio Slovenija, Uredništvo igranega programa, [1998?]. – 21 f.

Ov. nasl. – 2. nagrada na natečaju RA SLO UIP 1998.

E

La grotte de Postojna : entre, voyageur, dans l'immense grotte! / scénario et réalisation Boštjan Korbar ; texte Matjaž Kmecl ; musique Martin Štibernik ; [traduction Viktor Jesenik]. – Postojna : Grotte de Postojna, Tourisme, [1998]. – 1 videokaseta (VHS, PAL) (ca 51 min).

Prevod dela: Postojnska jama : immensum ad antrum aditus. – Slov. nasl. na embalaži: Postojnska jama. – Produkcija: Digital studio, Ljubljana. – Posneto 1998. – Bere Viktor Jesenik.

Le grotte di Postojna : entra, o viandante, nell'antro immenso! / [traduzione di Sergij Šlenc ; redazione a cura di Peter Habič, Srečko Šajn ; fotografie di

Franc Golob ... [et al.] ; piantina delle grotte ... eseguiti da Franc Golob]. – 3a ed. – Postojna : Postojnska jama, Turismo, 1995 [i. e.] 1998. – 117 str.
 Ilustr. – Prevod dela: Postojnska jama.

De grotten van Postojna : treed binnen, reiziger, in deze onmetelijke grot! : [met een snoer van parels] / scenario en regie Boštjan Korbar ; tekst Matjaž Kmecl ; muziek Martin Štibernik ; [vertaling Peter Rondai]. – Postojna : Postojnska jama, [1998]. – 1 videokaseta (VHS, PAL) (51 min, 50 sek).
 Prevod dela: Postojnska jama : immensum ad antrum aditus. – Produkcija: Digital studio, Ljubljana. – Posneto 1998. – Bere Peter Rondai.

La gruta de Postojna : entra, viajero, en la inmensa gruta. / [traducción de Jasmina Markič ; redacción Peter Habič, Srečko Šajn ; fotografías Franc Golob ... et al.]. – Postojna : Postojnska jama, Turismo, 1998. – 117 str.
 Ilustr. – Prevod dela: Postojnska jama.

La grutta [!] de Postojna : entra, viajero, a esta inmensa grutta! / escenario y dirección Boštjan Korbar ; texto Matjaž Kmecl ; música Martin Štibernik ; [traducción al español Matjaž Medvedšek]. – Postojna : Postojnska jama, Turizem, [1998]. – 1 videokaseta (VHS, PAL) (ca 51 min).
 Prevod dela: Postojnska jama : immensum ad antrum aditus. – Slov. nasl. na embalaži: Postojnska jama. – Produkcija: Digital studio, Ljubljana. – Posneto 1998. – Bere Matjaž Medvedšek.

Die Höhle von Postojna : tritt ein, Reisender, in die unermeßliche Höhle! : [mit Perlenkette] / Drehbuch und Regie Boštjan Korbar ; Text Matjaž Kmecl ; Music [!] Martin Štibernik ; [Übersetzung Wolfgang Zitta]. – Postojna : Postojnska jama, Turizem, [1998]. – 1 videokaseta (VHS, PAL) (51 min, 50 sek).
 Prevod dela: Postojnska jama : immensum ad antrum aditus. – Produkcija: Digital studio, Ljubljana. – Posneto 1998. – Bere Wolfgang Zitta.

Leon Štukelj : a 100 years – a 100 pictures / [original concept Rajko Šugman, Evgen Bergant ; introductory essay Matjaž Kmecl ; text Evgen Bergant, Marko Rožman, Drago Ulaga ; photography editor Joco Žnidaršič ; translator Marjan Golubič]. – [Ljubljana] : Slovene Olympic Academy : Olympic Committee of Slovenia, Federation of Sports Associations, cop. 1998. – [128] str.
 Prevod dela: Leon Štukelj : 100 let – 100 slik.

Postojnska jama : immensum ad antrum aditus = vstopi, popotnik, v neizmerno jamo! / scenarij in režija Boštjan Korbar ; besedilo Matjaž Kmecl ; glasba Martin Štibernik. – Postojna : Postojnska jama, Turizem, [1998?]. – 1 videokaseta (VHS, PAL) (ca 51 min).
 Produkcija: Digital studio, Ljubljana. – Nastanek filma: 1997. – Bere Iztok Jereb.

Slava Zgornje Savinjske doline. – V: *Zgornjesavinjske vistorije* / [zbral in zapi-sal] Aleksander Videčnik. – Mozirje : Zavod za kulturo, 1998. – Str. 3-4.

Učni načrt : predlog : februar 1998. Slovenščina / [[pripravlila] Predmetna kurikularna komisija za slovenščino]. – [Ljubljana] : Državni izpitni center, 1998. – 124 str.

Tabele + analiza pripomb – Na vrhu ov.: Osnovna šola, Nacionalni kurikularni svet, Področna kurikularna komisija za osnovno šolo, Predmetna kurikularna komisija za slovenščino. – Na ov. spodaj: Vsi drugačni - vsi enakopravni.

Učni načrt : predlog : september 1998. Slovenščina / [[pripravila] Predmetna kurikularna komisija za slovenščino, Matjaž Kmecl ... [et al.]. – [Ljubljana : s. n.], 1998. – 128 str.

Tabele. – Ov. nasl. – Na vrhu ov.: Osnovna šola: Nacionalni kurikularni svet, Področna kurikularna komisija za osnovno šolo, Medpredmetna kurikularna komisija za slovenščino. – Nevezani listi v ov.

Učni načrt : predlog. Slovenščina kot drugi jezik v italijanskih gimnazijah na narodno mešanem območju slovenske Istre / [pripravila] Predmetna kurikularna komisija za slovenščino, Matjaž Kmecl ... [et al.]]. – [Ljubljana : s. n.], 1998. – 28 str.

Tabele. – Na vrhu ov.: Nacionalni kurikularni svet, Področna kurikularna komisija za gimnazije, Predmetna kurikularna komisija za slovenščino. – Na ov. spodaj: Gimnazija, april 1998.

Učni načrt : predlog. Slovenščina v dvojezični slovensko-madžarski gimnaziji / [[pripravila] Predmetna kurikularna komisija za slovenščino, Matjaž Kmecl ... [et al.]]. – [Ljubljana : s. n.], 1998. – 65 str.

Tabele. – Na vrhu ov.: Nacionalni kurikularni svet, Področna kurikularna komisija za gimnazije, Predmetna kurikularna komisija za slovenščino. – Na ov. spodaj: Gimnazija, april 1998.

Učni načrt za izbirni predmet : predlog : september 1998. Gledališki klub / [[pripravila] Predmetna kurikularna komisija za slovenščino, Matjaž Kmecl ... et al.]]. – [Ljubljana : s. n.], 1998. – 10 str. + analiza pripomb ... 13 str.

Na vrhu ov.: Osnovna šola: Nacionalni kurikularni svet, Področna kurikularna komisija za osnovno šolo, Predmetna kurikularna komisija za slovenščino.

Učni načrt za izbirni predmet : predlog : september 1998. Literarni klub / [[pripravila] Predmetna kurikularna komisija za slovenščino, Matjaž Kmecl ... et al.]]. – [Ljubljana : s. n.], 1998. – 14 str.

Na vrhu ov.: Osnovna šola: Nacionalni kurikularni svet, Področna kurikularna komisija za osnovno šolo, Predmetna kurikularna komisija za slovenščino.

Učni načrt za izbirni predmet : predlog : september 1998. Šolsko novinarstvo / [[pripravila] Predmetna kurikularna komisija za slovenščino, Matjaž Kmecl ... et al.]]. – [Ljubljana : s. n.], 1998. – 14 str.

Na vrhu ov.: Osnovna šola: Nacionalni kurikularni svet, Področna kurikularna komisija za osnovno šolo, Predmetna kurikularna komisija za slovenščino.

F

Matjaž Kmecl. – V: *U. Hrast [Vlado Vrbič]: Zaleščanski portreti*. – Velenje : Naš čas, 1998. – Str. 201-206.

Portret na str. 200.

Matjaž Kmecl / Janez Orešnik. – *Letopis Slovenske akademije znanosti in umetnosti* 1997, knj. 48, 1998, str. 58-59.

Portret. – Prispevek ob izvolitvi Matjaža Kmecla za izrednega člana SAZU.

Matjaž Kmecl : Stopov intervju. – *Stop* (Ljubljana) 31, 2.-8. jan. 1998, št. 1, str. 13, 59.

Portreti. – Pogovarjal se je Miha Brun.

Predstavitve nove Verčeve kriminalke : o romanu spregovoril tudi prof. Matjaž Kmecl / Poljanka Dolhar. – *Primorski dnevnik* 54, 14. maj, 1998, št. 112, str. 6.

Sveto maščevanje spodbija novi svet : (ob Kmeclovi drami Smrt dolgo po umiranju ali Marjetica). – V: *Taras Kermauner: Dramatika narodno osvobodilne ga boja I. Naša sveta stvar (leva)*. – Ljubljana : Slovenski gledališki muzej, 1998. – Str. 165-203. – (Rekonstrukcija in/ali reinterpretacija slovenske dramatike).

V isti publikaciji, v razdelku Vsebine dram, tudi povzetek drame Smrt dolgo po umiranju ali Marjetica, ki ga je pripravila Alenka Goljevšček.

1999

D

Nini : (pièce radiophonique) / traduit par Viktor Jesenik. – [Ljubljana] : Radio Slovénie, Rédaction du programme des pièces radiophoniques, [1999]. – 23, 20 str.

Ilustr. – Na ov. tudi nasl. v slov.: Nini : (radijska igra). – Vzpor. slov. besedilo in franc. prevod. – O avtorju na str. 1.

Ninny : (radioplay) / translated by Henrik Ciglič. – [Ljubljana] : Radio Slovenia, [Drama Department], [1999]. – 23, 23 str.

Ilustr. – Na ov. tudi nasl. v slov.: Nini : (radijska igra). – Vzpor. slov. besedilo in angl. prevod. – O avtorju: str. 1.

E

Alpska Slovenija. Gore in jezera. – Ljubljana : Center za promocijo turizma Slovenije, [1999?]. – [36] str.

Ilustr. – Avtor naveden v kolofonu.

Alpska Slovenija : planine i jezera / [prijevod Željko Jelič]. – Ljubljana : Slovenska nacionalna turistična organizacija, [1999?]. – [35] str.

Ilustr. – Avtor naveden v kolofonu.

Le grotte di Postojna : entra, o viandante, nell'antro immenso! / sceneggiatura e regia Boštjan Korbar ; testo Matjaž Kmecl ; musica Martin Štibernik ; [traduzione del testo Alessandro Rinelli]. – Postojna : Postojnska jama, Turizem, 1999. – 1 videokaseta (VHS, PAL) (51 min, 50 sek).

De Grotten van Postojna met een snoer van parels = Postojnska jama / inhudelijke vormgeving Srečko Šajn ; Tekst Matjaž Kmecl ; muziek Martin Štibernik ; scenario in regie Boštjan Korbar. – Postojna : Postojnska jama, turizem, 1999. – 1 videokaseta (VHS, PAL) (ca 52 min).

Obris kulturne zgodovine Velenja. – V: *Velenje* : razprave o zgodovini mesta in okolice. – Velenje: Mestna občina, 1999. – Str. 226-241.

Ilustr.

Slovenija : iz zraka = aus der Luft = from the air / [translated by Marjan Golobič, aus dem Slowenischen von Doris Debenjak]. – Ljubljana : Mladinska knjiga, 1999. – 242 str.

Ilustr. – Vzpor. besedilo v slov. in prevoda v angl. in nem.

F

Genialec, krvav pod kožo / Vanessa Čokl, Uroš Smasek. – *Večer* 55, 28. avg. 1999, št. 199, str. 42.

O snemanju filma o Francetu Prešernu po scenariju dr. Matjaža Kmecla in Branka Šömna.

Spomin in sprava : "Primer Slodnjak" iz leta 1959 je natančno osvetlil Matjaž Kmecl / Igor Bratož. – *Delo* 41, 13. nov. 1999, št. 264, str. 6.

Zgodba nesrečne Lepe Vide v sodobni slovenski dramatikii / Marko Terseglav. – *Traditiones* 28, 1999, [št.] 2, str. 289-298.

O dramskih besedilih Ivana Cankarja, Rudija Šeliga in Matjaža Kmecla.

2000

B

Kratek zapisek o Kosmaču in Fišerju. – *Gledališki list PDG* 46, 2000/2001, št. 1, str. 4-5.

Portret. – O drami „Tistega lepega dne“.

Prešeren kot TV-nadaljevanka : ni mogoče opraviti s patetičnimi frazami in recitacijami, z narodno zanosnim leščenjem ali celo moraliziranjem. – *Dnevnik* 50, 5. dec. 2000, št. 331, str. 23.

Uvod = Vorwort. – V: *Dober večer, sosed! : od Altenberga do Župančiča = Guten Abend, Nachbar! : od Altenberga do Župančiča* / Matjaž Kmecl, Georg Pichler (Hg., izd.) ; Übersetzungen, prevodi Klaus Detlef Olof & Borut Trekman. – Klagenfurt = Celovec : Drava, cop. 2000. – Str. 4-7.

Vzpor. slov. besedilo in nem. prevod.

C

Dober večer, sosed! : od Altenberga do Župančiča = Guten Abend, Nachbar! : od Altenberga do Župančiča / Matjaž Kmecl, Georg Pichler (Hg., izd.) ; Übersetzungen, prevodi Klaus Detlef Olof & Borut Trekman. – Klagenfurt = Celovec : Drava, cop. 2000. – 86 str.

Sourednik.

D

France Prešeren : tv nadaljevanka v petih delih / avtorja scenarija Branko Šoemen in Matjaž Kmecl ; avtor snemalne knjige in režiser France Slak. – [Ljubljana] : TV Slovenija, 1999/2000. – 5 zv.

Vsebina 1 : Vesoljna skrivnost. – 85 f. ; 2 : Neznosnost sreče. – 71 f. ; 3 : Zemlja, nemili čuvaj. – 80 f. ; 4 : Ana. – 83 f. ; 5 : Dan jasni, dan oblačni v noči zgive. – 80 f.

Neznosnost sreče : scenarij za celovečerni film po predlogi scenarijev nadaljevanke „Dr. France Prešeren“ / avtorja scenarijev nadaljevanke Branko Šoemen in Matjaž Kmecl ; sodelavca pri scenariju za film Franci Slak in Dorian Deu ; režiser Franci Slak. – [Ljubljana : TV, Uredništvo kulturnih in umetniških programov], 1999/2000 ([Ljubljana]). – 159 f.

- Prešeren** / scenarista Matjaž Kmecl, Branko Šoemen ; skladatelj Mitja Vrhovnik ; režiser Franci Slak. – Ljubljana : Založba kaset in plošč RTV Slovenija, 2000. – 5 videokaset (VHS, PAL).
Podatki vzeti z ov. – Vsebina: Del 1: Andrej ; Del 2: Julija ; Del 3: Matija ; Del 4: Ana ; Del 5: Pacnjek.

E

- Akademik profesor Lojze Vodovnik, ustanovni in častni član našega društva : (1933-2000). – *Novice – Društvo za medicinsko in biološko tehniko Slovenije* 13, jul. 2000, pos. št., str. 1-20.
Članek vsebuje nekrologe in sožalna pisma. – Vsebina: Govor akad. prof. dr. Alojza Kralja. Govor prof. dr. Stanislava Reberška. Govor prof. dr. Damijana Miklavčiča. Govor akademika prof. dr. Franceta Bernika, predsednika SAZU. Govor prof. dr. Tadeja Bajda, dekana Fakultete za elektrotehniko. Govor prof. dr. F. Gubenška. Govor akad. prof. dr. Matjaža Kmecla. Prim. dr. Rajko Turk, Inštitut RS za rehabilitacijo invalidov. Doc. dr. Uroš Stanič, Inštitut Jožef Stefan. Izr. prof. dr. Primož Strojnik. Doc. dr. Aneta Stefanovska.
- Bilance na Stražnih hribih : dnevnik (3). – *Delo* 42, 28. jan. 2000, št. 24 = *Sobotna priloga*, 28. jan. 2000, str. 38.
- Postojnska jama.** – 3. izd. – Postojna : Postojnska jama, Turizem, 2000. – 140 str.
Ilustr. – Prevod dela: Postojnska jama.
- Prešeren po človeško, Candide in redkvice : dnevnik (4). – *Delo* 42, 5. feb. 2000, št. 38 = *Sobotna priloga*, 5. feb. 2000, str. 38.
- Tri dobra jutra : dnevnik (2). – *Delo* 42, 22. jan. 2000, št. 18 = *Sobotna priloga*, 22. jan. 2000, str. 38.
Ilustr.
- Vrtičkarjevi zimski dnevi : dnevnik (1). – *Delo* 42, 15. jan. 2000, št. 12 = *Sobotna priloga*, 15. jan. 2000, str. 38.
Ilustr.
- The wonders of Postojna cave and its surroundings** / written in directed by Boštjan Korbar ; text Matjaž Kmecl ; music Martin Štibernik ; [translation Hugh Brown]. – Postojna : Postojnska jama, Turizem, 2000. – 1 videokaseta (VHS, PAL) (51 min, 50 sek).
Prevod dela: Postojnska jama : immensum ad antrum aditus. – Produkcija: Digital studio, Ljubljana. – Posneto 1998. – Bere Hugh Brown.

F

- Kaj pa slovenski NN? – *7D (Maribor)* 28, 15. mar. 2000, št. 11, str. 14-15.
Intervju z Matjažem Kmeclom je pripravila Nada Ravter. – Portret.
- Matjaž Kmecl: Babji mlin literarne zgodovine, Znanstveno in publicistično središče, Ljubljana 1996 (Zbirka Sophia). – V: *Matevž Kos: Kritike in refleksije*. – Ljubljana : Literarno-umetniško društvo Literatura, 2000. – Str. 261-262.
Objavljeno tudi v: *Delo* 38, 22. avg. 1996, št. 193, str. 11.

- Slodnjakologiji na rob / Aleš Gabrič. – *Delo* 42, 23. mar. 2000, št. 69, str. 16.
 Portret. – Polemičen odziv na članek dr. Matjaža Kmecl v zborniku Literarnovedno srečanje ob stoletnici rojstva prof. dr. Antona Slodnjaka.
- Slovinci in skupni kulturni prostor. – *Sodobnost* 48, 2000, št. 6, str. 1004-1018.
 Pogovor, ki so se ga udeležili Iztok Osojnik, Matjaž Kmecl, Igor Škamperle, Boris Pahor, Andrej Kokot, Rafko Dolhar, Michelle Obid, po zvočnem zapisu priredila Jana Bauer.

2001

A

- A portrait of Slovenia – in a spree of a few hundred words. – *Sampark* 3, 2001, issue 1, str. 9-15.

B

- O Hribarjevih Novinarskih ubežnicah. – V: *Ladislav Drago Hribar: Ubežnice iz novinarske beležnice*. – Celje : NT&RC, 2001. – Str. 3-8.
- Pavlina Doljak Pajkova, pogled nanjo ob stoletnici rojstva. – V: *Jako stara vas na Goriškem je Solkan*. – Solkan : Krajevna skupnost, 2001. – Str. 390-395.
- Pesmi, iz katerih diši in se oglašča zemlja. – V: *Tone Pavček: Razsviti*. – Ljubljana : Edina, 2001. – Str. 106-145. – (Zbirka Dvanajst ; 6).
 Besedilo v slov. in prevodi v franc., češ., hrv., it., rus., kit., angl., nem. ter špan. – Istega leta izšlo tudi v Zbirki Dvanajst. Bibliofilska edicija v usnju 6.
- [Spremna beseda]. – V: *Aleksander Videčnik: Okrogle in malo manj okrogle iz Mozirja*. – Mozirje : Zavod za kulturo, 2001. – Str. [5].
- Stimmen zum Buch / Matjaž Kmecl, Jože Horvat, Ignac Naglič. – V: *Igor Torkar: Wenn der Tod Ferien macht : tragikomische Halluzinationen während einer existentiellen Ebbe / aus dem Slowenischen übersetzt von Sonja Wakounig*. – Klagenfurt = Celovec : Drava, cop. 2001. – Str. 254-256.

C

- Koroški rožni venec : izbrane pesmi / Andrej Kokot ; izbral, uredil in spremno besedo napisal Matjaž Kmecl. – Celovec : Mohorjeva, 2001. – 127 str. – (Ellerjeva edicija ; 25).
 Zbiratelj in urednik ter pisec spremne besede (str. 105-120).

E

- Mediterranean Slovenia** : coast and Karst / [texts M. Kmecl ; translation Erica Debeljak ; photography Archives Slovenian Tourist Board ... [et al.] ; map Inštitut za geodezijo in fotogrametrijo]. – Ljubljana : Slovenian Tourist Board, 2001. – [22] str.
 Ilustr. – Prevod dela: Sredozemska Slovenija. – Avtor naveden v kolofonu.
- Mediterranes Slowenien** : Küste und Karst / [Texte M. Kmecl ; Foto Archiv Slowenische Fremdenverkehrszentrale ... [et al.] ; Kartenherstellung Inštitut

za geodezijo in fotogrametrijo]. – Ljubljana : Slowenische Fremdenverkehrszentrale, 2001. – [22] str.

Ilustr. – Prevod dela: Sredozemska Slovenija. – Avtor naveden v kolofonu.

O gorah, planinah in hribih. – *Planinski vestnik* 101, 2001, št. 3, str. 137-138.

Postojnska jama : immensum ad atrum aditus = Postojna cave / text Matjaž Kmecl ; music Martin Štibernik ; photographs by Egon Kaše, Bogdan Kladnik, Srečko Šajn ; written and directed by Boštjan Korbar ; besedilo prevedli, text translated by Amidas d. o. o. Ljubljana. – Postojna : Postojnska jama, turizem, cop. 2001. – 1 video DVD (PAL) (ca 65 min) + 1 knjižica ([20] str.).

Podnaslovljeno v angl., nem., fra., ita. ... – Vsebina: Postojnska jama z ogrlico biserov. – 52 min ; Vrag v Postojnski jami : balet. – 4 min, 35 sek ; Prijatelji : simfonični orkester. – 5 min, 40 sek ; Mon Ami, Polnoč : glasbeni video. – 3 min, 30 sek.

La Slovenia Mediterranea : la riviera e il Carso / [testi M. Kmecl ; traduzione Giuseppe Debernardi ; fotografia archivio Slovenska turistična organizacija ... [et al.] ; carta geografica Inštitut za geodezijo in fotogrametrijo]. – Ljubljana : Slovenska turistična organizacija, 2001. – [22] str.

Ilustr. – Prevod dela: Sredozemska Slovenija. – Avtor naveden v kolofonu.

Slovenian cookery : over 100 classic dishes / [recipes selected by Slavko Adamlje ; introductory chapters on Slovenia by Matjaž Kmecl ; vineyards and wines sections by Zdenko Rajher ; translated into English by Rang'ichi Ng'inja and Ian Wraight ; photographs Janez Pukšič ... et al.]. – 2nd, redesigned ed. – Ljubljana : Mladinska knjiga, 2001. – 144 str.

Ilustr. – Prevod dela: Slovenska kuhinja.

Slovenska kuhinja : več kot 100 tradicionalnih jedi / [izbor receptov Slavko Adamlje ; besedila o Sloveniji Matjaž Kmecl ; besedila o vinih in vinorodnih okoliših Zdenko Rajher ; fotografije Janez Pukšič ... et al.]. – 2., prenovljena izd. – Ljubljana : Mladinska knjiga, 2001. – 144 str.

Ilustr. – Izšlo tudi 2005.

Sredozemska Slovenija : obala in Kras / [besedilo M. Kmecl ; fotografije arhiv Slovenska turistična organizacija ... [et al.] ; zemljevid Inštitut za geodezijo in fotogrametrijo]. – Ljubljana : Slovenska turistična organizacija, 2001. – [22] str.

Ilustr. – Avtor naveden v kolofonu.

Učni načrt : program osnovnošolskega izobraževanja. Slovenščina / [[pripravila] Predmetna kurikularna komisija za slovenščino, Matjaž Kmecl ... [et al.] ; [avtorji besedila Martina Križaj Ortar ... et al.]]. – 1. natis. – Ljubljana : Ministrstvo za šolstvo, znanost in šport : Zavod RS za šolstvo, 2001.

F

Dead man ... walking / Mateja Valentinčič. – *Ekran* 38, 2001, št. 1/2, str. 16-17.

O filmu o Francetu Prešernu.

Dober večer, sosed!: Od Altenberga do Župančiča. / Guten Abend, Nachbar!: Von Altenberg bis Župančič. Izdala Matjaž Kmecl in Georg Pichler. Prevedli

Klaus Detlef Olof, Borut Trekman idr. Založba Drava, Celovec 2000 / Matjaž Zaplotnik. – *Literatura* 13, apr. 2001, št. 118, str. 155-156.

Intimnost in spolno življenje kraljice vrtov / Karina Cunder. – *Nedelo* 7, 15. jul. 2001, št. 28, str. 11.

Ilustr.

Retorika v več registrih : (ob Kmeclovem Navdušenju Lovra Tomana, ko je prvič razvil slovensko zastavo) / Taras Kermauner. – *V: Taras Kermauner: Čitalniška dramatika 3. Svoji – naši*. – Ljubljana : Slovenski gledališki muzej, 2001. – Str. 205-235. – (Rekonstrukcija in/ali reinterpretacija slovenske dramatike).

V isti publikaciji, v razdelku Vsebine dram, tudi povzetek drame Navdušenje Lovra Tomana, ko je prvič razvil slovensko zastavo, ki ga je pripravila Alenka Goljevšček.

2002

B

Jernej Dirnbek in Tone Kregar – *V: Jernej Dirnbek, Tone Kregar: Mi2 pišema poezije, Bori jih pa riše*. – Celje : DZU Filter, 2002. – Str. [74]. – (Knjižna zbirka Filter).

E

Il carso e le grotte turistiche della Slovenia / [redazione Srečko Šajn, Lučka Letič ; testi Matjaž Kmecl ; hanno inoltre collaborato Andrej Kranjc ... [et al.] ; fotografie Archivi Kobilarna Lipica ... [et al.] ; carta geografica Geodetski Inštitut Slovenije ; parte informativa Marica Gombač]. – Postojna [etc.] : Turistično društvo [et al.], 2002. – [40] str.

Ilustr., zvd.

The Karst and Slovenia's tourist caves / [editor Srečko Šajn, Lučka Letič ; text Matjaž Kmecl ; with help in individual fields from Andrej Kranjc ... [et al.] ; photography Archive Kobilarna Lipica ... [et al.] ; map Slovenian Institute of Geodesy ; information section Marica Gombač]. – Postojna [etc.] : Tourist Association [et al.], 2002. – [40] str.

Ilustr., zvd.

Karst und Schauhöhlen Sloweniens / [Redaktion Srečko Šajn, Lučka Letič ; Text Matjaž Kmecl ; Mitwirkende auf einzelnen Fachgebieten Andrej Kranjc ... [et al.] ; Fotos Archiv Kobilarna Lipica ... [et al.] ; Landkarten Geodetski Inštitut Slovenije ; informativer Teil Marica Gombač]. – Postojna [etc.] : Verkehrsverein [et al.], 2002. – [40] str.

Ilustr., zvd.

Kras in turistične jame Slovenije / [uredila Srečko Šajn in Lučka Letič ; besedilo napisal Matjaž Kmecl ; na posameznih področjih so sodelovali Andrej Kranjc ... [et al.] ; fotografije Arhiv Kobilarna Lipica ... [et al.] ; zemljevid Geodetski Inštitut Slovenije ; informacijski del Marica Gombač]. – Postojna [etc.] : Turistično društvo [et al.], 2002. – [40] str.

Ilustr., zvd.

- Misel ob 60-letnici kraje otrok. – V: *Taboriščniki - ukradeni otroci : 60 letnica nacističnega genocida*. – Ljubljana : Društvo taboriščnikov – ukradenih otrok Slovenije, 2002. – Str. 7-9.
- Osenčenje koroške podobe. – *Primorske novice* 56, 7. feb. št. 11 (7. feb. 2002), str. 11.
- Po poti Jurija Vege. – V: *Sandi Sitar: Jurij Vega. Gorazd Čad: Vegovo Zasavje : 1802-2002 : ob dvestoletnici smrti velikega slovenskega matematika*. – 2. dopolnjeni natis. – Dolsko : Turistično društvo, 2002. – Str. 7-8.
Ilustr. – Slov. besedilo ter vzpor. nem. in angl. prevod.
- Pred šokom prihodnosti : o nacionalnem interesu. (4) / Bogomir Kovač, Vlado Miheľjak, Matjaž Kmecl, Janko Prunk. – *Delo* 44, 12. okt. 2002, št. 236 = Sobotna priloga, 12. okt. 2002, str. 8-9.
Portreti.
- S Planinskim vestnikom v leto 2003. – *Planinski vestnik* 102, 2002, št. 12, str. 27.
- La Slovenia alpina** : la montagna ed i laghi / [traduzione Katarina B. Žvokelj ; fotografia D. Arrigler ... [et al.] ; carta geografica Inštitut za geodezijo in fotogrametrijo]. – Ljubljana : Ente nazionale per il turismo sloveno, [2002?]. – [36] str.
Ilustr. – Avtor naveden v kolofonu.
- Spremna beseda. – V: *Branko Šömen: Molčeče nevidno bratstvo*. – Ljubljana : Magnolija, 2002. – Str. 5.
- Učni načrt : program osnovnošolskega izobraževanja. Slovenščina / [[pripravila] Predmetna kurikularna komisija za slovenščino, Matjaž Kmecl ... [et al.] ; avtorji besedila Martina Križaj Ortar ... et al.]]. – 1. natis. – Ljubljana : Ministrstvo za šolstvo, znanost in šport : Zavod RS za šolstvo, 2002. – 125 str.
- F
- Faksimile družčine sv. Dizme v Kranju / Katja Dolenc. – *Gorenjski glas* 55, 16. apr. 2002, št. 29, str. 5.
Ilustr.
- Kmeclova dramatika / Taras Kermauner. – V: *Matjaž Kmecl: Bridkost po slovensko*. – Velenje : Velenjska knjižna fundacija, 2002. – Str. 79-94. – (Knjižna zbirka Belodvorski ; knj. 2).
- 2003
- B
- Igor Torkar, oseklost in samost. – V: *Igor Torkar: Pesmi osekle samosti*. France Slana, Nikolaj Pirnat in Vlasto Kopač: Risarske meditacije plime in oseke bivanja. – Ljubljana : Pegaz International, 2003. – Str. 142-147.
- Pripoved in esej v knjigi Branka Dobravca. – V: *Branko Dobravec: Iz mreže*. – Škofja vas : samozal., 2003 (Celje : Ino). – Str. 249-250.
Ponatis 2009.

Literarna zgodovina o Petru II. Petroviću Njegošu / Vladimir Osolnik. – Ljubljana : Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, 2003. – 231 str. – (Razprave Filozofske fakultete).

Spremni besedi Matjaža Kmecla in Janeza Rotarja na zavihku ov.

Moralna odgovornost do lastnega jezika. – *Koroški koledar*, 2003, str. 68-71.

Opomba besedilu pod črto. – V: *Matjaž Kmecl: Zgodnja leta slovenske državnosti* : večer v čitalnici. – Ljubljana : Mestno gledališče ljubljansko, 2003. – Str. 9-10. – (Gledališki list Mestnega gledališča ljubljanskega ; 54, sez. 2003/2004, št. 1).

D

En lep pozdrav s požganih trav : malo obešenjaški in nespodoben zapis poti na Vrtačo. – *Planinski vestnik* 103, 2003, št. 7/8, str. 12-16.

Ilustr.

Zgodnja leta slovenske državnosti : večer v čitalnici. – Ljubljana : Mestno gledališče ljubljansko, 2003. – 53 f.

Strojep. avtogr. – MGL 2003/2004.

E

Alpine Slovenia : mountains and lakes / [translation Erica Johnson Debeljak ; photography D. Arrigler ... [et al.] ; map Inštitut za geodezijo in fotogrametrijo]. – Ljubljana : Slovenian Tourist Board, [2003]. – [35] str.

Ilustr. – Prevod dela: Alpska Slovenija. – Avtor naveden v kolofonu.

Alpska Slovenija : planine i jezera / [fotografije D. Arrigler ... [et al.] ; zemljevid Inštitut za geodezijo in fotogrametrijo ; prijevod Željko Jelić]. – Ljubljana : Slovenska turistična organizacija, [2003]. – [35] str.

Ilustr. – Avtor naveden v kolofonu.

Retorična umetnost Gorana Horvata. – *Likovni svet*, mar. 2003, št. 77, str. 34-36.

Ilustr. – O slikarski razstavi. – Nadnasl.: Ljubljana, Fakulteta za strojništvo.

Postojnska jama : koledar = Postojna cave : Calendar 2004 / uredil Srečko Šajn s sodelovanjem Andreja Kranjca ; zamisel in oblikovanje Srečko Šajn ; besedilo Matjaž Kmecl ; fotografije Franc Golob ... [et al.]. – Postojna : Postojnska jama, Turizem, 2003. – 1 koledar (8 listov).

Slowenische Alpen : Berge und Seen / [Übersetzung Doris Debenjak ; Foto D. Arrigler ... [et al.] ; Kartenherstellung Inštitut za geodezijo in fotogrametrijo]. – Ljubljana : Slowenische Fremdenverkehrszentrale, [2003?]. – [35] str.

Ilustr. – Prevod dela: Alpska Slovenija. – Avtor naveden v kolofonu.

Spomin, ki ni spomin. – V: *Perspektiva sove*. – Velenje : Šaleški študentski klub : Velenjska knjižna fundacija, 2003. – Str. 85-87. – (Zbirka Šaleški razgledi ; zv. 13).

Velika ilustrišana otroška enciklopedija / [uredili Marjana Hönigsfeld-Adamič ... [et al.] ; prevedli in priredili Anton Brancelj ... [et al.] ; besedilo o Sloveniji Matjaž Kmecl in Peter Skoberne]. – Nova, dopolnjena izd. / [uredila Stane Mažgon, Barbara Zych ; prevod novih besedil Niki Neubauer, Suzana Jeklic

; fotografije na straneh o Sloveniji Peter Skoberne, Stane Klemenc, arhiv ZMKJ. – Ljubljana : Mladinska knjiga, 2003. – 784 str.

F

- Čitalnica, župan in pošteno dekle / Anja Golob. – *Večer* 59, 23. sep. 2003, št. 220, str. 11.
Premiera v MGL. – Kmecl, Matjaž: Zgodnja leta slovenske državnosti.
- Eksperiment posebnega tipa : ob Kmeclovih Zgodnjih letih slovenske državnosti / Taras Kermauner. – V: *Matjaž Kmecl: Zgodnja leta slovenske državnosti* : večer v čitalnici. – Ljubljana : Mestno gledališče ljubljansko, 2003. – Str. 13-22. – (Gledališki list Mestnega gledališča ljubljanskega ; 54, sez. 2003/2004, št. 1).
- Kmeclova Zgodnja leta slovenske državnosti kot Muppet show? / Vasja Predan. – V: *Matjaž Kmecl: Zgodnja leta slovenske državnosti* : večer v čitalnici. – Ljubljana : Mestno gledališče ljubljansko, 2003. – Str. 25-34. – (Gledališki list Mestnega gledališča ljubljanskega ; 54, sez. 2003/2004, št. 1).
- Matjaž Kmecl (1934). – V: *Miran Štuhec: Slovenska esejistika v drugi polovici dvajsetega stoletja*. – V Ljubljani : Slovenska matica, 2003. – Str. 220-221.
Portret.
- Matjaž Kmecl: Bridkost po slovensko : diplomsko delo / Katja Lumbar. – Ljubljana : [K. Lumbar], 2003. – 66 f.
- Matjaž Kmecl: Zgodnja leta naše državnosti (Večer v čitalnici) / Vesna Jurca Tadel. – *Sodobnost* 67, 2003, št. 10, str. 1327-1330.
O predstavi v Mestnem gledališču ljubljanskem 18. sep. 2003.
- O narodnih bedastocah / Gregor Butala. – *Dnevnik* 53, 17. sep. 2003, št. 252, str. 19.
Ilustr. – O krstni predstavi Kmeclove komedije Zgodnja leta slovenske državnosti v MGL.
- Pol stoletja pozneje – Spet Večer v čitalnici? / Dušan Moravec. – V: *Matjaž Kmecl: Zgodnja leta slovenske državnosti* : večer v čitalnici. – Ljubljana : Mestno gledališče ljubljansko, 2003. – Str. 37-40. – (Gledališki list Mestnega gledališča ljubljanskega ; 54, sez. 2003/2004, št. 1).
- Poskus Vilharjeve obuditve / Matej Bogataj. – *Delo* 45, 20. sep. 2003, št. 218, str. 8.
O premieri v Mestnem gledališču ljubljanskem 18. 9. 2003 – Matjaž Kmecl: Zgodnja leta slovenske državnosti.
- Prava preizkušnja. – V: *Aleksander Videčnik: Srečevanja*. – Mozirje: Zavod za kulturo, 2003. – Str. 15-16.
Portret.
- Rojstvo naroda iz duha čitalnic / Matej Bogataj. – V: *Matjaž Kmecl: Zgodnja leta slovenske državnosti* : večer v čitalnici. – Ljubljana : Mestno gledališče ljubljansko, 2003. – Str. 43-49. – (Gledališki list Mestnega gledališča ljubljanskega ; 54, sez. 2003/2004, št. 1).

2004

A

Vzpon romana. – V: *Hartmanov zbornik*. – Maribor : Zgodovinsko društvo dr. Franca Kovačiča, 2004. – Str. 651-662. – (Studia Historica Slovenica ; 4, št. 2/3).

B

Beseda o Kajuhu. – V: *Karel Destovnik Kajuh: Pesmi*. – Šoštanj : Občina, 2004. – Str. 55-57.

Izšlo ob 60. obletnici smrti Karla Destovnika Kajuha.

Fundacija Janez Vajkard Valvasor. – *Letopis Slovenske akademije znanosti in umetnosti* 2003, knj. 54, 2004, str. 225-226.

Internacionalizacija slovenščine : pogovori o seminarju slovenskega jezika. – *Delo* 46, 13. jul. 2004, št. 161, str. 9.

Portreti. – Pripravil Milan Vogel. – Sodelovali so tudi: Martina Orožen, Boris Paternu, Breda Pogorelec in Ada Vidovič Muha.

Kratek zapis o Pavletu Zabltniku kot literarnem zgodovinarju. – *Koroški etnološki zapisi* 4, 2004, str. 164-165.

Marija Vačun Kolar: ime našega imena. – V: *Marija Vačun Kolar: Ime našega imena* : možnosti in nemožnosti obstajanja : poetični eseji. – Slovenj Gradec : Cerdonis, 2004. – Str. 113-114.

Nagovori / Matjaž Kmecl, Judita Kežman Počkaj, Alojz Pluško. – V: *Poučevanje materinščine – načrtovanje pouka ter preverjanje in ocenjevanje znanja*. – Ljubljana : Zavod Republike Slovenije za šolstvo, 2004. – Str. 8-12.

Nagovor prof. dr. Matjaža Kmecla, predsednika programskega sveta, je na str. 8-9, Judite Kežman Počkaj, državne sekretarke na Ministrstvu za šolstvo, znanje in šport, na str. 10-11 in Alojza Pluška, direktorja Zavoda RS za šolstvo, na str. 12.

Razred za filološke vede. – *Letopis Slovenske akademije znanosti in umetnosti* 2003, knj. 54, 2004, str. 214-215.

Slovenska literatura na avstrijskem Koroškem / Matjaž Kmecl, Joža Mahnič. – *Glasnik Slovenske matice* 27/28, 2003/2004, št. 1/2, str. 54.

Tine Orel je bil velik človek. – *Odsev* 11, 1. jan. 2004, št. 1, str. 11.

Ilustr.

Videčnikov spomenik Mohorjevi begunki. – V: *Aleksander Videčnik: Mohorjeva begunka v Celju*. – Nazarje : Savinjske novice, 2004. – Str. 7-9.

E

Govor ob odkritju doprsnega kipa B. Ziherlu v Škofji Loki 28. 1. 2004. – *Teorija in praksa* 41, 2004, št. 3/4, str. 739-740.

La grotte de Postojna : entre, voyageur, dans l'immense grotte! / [traduction Viktor Jesenik ; photos Franc Golob ... [et al.] ; plan de la grotte de Postojna Franc Golob]. – Postojna : Postojnska jama, 2004. – 117 str.

Ilustr. – Prevod dela: Postojnska jama.

F

Akademik prof. dr. Matjaž Kmecl, sedemdeset let / Miran Hladnik. – *Slavistična revija* 52, 2004, št. 3, str. [259]-262.

Bibliografija Matjaža Kmecla : (1995-2004) / Anka Sollner Perdih. – *Slavistična revija* 52, 2004, št. 3, str. 361-379.

Vsebuje tudi Dodatek k Bibliografiji Matjaža Kmecla do leta 1994.

Dr. Matjaž Kmecl / Nejc Rovan, Maša Šabič, Manja Lošdorfer Božič. – Celje : I. gimnazija, 2004. – 93 f.

Ilustr. – Raziskovalna naloga.

Glasovi iz davnine / Franček Rudolf. – *Delo* 46, 3. mar. 2004, št. 52, str. 8.

O Kmeclovi radijski igri Avtomobili v režiji Mirča Kraglja.

Jurčič, vizionar tihe vrste / Mojca Štrajher. – *Dnevnik* 54, 4. mar. 2004, št. 62.

Ob 160-letnici rojstva Josipa Jurčiča.

Kabinet 217 A - Čestitka nekdanjega študenta prof. dr. Helgi Glušič in akademiku prof. dr. Matjažu Kmeclu ob njuni sedemdesetletnici / Peter Svetina. – *Jezik in slovstvo* 49, 2004, št. 5, str. 91-92.

Kmeclovih Tisoč let slovenske literature / Franček Rudolf. – *Finance*, 6. okt. 2004, št. 195, str. 20.

Ilustr.

Matjaž Kmecl / France Bernik, Boris Paternu, Franc Zdravec. – *Letopis Slovenske akademije znanosti in umetnosti* 2003, knj. 54, 2004, str. 105-106.

Portret. – Ob izvolitvi Matjaža Kmecla za rednega člana SAZU.

Požar je vzplamtel v Cankarjevem domu : spomini akademika Matjaža Kmecla na prvo linijo bojev za lepo in čisto slovenščino. – *Dnevnik* 54, 11. apr. 2004, št. 100, str. 14-15.

Portret. – Spraševal je Tomaž Bukovec. – O jezikovnem razsodišču.

Razburljive zgodbe / Igor Bratož. – *Delo* 46, 20. okt. 2004, št. 244, str. 13.

Ilustr. – O knjigi Matjaž Kmecl: Tisoč let slovenske literature (2004).

Tisoč let slovenske kulture / tlp. – *Dnevnik* 54, 3. sep. 2004, št. 241.

Nadnasl.: Dr. Matjaž Kmecl od Brižinskih spomenikov naprej.

Vznemirljivo zanimivih Tisoč let slovenske literature Matjaža Kmecla / Iztok Ilich. – *Primorski dnevnik* 60, 23. okt. 2004, št. 255, str. 14.

Ilustr.